

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 8, Sayı: 1, 2021

Vol: 8, No: 1, 2021

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Yayın Dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953701 **Faks:** (+90) (264) 2953961

Erişim: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

Turkish Journal of Middle Eastern Studies *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Publishing Language: Turkish- English

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is an international peer-reviewed journal, which is published twice in a year. Manuscripts sent to the journal are first evaluated by the editorial board, and subsequently passed on to at least two referees- and if necessary to a third referee – whose expertise corresponds to offered submissions. Finally, reviewed and accepted manuscripts get published by the approval of the editorial board. Apart from research articles, the editorial board is authorized to either accept or reject submissions in form of symposium/congress papers, book reviews, and alike without requiring a referees' consultation.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Phone: (+90) (264) 2953701 **Fax:** (+90) (264) 2953961

E-mail: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Views expressed within the articles published in the Turkish Journal of Middle Eastern Studies belong to the authors only.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Phone: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Tuncay Kardaş,

Owner of the Journal Tuncay Kardaş on behalf of the Middle East Institute, Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Yıldırım Turan

Editör / Editor

Ali Balcı

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

İbrahim Efe, Mustafa Yetim, Nuri Salık, İ. Aytaç Kadioğlu, Talha İsmail Duman,
Serra Can, Fatma Zehra Toçoğlu

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

Mustafa Caner, Berkan Özgür

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi, Türkiye), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ramazan Erdağ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Numan Telci (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD tarafından taranmaktadır.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is indexed by TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi, Almanya), Prof. Dr. Atilla Arkan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Stéphane A. Dudoignon (PSL Üniversitesi, Fransa), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı, Türkiye), Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı (Bamberg Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Alev Erkilet (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Özkan (Polis Akademisi, Türkiye), Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Hasan Gümüşoğlu (Yalova Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye)

DERGİNİN HAKEMLERİ / *REFeree BOARD*

Prof. Dr. Mitat Çelikpala (Kadir Has Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ertan Efegil (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Harun Öztürkler (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Zuhal Mert Uzuner (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Turgut Demirtepe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Tolga Demiryol (Altınbaş Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Helin San Ertem (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Edip Asaf Bekaroğlu (İstanbul Üniversitesi, Türkiye) Dr. Öğr. Üyesi Engin Koç (Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Evrim Görmüş (MEF Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi İlhan Sağsen (Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Hasan Deniz Pekşen (Okan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Tamer Kaşıkçı (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Tuba Yıldız (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Murat Tınas (Polis Akademisi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Ayfer Erdoğan (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Selim Sezer (İstanbul Gedik Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Sami Kiraz (Hitit Üniversitesi, Türkiye), Dr. İbrahim Karataş (İstinye Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Müzeyyen Pandır (Işık Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Fatma Karasu (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Jülide Karakoç (Gedik Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Taha Eğri (Kırklareli Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Emre Demir (TED Üniversitesi, Türkiye), Dr. İshak Turan (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye), Dr. Yasin Atlıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
İmajlar ve Algılar Üzerinden ABD-İran İlişkileri: İlk İzlenimler (1830-1914) <i>Selin M. Bölme</i>	13-47
Çatışma Bağlamında Hayırseverlik Faaliyetleri: Suriyeli Göçmenlerin İş Dünyasından Örnek Vaka İncelemesi <i>Ching-An Chang</i>	49-74
Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçeveselmesi <i>İsmail Akdoğan & Mikail Uğuş & Muzaffer Musab Yılmaz</i>	75-118
Dış Politikada Ulusal Güvenliğin Tahakkümü: İsrail'in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm <i>Ceyhun Çiçekçi</i>	119-155
Orta Doğu'da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme <i>Merve Özdemirkıran Embel</i>	157-189
Tarihsel Perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya'da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi <i>Cemal Kakışım</i>	191-228
Kitap İncelemesi	
Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi <i>Menderes Kurt</i>	229-234
İsrail'de Çatışan Kimlikler, Filistinliler ve Yahudiler <i>Halit Ahmet Kahraman</i>	235-239
Haşhaşiler: Gizli Bir Örgütün Tarihi <i>Kerem Türk</i>	241-245

CONTENTS

Introduction.....	x
US-Iran Affairs Through Images and Perceptions: First Impressions (1830-1914) <i>Selin M. Bölme</i>	13-47
Philanthropic Activities During Conflict: The Case Study of The Expatriate Syrian Business Community <i>Ching-An Chang</i>	49-74
Reconstruction of Reality: Framing Arab-Israeli Normalization in Middle Eastern Media <i>İsmail Akdoğan & Mikail Uğuş & Muzaffer Musab Yılmaz</i>	75-118
The Dominance of National Security in Foreign Policy: Militarism in Israel's East Mediterranean Policy <i>Ceyhan Çiçekçi</i>	119-155
Building the Modern State in the Middle East: A Case Study on Iraq and Syria <i>Merve Özdemirkıran Embel</i>	157-189
The Analysis of Energy Wars in Iraq, Syria and Libya from a Historical Perspective <i>Cemal Kakışım</i>	191-228
Book Review	
Before European Hegemony: The World-System A.D. 1250-1350 <i>Menderes Kurt</i>	229-234
Conflicting Identities in Israel: Palestinians and Jews <i>Halit Ahmet Kahraman</i>	235-239
The Assassins: History of an Islamic Secret Society <i>Kerem Türk</i>	241-245

EDİTÖRDEN

Küresel salgın nedeniyle 2020 yılı yayıncılar, editörler, hakemler ve yazarlar için zor bir yıl olmuştu. Aynı zorluk 2021 yılında da devam etti. Bu nedenle derginin vaktinde çıkmasında emeği olan herkese müteşekkirimiz. Bu sayımızda altı bağımsız makale ve üç kitap incelemesi ile karşınızdayız.

Bağımsız makalelerden ilki Selin M. Bölme'ye ait. "İmajlar ve algılar üzerinden ABD-İran İlişkileri: İlk İzlenimler (1830-1914)" başlıklı çalışmasında Bölme on dokuzuncu yüzyıla kadar geri gidiyor ve bugün sorunlu bir ilişkiler yumağı içinde olan bu iki ülkenin birbirlerine yönelik ilk izlenimlerine ışık tutuyor. Bunu yaparken imaj teorisini kullanan Bölme, iki ülkenin daha başlangıçta birbirlerine yönelik nasıl gerçekçi olmayan bir algı ürettiklerini ortaya koyuyor. "Çatışma Bağlamında Hayırseverlik Faaliyetleri: Suriyeli göçmenlerin İş dünyasından Örnek Vaka İncelemesi" başlıklı ikinci makalede, Ching-An Chang göçmen Suriyeli iş insanlarının buldukları ülkedeki Suriyeli mültecilere yönelik yardım sağlamak için organize ettiği hayırseverlik faaliyetlerini inceliyor. Bunu yaparak, Chang Suriyeli mültecilerin sadece buldukları ülkelerin yardımları ile hayatta kaldıklarına yönelik yaygın algıyı sorguluyor.

İsmail Akdoğan, Mikail Uğuş ve Muzaffer Musab Yılmaz imzalı üçüncü makale son yılların en tartışmalı politik hamlelerinden birinin basında nasıl yankı bulduğuna bakıyor. "Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçeveleme" başlıklı makale, bölgesel güçlerin dış politika çizgilerinin Ortadoğu'daki haber çerçeveleme biçimini belirlediğini ortaya koyuyor. Ceyhun Çiçekçi "Dış Politikada Ulusal Güvenliğin Tahakkümü: İsrail'in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm" başlıklı makalesinde Doğu Akdeniz'de İsrail'in Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'yle yaptığı ittifakın Akdeniz'de bulunan gaz rezervleri ile doğrudan ilişkili olmadığını iddia ediyor. Ona göre, bu ittifakı anlamak için İsrail'in dışişlerindeki ulusal güvenlik tahakkümüne yakından bakmak gerekiyor.

Merve Özdemirkıran Embel imzalı beşinci makale "Orta Doğu'da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme" başlığını taşımaktadır. Makale Orta Doğu'da modern devletin temellerinin atıldığı ve ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri dönemine bakıyor. Bu yeniden bakışla, Özdemirkıran Embel 2010'lu yıllarda Orta Doğu'da

yaşanan devlet krizini Irak ve Suriye örnekleri üzerinden incelemektedir. Cemal Kakışım'ın kaleme aldığı son makale ise Ortadoğu'da eskimeyen bir konuyu enerji savaşlarını ele almaktadır. "Tarihsel Perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya'da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi" başlıklı çalışma yirminci yüzyıl boyunca yaşanan enerji savaşlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Menderes Kurt, Halit Ahmet Kahraman ve Kerem Türk imzalı üç kitap değerlendirmesi ile birlikte yeni sayımızın ilgilenenlere faydalı olması dileğimizle.

EDITOR'S NOTE

The year 2020 was a difficult year for publishers, editors, reviewers, and authors due to the global Covid-19 pandemic. The same challenge continues in 2021. For this reason, we are grateful to everyone who contributed to the timely publication of the journal. In this issue, we present you six independent research articles and three book reviews.

The first of the independent articles belongs to Selin M. Bölme. In her work titled "US-Iran Affairs Through Images and Perceptions: First Impressions (1830-1914)," Bölme goes back to the nineteenth century and sheds light on the first impressions of these two countries about each other, which today are in a problematic relationship. Using image theory in doing so, Bölme reveals how the two countries initially produced an unrealistic perception toward each other. In the second article titled "Philanthropic Activities during Conflict: The Case Study of The Expatriate Syrian Business Community," Ching-An Chang examines philanthropic activities organized by immigrant Syrian businesspeople to provide assistance to Syrian refugees in host countries. By doing so, Chang questions the widespread perception that Syrian refugees only survive by the help of the countries in which they are located.

The third article, penned by İsmail Akdoğan, Mikail Uğuş, and Muzaffer Musab Yılmaz takes a keen look at how the Arab-Israeli rapprochement, one of the most controversial political moves in the Middle East in past years, has resonated in the press. The article titled "Reconstruction of Reality: Framing Arab-Israeli Normalization in Middle Eastern Media" unveils that the foreign policy conduct of regional powers determines news framing in the Middle East. In his article titled "The Dominance of National Security in Foreign Policy: Militarism in Israel's East Mediterranean Policy," Ceyhun Çiçekçi claims that Israel's alliance with Greece and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus in the Eastern Mediterranean is not directly related to the gas reserves explored in the Mediterranean. According to him, it is necessary to take a closer look at the national security perception in Israel's foreign affairs in order to understand this alliance.

The fifth article by Merve Özdemirkıran Embel is headed "Building the Modern State in the Middle East: A Case Study on Iraq and Syria." The article examines the era of mandate governments in the Middle East, when the foundations of the modern state were laid and the materialization of nation-state building took place. With this reassessment, Özdemirkıran Embel explores the state crisis in the Middle East in the 2010s through the examples of Iraq and Syria. The last article by Cemal Kakışım deals with a timeless

Middle East issue, the energy wars. The study titled “The Analysis of Energy Wars in Iraq, Syria and Libya from a Historical Perspective” comparatively investigates the energy wars that took place during the twentieth century. Featured alongside are three book reviews by Menderes Kurt, Halit Ahmet Kahraman, and Kerem Türk, which we hope will altogether benefit the readers of our new issue.

İmajlar ve Algılar Üzerinden ABD-İran İlişkileri: İlk İzlenimler (1830-1914)

Selin M. Bölme*

Öz

ABD-İran ilişkileri, uluslararası ilişkiler literatüründe dar bir zaman aralığına sıkışmıştır. İki ülke ilişkisi genellikle ya 1953 Mussadık darbesi ya da 1979 İslam Devrimi milat alınarak incelenmektedir. Oysa ABD'nin İran'la olan gayri resmi ilişkilerini 1830'lara, diplomatik ilişkilerini ise 1850'lere kadar götürmek mümkündür. İki ülkenin birbirine dair ilk izleniminin ne olduğu sorusu ile yola çıkan bu çalışma, ABD-İran ilişkilerinde 1830-1914 dönemini imaj teorisi çerçevesinde incelemektedir. Çalışma, insan ilişkilerinde olduğu gibi devletlerarası ilişkilerde de ilk karşılaşma anında edinilen imajların ve algıların uzun vadede ilişkiler üzerinde etki bırakabileceği iddiasından yola çıkmaktadır. İncelenen dönemde her iki ülkenin birbirileri hakkında sahip olduğu bilgi, İran'ınki daha az olmak üzere, son derece kısıtlıdır. ABD ve İran, benlik imajlarından, kültürlerinden, tarih bilgilerinden ve uluslararası konjektürden süzülen algıları ile birbirlerine dair gerçekçi olmayan imajlar oluşturmuşlardır. Bu gerçek dışılık iki tarafın da birbirini doğru değerlendirmesini engellemiş, yanlış beklentiler yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD-İran İlişkileri, ABD, İran, İmaj Teorisi, İran Tarihi

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, TR, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, orcid.org/ 0000-0002-8266-4323, selin.bolme@gmail.com

US-Iran Affairs Through Images and Perceptions: First Impressions (1830-1914)

Selin M. Bölme*

Abstract

In the international relations literature, US-Iran relations are usually examined in a narrow time frame. In these analyses, scholars examine the bilateral relationship by taking either the 1953 Mossadiq coup or the 1979 Islamic Revolution as milestone. However, it is possible to trace back the unofficial relations of the US with Iran to the 1830s and the diplomatic relations to the 1850s. Drawing on image theory, this study seeks to examine these two countries' first impressions of each other during the period of 1830-1914. It argues that just like in human relations, the images and perceptions states develop of one another in their first encounters can have a long-lasting impact on their relations. During the period under review, the knowledge that the two countries had of each other was extremely limited, even more so for Iran. The US and Iran had unrealistic images of each other based on their perceptions shaped by their self-images, cultures, historical information, and international conjecture at the time. These unrealistic viewpoints prevented them from assessing each other accurately and created false expectations.

Keywords: US-Iran Relations, US, Iran, Image Theory, History of Iran

* Asst. Prof. Dr., Marmara University, TR, Institute of Middle East and Islamic Countries Studies, orcid.org/0000-0002-8266-4323, selin.bolme@gmail.com

1. Giriş

Amin Maalouf'un "Semerkant" kitabının kahramanlarından Amerikalı gazeteci Benjamin O. Lesage, 1896'da gerçekleştirdiği İran seyahati sırasında Tahran'ın en zengin ve önde gelen ailelerinden birinin evindeki davete çağrılır. Davet sahibi kendisinden erken gelmesini rica etmiştir. "*Bana rengarenk bahçesini göstermek istiyordu. Bir İranlı, Fazıl'ın babası gibi bir saray sahibi de olsa, sadece bahçesiyle övünür*" sözleri ile açıklar Lesage bu erken çağrılışın sebebini. Oysa toprak zemine oturlan bahçe Lesage'ı etkilemekten uzaktır. Hayal kırıklığı satırlara "*İran bahçesinde çim bulunmaz, bu da bir Amerikalı için çoraklık demektir*"¹ cümleleri ile yansır. Maalouf'un kitabı her ne kadar tarihi kurmaca bir eser olsa da romanda Amerikalıların ilk defa İran'ı, İranlıların ise ilk defa ABD'yi yakından tanımaya başladığı döneme denk düşen bu sözler, iki ülkenin zıtlıklarının, kendilerine ve birbirlerine dair algılarına şekil veren zihin dünyalarının bir özeti gibidir. Kültürler arasında derin farklılıklar olması şaşırtıcı değildir. Ancak söz konusu farklılıklar, ABD ve İran gibi çatışmaları küresel ölçekte son 40 yılı etkilemiş iki ülkeye ait ise bunu uluslararası ilişkiler boyutu ile değerlendirmek, iki ülkenin birbirlerine dair algılarını ve birbirlerindeki imajlarını da incelemek gerekmektedir. Özellikle iki ülkenin ilk imajlarının ne olduğu sorusunun cevabı, sadece ilişkilerin erken dönemini anlamak adına değil iki ülke ilişkisine geniş bir perspektif sağlayacak olması bakımından da önemlidir.

ABD-İran ilişkileri, uluslararası ilişkiler literatürünün belki de hakkında en çok üretim yapılan konularından olmasına rağmen büyük ölçüde çalışmalar dar bir zaman aralığına sıkışmıştır. ABD'de ilişkiler sıklıkla arka plana 1979 İslam Devrimi konup, rehine krizi milat alınarak anlatılırken, İran'da ise ilişkilerin tarihi genellikle 1953 Mussadık darbesi ile başlatılır.² Oysa ABD'nin İran'la olan gayri resmi ilişkilerini 1830'lara, diplomatik ilişkilerini ise 1850'lere kadar götürmek mümkündür. Ancak bu dönemin ilişkilerine dair çalışmalar çok kısıtlıdır. İlişkilerini imaj ve algı çerçevesinden ele alan çalışma ise yok denecek kadar azdır.

¹ Amin Maalouf, *Semerkant* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 162.

² John H. Ghazvinian, *America and Iran: A History 1720 to Present* (Londra: Oneworld Publications, 2020), 10.

Bu çalışmanın amacı, iki ülkenin birbiri ile ilişki kurmaya başladığı yaklaşık yüzyıllık bir dönem içinde ABD ve İran'ın birbirlerine dair algılarını incelemek ve bunun çıktısı olarak karşılıklı imajlarını ortaya koymaktır. Çalışma dönemi I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı ile sınırlandırılmıştır. Çünkü ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi, Amerikan petrol şirketlerinin İran'daki rekabete dahil olması ve Pehlevi hanedanlığının kurulması iki ülke ilişkilerini yeni bir evreye taşımıştır.

Çalışma, insan ilişkilerinde olduğu gibi devletlerarası ilişkilerde de ilk karşılaşma anında edinilen imajların ve algıların uzun vadede ilişkiler üzerinde etki bırakabileceği iddiasından yola çıkmaktadır. İncelenen dönemde her iki ülkenin birbirleri hakkında sahip olduğu bilgi, İran'ınki daha az olmak üzere, son derece kısıtlıdır. ABD ve İran, benlik imajlarından, kültürlerinden, tarih bilgilerinden ve uluslararası konjektürden süzülen algıları ile birbirlerine dair imajlar oluşturmuşlardır. Bu imajlar olumlu, olumsuz yanları ile her zaman gerçeklerle örtüşmemiş iki tarafın da birbirini doğru değerlendirmesini engellemiş ve farklı beklentiler yaratmıştır.

2. Teorik Çerçeve: İmaj Teorisi

Amerikalı yargıç Oliver Wendell Holmes, *The Autocrat of the Breakfast Table* kitabında iki kişi arasındaki geçen tartışmada aslında altı kişinin olduğu söyler: İkiisi gerçekte oldukları, ikisi kendilerini gördükleri, ikisi ise birbirlerinin gördükleri kişilerdir.³ İki devlet arasındaki ilişkilerde de benzer şekilde imajlar ve algılar devreye girmekte, masaya altı kişi oturmaktadır. Bu da yanlış anlaşılmalara, farklı beklentilere, hayal kırıklıklarına ve hatta çatışmalara yol açabilmektedir. Uluslararası ilişkilerde devletlerin çatışmalarının kökenlerini açıklayabilme, birbirlerinin politikalarına ve eylemlerine olan tepkilerini öngörebilme ve karar alma süreçlerini anlayabilme çabası, devletlerin birbirlerindeki imajlarını inceleme konusu halini getirmiştir. Bu çabaların neticesinde şekillenen imaj teorisinin ana önermesi, davranışın imaja bağlı olmasıdır. Bir devletin karşısındaki aktörün imajına dair fikri, kararları ve davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Alanın öncü çalışmalarından birini kaleme Kenneth Boulding makalesinde, uluslararası sistemde davranışları belirleyenin

³ Oliver Wendel Holmes, *The Autocrat of the Breakfast Table* (Boston: James R. Osgood and Company, 1873), 40-41.

gerçekler değil, imajlar olduğunu ve dünyanın aslında ne olduğuna göre değil, bize nasıl gözüktüğüne göre hareket ettiğimizi iddia etmektedir. Uluslararası sistemde iki tip önemli imaj olduğunu söyleyen Boulding, bunlardan birincisinin bir ulusun kendine dair imajı olduğunu, diğerinin ise onun uluslararası çevresini oluşturan sistemdeki diğer aktörlerin imajları olduğunu ileri sürmektedir.⁴ Boulding'e göre bir ulusun sistemdeki diğer aktöre dair algıladığı düşmanlık ya da dostluk, güç veya zayıflık bu aktörün o ulustaki imajının temel bileşenlerini oluşturur ve hem kendine dair imaj hem de karşı tarafa dair imaj karar alma sürecinde etkilidir.⁵

Dolayısı ile uluslararası sistemde bir devletin imajı sadece kendisinin politik ve diplomatik eylem ve çabalarının bir çıktısı değildir. Bu noktada algılar belirleyici rol oynar. İmajı da kapsayan daha geniş bir kavram olarak algı, hem algılama sürecini hem bu sürecin sonucunu kapsarken, imaj sadece bu sürecin çıktısı anlamına gelmektedir.⁶ Fisher'e göre algıyı yönlendiren öncelikle zihniyet, sonra ise meselenin nasıl sunulduğudur.⁷ Bu noktada algının şekillenmesinde inanç başta olmak üzere pek çok farklı faktör rol oynar ki inancı şekillendiren faktörleri de işin içine katarsak bu sayı daha da artacaktır. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde bir aktörün dünya görüşünü veya başka bir aktöre dair algısını tanımlamak karmaşık bir iştir. Bir aktör, diğer aktörün değerlerinin neler olduğu, belirli bir bölgede nasıl bir rol oynadığı, ekonomisinin nasıl çalıştığı veya siyasi sisteminin nasıl işlediği gibi pek çok farklı konuda inanca sahip olabilir.⁸ Zihniyetin yanı sıra imaj teorisine göre, uluslararası ilişkilerin yapısal özellikleri de ülkelerin birbirlerine belirli imajlar tanımlamalarında önemli rol oynamaktadır.⁹ Bir

⁴ Kenneth Ewart Boulding, "National Images and International Systems," *The Journal of Conflict Resolution* 3, no. 2 (June 1959): 120-121.

⁵ Boulding, "National Images," 124-125.

⁶ Dinmuhammed Amatbek, "Perception and Image Theory of International Relations," *Ankasam*, 24 Temmuz 2017, https://ankasam.org/en/perception-and-image-theory-of-international-relations/#_edn1

⁷ Glen Fisher, *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International Relations* (Yarmouth: Intercultural Press, 1997), 29.

⁸ Richard K. Herrmann, "Image Theory and Strategic Interaction in International Relations," içinde *Oxford Handbook of Political Psychology*, ed. D.O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis, (Oxford: Oxford University Press, 2003), 286.

⁹ Michele G. Alexander, Shana Levin ve P. J. Henry, "Image Theory, Social Identity, and Social Dominance: Structural Characteristics and Individual Motives Underlying International Images," *Political Psychology* 26, no. 1 (2005): 28.

misal olarak Soğuk Savaş ortamında dost ve düşman imajlarını oluşturan diğer faktörlerden çok, sistemin yapısıdır.

Ancak sadece mevcut konjonktür imajın inşasında etkili olmaz. Özellikle ön yargılar ve şablonlar yaratan geçmiş tecrübelerin, geçmiş imajların, mevcut imaj üzerinde güçlü bir tesiri vardır. John Owen liberal barış teorisini tartıştığı makalesinde liberal devletlerin, benzer eylemlerde liberal olarak gördükleri devletlerin niyetlerini iyi olarak görürken, illiberal olarak gördüklerini ise kötü olarak gördüklerini savunmakta ve başka bir devletin düşman veya dost olarak niyetleri hakkındaki algıların, o devletin kültürüne dair daha önceden var olan imajlardan etkilendiğini ileri sürmektedir.¹⁰ İki ülkenin ilişkilerinde geçmişten taşınan imajlar gibi geçmiş deneyimler, bu deneyimlerin bıraktığı olumlu-olumsuz değerler de hedef ülkenin güncel imajını oluşturuca bir kod olarak devreye girebilmektedir.¹¹ Bazıları böyle bir etkiyi inkar etmekte ve geçmişin algımız üzerinde etkisinin olmadığını savunmaktadırlar. Bu isimlere göre böyle bir etki varmış izlenimini yaratan, insanların kendi ön yargılarını veya bakış açılarını haklı çıkarmak için geçmiş olayları kullanmalarındır. Robert Jervis ise bu görüşe karşı çıkmakta ve uluslararası tarihteki dönüm noktalarından öğrenilenlerin, imajları belirlemede önemli rol oynadığını ve bu imajların ise yeni bilgilere dair yorumları şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Jervis, tarihten çıkarılan dersler çoğu zaman yüzeysel olsa da devlet adamlarının başkalarının davranışlarını yorumlarken tarihten yararlandıklarını ve bunun kendilerine bir yol belirlemede, bağlantılar kurmada ve dünyayı anlamada yardımcı olduğunu söyler.¹² Burada tarihin etkisi konusunda Fisher'ın yaptığı hatırlatma da önemlidir. Bakılması gereken tarihi gerçeklerin ne olduğu değil, tarihin nasıl hatırlandığıdır; çünkü hatırlanan tarih “geçerli tarihtir.”¹³

Yukarıda özetlenmeye çalışılan pek çok faktör algıyı etkilerken, bu algı diğer ulusa dair belirli imajlar veya imaj şablonları doğurur. Bu imaj

¹⁰ John M. Owen, “How Liberalism Produces Democratic Peace,” *International Security* 19, no. 2 (1994): 87-125.

¹¹ Betül Karagöz Yerdelen, “Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı,” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 35, no. 35 (2017): 46.

¹² Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2017), 217.

¹³ Fisher, *Mindsets*, 4 ve 72.

da karar alma sürecine etki etmektedir. İnsanın karar verme sürecinde çevresinin etkisini anlamaya çalışan Solomon Asch 1952’de Sosyal Psikoloji’deki öncü çalışmasında imajı, bir birimin temsil ettiği tehdit veya fırsat, göreceli güç, göreceli kültür ile bağlantılı olarak o birim hakkında sahip olunan bütüncül yargılar kombinasyonu olarak tanımlar. Asch bu kombinasyonu ‘gestalt’¹⁴ ya da betimleyici inşalar olarak tarif etmiştir. Asch’in tanımının dikkat çekici yönü, birime dair diğer aktörün izlenimini oluşturan parçaların birbirinden bağımsız olmadığı ya da basitçe bir araya gelmediği, bunun yerine bu parçaların birbirlerini etkileyerek bütünü yani geştaltı oluşturdukları iddiasıdır.¹⁵ Asch’in çalışmasını uluslararası ilişkiler alanına taşıyan Hermann vd, ‘gestalt’ yerine doğrudan ‘imaj’ kavramını bu anlamıyla kullanırlar. Daha önce yapılan çalışmalardan ve ana uluslararası ilişkiler teorilerinin ilişkileri açıklamakta merkeze koydukları kavramlardan yola çıkarak, imajın bileşsel bileşenlerini tanımlama ve şablon imajları tarif etme çabasına girerler. Burada sofistike/basit, demokratik/anti-demokratik, ileri/ilkel gibi örnekler üzerinden kültürün algılanma biçiminin imaj inşasında etkisi üzerinde özellikle durulmaktadır. Hermann, üç yargı üzerinden uluslararası ilişkilerde bir aktörün diğer aktöre dair imajı inşa ettiğini söyler: 1) algılanan tehdit/ fırsat olma durumu 2) göreceli güç/ yetenek 3) göreceli kültür.¹⁶

Tüm bunlardan yola çıkarak uluslararası ilişkilerde imaj, algılayan aktörün kendine, diğer aktöre, çevrenin durumuna ve ilişkinin sistem içinde ne şekilde yürümesi gerektiğine dair sahip olduğu inançlar ve ön yargılar ile şekillenen ve buna göre farklı bileşenleri içine alan kombinasyonel inşalar olarak tanımlanabilir. Her imajın onu karakterize eden benzersiz bileşenleri vardır. Bununla birlikte bütün bu imajları kategorilere ayırarak belirli şablonlar haline getirmek dünyayı algılama ve yorumlamada belirli

¹⁴ Almancada şekil ve form anlamlarına gelmektedir. Yaygın olarak algı, öğrenme, düşünce süreçlerini açıklamada psikolojide, sosyal psikolojide, sosyolojide kullanılan kavram özetle, bütünün parçalar demek olmadığı, bütünün parçaların toplamından daha fazla ve daha farklı olduğu savına dayanan ‘bütün’ kavramına karşılık gelmektedir. Irvin Rock ve Stephen Palmer, “The Legacy of Gestalt Psychology,” *Scientific American* 263, no. 6 (1990): 84-91.

¹⁵ Solomon Asch, *Social Psychology* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1952), 215-217; Herrmann, “Image Theory,” 288.

¹⁶ Richard K Herrmann, James F. Voss, Tonya Y. E. Schooler ve Joseph Ciarrochi, “Images in International Relations: An Experimental Test of Cognitive Schemata,” *International Studies Quarterly* 41, no. 3 (1997): 409; Herrmann, “Image Theory,” 286-288.

bir düzeyde basitlik ve düzen sağlayacaktır. Bir örnek vermek gerekirse düşman imajı, aktörün tavrında, kararında veya niyetinde kötü ve agresif olduğu yorumu ile tehdit olarak görülmesine neden olur. Oysa aynı eylem benzer kapasitede bir müttefik tarafından gerçekleştirilirse tam tersi olarak yorumlanır. Hermann'a göre uluslararası ilişkilerde beş şablon imajdan söz etmek mümkündür: Müttefik, düşman, bağımlı (sömürge), barbar (yozlaşmış), emperyalist. Eğer algılayan aktör belirli bir tip ilişki içinde olduğunu düşünüyorsa, ilişkiyi karşı taraf hakkında edindiği bir bilgiye göre bu şablonlardan birinin içine sokabilir ve kendine ve karşı tarafa dair imajı da bu şablon üzerinden tamamlayabilir.¹⁷

İmaj ve algıyı kendisine konu edinen çalışmalar genellikle odak noktasına dost ve düşman imajını oturtmakta, başka bir ifade ile tehdit algısının nedenleri üzerine yoğunlaşmaktadırlar.¹⁸ Bununla birlikte imajlar basitçe dost ve düşman kalıplarına indirgenemeyecek kadar çok boyut içermektedirler ve bu boyutları anlamak ilişkileri anlamlandırmada son derece önemli bir noktada durmaktadır. İmajlar tek boyutlu ve tek kaynaklı olmadıkları gibi dostluk ve düşmanlık durumlarında bile karşılıklılık arz etmeyebilirler. Ayrıca dost ve düşman imajları zor da olsa aslında değişmesi en mümkün olanlardır. Oysa devletlerin birbirine yükledikleri imajların kültürel bileşenleri çok daha yerleşiktir ve dost veya düşman olma durumu değişse bile daha sabit olan bu parçalar çoğu zaman değişmez ve derinde ilişkileri etkilemeye devam eder. En kabaca örnekle bir Batılı ülke bir Ortadoğu ülkesi ile düşmanlıktan müttefiklik ilişkisine geçse bile o ülkeye dair oryantalist bakış açısı varlığını koruyabilmektedir. Dolayısıyla dost/düşman şablon imajlarının ötesinde imajları çok boyutlu incelemek uluslararası ilişkilere dair daha fazla açıklayıcılığı olan ve daha isabetli analizleri yapabilmeyi mümkün kılacaktır.

3. ABD – İran İlişkilerinde İmajlar ve Algular

3.1. Tefrikalar, Masallar: Müslüman olmayan Doğu, Vahşi Batı

Amerikan ve İran toplumu arasında temaslar ilk defa 1800'lerin başlarında gerçekleşmiş olsa da birbirleri hakkında fikir sahibi oldukları dönemi bir

¹⁷ Herrmann, "Image Theory," 290-291.

¹⁸ Jervis, *Perception*, xv.

yüzyıl önceye kadar götürebilmek mümkündür. Amerikan kolonilerindeki halkın, dönemin İranına ilgisini artıran ise ilginç bir olaydır. 1722 yazında Afgan Mahmud Hotaki liderliğinde Kandahar'daki Peştun kabileleri mezhep değiştirmeye zorlandıkları gerekçesi ile ayaklanmışlardır. Şahlık ile aralarındaki çatışmalar adeta tefrikalar halinde koloni gazetelerinde her gün yayınlanmaktadır. Olaylar halk tarafından öyle bir merak ve ilgiyle okunmaktadır ki gazeteler haber geçmediklerinde özür dilemektedirler. Bu ilgi egzotik ya da oryantalist bir merakla açıklanabileceksede asıl enteresan olan bu isyanda Amerikalıların “zorba” Mahmud karşısında İran Şahını desteklemeleridir.¹⁹ Bu yıllarda Amerikan kolonilerinin de köle isyanları ile sarsılıyor olduğu göz önüne alındığında kurulan bu empati bir yönü ile anlaşılabilir.²⁰ Öte yandan bu desteğin siyasi ve dini temelleri de vardır. Amerikalılar Sünni Müslümanlara dair ne kadar olumsuz görüş taşıyorlarsa Şiiilere karşı bir o kadar sempati duymaktadırlar. Aslında halkın İslam ya da mezhepleri hakkında çok derinlikli bilgileri yoktur. Doğu ve İslam hakkındaki kısıtlı bilgilerini ise İngiliz yazarların kitaplarından edinmişlerdir. Bu kitaplarda, Viyana kapılarına kadar dayanan Osmanlı, Hıristiyanlığa tehdit, şeytani bir imparatorluk olarak tasvir edilmekte; Türkler zalim, vahşi ve deva bulmaz şekilde şeytani kafirler olarak kınanırken, Osmanlı ile rekabette olan İranlılar ise genelde asil, cesur ve medeni bir ırk olarak anlatılmaktadır.²¹ Kısacası Osmanlı nefreti Sünni nefretine dönüşürken, bu Şii sempatisi doğurmuştur.

Eğitimin genelde kilise okullarından geçtiği bu dönemde, İran Şahına duyulan sempatinin Puriten kökenleri de vardır. İran, bebek İsa'ya hediyeler getiren Doğu'nun bilge üç adamı Üç Magi'nin ve Babil'i kurtaran Yahudilere özgürlüklerini veren Büyük Keyhüsrev'in toprakları olarak görülmektedir. Dinleri değiştiyse de bu zorla olmuştur. Thomas Jefferson, Voltaire'in *Essay on the Manners and Spirit of Nations* kitabında İran'ın İslam'a geçişinin anlatıldığı kısma “Üç Magi dinlerinin en kadim ve en saf olduğunu düşünüyorlardı. Matematik, astronomi ve tarih bilgileri, çok cahil olan Arap fatihler karşısında düşmanlıklarını derinleştiriyordu.

¹⁹ John H. Ghazvinian, *America and Iran*, 15.

²⁰ Howard Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 63.

²¹ Ghazvinian, *America and Iran*, 17.

Yüzyıllardır kutsanmış dinlerini terk edemezlerdi” notunu düşecektir.²² Tüm bunlar birleşerek Amerikalıların zihinlerinde Şiiilerin “daha az Müslüman” olduğu veya hatta hiç Müslüman olmadıkları gibi çarpık bir bilgiye dönüşmüştür. Bu nedenle Amerikan gazetelerinde İran’daki çatışma bazen Müslümanlar ve Persler arasında “kutsal savaş” olarak bile tasvir edilecektir.²³

1700’lerin başında verilen bu duygusal destek ilerleyen yıllarda İran kültürüne ve tarihine duyulan ilgiyi de artırmıştır. 1765’te Harvard Üniversitesi’nde ilk defa Farsça dersleri verilmeye başlanır.²⁴ Bu halk düzeyinde popüler bir merak da değildir, ABD’nin kurucu babaları özellikle antik Pers İmparatorluğu’na hayranlık duymaktadırlar. Keyhüsrev’in kurgusal biyografisi *Cyropaedia*, Aydınlanmanın da etkisi ile 18. yüzyılda sadece Avrupa’da değil Amerika’da da popüler bir kitap haline gelmiştir.²⁵ Kitap, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin ve John Adams’ın kütüphanelerinin baş köşesindedir. Jefferson’ın kilise ve devlet ayrımı, din özgürlüğü ve seküler bir devlet fikri konularında antik Perslerden etkilendiğini kendi notlarından anlıyoruz.²⁶ Benjamin Franklin de eğitime ve erdeme verdikleri önemden dolayı antik Perslileri överek, Amerikalıların bu örneği takip etmesini önermiştir.²⁷ Ancak 19. yüzyıla girilirken pek çok Amerikalı İran’ın gerçekten varlığından bile hala habersizdir. Bilenler ise haritada yerini bile göstermeyecekleri bu ülkeyi Büyük İskender tarafından yüzyıllarca önce feth edilmiş antik Pers İmparatorluğu sanmaya devam etmektedirler.²⁸ Amerikalıların bilgilerinin çağdaş İran’a değil antik Perse dair olması aslında mevcut dönemi anlama konusunda yanlış içine düşmelerinin de sebeplerindedir. Ghazvinian’ın tabiri ile bu dönemde az çok İran’dan haberdar Amerikalılar “kafir” Ortadoğu’nun biraz dışına

²² Richard N. Frye, “Jefferson And Cyrus: How The Founding Fathers of America were Inspired by Cyrus the Great,” *Richard Frye*, 2013, http://richardfrye.org/files/Thomas_Jefferson_and_Cyrus_the_Great.pdf.

²³ Ghazvinian, *America and Iran*, 16-17.

²⁴ Ghazvinian, *America and Iran*, 19.

²⁵ “Cyrus Cylinder: How a Persian monarch inspired Jefferson,” *BBC News*, 11 Mart 2013. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-21747567>.

²⁶ Frye, “Jefferson And Cyrus.”

²⁷ Ghazvinian, *America and Iran*, 11.

²⁸ Abul Kalam Azad, “Early US Economic Involvement in Iran,” *Probandha Sankolon /A Compilation of Essays*, no. 4 (Ocak 2019): 185.

uzandıklarını düşünmüşler, daha az Müslüman, daha az Arap, daha az şeytani bir medeniyet buldukları hissine kapılmışlardır. Bu ülke bilge ve aydın bir Şah tarafından yönetilmekte ve çıkarları örtüşmektedir.²⁹

Amerikalıların İran'ı gazetelerden ve kitaplardan okuduğu 18. yüzyıl boyunca İranlılar, ABD bir yana Amerikan kıtası diye bir yerin varlığına bile şüpheyle yaklaşmaktadır. Çok da önem vermedikleri bu ülke zihinlerde mistik, daha çok masallarda geçen, gerçek olmayan bir yer gibidir. İranlıların çoğu, Türklere öğrendikleri tabirle 'yeni dünya' dedikleri "yer altındaki bu vahşi diyarda" yarı çıplak yamyamların yaşadığını düşünmektedir. Eğitilmiş kesim arasında Amerika'nın varlığı bilirse de nasıl bir yer olduğu konusunda hemen hiçbir şey bilinmemektedir. 1809'da İran Şahı Feth Ali Şah, İngiliz diplomat Harford Jones ile Amerika hakkında sohbetinde "Ne tür bir yer orası? Oraya nasıl ulaşıyorsunuz? Yerin altında mı?" diye soracaktır. Şah'ın sorularının sebebi ister cehalet ister latife olsun, aslında Amerika'yı çok da önemseyemediği yoldur. İran, 18. yüzyıl boyunca yaşadığı çalkantılara rağmen kendini hala dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olarak görmektedir: "Bütün Kuzey Amerika'yı birkaç kez almaya yetecek elmaslarla süslü Tavuskuşu Tahtına oturmuş Şehinşah tarafından yönetilen gururlu ve kadim bir uygarlıktır kendi gözünde"³⁰

Amerika hakkında bilgisizliğin yarattığı efsaneler iki ülke arasında resmi ilişkiler kurulduktan sonra bile halk arasında devam etmiştir. İngiliz Doğu Bilimci Edward G. Browne 1893'te Tahran'dan İsfahan'a yaptığı yolculuk sırasında bir kervansarayda dinlenirken ona katılan bir katırcının yeni dünya hakkında sorular sorduğunu ve Amerikan halkının kendisiyle aynı ırktan olduğunu, kendi ülkesinden oraya göç ettikleri cevabına katırcının son derece şüphe ile yaklaştığını aktarır.³¹ Browne'in bir yıl süren yolculuğu boyunca pek çok İranlı kendisine sorular sormaya devam etmiştir. Browne için Zerdüşterin Amerika'ya dair merakı daha ilginçtir "çünkü onların, bazı Müslümanlar gibi Deccal'in kıyamette belirleceği İsfahan'daki kuyuya bir yeraltı tüneliyle ulaşacağını zannetmek gibi bir sebebi de

²⁹ Ghazvinian, *America and Iran*, 18-19.

³⁰ Ghazvinian, *America and Iran*, 22-23.

³¹ Edward Granville Browne, *A Year Amongst the Persians: Impressions as to the Life, Character & Thought of the People of Persia, Received During Twelve Months' Residence in That Country in the Years 1887-1888* (Londra: Adam and Charles Black, 1893), 172.

yoktur.”³² İran halkının Amerika’ya dair cehaleti uzun yıllar devam etse de 1830’da Amerikan misyonerlerin İran’a gelişi ile beraber en azından kuzey İran’dan yayılan bir şekilde ABD hakkında bilgi artmaya başlayacaktır. ABD’nin bağımsızlığı için İngiltere’ye karşı savaştığı bilgisi, daha başından İngiltere’den zaten nefret eden İranlılar için olumlu bir imaj yaratacaktır.³³

3.2. Misyonerler ve İranlılar: Hayranlık ve Hoşnutsuzluk Arasında

Amerikan Protestan misyonerleri, kültürel bir etkileşim süreci başlatarak iki ülkeyi tefrika ve masalların ötesine geçirmiş, ABD-İran ilişkileri üzerinde köklü bir miras bırakmışlardır. Amerikan misyonerliği faaliyetleri, Washington’ın İran’a karşı son derece ilgisiz olduğu bir dönemde, keşif amacı ile bölgeye giden ilk misyonerlerin yoğunluklu olarak Süryanilerin yaşadığı kuzeybatı İran’a 18 Aralık 1830’da ulaşması ile başlamıştır. Bu keşif gezisini takiben bir Süryani şehri olan Urmiye’ye yerleşmişler ve Papaz Justin Perkins tarafından daha sonra içinde kütüphane, hastane, okul ve matbaa inşa edilecek olan ilk daimi misyon merkezi 1835’te kurulmuştur.³⁴ Misyonerlerin İran’a geliş amacı temelde İncil’i yaymak ve Doğu kilisine bağlı Hıristiyanları Protestan yapmak ve Müslüman halka din değiştirtmek olsa da bu nihai hedef içinde bir “medeniyet götürme” misyonunu da barındırmaktadır. Zirinsky, İranlıları “modern” Batı medeniyeti ile tanıştırmayı amaçlayan misyonerlerin, İran’da eğitim, toplum ve siyaset alanında hayal ettiklerinin Amerika için ön gördüklerinden farklı olmadığını söyler. Bu, Hıristiyan, bilime dayanan, dinamik, yardımsever ve demokratik bir halk yaratmaktır.³⁵ Amerikan Misyonunun din ve

³² Browne, *A Year*, 437-438.

³³ Kamyar Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy and Persia, 1856-1921,” *Iranian Studies* 35, no. 1/3 (Kış/Yaz, 2002): 148.

³⁴ Michael P. Zirinsky, “Render Therefore Unto Caesar the Things Which Are Caesar’s: American Presbyterian Educators and Reza Shah,” *Iranian Studies* 26, no. 3/4 (1993): 337; Abul Kalam Azad, “The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran,” *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh* 58, no. 1 (2013): 192-193; Lydia Wytenbroek, “Generational Differences: American Medical Missionaries in Iran, 1834-1940,” içinde *Iran and the West: Cultural Perceptions from the Sasanian Empire to the Islamic Republic*, ed. David Bagot ve Margaux Whiskin, (Londra. New York: I.B. Tauris, 2018), 179.

³⁵ Michael P. Zirinsky, “A Panacea for the Ills of the Country: American Presbyterian Education in Inter-War Iran,” *Iranian Studies* 26, no. 1/2 (1993): 119, Zirinsky, “Render Therefore,” 337.

medeniyet temelli bu iki gayesi, İran halkında Amerikalılara ve ABD'ye dair birbirine tamamen zıt iki imaj yaratacaktır. Bununla birlikte İranlıların hayranlıkları, hoşnutsuzluklarına ağır basacaktır.

Misyonerlerin de İran ve İranlılara dair kafaları karışıktır. Benzer şekilde duyguları başlangıçtan itibaren hayranlık ve hoşnutsuzluk arasında bölünmüştür. Misyonerler İran'a ülke, kültürü, halkı ve kurumları hakkında kesin önyargılarla gelmişlerdir. Kuşkusuz İran'da geçirdikleri zaman içinde yeni tecrübeler ve bilgiler edinmiş olsalar da başlangıçtaki zihniyetleri algılarını her dönem etkileyecektir.³⁶ İran halkına bakışları çok da şaşırtıcı olmayan bir şekilde etnosentriktir. Bir yandan İran'ın antik tarihinden, egzotikliğinden ve geleneklerinden etkilenirken, öte yandan Müslüman çoğunluğa üstünlük duygusu ile bakmaktadırlar. Bu daha çok iki zıt duygunun çatışması gibidir. Kimi zaman bu duygusal bölünme daha somut şekilde misyonerler arasında kendini göstermektedir. Kendini İranlı hissedenler, İran'a hayranlık duyanlar ve tüm ömrünü İran'da geçirenler kadar İran'dan nefret edenler de vardır. James Bill'e göre İran kültürüne duyulan hayranlık ve saygı, din söz konusu olduğunda üstünlük duygusu altında ezilmekte ve küçümsemeye dönüşmektedir. Bu sadece Müslümanlara karşı değil ayrıca bölgedeki Süryani Hıristiyanlara karşı da böyledir.³⁷ Daha misyon kurulmadan 1819'da yazılan İran'a ilişkin ilk raporlardan birinde, bölgedeki halkın acıacak bir cehalet ve yozlaşma içinde ilahi bilgiden yoksun olduğu ve bölge boyunca uzanan komşuları gibi İran halkının da "boş hayallerle ve güçlü sanrılarla sersemlemiş," neredeyse bir parça ruhani aydınlanma için Amerika'ya yalvarır halde olduğu yazmaktadır. Keşif için gelen ekibin izlenimleri de farksızdır. Sadece birkaç hafta bölgede bulunmuş olmalarına rağmen rapora kesin yargılarla "asil ancak cahil bir halk" olarak tanımladıkları Süryanilerin zar zor anladıkları Hıristiyan ayinlerini devam ettirdiklerini ve neredeyse Amerikan kurtarıcılığı için "yalvardıklarını" yazmışlardır.³⁸ Benzer şekilde misyonun ilk doktoru Asahel Grant, 1841'de Süryani toplumu hakkında yayınladığı kitabında Amerikalılardan "daha az medeni" ve "ilkel

³⁶ Zirinsky, "Render Therefore," 338.

³⁷ James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American Iranian Relations* (New Haven: Yale University Press, 1989), 15.

³⁸ Ghazvinian, *America and Iran*, 24-25.

Hıristiyanlar” olarak tanımladığı Süryanilerin “cehaletin ve batıl inançların karanlığına gömülmüş” olduğunu söylemektedir.³⁹

Misyonerlerin çoğu İranlı Hıristiyanların çürümüş bir kilisenin mensupları olduğuna inanmakla birlikte onlar din kardeşleridir. İncil’e ihtiyaç duyan kafirler olarak gördükleri Müslümanlara karşı duyulan küçümseme bu nedenle çok daha derindir.⁴⁰ Misyonun başında bulunan, yaşadığı Süryanilerin gelenekleri ile kendini özdeşleştirmiş ve İran toplumuna yakın bir isim olan Papaz Justin Perkins’in notlarında bu ayrımı görmek mümkündür. Perkins, İranlıların “zeki ve meraklı”, “nazik ve konuksever” olduklarına inanırken, aynı zamanda halkın çoğunluğunu oluşturan Müslümanların “genel ahlaki yozlaşmaları dehşet verici” boyutta olan “vahşi Muhammediler” olduklarını düşünmektedir. Perkins İslam’ı “kibirli, münhasır, yozlaşmış, kindar ve kanlı” olarak tasvir etmektedir.⁴¹ Misyonun, mezhep/din değiştirme odaklı yapısı, İran toplumuna etnosentrik bakışı ve üstünlük duygusu kaçınılmaz olarak halk ile ilişkilerinde gerginlik yaratacaktır. İranlılar zaman içinde her ne kadar misyonerlerin eğitim, sağlık ve yardım faaliyetlerinden memnun olsalar ve ABD’nin yeteneklerini, teknolojik açıdan ileri olmasını takdir etseler de her anlamda küçük görülmeğe ve kendi dinlerinin yanlış olduğunun söylenmesinden fazlasıyla rahatsızdırlar.⁴² Misyonlerin yaklaşımlarındaki en temel sorun İran halkına, geleneklerine, değerlerine ve dinlerine saygısızlık içinde olmaları ve bunun farkında dahi olmamalarıdır. Bu yaklaşımları en seküler faaliyetlerine bile uzun süre din çatışmasını bulaştıracaktır.

ABD elçisi Samuel Benjamin 1886’da kaleme aldığı makalesinde, İran yönetimi tarafından misyonerlerin Müslümanlara yönelik din değiştirme faaliyetlerinin kesinlikle yasaklanmış olduğunu yazar.⁴³ Misyonerlerin bu dönemde Hıristiyanlara yönelik mezhep değiştirme politikaları da ikinci planda kalmıştır. Rostam-Kolaji, 19. yüzyılda misyonerlerin gayesinin İran halkını, özellikle Hıristiyanları protestanlaştırmakken, 20. yüzyılda

³⁹ Wytenbroek, “Generational Differences,” 181.

⁴⁰ Zirinsky, “Render Therefore,” 338.

⁴¹ Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 149.

⁴² Zirinsky, “Render Therefore,” 355; Bill, *The Eagle and the Lion*, 15; Azad, “The Legacy,” 201, 204.

⁴³ Samuel G.W. Benjamin, “Persia and the Persians,” *Journal of the American Geographical Society of New York* 18, (1886): 44.

odak noktalarının sağlık ve eğitim gibi alanlarda modern bir hizmet sunmak olduğunu söylemektedir.⁴⁴ 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu etki gözlemlenebilir. Hıristiyanlığın gereklerini kamu hizmeti ile ifa etmek gerektiği fikrinden ağırlıklı olarak etkilenen ikinci nesil misyonerler, İran halkına hizmeti İncil'in bir ifade edilmiş biçimi olarak görmüşlerdir.⁴⁵ Bu anlamda ikinci nesil misyonerler hoşnutsuzlukları azaltarak, Amerikalılara duyulan hayranlık ve sempatiyi artırmışlar ve müşfik, yardımsever, diğer Batılı ülkelere benzemeyen ABD imajını güçlendirmişlerdir.

Her ne kadar arkalarında bir devlet desteği olmasa da Ghazvinian isabetli bir şekilde tespit ettiği gibi bu misyonerlerin çalışmaları Amerikan yumuşak gücünün Ortadoğu'daki ilk tatbikidir.⁴⁶ Amerikan misyonerlerinin en büyük avantajı İran'da ABD hakkında çok az şey bilinmesi ve ABD'nin İran'a yönelik bir politikasının olmamasıdır. 1922-1927 ve 1943-1944 yılları arasında İran'a mali danışmanlık yapmış olan Arthur C. Millspaugh bu durumu şu sözlerle özetlemektedir:

İkinci Dünya Savaşına kadar, Aslan ve Güneş Ülkesi ABD'nin siyasi ufkunun ötesinde ve neredeyse bilgisinin dışındaydı. Bu gerçeğe rağmen ya da daha çok bu yüzden, Amerika ve Amerikalılar İranlıların zihininde ve umutlarında özel bir itibara ve özel bir ilişkiye sahip oldular.⁴⁷

İranlıların gözünde misyonerlerin görünüşleri Avrupalılara benzemekte, Avrupalılar gibi konuşmakta, Avrupalılar gibi giyinmektedirler fakat tavırları ve İranlılara karşı davranışları Avrupalılar gibi değildir. Devletlerinin İran hükümetinden herhangi bir talebi yoktur, bir anlaşma dayatmaya çalışmamaktadır ve hatta bir elçi bile göndermemiştir. Açıklanamaz bir nedenle Amerikalılar İranlılara sadece yardıma gelmişlerdir.⁴⁸ Bu durum, sadece İran Devleti'nin ve halkının ABD'ye yakınlık duymasına değil aynı zamanda Amerikan devletinin de kendilerine sempati duyduğuna

⁴⁴ Jasamin Rostam-Kolayi, "From Evangelizing to Modernizing Iranians: The American Presbyterian Mission and Its Iranian Students," *Iranian Studies* 41, no. 2 (2008): 214.

⁴⁵ Wytenbroek, "Generational Differences," 180-181, 186-187.

⁴⁶ Ghazvinian, *America and Iran*, 24.

⁴⁷ Abul Kalam Azad, "Iran-United States Relations Since 1945," (Doktora Tezi, University of Dhaka, 2017); Arthur C. Millspaugh, *Americans in Persia* (Washington, D. C: The Brookings Institution, 1946), 7.

⁴⁸ Ghazvinian, *America and Iran*, 32.

inanmalarına yol açacaktır.

Misyonun en önemli faaliyet alanlarından biri, ana hedefi Amerikan kültürünü ve değerlerini yaymak olan eğitim olmuştur. Her ne kadar İran'da modern eğitim üzerinde Fransızların büyük etkisi olsa da ilk modern eğitim veren okulları Amerikalılar açmıştır.⁴⁹ Bu nedenle 1898-1941 yılları arasında İran'da yaşayan, erkek öğrenciler için kurulan Tahran Amerikan Lisesi'nin ve daha sonra Tahran Amerikan Kolejinin (Alborz Koleji) müdürü olan Dr. Samuel Martin Jordan pek çok açıdan İran'da modern eğitimin kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Misyonerlerin ilk erkek okulu Urmiye'de 1836'da, ilk kız okulu ise 1838'de açılır. Yoğun bir şekilde okul kurmaya başlayan misyonun 1841'de 17 olan okul sayısı, 1851'de 45'e çıkmıştır. 1860'ta 1500 İranlı öğrenci misyoner okullarında okumaktadır. 1895'e gelindiğinde ise sadece Urmiye'de 117 misyon okulu bulunmaktadır.⁵⁰ Misyon okullarına yalnız Hıristiyan ailelerin çocukları değil, Şah'ın ailesinin, hükümet görevlilerinin, toprak sahiplerinin ve tüccar sınıfının çocukları başta olmak üzere Müslüman çocuklar da gitmişlerdir. 1891'de Tahran Amerikan Koleji'nin 135 öğrencisinin yarısından fazlası Müslümandır.⁵¹ Bu dönemde İran'da İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya da okullar açtıysa da ülkenin ileri gelenleri çocuklarını Amerikan okullarına göndermeyi tercih etmişlerdir.⁵² Özellikle kız çocuklarının eğitimindeki rolleri nedeniyle İran'da önemli etkiler bırakmışlardır. Bununla birlikte misyoner okullarının hem İran toplumunu etkilemedeki rolü hem de Amerikan imajını inşa etmedeki rolleri dikkatle ele alınması gereken konulardır. Bunun bir nedeni, bu okullara giden öğrencilerin farklı etnik, dini ve sınıfsal gruplardan gelmeleri ve okulların yüzyılı aşan bir zaman dilimi içinde faaliyet göstermiş olmalarıdır. Bazı öğrenciler üzerinde etkilerinin daha fazla olması kaçınılmazdır ancak okulları doğrudan Amerikan değerlerini toplum içinde yayan kanallar olarak görmek doğru

⁴⁹ Rostam-Kolayi, "From Evangelizing," 213.

⁵⁰ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 150-151; Rostam-Kolayi, "From Evangelizing," 216; Bill, *The Eagle*, 17.

⁵¹ Azad, "The Legacy," 197; Ali Gheissari, "The American College of Tehran, 1929-32: A Memorial Album," *Iranian Studies* 44, no. 5 (2011): 672.

⁵² Ramin Asgard, "U.S.-Iran Cultural Diplomacy: A Historical Perspective," *Al Nakhlah* (Spring 2010). https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/aln/aln690/f_0019356_16566.pdf, 3.

olmayacaktır.⁵³ Nitekim eğitim faaliyetinin tamamen sorunsuz geçtiği de söylenemez. Hem İran hükümetleri hem de halk zaman zaman bu okullara şüphe ve hoşnutsuzlukla yaklaşmışlardır.⁵⁴ Bu nedenle misyonun eğitim faaliyetleri ABD ve Amerikan değerleri hakkında bilgiyi artırmakla birlikte, ABD'ye esas itibar kazandıran bu okulların modern eğitimin yolunu açmış olmaları ve İran toplumuna fayda sağlamalarıdır.

İran'daki Amerikan misyonerleri sadece eğitim değil sağlık alanında da köklü etkiler bırakmışlardır. İranlıların kalbini kazanmada misyon doktorlarının özel bir yeri vardır. 1878'de Urmiye'de ilk hastaneyi kuran ve 1879'da Batı tarzı ilk tıp okulunu açan misyon doktorlarından Joseph Cochran verdiği hizmetlerle yerel bir kahramana dönüşecektir. Öyle ki 1905'te öldüğünde on binlerce yas tutan İranlı cenazesinde sokaklara dökülmüştür.⁵⁵ Misyon tarafından ilk modern Amerikan hastanesi 1882'de yine Urmiye'de açılır. Hastanenin açıldığı yıl patlak veren kolera salgını 1904'te tekrarlamış ve her iki salgının da atlatılmasında Amerikan hastanesi ve doktorları kritik rol oynamışlardır. Kolera salgınları sırasındaki fedakarca çabaları ülke çapında takdir görmelerini sağlamış, misyon İran hükümetinin de övgüsüne mazhar olmuştur. Zaten hem Nasıruddin Şah'ın hem Muzafferüddin Şah'ın özel doktorları misyon doktorlarıdır.⁵⁶ 1920'lere geldiğinde Amerikalı doktorlar Tahran'da, Reşt'te, Hamandan, Tebriz, Kermaşah ve Meşhed'deki hastanelerde çalışmaktadırlar.⁵⁷

Misyon faaliyetlerinin faydalı sonuçları hem misyonerlere pek çok İranlının destek ve saygısını kazandırmış hem de bütün bu süreç ABD'ye şöhret ve itibar getirmiştir. Yardım faaliyetleri, okulları, hastanelerinin yanı sıra çok çalışmaları ve azimleri İranlılara ABD'ye dair fedakarlık ve iyi niyet üzerine kurulu bir kültürel imaj sunmuştur. Misyonerler açısından tüm bu faaliyetler İran toplumuna Amerikan değerlerini ve ABD'yi tanıtmının bir yolu olmuştur. Amerikan toplumunun ileri kültüründen, endüstri devriminden ve onu takip eden teknolojik gelişmelerden bahseden misyonerler, anlattıkları eşitlik, özgürlük, fırsatların herkese açık

⁵³ Gheissari, "The American College," 676-677.

⁵⁴ Rostam-Kolayi, "From Evangelizing," 214, 220.

⁵⁵ Ghazvinian, *America and Iran*, 28.

⁵⁶ Azad, "The Legacy," 197.

⁵⁷ Wytenbroek, "Generational Differences," 185, 187-188.

olması, Amerikan kadınının özgürlüğü gibi konularla İranlıların gözünde takdir edilen, “iyicil” bir ABD imajı çizmişlerdir. Ghaneabassiri’nin de belirttiği gibi bu aslında ABD’ye dair bir illüzyondur.⁵⁸ Gerçekten de bu dönem Amerikan imajını inşa eden her türlü bilgi misyonerlerin bireysel çabalarının bir sonucudur ve ABD’nin bu çabaları planlaması, yürütmesi veya desteklemesi söz konusu değildir. 1883’e kadar ABD Tahran’a resmi bir diplomatik temsilci bile göndermeyecektir. Nadir durumlarda İran’daki Amerikalılar başları derde girdiklerinde İngiliz diplomatlarından yardım istemektedirler.⁵⁹

Misyonerlerle Amerikan devletinin özdeşleştirilmesinin neticesinde doğan ABD imajı, İran’ı gerçekçi olmayan beklentilere sokacaktır. Öte yandan bu illüzyon tek taraflı değildir. Amerikan misyonu sadece İran’da ABD imajının oluşmasında değil aynı zamanda ABD’de İran imajının oluşmasında da etkin bir rol oynamıştır. Misyon, misyonerlerin yayınladıkları raporlar ve kitapların yanı sıra ABD’ye İranlıları davet ederek Amerikan halkının da İran’ı tanınmasının yolunu açmıştır. 1841’de Urmiye Süryani Piskoposu Mar Yohannan’ın ABD ziyareti öyle ilgi çekecektir ki bir sene süren Amerika turu boyunca yaptığı konuşmalara “bu egzotik cübbeli, uzun sakallı ve gösterişli ipek sarıklı İranlı vaizi” görmek isteyen binlerce meraklı Amerikalı katılacaktır. Bu ziyaretler İran’ı ete kemiğe büründürdüyse de aynı zamanda egzotik ve etnosentrik bir çembere de sokmuştur. Misyonerlerin İran’a dair perspektifleri kuşaklar boyu Amerikalıları etkilemiştir. Bu sadece toplumsal değil siyasi de bir etkidir. Misyonerler iki ülke arasında önce gayri resmi arabuluculuk rolünü üstlenmişler daha sonra İran ile resmi diplomatik ilişkileri dolaylı olarak domine etmişlerdir. 1950’lere kadar İran ile ilişkilere bakan diplomatların çoğunun ya kendisi eski bir misyonerdir ya eski bir misyonerin çocuğudur ya da bir şekilde Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinden derin şekilde etkilenmiştir.⁶⁰ Bu da her ne kadar ilişkileri yakınlaştıran bir faktör olarak karşımıza çıksa da püriten bakış açısı ile çizilen İran imajının, hayranlık duyulan ancak İslam’ı dışlayan İran’ın kültürel tasvirinin Amerikan diplomasinde yer edinmesine yol açmıştır.

⁵⁸ Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 148.

⁵⁹ Ghazvinian, *America and Iran*, 30.

⁶⁰ A.g.e., 29.

3.3. İran'ın Amerikan Rüyası, ABD'nin İran Gerçeği

3.3.1. Şahların Amerikası

Amerikan misyonerlerinin İran topraklarında faaliyetlerini geniş bir alana yaymalarını sağlayan en önemli etmenlerden biri Muhammed Şah'tan (1808-1848) itibaren İran Şahları tarafından büyük ölçüde destek görmüş olmalarıdır. Nasırüddin Şah (1848-96) misyonerlerin faaliyetlerini sınırlandırması yönünde yerel ulemeden, tüccarlardan ve Ermeni Kilisesi liderleri başta olmak üzere dini-etnik azınlıklardan baskı görmesine, hatta faaliyetlerine müdahale etmiş olmasına rağmen misyonerler bu dönemde tehditlerden korunmuş, destek görmüş ve faaliyetlerini İran'ın kuzeyini aşan şekilde genişletmişlerdir.⁶¹ Bunun önemli nedenlerinden biri 19. yüzyıl başlarından itibaren İran üzerindeki Rusya, İngiltere ve hatta diğer Avrupalı güçlerin nüfuz mücadelesinden boğulan Nasırüddin Şah yönetiminin, bunları dengeleyici üçüncü bir güç olarak ABD'yi görmeye başlaması ve ABD ile özdeşleştirdiği misyonerlere iyi bir evsahipliği yapma çabasıdır.⁶² 1828 Türkmençay Anlaşması sonrasında Rusya'nın elde ettiği kapitülasyonların örnek teşkil etmesi ile İngiltere başta olmak üzere 1855 ile 1900 yılları arasında 50'den fazla Avrupa ülkesi İran'dan ayrıcalıklar talep elde etmiştir.⁶³ Bu İran'ı kaosa sokarken, İran hükümetinin ABD'yi siyasi, ekonomik ve teknolojik destek almak için ikna etme çabası ile paralel olarak Amerikan misyonlarının faaliyetlerine verdiği izinler 1800'lerin ortalarından sonra gittikçe artmıştır.⁶⁴ Kısacası misyonerler bir yandan İran'ın gözünde ABD'nin değer ve kültür temelli imajını inşa ederken, bununla birleşen uluslararası konjektür İran'ın ABD'yi fırsat olarak görüp 'dengeleyici güç' olarak yeni bir rol biçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla dönemin Amerikan imajının bu öğeleri, biri ötekinin sonucu olmamakla birlikte eş zamanlı olarak birbirlerini beslemişler ve Amerikan imajını yaratmışlardır. Bu Amerika ekonomik olarak güçlü, teknolojik olarak ileri, yardımsever, eski güçlere karşı ezilen devletlerin yanında yer alan, emperyal amaçları olmayan bir devlettir.

⁶¹ Rostam-Kolayi, "From Evangelizing," 217-218; Azad, "The Legacy," 196.

⁶² Mansour Bonakdarian, "U.S.-Iranian Relations, 1911-1951," içinde *The United States and the Middle East: Diplomatic and Economic Relations in Historical Perspective*, ed. Abbas Amanat (New Haven: Yale University Press, 2000), 10; Bill, *The Eagle*, 17,

⁶³ Ghazvinian, *America and Iran*, 32.

⁶⁴ Azad, "The Legacy," 197.

ABD dostluğunun İran'a sağlayabileceği avantajları ilk fark eden Nasırüddin Şah'ın 1848'de başbakan olarak atadığı Emir-i Kebir lakabı ile de bilinen reformist Mirza Taki Han'dır. Mirza Taki Han İngiltere'ye karşı savaşmış ABD'nin İran'ı anlayabileceğini düşünmektedir. Ayrıca bu dostluk Batı medeniyetinin teknolojisini, bilgi birikimi ve üstünlüklerini çıkarıcılık ve açgözlülük olmadan ülkeye taşımının, modenleşmenin ve tam bağımsızlığı elde etmenin bir yolu olarak görülmektedir.⁶⁵ ABD'nin bir sömürgecilik yarışı içinde yer almaması ve bölgede geçmişinin olmaması diğer büyük güçlerden farklı olduğu inancını kuvvetlendirmiştir. Kabir kısa süre görevde kalsa da ABD'nin "iyi büyük güç" olduğu görüşü hem Şah yönetimi tarafından kabul görecektir hem de 1906 Devrimi sürecinde meşrutiyetçiler tarafından da benimsenecektir. Bu, ABD ile ittifakı hiç bir Batılı ülkeye nasip olmayacak şekilde İran'da farklı güç gruplarının uzlaşma noktası haline getirecektir. 1951'e kadar çoğu İranlı "pozitif denge" ya da "üçüncü güç stratejisi" olarak tanımlanan ABD ile yakın ilişkilerin korunmasına gerektiği inancını paylaşmaya devam edecektir.⁶⁶

İran'ın çabaları sonucunda ABD ve İran temsilcileri ilk defa 1849'da İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Şah yönetimi bu görüşmelerden umutludur. ABD'nin güçlü bir müttefik olarak dengeleyici bir rol üstlenmesi, karşılığını ise adil bir ticaret ile alması beklenmektedir. Ancak 1850'lerin başlarında İran Körfezi'nde ticareti gittikçe büyüyen ABD'nin motivasyonu sadece ticarettir. ABD, George Washington'un 17 Eylül 1796'da başkanlığa veda konuşmasında "*Yabancı ülkelerle ilgili bizim takip ettiğimiz en önemli ilke, ticari ilişkilerimizi genişletirken, onlarla siyasi ilişkilerimizi mümkün olduğunca asgari düzeyde tutmaktır*"⁶⁷ sözleri ile ilk çerçevesini çizdiği izolasyon politikasına sonuna kadar bağlıdır. Ayrıca İran'ın sandığı kadar emperyalist gayelerden uzak da değildir. Bu dönemde ABD'yi diğer Avrupalı güçlerden ayıran tek şey coğrafi yayılmasını kendi kıtasında tutması ve mümkün mertebe savaşa başvurmadan ticaretini genişletme motivasyonu ile hareket etmesidir. 1848 Meksika Savaşı

⁶⁵ Abbas Amanat, *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah Qajar and the Iranian Monarchy (1831/896)* (Londra: I.B. Tauris, 1997); 287-289, Ali M. Ansari, *Modern Iran since 1797: Reform and Revolution* (New York: Routledge, 2019), 74.

⁶⁶ Bonakdarian, "U.S.- Iranian Relations," 10.

⁶⁷ "George Washington Farewell Address," United States Senate, Son erişim: 08 Şubat 2021. https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/Washingtons_Farewell_Address.pdf.

öncesi ülke içinde yapılan tartışmalar ticaret için gerekirse savaş yoluyla genişlemeyi tercih edenler ile genişlemeyi fikirlerin gücü ve ticaret baskısı ile yapma taraftarları arasında gidip gelmektedir.⁶⁸ Bu, İran'ın bildiği ABD değildir. Bu nedenle 1851'de iki ülke temsilcilerinin imzaladıkları ticaret anlaşmasının 'en çok kayırlan devlet statüsü' verilmediği gerekçesi ile Amerikan Kongresi tarafından reddilmesi İran'da şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Diğer Batılı ülkeler gibi olmadığı düşünülen ABD aynı imtiyaz ve ayrıcalıkları talep etmektedir. İran, o anlaşmaların yenilgiler ya da borçlar nedeniyle imzalandığını ve dost bir ülke ile imzalanırsa Türkmençay Anlaşması'ndan bile kötü sonuçları olacağını çünkü tüm ilişkilerinde imtiyaz taleplerine örnek teşkil edeceğini söylese de ABD ısrarından vazgeçmeyecektir. Bu süreç içinde İran ABD'nin önüne, İngiltere'ye karşı bir askeri ittifak yapma seçeneğinden, Amerikan donanmasının İran ticaret gemilerini korumasına kadar çeşitli askeri ve siyasi anlaşmaları getirdiyse de Amerikan yönetiminin tek ilgilendiği imtiyazlar olmuştur.⁶⁹ Gelecekte güçlü bir ittifaka dönüşmesi umudu ile ABD'nin talebi kabul edilerek ABD-İran Dostluk ve Ticaret Anlaşması 13 Aralık 1856'da İstanbul'da imzalanmıştır.⁷⁰ Belki de en ilginç olanı hayal kırıklığı yaratan bu başlangıca rağmen İran'ın ABD'den umudunu yitirmemesidir.

Ticaret söz konusu olduğunda ABD her zaman hevesli olmasına karşın İran ile ilişkileri oldukça yavaş gelişmiştir. Bu durgunluğun arka planında ABD'nin 1860-1865'te iç savaş ve 1873'te ekonomik kriz yaşaması ve toparlanma sürecinde olması yatmaktadır. Ancak daha önemlisi coğrafi olarak uzak olan bu topraklara Amerikan özel sermayesi açılma konusunda tutuk, Amerikan devleti ise İngiliz ve Rus çıkarlarına zarar vermeme adına temkinlidir.⁷¹ Bir anlamda İran, ABD için beklemede olan bir pazar niteliği taşımaktadır. Tek başına daha fazla bir anlam da ifade etmemektedir. ABD için kendi sorunları bir yana İran için katı izolasyoncu politikasını bozarak, Avrupa çatışmalarına girmeyi düşünderecek caziliplikte birşey de görmemektedir. Ancak İran yönetimi bunu anlamamakta, ABD'nin ikna edilebileceğini düşünmektedir. Bu güvenin ardında yatan neden

⁶⁸ Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri*, 159-177.

⁶⁹ Bonakdarian, "U.S.-Iranian Relations," 10; Ghazvinian, *America and Iran*, 33-35.

⁷⁰ Azad, "Early US," 186.

⁷¹ Amanat, *Pivot of the Universe*, 287-289.

sadece ABD'ye yüklenen iyicil rol ve İran'ın sunduğu cazip ekonomik imtiyazlar değil aynı zamanda İran'ın gurur duyduğu köklü imparatorluk geçmiştir. ABD yeniyi, İran eskiyi temsil etmektedir ve Amerikalıların yeni olmakla gururlu olduğu kadar İranlılar da eski olmakla gururludur. İran'ın ilk ABD elçisi Hüseyin Ali Han Nuri'nin 1888'de ABD Başkanı Grover Cleveland'a okuduğu Şah'ın mektubundaki ifade ile “köklü ve bağımsız Pers İmparatorluğu”, “genç ve müreffeh ve zengin kız kardeşine” seslenmektedir.⁷² 1856 Anlaşması'nın başında geçen ünvanlar bu durumu daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir:

*Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ve mertebesi Zühal gezegeninde olan Majesteleri; Güneşin kendisine sancak olduğu Hükümdar; görkemi ve ihtişamı göklere eş; orduları yıldızlar kadar çok olan Şah, Haşmetmeab; yüceliği akıllara Cemşid'i getiren; muhteşemliği Darius'a eş; Keyani Tacının ve Tahtının varisi; bütün İran'ın Haşmetli İmparatoru.*⁷³

Ancak İran gibi güçten düşmüş bir ülkenin bu ihtişamlı sözleri Amerikalılara bir anlam ifade etmez. Nitekim İstanbul büyükelçisi Carroll Spence, 1856 Anlaşmasının imzası ardından İranlıların teşrifatin bir parçası olarak değerli hediyeler bekleyeceğini ABD Dışişlerine açıklamakta zorluk çekmiştir. Kendini alçak gönüllü, pragmatik ve eski dünyanın dalkavukluklarından uzak görmeyi seven ABD, bu protokol gösterilerinden etkilenmek bir yana saçma bulmaktadır. Tartışmaların neticesinde Şah'a pırlantalarla süslü enfiye kutuları ve silahlar hediye edilir. Bu İran tarafında inanılmaz bir memnuniyet ve umut yaratır. Ancak daha sonra ilişkilerde hiç bir gelişme olmaması İran'ı şaşkınlığa sokacaktır. Amerikalıların o kadar pahalı hediye için neden verdiklerine bir türlü anlam verilemez.⁷⁴ Amerikalılar paralarını boşa harcamak olarak görseler de teşrifatı yerine getirmişler ama arkasındaki anlamı çözememişlerdir.

Benzer bir zıtlıklar seramonisini iki ülkenin karşılıklı temsilcilikler⁷⁵ açmasının akabinde yaşanan süreç içinde de görmek mümkündür.

⁷² Ghazvinian, *America and Iran*, 48.

⁷³ “Iran: Friendship and Commerce,” 13 Aralık 1856, Library of Congress, Son erişim: 16 Şubat 2021. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/b-ir-ust000008-1254.pdf>.

⁷⁴ Ghazvinian, *America and Iran*, 35.

⁷⁵ ABD ile İran arasında ilişkiler büyükelçilik seviyesine 1944'te çıkarılmıştır. Asgard, “U.S.-Iran,” 3.

1880'lerde ABD ve İran arasındaki ticaretin hacmi nispeten artarken, İran'ın kuzeyinde patlak veren Kürt ayaklanmalarının misyonerlerin hayatını tehlikeye atması dönüm noktası olmuş ve ABD İran'da temsilcilik açmaya karar vermiştir.⁷⁶ Washington 1883'te bir Protestan misyonerin oğlu olan Samuel G.W. Benjamin'i elçi olarak Tahran'a yollar. Benjamin, ihtişamlı törenlerle karşılanır ve hediye yağmuruna tutulur. Ancak ABD'nin temsilinde ihtişam bir yana özensizlik göze çarpmaktadır. Çok kısıtlı bir bütçe ile İran'a gönderilmiş olan Benjamin, üzerinde devasa pırlanta düğmeler olan bir cübbe giymiş Şah'ın karşısına yorgun, terli ve basit siyah bir takım elbise ile çıkmıştır. İran'ın 1888'de elçi olarak atadığı Hüseyin Ali Han Nuri ise her ne kadar "Hacı Washington" olarak adlandırılıp dönemin gazetelerinde mizah malzemesi yapılacak olsa da aslında İran'ın en köklü ailelerinden birine mensup, eski bir başbakan oğlu ve İran'ın en saygın ve tecrübeli diplomatlarından biridir. Benjamin için İran törenler düzenlemişken, Nuri'yi alt düzey bir dışişleri memuru karşılayıp yerel bir otele yerleşmesine yardımcı olmuştur.⁷⁷

Diplomatik temsil anlamında ABD ve İran karşılıklı olarak başarılı olamasa da iki toplumun birbiri hakkında sınırlı bilgiye sahip oldukları bu dönemde, elçilerin gözlemleri fikirleri şekillendirmesi bakımından önemli olmuştur. Amerikan elçisi Benjamin İran'dan oldukça etkilenmiştir. 1886'da kaleme aldığı "Persia and the Persians" başlıklı makalede İran'ı hem coğrafi hem de sosyolojik olarak tanıtmaya çalışan Benjamin, İran'ın Roma'dan bile önce diğerlerinden farklı bir medeniyet kurduğunu ve siyasi teşkilatlanma için sıradışı bir deha geliştirdiğini yazacaktır. İran'ın geri kalma sorununu İslam ve erişilmesi güç coğrafyası ile açıklayan elçi, bununla birlikte bilim insanlarının yokluğunu "bilimin zaten Doğunun zihin dünyasına yabancı olması"yla açıklamaya da karşı çıkmakta, İran'ın dünyanın en karanlık dönemlerinde bilimin lideri olduğunu hatırlatmaktadır. İran'ın kültüründen, sanatından, köklü geçmişinden ve Şah'ın yaşamından ve kişiliğinden etkilenmiş olan Benjamin'in en çarpıcı tespiti İran'ın geleceği üzerinedir. Eskiden yeniye geçiş döneminde olan İran'ın çektiği zorluklara, Rusya başta olmak varolan düşmanlarına karşın, süregelen bir teşkilat gücüne, güçlü kaynaklara ve hiçbir milletle baş ölçüşemeyecek dayanma gücüne sahip olduğunu söyler. "Rusya tehdit edebilir, belki bir süre kontrol

⁷⁶ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 152; Azad, "Early US," 188.

⁷⁷ Ghazvinian, *America and Iran*, 47.

de edebilir ancak asla kalıcı olmaz” tespitini yapan Benjamin’e göre er ya da geç bu yüce eski insanlar, kendilerini yeniden gösterecekler, İran küllerinden daha güçlü ve muhteşem olarak doğacaktır.⁷⁸

Buna mukabil İran Büyükelçisi Nuri de raporlarında da sıklıkla ABD’nin toplumsal ve siyasal sisteminden övgüyle bahseder. Amerikan teknolojisine, yollarına, köprülerine, demiryollarına hayranlık duymaktadır. Öyle ki Nuri bu hayranlığını “*Allah ve Hz. Muhammed’in kast ettiği dünya nihayet meyve verdi*”⁷⁹ sözleri ile anlatacaktır. İran’ın ABD’ye yüklediği dengeleyici rolde ileri Amerikan teknolojinin de önemli bir yeri vardır. Bu “emperyalist olmayan” “İngiltere’den nefret eden” yeni güç, gelişmiş teknolojisi ile İran’ın ordusunu modernleştirmesine, alt yapısını yenilemesine ve güçlü bir devlete dönüşmesine yardım edebilecektir. Bilim ve sanayisini kendisi ile paylaşması, şirketlerini, tüccarlarını ve üreticilerini ülkeye göndermesi yeterlidir.⁸⁰ Bu Amerikan miti ülkeyi gören az sayıda⁸¹ İranlının anlatıları ile daha da kuvvetlenmiştir. “Hacı Seyyah” olarak bilinen ve 1906 Devrimi’nde kritik rol oynayan Mirza Muhammad Ali Mahallati, ABD’ye kadar uzanan dünya turu sonunda izlenimlerini Şah Nasıruddin ile de paylaşacaktır.⁸² Bu görüşmede neler söylendiği bilinmese de Hacı Seyyah’ın 12 Haziran 1875’te Chicago merkezli Inter Ocean gazetesindeki röportajı fikir verecek niteliktedir.⁸³

ABD’de seyahatim boyunca insanoğlunun büyük ilerlemesini gösteren pek çok muhteşem şey gördüm. Amerika’nın ortalama bilgi ve eğitim seviyesi bana göre Avrupa’daki ortalama insandan çok daha yüksek. Amerika benim için bir dünya harikasıdır. Amerika’nın Cennet bahçesi olduğunu ve Adem’in Allah’a itaat

⁷⁸ Benjamin, “Persia and Persians,” 27-28, 56-57.

⁷⁹ Ghazvinian, *America and Iran*, 49.

⁸⁰ A.g.e., 48.

⁸¹ 19. yüzyılın ortalarından 20 yüzyılın başlarına kadar sadece 130 İranlının ABD’yi ziyaret ettiği tahmin edilmektedir. Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 148.

⁸² Ali Ferdowsi, “Hajj Sayyah,” *Encyclopedia Iranica*, Son güncelleme: 1 Mart 2012, www.iranicaonline.org/articles/hajj-sayyah.<https://iranicaonline.org/articles/hajj-sayyah>.

⁸³ Oryantalist ifadeler muhabirin içeriğe müdahale ettiğini düşündürse de ABD’ye hayranlığın gerçek olduğu kanaati vardır. Ferdowsi, “Conversation with”; Hamid Dabashi, *Reversing the Colonial Gaze: Persian Travelers Abroad* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 215.

*etmediğinde günahı yüzünden Asya'ya atıldığını düşünüyorum. California bir cennet ve Kaşmir Vadisinden çok daha çekici ve güzel.*⁸⁴

Ancak İran'ın Amerikan teknolojisini İran'a taşıma teklifleri ABD tarafından hiç bir zaman ciddiye alınmamıştır. Hatta bu dönemde İran'ın Amerikalıların gözünde sahip olduğu, İran halılarının ve Pers tarihinin yarattığı o egzotikliğinin yanına küçümseme eklenmiştir. Bu aslında şaşırtıcı değildir. ABD'nin bu anlamda bakışını etkileyen Avrupalıların gözünde Kaçarlar “Doğu'nun despotları”dır.⁸⁵ Nasırüddin Şah'ın 1889'da çıkacağı Avrupa gezisi öncesi Amerikan basınında “kirli despot” ve “pis hödük” gibi isimler takılan İran Şahının bir önceki İngiltere gezisindeki görgüsüzlüğünü ve pisliğini anlatan öyle haberler yer alır ki İran elçisi Nuri bu aşağılamalar karşısında istifa eder. Geldiğinde hayranlık duyduğu ABD'den öfke ile ayrılır. Bu İran-ABD ilişkilerinde ne ilk ne de son hayal kırıklığıdır.⁸⁶

3.3.2. Meşrutiyetçilerin Amerikası

1892 Tütün Ayaklanması ile büyük bir değişim süreci içine giren İran'da bu kez Şah değil Şahlık karşıtları ABD ile ilgilenmeye başlamıştır. Reformistlerin gelecekteki başbakanı Mehdikulu Han Hidayet, 1904-1905 yılları arasında yaptığı dünya turu sırasında tüm ABD'yi trenle gezmiştir.⁸⁷ 1906'da ülkedeki karışıklıklar sonrasında Muzafferüddin Şah Meşrutiyet ilan etmek zorunda kalınca Meşrutiyet yanlıları “aynı değerleri” paylaştıklarını düşündükleri “demokrasinin savucusu” ABD'den destek görecekları inancı içine girmişlerdir.⁸⁸ Bu algıda misyonerler kadar İran'nın bağımsızlık mücadelesi sürecinde rol alan iki Amerikalının payı da büyüktür. Bunlardan ilki bir misyoner öğretmen olan Howard C. Baskerville diğeri ise 1911'de yedi ay boyunca İran'da ‘baş hazinedar’ görevini üstlenmiş olan avukat William Morgan Shuster'dır.

⁸⁴ Ali Ferdowsi, “Conversation with Hajj Sayyah,” *Bukhara*, Haziran-Temmuz 2010, http://bukharamag.com/1389.04.2107.html#_ftn1.

⁸⁵ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), 12.

⁸⁶ Ghazvinian, *America and Iran*, 49-50.

⁸⁷ Nile Green, “Fordist Connections: The Automotive Integration of the United States and Iran,” *Comparative Studies in Society and History* 58, no. 2 (2016): 296.

⁸⁸ Bonakdarian, “U.S.-Iranian Relations,” 10-12.

1906'da Tebriz'e gelen Baskerville, İran kültüründen ve İran'daki meşrutiyet hareketinden bu uğurda savaşıncak kadar etkilenmiştir. Baskerville çoğu kendi öğrencisinden oluşan bir alay kurar ve 1909'daki Tebriz İsyanı sırasında öldürülür. Bu olay "Amerikalı şehit" olarak anılacak Baskerville'i bir kahramana dönüştürürken, cenazesine binlerce İranlı katılır.⁸⁹ ABD'nin sıklıkla demokrasi ve özgürlük hareketlerinin yanında olduğunu dile getirdiği bir dönemde bir Amerikalının İran'ın bağımsızlığı için can vermesi son derece etkileyici bir hadisedir. Ancak bu olay ABD'nin İran'a ve İranlı reformistlere bakışını hiçbir şekilde yansıtmamaktadır. İran'daki Amerikan temsilciliği 1906'da Dışişlerine gönderdiği durum raporunda, Şah'ın tebaasının büyük kısmının anayasanın anlamını bilmediğini, halkın büyük çoğunluğunun eğitimsiz olduğunu ve devletin dinin İslam olduğu bir ülkede tarihin bir kez bile başarılı bir anayasal hükümet örneği kaydetmediğini yazmıştır. Amerikan Dışişleri Baskerville ve ayaklanmaya destek veren misyonerlerin yanında olmak bir yana, İngiltere ile arasında sorun yaratabileceği için bu durumdan rahatsızlık bile duymaktadır. Elçiye meşrutiyete destek olan hiç kimsenin korunmayacağı bildirilir. ABD, İran'da ilk Meclis açıldıktan sonra da yeterince güçlü görmediği bu yeni yönetimi tanıma konusunda tereddüt edecektir.⁹⁰

1909'da Meşrutiyetçiler zafer kazanıp, meclisi yeniden açtıklarında karşılarındaki en büyük sorun maliyeyi düzeltmek olmuştur. İran bir kez daha bu sefer ekonomisini toparlama gayesi ile yüzünü ABD'ye dönecektir. Diğer ülkelerden yardım almak düşünüldüyse de ABD, İran'da siyasi ve ekonomik çıkarları olmadığı için bu yardımın isteneceği en iyi adaydır.⁹¹ Bu fikir hem meclis içinde hem meclis dışında destek bulmuştur. ABD'nin "güçlü bir dürüstlük anlayışını rehber edinmiş, çalışkan ve müreffeh" bir ülke olduğunu düşünen Meşrutiyet yanlılarına göre bir kaç "iyi ve dürüst" Amerikalı ülkeye düzeni getirebilecektir.⁹² Yeni hükümet ayrıca, Amerikalı danışmanlar istihdam edilirse ekonomik toparlanmanın yanı sıra ABD'nin Avrupa ile arasında bir denge ve tampon haline geleceğini ve bunun İran için güçlenip, ayağa kalmak ve bağımsızlığı korumak adına fırsat yaratacağını düşünmektedir.⁹³

⁸⁹ Asgard, "U.S.-Iran," 3-4; Azad, "The Legacy," 201.

⁹⁰ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 151-154.

⁹¹ Ansari, *Modern Iran*, 110.

⁹² Ghazvinian, *America and Iran*, 69.

⁹³ Azad, "Early US," 191.

Bu teklif ilk geldiğinde Amerikan hükümeti son derece temkinli yaklaşmış ancak İngiltere ve Rusya'nın itirazları olmadığını görünce kendince bir orta yol bularak İran'ın talebine 1911'de olumlu cevap vermiştir. Danışman olarak seçilen William Morgan Shuster İran'a resmi bir görevle gönderilmeyecek, bir sivil olarak İran hükümeti tarafından üç yıllığına işe alınacaktır. Görevinin Amerikan devleti ile hiçbir resmi bağlantısı yoktur. Ancak buna rağmen Shuster'ın gönderilmesi ABD'nin İran'ın bağımsızlığını ve liberalleşme sürecini desteklediği kanaatini ülke içinde daha da güçlendirecektir.⁹⁴ Shuster'in statüsü ne olursa olsun ABD'nin katı izolasyoncu politikasını delip İngiltere ve Rusya'nın nüfuz bölgesine temkinli adımlarla girişinin birkaç nedeni vardır. Her ne kadar Bonakdarian 19. yüzyılda ABD'nin misyonerlerin güvenliği dışında İran'a karşı bir ilgisi olmadığını⁹⁵ söyle de aslında bu durum yüzyıl sonunda dünya politikasıyla birlikte değişim yoluna girmiştir. Bu dönemde dünyanın en güçlü ekonomisine sahip ABD'nin içerideki üretim fazlası ve yeni pazarlar arayışı dış politikası üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Amerikan denizaşırı emperyalizminin başlangıcı kabul edilen 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı sonrasında ABD artık dünyanın geri kalanına o kadar ilgisiz değildir. 1901'de başkanlığa seçilen Theodore Roosevelt, Amerika'nın alışlageldik imparatorluk karşıtı duruşunu bir yana bırakacak ve açık bir dille Avrupa tarzı emperyalizmini savunacaktır. Bu nedenle 1900'de İran Dışişleri Bakanı Washington'ı ziyaret ettiğinde Amerikalı iş adamlarının artan yoğun ilgisi dikkat çekicidir. 200'den fazla iş adamı kendisine İran'la ticaret yapmak istediğini söylemiştir.⁹⁶ Ayrıca ABD'nin İran petrolüne olan ilgisi de artmıştır. Amerikalılar da diğer büyük güçler gibi Ortadoğu'nun farklı yerlerinde petrol imtiyazları elde etmeye çalışmaktadırlar. Her ne kadar İran hükümeti petrolün 60 yıllık hakkını İngiliz vatandaşı olan William Knox D'Archy'e satmış olsa da 1908'de Abadan'ın kuzeybatısında yeni petrol yatakları keşfedilmiştir.⁹⁷ Tüm bu gelişmeler içinde İran eskisi kadar kolay göz ardı edilen bir ülke olmaktan çıkmıştır.

⁹⁴ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 155-156.

⁹⁵ Bonakdarian, "U.S.-Iranian Relations," 11.

⁹⁶ Ghazvinian, *America and Iran*, 58; Azad, "Early US," 185.

⁹⁷ Azad, "Early US," 190.

William Morgan Shuster Mayıs 1911’de başladığı ‘baş hazinedarlık’ görevi boyunca İran’ın mali bağımsızlığını kazanmasına yönelik gerçek bir çaba göstermiş ve İran halkının saygısını kazanmıştır.⁹⁸ Ancak ekonomik çıkarları zedelendiği için çalışmaları kısa bir süre sonra hem İngiltere’nin hem de Rusya’nın sert tepkisine neden olmuştur. Shuster’ın gitmesini isteyen Rusya’nın Kasım 1911’de verdiği ultimatoma ile İran’ı işgal tehditleri karşısında Meclis direnecek ve Aralık 1911’de ultimatomu reddedecektir. Bu arada hem Shuster hem İran Meclisi yardım için Amerikan Kongresi’ni ikna çabası içine girmişlerdir. İran Meclis Başkanı’nın Amerikan Kongresi’ne gönderdiği mektup ABD’nin demokrasinin ve özgürlüklerinin koruyucusu imajının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir:

Özgürlüğün faydalarını tatmış olan sizler, tek hatası kendi geleceğini kurtarmak için sizin sisteminize yakınlık duyan bir ulusun yıkılışına şahitlik eder misiniz? İran ulusal haysiyetini korumak istediği için ve özgür bir halk için çok değerli olan duyguları anlamış olduğu için yıkılırsa, bunun için acı çeker misiniz? Temsilcisi olduğunuz cömert halkın onur ve adalet duygularına güvenerek, eminiz ki ricamız doğrudan kulaklarınıza nüfuz edecektir ve bize İran’ın şerefine ve bağımsızlığına uygun bir çözüm içinde sözü geçen yardımı sağlayacaktır.⁹⁹

Amerikan Dış İlişkiler Komitesi Shuster’ın eylemlerini savunmayı bir süre düşündüyse bile Kongre ABD’yi olayların dışında tutmayı tercih edecektir. Mektuba bir cevap bile gönderilmemiştir.¹⁰⁰ Destek bulamayan Shuster ülkesine dönerken, Rusya İran’ı işgal edecek ve Meclisi kapatacaktır.

Ghaneabassiri, Meşrutiyetçilerin Amerika’dan destek görecekları hatasına sürükleyen şeyin, ABD’nin kamuoyu önünde dile getirdiği idealler ile Amerikan dış politikasının aynı şeyler olmadığına farkına varmamaları olduğunu söyler.¹⁰¹ Bunu farketmeleri de aslında hiç kolay değildir. Amerikan basını sürecin başından itibaren İran’daki meşrutiyet hareketine büyük yer vermiş ve sempati göstermiştir. New York Times, Nation, Independent ve Outlook’ta meşrutiyetçilere destek veren yazılar

⁹⁸ Ansari, *Modern Iran*, 110-111; Asgard, “U.S.-Iran,” 3.

⁹⁹ Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 158.

¹⁰⁰ Bonakdarian, “U.S.-Iranian Relations,” 11; Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 158.

¹⁰¹ Ghaneabassiri, “U.S. Foreign Policy,” 153-154.

yayınlanmıştır.¹⁰² Bir iş adamı olan W. P. Cresson basının İran'daki gelişmelere gösterdiği ilgiyi görüp İran'la ilgili bir kitap olmadığını fark ederek¹⁰³ 1908'de birkaç yıl önce gittiği İran'daki gözlemlerine dayanan *Persia: Awakening East* kitabını yayınlacaktır. Kitap, İran'daki güncel siyasi durumu anlatmasa da içerdiği İran ve İranlılara dair pek çok fotoğraf Amerikalılar için İran'ın canlı bir tasvirini sunmuştur. Basının ilgisi Shuster'ın İran'a gönderilmesi ile daha da artmıştır. Gazetelerde beş genç *yankee*'nin kahramanca kadim fakat monarşiden yeni uyanan bir halka yardım etmeye gidişi anlatılmaktadır. Aslında Amerikalıların çoğunun İran hakkında bilgisi hala çok azdır. Daha çok ilgi çeken Shuster üzerinden Avrupa'nın büyük güçleri karşısında ezilen bir halka yardım eden ABD hikayesidir. Dönüşünde Shuster ülkesinde bir ulusal kahraman olmuştur.¹⁰⁴ Bu nedenle Shuster'ın 1912'de yayınlanan *Strangling of Persia* kitabı çok okunacaktır. Kitapta Shuster'ın İran'ı, Amerikalı okuyucuya kolaylıkla tanıdık gelecek olan bir hikaye ile emperyal güçler tarafından tehdit edilen genç demokratik bir ulus olarak resmetmiş olması önemlidir.¹⁰⁵ Shuster'ın konuşmaları ve yazıları Amerikan kamuoyunda İran'a ve meşrutiyetçilere duyulan sempatiyi artırırken ABD-İran ilişkileri adına bir anlamda dönüşü, gidişinden daha yapıcı etkiler bırakmıştır.¹⁰⁶

Birinci dünya savaşı arifesinde ABD için İran, Amerikan halkının duymaya başladığı yakınlığa, ABD'nin artan ticari ilgisine rağmen hala uzaktaki bir ülkedir. İran için ise ABD her anlamda fırsatlar ülkesidir. Şah Ahmed Mirza, 1911'de henüz 13 yaşındayken New York Times'a verdiği röportajda aslında ABD'yi değil bu Amerikan rüyasını anlatacaktır:

Elbette Amerikalıları seviyorum. Özgürlük için savaştılar.. pek çok kahramanca şey yaptılar. Harika makinaların mucitleri... Amerika elektrikle her şeyin yapıldığı bir yer.... insanların çok özgür olduğu bir yer.¹⁰⁷

¹⁰² Bonakdarian, "U.S.-Iranian Relations," 11.

¹⁰³ William Penn Cresson, *Persia: The Awakening East* (Philadelphia and Londra: J.B. Lippincott, 1908), 12.

¹⁰⁴ Ghazvinian, *America and Iran*, 75.

¹⁰⁵ Green, "Fordist Connections," 295.

¹⁰⁶ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 153-154.

¹⁰⁷ Ghaneabassiri, "U.S. Foreign Policy," 150, "Boy Shah Likes Americans," *New York Times*, 20 Ağustos 1911.

4. Sonuç

“Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü; bilgelik çağıydı, ahmaklık çağıydı; inanç devriydi, inançsızlık devriydi; aydınlık mevsimiydi, karanlık mevsimiydi; umudun baharıydı, umutsuzluğun kışıydı; önümüzde her şey vardı, önümüzde hiçbir şey yoktu”¹⁰⁸ satırları ile açılır Charles Dickens’in *İki Şehrin Hikayesi* romanı. Romanda konu edilen Fransız Devrimi sırasında Londra ve Paris olsa da bu satırlar, 1800’lü yıllardan I. Dünya Savaşına uzanan dönemde başka iki şehrin, Washington ve Tahran’ın hikayesinin yazıldığı ortamı da özetler niteliktedir. Yeni dünyada bir güç yükselirken, eski dünyada bir güç batmaktadır. Bir taraf yeniyi, modernliği, teknolojiyi temsil ederken, öteki taraf eskiyi, köklü bir tarihi, kadim bir geleneği temsil etmektedir. Değişim, dönüşüm ve peşi sıra kargaşa ve çatışmaların hakim olduğu bu dönem içinde birbirlerine karşı hiçbir tecrübesi olmayan bu iki ülkenin ilişkilerinde henüz kızgınlıklar yoktur ve cehaletin getirdiği bir masumiyet içinde her şey mümkündür; ilişkiler umut vadetmektedir. Hatta bu cehalete rağmen değil biraz bu cehalet sayesinde birbirlerini görmek istedikleri gibi göreceklerdir. Öte yandan yine bu yüzden pek çok şey de imkansızdır.

Dönemin Amerikan imajını büyük ölçüde inşa eden ABD’nin İran üzerindeki politikaları değil, ülkede bulunan Amerikan misyonerlerinin özellikle eğitim ve sağlık alanındaki faaliyetleri olmuştur. Bu Amerika iyiliksever, monarşiye karşı savaşmış, diğer Batılı büyük güçlere benzemeyen ve İran’da emperyalist gayeleri olmayan bir ülkedir. Teknolojik gelişmişliği, çalışkanlığı ve azmi temsil etmektedir. Bu imaj dönemin konjunktürü ile birleşince ABD, İran’ın gözünde İngiltere ve Rusya’ya karşı ittifak kurulabilecek, hiç değilse İran’ın yanında durarak modernleşmesini sağlayacak ve bu güçleri dengeleyek bir güç haline gelmiştir. 1906 Devrimi sürecinde ABD’nin “özgürlük ve demokrasi savucusu” imajı Baskerville ve Shuster gibi Amerikalıların kişilikleri üzerinden daha da güçlenmiştir. Bu da İran’ı ABD’yle ilgili karşılanmayan beklentiler içine sokmuştur. Her ne kadar ABD’nin kurucu bir demokrasi söylemi ve 1845’ten itibaren demokrasi götürme anlayışı olsa da bu söylem, Wilson İlkelerine kadar kıtadan çıkıp, küresel bir hal almamıştır. 19. yüzyıl sonunda görmeye başladığı ticari potansiyel sayılmazsa, ABD’nin İran’a karşı ilgisi yok

¹⁰⁸ Charles Dickens, *A Tale of Two Cities* (Londra: Penguin Books, 1994), 13.

denecek kadar azdır. Amerikan Devleti için İran, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesi altında olan kendisi için tehlikeli topraklardır.

Amerikan toplumunda ve devletinde İran'a kıyasla bilgi erişimi daha fazla olmasına karşın, şaşkıncı derece İran'ı tanıma ve anlama konusunda onlar da yetersiz kalmışlar ve hata içine düşmüşlerdir. ABD'de İran imajını yaratan en önemli kanallardan biri yine Amerikan misyonerleridir. Misyonerlerin pürüten bakış açıları ve Amerikalıların İran hakkındaki az bilgilerini de İncil'den edinmiş olmaları, İran'ın Şiiliği ile birleşince İran Ortadoğu'nun daha az müslüman, daha az Arap toplumuna dönüşmüştür. İslam'a dair sahip olunan derin ön yargılar, İran kültürüne ve toplumuna duyulan hayranlık ile adeta çatışma içine girmiş ve İranlı kimliğinin büyük bir parçası olan İslam bu nedenle Amerikalıların İran imajında adeta ötekilemiştir. 1906 Devrimi'nin monarşi karşıtı duruşu ve Amerikan basınına yansımaları, “genç bir demokrasiye yardım eden ABD” söylemi üzerinden Amerikan toplumu gözünde İran'ı Ortadoğu'da ayrıcalıklı bir yere koymuştur. Amerikan misyonerlerinin ABD-İran ilişkilerinde üstelendikleri diplomatik roller göz önüne alındığında bütün bu algıların devlet düzeyinde İran'a bakışı etkilemediği söylenemez. Ancak bu etki daha uzun vadede kendini gösterecektir.

Bu karşılıklı imajlar ilişkilerin ileriki yıllarına da göreceli olarak taşınmıştır. Nitekim üstüne ne kadar bilgi eklense de, “İran'da çıkarları olmayan, emperyalizm karşıtı bir güç olan” ABD ile “o kadar da Müslüman olmayan, köklü, Doğu'nun mücadele veren genç demokrasisi” İran arasındaki ilişkiler, ABD'nin emperyal, İran'ın ise “çok Müslüman” olduğu gerçeği ile belki de bu yüzden karşılıklı şaşkınlık ve hayal kırıklığı içinde dağılacaktır.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.

Alexander, Michele G., Shana Levin ve P. J. Henry. “Image Theory, Social Identity, and Social Dominance: Structural Characteristics and Individual Motives Underlying International Images.” *Political Psychology* 26, no. 1 (2005): 27-45.

- Amanat, Abbas. *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah Qajar and the Iranian Monarchy ((1831-1896))*. Londra: I.B. Tauris, 1997.
- Ansari, Ali M. *Modern Iran since 1797: Reform and Revolution*. New York: Routledge, 2019.
- Asch, Solomon. *Social Psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1952.
- Asgard, Ramin. "U.S.-Iran Cultural Diplomacy: A Historical Perspective." *Al Nakhlah* (Bahar 2010). https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/aln/aln690/f_0019356_16566.pdf.
- Azad, Abul Kalam. "Early US Economic Involvement in Iran." *Probandha Sankolon /A Compilation of Essays*, no. 4 (Ocak 2019): 185-196.
- Azad, Abul Kalam. "Iran-US (United States) Relations Since 1945." Doktora Tezi, University of Dhaka, 2017.
- Azad, Abul Kalam. "The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran." *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh* 58, no. 1 (2013): 192-205.
- Benjamin, Samuel G. W. "Persia and the Persians." *Journal of the American Geographical Society of New York* 18, (1886): 27-66.
- Bill, James A. *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American Iranian Relations*. New Haven: Yale University Press, 1989.
- Bonakdarian, Mansour; "U.S.-Iranian Relations, 1911–1951," içinde *The United States and the Middle East: Diplomatic and Economic Relations in Historical Perspective*. Editör: Abbas Amanat, 9-25. New Haven: Yale University Press, 2000.
- Boulding, Kenneth Ewart. "National Images and International Systems." *The Journal of Conflict Resolution* 3, no. 2 (June 1959): 120-131.
- Browne, Edward Granville. *A Year Amongst the Persians: Impressions as to the Life, Character & Thought of the People of Persia, Received During Twelve Months' Residence in That Country in the Years 1887-1888*. Londra: Adam and Charles Black, 1893.
- Cresson, William Penn. *Persia: The Awakening East*. Philadelphia and Londra: J.B. Lippincott, 1908.

- Dabashi, Hamid. *Reversing the Colonial Gaze: Persian Travelers Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Dickens, Charles. *A Tale of Two Cities*. Londra: Penguin Books, 1994.
- Fisher, Glen. *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International Relations*. Yarmouth: Intercultural Press, 1997.
- Ghaneabassiri, Kamyar. "U.S. Foreign Policy and Persia, 1856-1921." *Iranian Studies* 35, no. 1/3 (2002): 145-175.
- Ghazvinian, John H. *America and Iran: A History 1720 to Present*. Londra: Oneworld Publications, 2020.
- Gheissari, Ali. "The American College of Tehran, 1929–32: A Memorial Album," *Iranian Studies* 44, no. 5 (2011): 671-714.
- Green, Nile. "Fordist Connections: The Automotive Integration of the United States and Iran," *Comparative Studies in Society and History* 58, no. 2 (2016): 290–321.
- Herrmann, Richard K. "Image Theory and Strategic Interaction in International Relations." içinde *Oxford Handbook of Political Psychology*, Editörler: D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis, 285–314. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Herrmann, Richard K., James F. Voss, Tonya Y. E. Schooler ve Joseph Ciarrochi. "Images in International Relations: An Experimental Test of Cognitive Schemata." *International Studies Quarterly* 41, no. 3 (1997): 403-33.
- Holmes, Oliver Wendel. *The Autocrat of the Breakfast Table*. Boston: James R. Osgood and Company, 1873.
- Jervis, Robert. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2017.
- Maalouf, Amin. *Semerkant*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Owen, John M. "How Liberalism Produces Democratic Peace." *International Security* 19, no. 2 (1994): 87-125.
- Rock, Irvin ve Stephen Palmer. "The Legacy of Gestalt Psychology." *Scientific American* 263, no. 6 (1990): 84-91.

- Rostam-Kolayi, Jasamin. "From Evangelizing to Modernizing Iranians: The American Presbyterian Mission and Its Iranian Students." *Iranian Studies* 41, no. 2 (2008): 213-239.
- Wytenbroek, Lydia. "Generational Differences: American Medical Missionaries in Iran, 1834—1940." içinde *Iran and the West: Cultural Perceptions from the Sasanian Empire to the Islamic Republic*, Editörler: David Bagot ve Margaux Whiskin, 179–194. Londra ve New York: I.B. Tauris, 2018.
- Yerdelen, Betül Karagöz. "Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı." *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 35, no. 35 (2017): 43-63.
- Zinn, Howard. *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Zirinsky, Michael P. "Render Therefore Unto Caesar the Things Which Are Caesar's: American Presbyterian Educators and Reza Shah." *Iranian Studies* 26, no. 3/4 (1993): 337-56.
- Zirinsky, Michael P. "A Panacea for the Ills of the Country: American Presbyterian Education in Inter-War Iran." *Iranian Studies* 26, no. 1/2 (1993): 119-137.

İnternet Kaynakları

- Amatbek, Dinmuhammed. "Perception and Image Theory of International Relations." *Ankasam*, 24 Haziran 2017. https://ankasam.org/en/perception-and-image-theory-of-international-relations/#_edn1.
- "Cyrus Cylinder: How a Persian monarch inspired Jefferson." *BBC News*. 11 Mart 2013. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-21747567>.
- Ferdowsi, Ali "Conversation with Hajj Sayyah." *Bukhara*, Haziran-Temmuz 2010. http://bukharamag.com/1389.04.2107.html#_ftn1.
- Ferdowsi, Ali. "Hajj Sayyah." *Encyclopedia Iranica*. Son güncelleme: 1 Mart 2012. www.iranicaonline.org/articles/hajj-sayyah.
- Frye, Richard N. "Jefferson And Cyrus: How The Founding Fathers of America, in Their Own Words, were Inspired by Cyrus the Great."

2013. http://richardfrye.org/files/Thomas_Jefferson_and_Cyrus_the_Great.pdf.

Library of Congress. “Iran: Friendship and Commerce.” 13 Aralık 1856.
Son erişim: 16 Şubat 2021. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/b-ir-ust000008-1254.pdf>

United States Senate. “George Washington Farewell Address.” Son erişim: 08 Şubat 2021. https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/Washingtons_Farewell_Address.pdf

Philanthropic Activities During Conflict: The Case Study of The Expatriate Syrian Business Community*

Ching-An Chang**

Abstract

This paper analyzes the ways in which the expatriate Syrian business community engages in philanthropic activities to provide help to its fellow countrymen in host countries. Why and how did this group of people, after experiencing the brutal war and losing their assets and families, decide to provide a giving hand to others after relocations? And why did some others not? The mainstream media and reports usually describe the refugees as aid receivers who are disadvantaged or lacking resources. However, the case of the expatriate Syrian businesspeople, who fled from Syria to neighboring countries due to the conflict, show that there are various groups of Syrian philanthropic organizations funded by those businesspeople to give help and aid to other Syrians in host countries. Their philanthropic aid is not limited to material goods, but also includes religious courses, education, and employee training. The paper argues that although refugees are usually considered to live in a poor or weaker condition, economically strong expatriates (mostly businesspeople) among them can have a positive effect on the overall difficult humanitarian situation.

Keywords: Syrian Refugees, Refugee Businesspeople, Philanthropic Activities, Transnationalism, Diaspora

* This work has been supported by the Ministry of Science and Technology, Taiwan (R.O.C) [108-2636-H-004 -002 -]

** Asst. Prof. Dr., Department of Arabic Language and Culture, National Chengchi University, Taiwan (R.O.C.), chingan@nccu.edu.tw.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 49-74
Geliş Tarihi: 21.02.2021
Kabul Tarihi: 12.04.2021
DOI: 10.26513/toecd.884311

Çatışma Bağlamında Hayırseverlik Faaliyetleri: Suriyeli Göçmenlerin İş Dünyasından Örnek Vaka İncelemesi*

Ching-An Chang**

Abstract

Bu makale, göçmen Suriyeli iş dünyasının bulunduğu ülkedeki yurttaşlarına yardım sağlamak için organize ettiği hayırseverlik faaliyetlerini analiz etmektedir. Bu insanlar, savaşın acımasız yönlerini deneyimledikten, sahip olduklarını ve ailelerini kaybettikten sonra, göç ettikleri yerlerde başkalarına yardım etmeye neden ve nasıl karar verdiler? Bazıları, aksine neden bu tür girişimlerde yer almadı? Ana akım medya ve araştırma raporları genellikle mültecileri dezavantajlı veya imkandan yoksun, muhtaç kişiler olarak tanımlıyor. Ancak, iç savaş nedeniyle Suriye'den komşu ülkelere kaçan Suriyeli göçmen iş adamlarının örneği, ev sahibi ülkelerde diğer Suriyelilere yardım ve destek sağlamak için kurulan çeşitli Suriyeli hayırsever grupların varlığını göstermektedir. Bu yardımlar sadece maddi değildir, aynı zamanda din eğitimi kursları ve mesleki eğitimleri de içermektedir. Makale, mültecilerin zayıf veya muhtaç bir konumda yaşadıkları yönündeki genel kanının yanı sıra, aralarındaki ekonomik açıdan güçlü üyelerin (çoğunlukla iş adamları) insani krizlerin hafifletilmesinde katkı sağlayabildiklerini göstermektedir.

Keywords: Suriyeli Mülteciler, Mülteci İş Adamları, Hayırsever Faaliyetler, Uluslararasılık, Diaspora

* Bu çalışma, Tayvan Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (R.O.C) [108-2636-H-004 -002 -] tarafından desteklenmiştir.

** Doktor Öğretim Üyesi, Arap Dili ve Kültürü Bölümü, Ulusal Chengchi Üniversitesi, Tayvan (R.O.C.), chingan@nccu.edu.tw.

1. Introduction

Most studies generally label war-induced forced migrants as refugees and consider them as poor, lacking resources, or in a disadvantageous position. The Syrian refugees who left Syria and relocated into host countries are usually depicted as aid receivers. Nevertheless, among the millions of Syrian refugees in the region, various charities and philanthropic activities have been established, funded, or run by expatriate Syrians including the Syrian businesspeople who left after the 2011 Syrian conflict. Until the beginning of 2019, there were at least 806 Syrian-established NGOs aiming to provide support to their fellow countrymen who have been suffering from the conflict.¹ Their philanthropic aid includes education, religious courses, basic medical and human services, etc.² Although not all NGOs are funded by expatriate Syrian businesspeople, some Syrian businesspeople have contributed to or participated in these philanthropic activities to help their fellow countrymen abroad.³

Businesspeople providing help to needy people is not a unique behavior, especially for Syrians. Prior to the eruption of the 2011 Syrian revolution, charitable activities within the Syrian business community were prevalent. The aid from the business community to needy people inside the country has been considered as one of the important elements that could complete the government's weak performance in social welfare. Nevertheless, the point worth further analysis is why and how businesspeople, after experiencing the brutal war, losing their assets and families, and being forced to flee their home country, continued to provide help to others. And why did some others not continue to do so? Thus, the aim of this paper is to analyze the ways in which the expatriate Syrian business community engages in philanthropic activities for providing help to their fellow countrymen in the host countries.

The data in this paper is based on field research conducted by the author between 2014 and 2015 in Turkey, Egypt, and Jordan. During the field

¹ NGOsyria, accessed January 20, 2019, <http://ngosyria.org/>. (The website is an electronic statistical database service for providing information on Syrian non-governmental organizations).

² Ibid.

³ Interviews by the author.

research, the author conducted semi-structured and open-ended interviews with 191 Syrian businesspeople; the interview language was Arabic. The interview questions focused on the ways in which Syrian businesspeople conducted philanthropic works and how they consider their helping deeds. A thematic analysis was applied for evaluating the raw data. All interviewees have been anonymized on their request, but the date of the interview, the sectors the interviewees are working in, and the cities where they are located, are revealed.

After reviewing the literature related to diaspora philanthropy, the paper discusses the Syrian business community's charitable activities prior to the outbreak of the revolution. It shows that the Syrian business community has a long history of participating in philanthropic activities. Moving on to the post-revolution era, the paper analyzes the motivations and patterns of the expatriate Syrian business community toward its misfortunate fellow countrymen. The result suggests that due to their culture of giving and sense of social responsibility, after the settlement of the expatriate Syrian businesspeople into host countries, many continue to engage in charitable works for other Syrians. Nevertheless, the scales and ways for conducting these activities have changed in terms of quantity and inclusivity. The paper argues that although refugees are usually considered weak or poor, the philanthropic activities from the economically strong members (mostly businesspeople) among them can have a positive effect on the overall difficult humanitarian situation.

2. The Philanthropic Activities of Diasporas

Most studies on diasporas focus on the diasporas' abilities and the impact that a diaspora has on home or host countries. On the one hand, a diaspora is considered to be an agent of development, as some scholars argue that such communities can play an important role in the development of their original country and that their influence may even reach an international level.⁴ On the other hand, it has been argued that these transnational

⁴ Thomas Faist, "Transnationalization and Development: Toward an Alternative Agenda," *Social Analysis* 53, no. 3 (2009): 55; Luis Eduardo Guarnizo, "The Economics of Transnational Living," *International Migration Review* 37, no. 3 (2003): 688-90.

communities are peace destroyers that deteriorate their country's domestic stability and even prolong civil wars under certain circumstances.⁵ This may be due to their historical context and to the diaspora's conditions of settlement, since these are important elements that influence their further development.⁶

Diasporas not only impact their homelands and their host countries in political and economic dimensions, but also play active roles in the social realm. Politically, when the diaspora's homeland is facing a certain kind of political dilemma or instability, the diaspora community in the host country may attempt to influence their domestic political issues through lobbying or even protesting in the host country. For instance, the Sri Lankan Tamil diaspora demonstrated their political support for the opposition group (Liberation Tigers of Tamil Eelam) through a protest in Toronto while their homeland was in a state of civil war.⁷ Some diaspora groups even sponsor specific political groups in their countries of origin by transferring remittances. This transfer of remittances indicates how diasporas demonstrate their political identity through a transnational network and is considered to be protracting their homeland's instability.⁸ The diaspora communities show their economic contributions in at least four ways: remittance, trade, investment, and skills transfer. It was estimated that the annual amount of money transferred through the Hawala system by the Afghan diaspora from Pakistan to Afghanistan between 1994 and 1995 was \$50 million.⁹ The Hawala system is an informal fund transfer system,

⁵ Terrence Lyons, "Conflict-Generated Diasporas and Transnational Politics in Ethiopia," *Conflict, Security & Development* 7, no. 4 (2007): 529.

⁶ Nadjé Al-Ali, Richard Black and Khalid Koser, "The limits to 'transnationalism': Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities," *Ethnic and Racial Studies* 24, no. 4 (2001): 593; Zlatko Skrbis, "The Mobilized Croatian Diaspora: Its Role in Homeland Politics and War," in *Diasporas in conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?*, eds. Hazel Smith and Paul Stares (Tokyo: United Nations University, 2007), 219.

⁷ Ishan Ashutosh, "Immigrant Protests in Toronto: Diaspora and Sri Lanka's Civil War," *Citizenship Studies* 17, no. 2 (2013).

⁸ Terrence Lyons, "Transnational Politics in Ethiopia: Diasporas and the 2005 Elections," *A Journal of Transnational Studies* 15, no. 2 (2006): 266.

⁹ Alessandro Monsutti, "Cooperation, Remittances, and Kinship among the Hazaras," *Iranian Studies* 37, no. 2 (2004): 220.

which refers to money transfers outside formal banking channels.¹⁰ Many governments understand the importance of diasporas to their countries. By ensuring a stable investment environment and providing them with specific favorable regulations, such governments expect diasporas to return investments or do business with their home countries. For example, the Ethiopian government has attempted to attract their overseas diaspora to participate in their homeland development, since there are many Ethiopian diasporas that have succeeded as business entrepreneurs in North America.¹¹ After 2000, the Assad regime also applied a similar policy to attract the expatriate bourgeoisie to return to Syria.¹² Also, diaspora communities can enhance the cultural exchange between host societies and their homelands. This can be found in institutions that are established by diaspora communities to promote mutual understanding between the immigrants and host societies.¹³

The concept of diasporas as aid providers has almost reached a consensus among academics. As suggested by Garchitorena, this is not a new phenomenon, rather those immigrants (the diaspora) have sustained their ties with their homeland including voluntary giving.¹⁴ These supports from the diaspora to their homeland are considered a unique resource

¹⁰ Mohammed El Qorchi, Samuel Munzele Maimbo, and John F. Wilson, *Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System* (Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2003), 6.

¹¹ Lyons, "Conflict-generated diasporas," 537.

¹² Tina Zintl, "Syria's Reforms under Bashar al-Asad: An Opportunity for Foreign-Educated Entrepreneurs to move into Decision-Making?" in *Business politics in the Middle East*, eds. Steffen Hertog, Giacomo Luciani, and Marc Valerie, *Philanthropic Activities During Conflict: The Case Study of The Expatriate Syrian Business Community* (London: Hurst, 2013), 172.

¹³ Leila Mulloy, "Questioning Spaces: Host Society Development and Diaspora - The Asociación Cultural de Ayuda Social Europa-Africa por el Progreso de Senegal," *Migration Studies Unit Working Papers*, *Philanthropic Activities During Conflict: The Case Study of The Expatriate Syrian Business Community* (Migration Studies Unit, London School of Economics and Political Science, 2010), 28, accessed March 10, 2017, http://www.lse.ac.uk/government/research/resgroups/MSU/documents/workingPapers/WP_2010_08.pdf.

¹⁴ Victoria P. Garchitorena, "Diaspora Philanthropy: The Philippine Experience," *The Philanthropic Initiative, Inc. and The Global Equity Initiative, Harvard University* (2007), accessed April 6, 2021, <https://www.cbd.int/financial/charity/philippines-diaspora.pdf>.

for promoting economic and social development in home countries.¹⁵ Nevertheless, when it comes to the discussion on refugees — one of the main potential constituents of diasporas — they are usually considered as aid receivers rather than providers. Since the context of refugees is usually that of a war- or conflict-induced situation, not only the academic field used to depict them as a disadvantaged or resource lacking group of people, but also most do not appreciate the differences in the socio-economic composition of refugees. This approach might lead to the conclusion that refugees are a homogenous group that is all socially and economically weak, and therefore exclusively requiring help from host countries or international organizations. Nevertheless, the examination of the relocation of Syrian businesspeople to neighboring countries shows that not only the socially and economically misfortunate Syrians exist in this group of expatriates, but also upper- or upper-middle-class Syrian businesspeople who also fled from Syria. The economic capital they have taken with them to host countries not only facilitates their livelihoods, but also many decided to help their fellow countrymen who are in need. Thus, a reinvestigation of the role of refugees' philanthropic activities is the main focus of this paper as it aims to critically assess the stereotypical idea that refugees are merely aid receivers.

3. The Pre-2011 Syrian Business Community's Philanthropic Participation

Syrian businesspeople used to actively contribute to the social welfare of their fellow countrymen in the pre-revolution era, especially since the 1990s.¹⁶ In Arabic, the word for merchant is *Tājir*, which is composed of four Arabic letters: *ta*, *'alif*, *jīm*, and *ra*. These four letters are associated with four other words meaning pious (*taqwā*), honest (*amīn*), audacious

¹⁵ Kathleen Newland, Aaron Terrazas, and Roberto Munster, "Diaspora Philanthropy: Private Giving and Public Policy," *Migration Policy Institute*, (2010), accessed April 6, 2021, <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/diasporas-philanthropy.pdf>.

¹⁶ The number and scale of the Syrian charities have grown due to the weak economic and social situations. Soukaina Boukhaima, "Le Mouvement associative en Syrie," in *Pouvoirs et associations dans le monde Arabe*, ed. Sarah Ben Nefissa (Paris, 2002), referenced by Thomas Pierret, "Sunni Clergy Politics in the Cities of Ba'thi Syria," in *Demystifying Syria*, ed. Fred Haley Lawson (London: Saqi, 2009), 77.

(*jarī*'), and affectionate (*raqīq*), as explained by a Damascene real estate investor.¹⁷ This association of the word merchant (or businessman) is commonly known among the business community in Syria. For example, the Damascene real estate investor whose family has a long history of working in trading activities mentioned that the traditional meaning of a real businessman had not to do with how successful his business activities were or how much money he earned, but rather with how pious, honest, audacious, and affectionate the businessman was.¹⁸

Forms of philanthropic activities could be demonstrated in different ways. In Syria, there were organized groups such as charities for collecting donations and giving to the poor, or businesspeople who individually donated money to people in need. The roots of these charitable activities can be traced back to the Ottoman Empire, though the charities started to become integrated into society under the French mandate. However, after the Ba'th party came to power in 1963, the charities were no longer welcome and constrained by the state under the pretext of emergency law.¹⁹ In the 1990s, the regime began to loosen its control over the operations of charitable associations in the country, which limitedly contributed to the growth of charities.²⁰ Then between 2000 and 2009, the number of charities nearly tripled from 513 to 1485. Ruiz de Elvira Carrascal suggests that the prosperity of charities during this period was probably due to motivations of the regime to gain funds and the support of powerful religious leaders.²¹

This paper does not aim to discuss the motivations of the regime for loosening the restrictions over charities; rather, here it is important to emphasize the financial pillar of these charities: the Syrian businesspeople.

¹⁷ Damascene real estate investor, interview, Istanbul, December 15, 2014. See also the quote of Badr al-Din Shallah, the former president of the Damascus Chamber of Commerce, in Volker Perthes, "A Look at Syria's Upper Class: The Bourgeoisie and the Ba'th," *Middle East Report*, no. 170 (1991): 32.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Laura Ruiz de Elvira, "State/Charities Relation in Syria. Between Reinforcement, Control and Coercion," in *Civil Society and the State in Syria. The Outsourcing of Social Responsibility*, eds. Laura Ruiz de Elvira Carrascal and Tina Zintl (Portland: Lynne Rienner, 2012).

²⁰ Thomas Pierret and Kjetil Selvik, "Limits of "Authoritarian Upgrading" in Syria: Private Welfare, Islamic Charities, and the Rise of the Zayd Movement," *International Journal of Middle East Studies* 41, no. 4 (2009): 596, 598-601.

²¹ De Elvira, "State/Charities Relation in Syria," 15.

The Syrian businesspeople during the pre-revolution era used to actively participate in philanthropic activities. They were not the only financial sponsors of these charities, some even took administrative positions in these organizations. Some businesspeople might also have used these charitable activities to build up a positive image in the country.

In 2002, under the leadership of Shaykh Sariya al-Rifa'i, the Hifz al-Ni'ma (Preservation of Grace) was launched in Damascus.²² According to a Damascene businessman trading auto parts, whose uncle was still a member of this organization, this charity started off as follows:

A group of Syrian businesspeople used to gather once a month, and one time they invited the Shaykh al-Rifa'i to join their gathering in a restaurant. But after the dinner, the Shaykh complained that the way they consumed the food was wasteful, and they shouldn't waste food. So, they started to collect the leftovers, asked the chef to recook them, and distributed them to the poor people. However, later on Rāmī Makhlūf became the largest donor to the charity, and he used this as a way to control the operation of the charity.²³

Pierret explained that “Zayd-linked businesspeople were allowed to take control of the Union of Charitable Associations in Damascus, which coordinates and represents the city’s charities.”²⁴ Furthermore, the case of Hifz al-Ni'ma demonstrates that Syrian businesspeople used to play important roles in these philanthropic activities, from providing funds to administration. Meanwhile, some businesspeople would use this philanthropic cover to enhance their social publicity within the Syrian society. In addition to those Syrian businesspeople who conducted charitable activities as a group or cooperated in charities, there were also many other Syrian businesspeople who preferred to donate their money individually without a formal organization. A Damascene packaging industrialist said, “We [Syrian businesspeople] would attend a class in the mosque in the morning, and we would donate some money to a person, and then the person would go to other people (such as foreigners or poor people) and give the money to the one who was in need.”²⁵

²² Pierret and Selvik, “Limits of ‘Authoritarian Upgrading’,” 603.

²³ Damascene auto parts businessman, interview, Cairo, November 10, 2015.

²⁴ Pierret, ‘Sunni Clergy Politics,’ 70, 77.

²⁵ Damascene packaging industrialist, interview, Amman, July 30, 2015.

This shows that during the pre-revolution era, most Syrian businesspeople actively participated in or donated to charities and played important roles in the weak social welfare system in the country. Their intention was mainly attributed to their religious or cultural tradition. Nevertheless, some businesspeople who conducted such philanthropic activities were seeking to enhance their social publicity in society to facilitate their personal interests.

4. The Continuation of Social Help: Motivations and Patterns

Previous studies on diaspora philanthropy suggest that due to the diasporans' sense of connection to the homeland and their consideration that charitable actions were a responsibility for supporting their fellow countrymen who were in need, the diasporans provided financial aid and built up investments in their home countries to improve the social and economic well-being of their fellow countrymen who remained in their homelands.²⁶ The participation of expatriate Syrian businesspeople in charitable activities was common not only in the pre-revolution era but also after their resettlements into the host countries. Out of the 191 Syrian businesspeople interviewed, rarely did any businesspeople state that she/he did not give aid or help fellow countrymen. Rather, differences among them occurred in the amount of aid and the forms of aid distribution.

Although it is not possible to calculate the exact numbers or amount of aid contributed by the expatriate Syrian businesspeople to their fellow countrymen, some cases of philanthropic activities of expatriate Syrian businesspeople suggest that the amount of aid from the business community was enormous. For instance, one of the former leading figures of the Aleppan Chamber of Industry who left Syria for Egypt in mid-2012 personally donated \$5 million to establish a Syrian orphanage for 300 Syrian orphans in Turkey.²⁷ Another example is Abdu al-Qadir Sankari,

²⁶ Kathleen Dunn, "Diaspora Giving and the Future of Philanthropy," *The Philanthropic Initiative* (2004) 4, accessed March 7, 2017, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.601.3219&rep=rep1&type=pdf>; Ajailiu Niumai, "Indian Diaspora Philanthropy: A Sociological Perspective," *Man In India*, 91, no. 1 (2011): 104; Benjamin A.T. Graham, "Diaspora-Owned Firms and Social Responsibility," *Review of International Political Economy* (2014): 432.

²⁷ Aleppan dessert industrialist, interview, Gaziantep, January 02, 2015.

the founder of the Abdu al-Qadir Sankari Foundation who is a UAE-based Syrian businessman and owns a fashion and hospitality company in Dubai (Paris Group). He has provided different charitable activities in and outside Syria, holding hundreds of development and relief projects, including education, health, protection and hygiene, food, shelter, and community development, as well as reconstruction projects.²⁸ Furthermore, Walid al-Zu'bi, who was originally from Daraa and has been based in the UAE since the mid-1980s, where he worked in real estate, has donated 3 million UAE dirham (\$800,000) to Syrian refugees.²⁹ Finally, the Syrian Business Council based in Dubai established at the beginning of 2012 by long-term exiled Dubai-based Syrian businesspeople, also raised around \$6 million from its members to provide food to the Syrians in the country, especially for those living in the rebel-held areas.³⁰

The philanthropic activities of the expatriate Syrian businesspeople had at least two distinct features: the providers of aid and the receivers of aid. First, the expatriate Syrian business people's philanthropic aid was not restricted to their fellow countrymen who were still living within war-torn Syria, but was also distributed to Syrians who fled Syria and were settled in host countries. Second, the aid providers were not limited to Syrian businesspeople in the diaspora who had left Syria decades ago. In addition to the long-term exiled Syrian businesspeople who had already established non-profit organizations to help their fellow countrymen in the pre-2011 era (e.g., Ayman Asfari and Wafic Saïd), the post-2011

²⁸ Paris Group, accessed March 16, 2017, <http://www.parisgroup.ae/pg/index.html>; "(Abd al-Qādir Sankari) mu'assasa rā'ida tas'ā li-binā' al-insān fī al-dākhil al-Sūrī," [The leading ('Abd al-Qādir Sankari) institution to seek for building the humanity inside Syria] *All4Syria*, February 7, 2016, accessed March 16, 2017, <http://www.all4syria.info/Archive/291002>.

²⁹ "al-sīra al-dhātiyya li-wazīr al-baniyya al-taḥtiyya wa al-zirā' mu. Walīd al-Zu'bi," [CV of the Minister of Infrastructure and Agriculture engineer Waliyd al-Zu'bi] *All4Syria*, November 12, 2013, accessed March 16, 2017, <http://www.all4syria.info/Archive/110771>.

³⁰ "majlis rijāl a' māli-da'm al-sha'b al-Sūrī," [Business Council supports Syrian people] *Newscenter*, March 9, 2013, accessed March 16, 2017, <http://www.newscenter.news/ar/news/view/4552.html>; "Syrians at Home and Abroad Try to Ease Humanitarian Crisis," *The Washington Post*, December 18, 2012, accessed March 16, 2017, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/syrians-at-home-and-abroad-try-to-ease-humanitarian-crisis-/2012/12/18/561a0d76-4939-11e2-ad54-580638ede391_story.html?utm_term=.393b7fb47fe0.

expatriate Syrian businesspeople also participated in philanthropic activities. Ayman Asfari was originally from Idlib and became the CEO of Petrofac (a petrol company) in the United Kingdom (UK). He established the Asfari Foundation in the UK in 2006, which aims to provide aid to Syrians based on three dimensions: youth empowerment, civil society, and relief.³¹ Wafic Saïd was from Damascus, but in the 1960s he went to the UK and Saudi Arabia and invested in the construction field. He later became the middleman for the Al-Yamamah arms deal between the UK and Saudi Arabia. He also founded the Karim Rida Said Foundation (now the Said Foundation) in 1982, which aims to “improve the life chances of children and young people by providing them with opportunities to receive good education and care,” focusing on young people in Syria, Palestine, Lebanon, Jordan, and the UK.³² In this context, the networks of Syrian business people’s philanthropic activities have also become a platform for the old and new expatriate Syrian businesspeople to work together to provide aid to their fellow countrymen, whether in Syria or in host countries. The motivations of expatriate Syrian businesspeople to engage in philanthropic works and the different patterns of philanthropic activities conducted by those expatriate Syrian businesspeople will be examined.

4.1. Motivations of Charitable Behavior: A Culture of Giving and The Philanthropic Diaspora

I am a Muslim, and I believe in Allah. It is my duty to help my brothers who are in desperate need of help.

An Aleppan textile industrialist³³

The motivations for diaspora people to contribute to philanthropic activities in their homeland are, as Flanigan and Abel-Samad suggest, due to the homeland sentiments that they feel including the sense of responsibility.³⁴

³¹ Petrofac, accessed March 16, 2017, <http://www.forbes.com/profile/ayman-asfari/>; Asfari Foundation, accessed March 16, 2017, <http://www.asfarifoundation.org.uk/who-we-are/>.

³² Saïd Foundation, accessed March 16, 2017, <http://www.saidfoundation.org/our-vision-and-values>.

³³ Aleppan textile industrialist, interview, Gaziantep, December 12, 2014.

³⁴ Shawn Teresa Flanigan and Mounah Abdel-Samad, “Syrian Diaspora Members

Moreover, those who used to live in a culture where social needs were provided for by families, clans, or ethnic groups, have transported this social norm into the diaspora and passed it on to the next generation.³⁵

On the one hand, the motivations of the Syrian business expatriates, who left Syria decades ago and were not affected by the recent conflict in Syria but were still motivated to help their homeland and fellow countrymen, can be explained by homeland sentiment and a culture of social solidarity. On the other hand, for the Syrian businesspeople who left Syria after the year 2011 and suffered the same mental and physical damages of family and property loss as their countrymen, the reasons to contribute to philanthropic aid after their resettlement into host countries deserves deeper discussion. Since their economic wealth has been greatly affected by the ongoing Syrian conflict since 2011, this made a major difference between those who left after the year 2011 and those who have been exiled for decades in terms of their socio-economic situation. Thus, the Syrian businesspeople who left Syria after 2011 and their relationship to the long-term exiled Syrian businesspeople will be examined.

Prior to the 2011 revolution, the Syrian business community used to actively engage in different forms of charitable activities on different scales in Syria to help their fellow countrymen in need. This indicates that the Syrian businesspeople used to have a social norm of philanthropic activity. The above quote by a businessman (who donated \$5 million in Turkey to establish an orphanage for 300 Syrian orphans) explains one of the main reasons that most Syrian businesspeople participate in philanthropic works. In Islam, the “institution of charity amongst Muslims is one of the five

as Transnational Civil Society Actors: Perspectives from a Network for Refugee Assistance,” *Contention: The Multidisciplinary Journal of Social Protest* 4, no. 1-2 (2016): 54; Pnina Werbner, “The Place which is Diaspora: Citizenship, Religion and Gender in the Making of Chaordic Transnationalis,” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28 (2002); Jennifer M. Brinkerhoff, “Diaspora Philanthropy in an At-Risk Society: The Case of Coptic Orphans in Egypt,” *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 37, no. 3 (2008); Jennifer M. Brinkerhoff, “Creating an Enabling Environment for Diasporas’ Participation in Homeland Development,” *International Migration* 50, no. 1 (2009).

³⁵ Gérard Tchouassi and Fondo Sikod, “Altruistic Preferences as Motivation for Migrants in The Diaspora to Remit to Home Communities,” *Research in Applied Economics* 2, no. 1 (2010): 2.

basic tenets which adherents have to conform to.”³⁶ As Muslims, Syrian businesspeople believed that doing good to others could lead them to a better afterlife and gain Allah’s blessings. As such, the religious factor was one of the main reasons that drove them to donate their time and money to needy people. After the Syrian businesspeople experienced great losses due to the conflict in Syria and relocated to host countries, the culture of giving accompanied them as it can be largely observed in their expatriate philanthropic activities. However, the amount of financial support of the Syrian businesspeople who left after 2011 has shrunk. “Before the conflict, we used to give money to the poor people in Syria, even the ones who we personally do not know. But now, we’ve lost a lot of our money because of the conflict, so we can only help the people who we know,” stated the Aleppan businessman trading plastic raw material.³⁷

Nevertheless, the altruistic mindset that originated from the Islamic faith does not alone explain this culture of giving. Pierret argues that in the pre-2011 era, Syrian businesspeople used philanthropic events as means to achieve or raise their social popularity, or even to instrumentalize it to reach political goals.³⁸ Since those businesspeople used to engage in charitable activities, they were also well known among ordinary Syrians outside the business world. After experiencing damage from the conflict and relocating to host countries, the social reputation of giving turned to a certain extent into “social responsibility”. An Aleppan furniture industrialist stated:

Even though I experienced the same disaster as other Syrians, my economic conditions are still far better than most of theirs after we all resettled in Turkey. But at the same time, it means that I have more social responsibility than the others since I’m richer. Or the others consider that I have more responsibility. After I settled and established my business in Turkey, sometimes I do not like to respond to other [Syrians’] phone calls even if I knew them before, because too many people call me just to ask for financial support. I would love to do so, but it’s becoming too much. This not only

³⁶ Sultan Khan, “The Nature and Extent of Philanthropy amongst the Rainbow South African Muslim Community,” *Man in India* 91, no. 1 (2011): 169.

³⁷ Aleppan businessman trading plastic raw material, interview, Istanbul, December 8, 2014.

³⁸ Pierret, “Sunni Clergy Politics,” 77.

*happens to me but to many of my business friends. I just give the money to people I know, such as my relatives or really close friends. This is what I can do for now.*³⁹

Even though the businessman quoted here responded negatively to his fellow countrymen's calls for help, he still provided financial aid to his relatives and close friends. This suggests that although Syrian businesspeople may try to avoid the social responsibility that they feel, they still help those with whom they have close relationships.

Thus, the reasons that Syrian businesspeople who left after 2011 contributed to philanthropic works in host countries were that their culture of giving accompanied them and that they felt a "social responsibility" to their fellow countrymen. This led them to continuously work on philanthropic activities as before, even if their economic situations were not as strong. Nevertheless, the ways in which they conducted those charitable activities may or may not be the same as before.

4.2. Patterns of philanthropic works: Individuals versus groups

In June 2014, we established the Baraka Charity Institution in Mersin. In the beginning, it was just me and a few close business friends. Now we have around 40 people working together for this charity, not all of them businesspeople.

- An Aleppan real estate investor⁴⁰

Although it was argued that Syrian refugees in Irbid, Jordan, who used to seek financial help from other expatriate Syrians as their livelihood no longer did due to the prolongation of the conflict, expatriate Syrian businesspeople continued to devote themselves to charities and donate money to their fellow countrymen.⁴¹ The charity provided by the expatriate Syrian businesspeople to their fellow countrymen came in various forms. It not only involved providing relief goods, such as money, food, or

³⁹ Aleppan furniture industrialist, interview, Al-Obour, November 7, 2015.

⁴⁰ Aleppan real estate investor, interview, Mersin, February 3, 2015.

⁴¹ Matthew R. Stevens, "The Collapse of Social Networks among Syrian Refugees in Urban Jordan," *Contemporary Levant* 1, no. 1 (2016).

medicine, but also came in the form of scholarships, building schools and orphanages, or setting up religious courses. Syrian businesspeople might either donate cash directly to the charities so that they could buy required goods for the poor, or they might donate things such as clothes or food. These donations would be further distributed by the charities to the people who were in need, whether to Syrians who had relocated in host countries or to Syrians still living in Syria, particularly those in the rebel-held areas.⁴² Furthermore, expatriate Syrian businesspeople primarily conducted philanthropic activities in two patterns: as individuals or as groups. Although they continued to engage in philanthropic activities, as they had pre-2011, for various reasons after relocating, their charitable networks were transnationalized and included expatriate Syrian businesspeople from different countries.

4.2.1. Donating Individually: A Lack of Capital and A Lack of Trust

Syrian businesspeople who donate individually provided aid to their fellow countrymen in the host countries or in Syria without interacting with other Syrian businesspeople. Usually, the amount of aid from this category was less than the amount from the latter, and most were the ones who left Syria after 2011. This was because the conflict in Syria costed them their capital and caused them to be suspicious of other Syrian businesspeople's intentions. On the one hand, since the conflict damaged the businesspeople's wealth,

⁴² "fulūka al-ḥurriyya ll ḍimn ḥamlat tawzī' al-madāfi' 'alā ukhwata-nā al-Sūrīyīn fi madīnat Anṭākiyā al-Turkiyya," [Floka Freedom ll part of the distribution campaign of heaters to the Syrian brothers in the Turkish city of Antakya] *Youtube*, December 20, 2013, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=71fp4egS8tl>; "jam'iyya fulūka al-ḥurriyya - mashrū' aḍāhī al-'īd - al-Ghūṭa al-Sharqiyya," [Floka freedom association - Project of sacrificial festival – eastern al-Ghūṭa] *Youtube*, September 13, 2016, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=5upOdwaFHTg>; "mashrū' fulūka al-ḥurriyya min al-dākhil al-Sūrī ilā dākhil Turkiyā," [Floka Freedom Project from inside Syria into Turkey] *Youtube*, August 25, 2016, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=dZifJ6L2iyg>; "mu'awwināt māliyya muntadā rijāl al-a'māl - al-Maliḥa al-Gharbiyya," [Financial aid Business Forum - Western al-Maliyha 2013-5-23] *Youtube*, May 23, 2013, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=dZifJ6L2iyg>; "biṭāqat shukr min idārat al-mashfā al-maydānī li-majlis rijāl al-a'māl al-Sūrī wa-l-maktab al-ṭibbī al-Sūrī al-muwahhīd," [Thanks from the field hospital of the Syrian Business Council and the United Syrian Medical Office] *Youtube*, May 23, 2013, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=UpKiDcLPjlk>.

they sometimes tried to avoid giving aid. This decrease in the economic capital of Syrian businesspeople also lowers their abilities to engage in charities as much as they had before the eruption of the 2011 revolution. On the other hand, the conflict divided the Syrians into different groups; those who stand with or against the Bashar regime and those who stayed silent. When the businesspeople provided aid, they would be suspicious of where the aid went. An Aleppan businessman trading plastic raw material explained his personal donation experience:

I used to donate a lot before the conflict. I built schools; I gave goods to the poor. Even when the conflict started and people came to me to ask for help, I did what I could, like before. But there was one time I gave a man a great amount of money, and later I found out that he used the money I gave him to buy weapons. This was not my intention; I totally disagree with armed activities. Since then, I do not give money to groups or work with other people for charities; I prefer to do it by myself and give the money to people I know, because I do not know whether the money I donate will cause more bloodshed.⁴³

This was not only clear for businesspeople who were pro- or anti-regime, but also for the self-proclaimed neutral businesspeople. They were also cautious not to give aid to any people who might be related to politics, since their donations might get them into political trouble with the regime, as in the case of businesspeople whose properties were confiscated and who were considered to fund terrorist groups.

4.2.2. Cooperating with Others: Religion and Regionalism

Although many Syrian businesspeople preferred to conduct philanthropic works individually, others decided to work with their fellow business countrymen. Those who provided aid as a group either established charitable organizations or conducted the philanthropic works without an official organization. The amount of aid the Syrian businesspeople provided as groups would usually be much higher than that of individuals.

⁴³ Aleppan plastic raw material businessman, interview, Istanbul, December 8, 2014.

As suggested by the NGOsyria website, there were 806 charitable organizations aimed at helping Syrians.⁴⁴ Nevertheless, not all these organizations were related to or funded by Syrian businesspeople. Those who participated or contributed to philanthropic works preferred to keep a low profile and were not willing to comment on their altruistic actions, since, from a religious perspective, they believed that when a person does good, he/she should not advertise the good deeds.⁴⁵

Religion played an important role in the businesspeople's charities. Two Turkey-based Syrian charities, which had been established and funded by two businesspeople interviewed during fieldwork, exemplified this religious connection: the Baraka Charity Institution (*mu'assasat al-baraka al-khayriyya*) and the Freedom Floka (*fulūka al-ḥurriyya*), both in Mersin, Turkey.⁴⁶ These organizations were funded by 10 and 15 expatriate Syrian businesspeople, respectively.

First, the two charities both had businesspeople who were members of the charities but at the same time were sheikhs or could be considered as individuals with rich Islamic knowledge in the Syrian community. For example, one of the members from the Baraka Charity Institution was the son of a prominent Aleppan sheikh, and one of the members of Freedom Floka was often consulted by other members of the charity about religious issues.⁴⁷ The founding member of the Freedom Floka even had “*zebibah*” ink on his forehead, which is far less common in Syria even among pious people than in Egypt and demonstrates his piety in the practice of religion. “The *zebibah*, Arabic for raisin, is a dark circle of callused skin, or in some cases a protruding bump, between the hairline and the eyebrows. It emerges on the spot where worshippers press their foreheads into the ground during their daily prayers.”⁴⁸

⁴⁴ NGOsyria.

⁴⁵ During my interviews, most of the interviewees who were donating money or helping other needy Syrians, refused to expose the amount of money they donated.

⁴⁶ Baraka Charity Institution, accessed March 17, 2017, https://www.facebook.com/pg/barakacharity/about/?ref=page_internal; the word ‘Floka’ is a one of the terms of heritages of the Lattkians, see Freedom Floka, accessed March 17, 2017, https://www.facebook.com/pg/FreedomFloka/about/?ref=page_internal.

⁴⁷ Personal observation.

⁴⁸ Michael Slackman, “Fashion and Faith Meet, on Foreheads of the Pious,” *The New York Times*, December 18, 2007, accessed March 17, 2017, <http://www.nytimes.com/2007/12/18/world/africa/18egypt.html>.

Second, both charities have spaces especially allocated for Islamic prayer. In addition to the material goods they distributed to the poor, they both provided religious courses such as the memorization of the Quran, the recitation of the Quran, and the study of Prophetic sayings (*al-Hadith*) and the Prophet's biography.⁴⁹ The religious perspective of the Syrian businesspeople's charities is consistent with religious motivation, whereby religion not only motivated expatriate Syrian businesspeople but also affected the establishment and operation of charities.

Furthermore, regionalism affected the ways in which Syrian businesspeople used to interact with each other prior to 2011. Regionalism could also be traced in the businesspeople's charitable activities following their expatriations. When Syrian businesspeople decided to embark on philanthropic activities in a group, they have been more likely to work with groups from the same cities in Syria as themselves, and even in some cases, avoided or did not seek help from businesspeople who were from other Syrian cities. All founding members of the two charities mentioned above were Aleppan businesspeople. One charity that was founded by a long-term exiled Damascene businessman in Jordan did not welcome, or would even refuse, newly arrived non-Damascene Syrian businesspeople.⁵⁰ The orphanage that was funded by the former president of the Aleppan Chamber of Industry had another four Syrian businesspeople helping with the project, and they were all from Aleppo.⁵¹ All of the executive board members of the Homs League Abroad were originally from Homs.⁵² These cases indicate that once Syrian businesspeople decided to cooperate in philanthropic activities, regionalism would play an important role. The persistence of regionalism supports the argument that the specific ways of thinking and acting migrated with these businesspeople and

⁴⁹ This indicates that the Freedom Floka provided children courses including the memorization and citation of the Quran, the study of life of the Prophet, "jam'iya fuluka al-huriya (minhaj al-tifl al-suri al-hur)," [Floka Freedom Association (free Syrian children approach)], *Youtube*, June 29, 2015, accessed March 17, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=0o1hMbGqNVY>; From the Facebook page of the Baraka Charity Institution has many posts regarding the religious courses or speech given by different sheikhs in the institution, accessed March 17, 2017, <https://www.facebook.com/barakacharity/?fref=ts>.

⁵⁰ Aleppan food industrialist, interview, Amman, August 2, 2015.

⁵¹ Personal observation, December 12, 2014.

⁵² Homs League Abroad, accessed March 17, 2017, <http://www.homsleague.org/>.

continued to affect them. Despite being away from their home countries, previous features of networking continued to affect the ways in which they interacted with each other. As such, the formation and operation of these two charities demonstrate that religion was a main factor that contributed to the businesspeople's cooperation with philanthropic work, and that regionalism was a factor that shaped the way expatriate Syrian businesspeople's philanthropic activities were run.

In addition to the motivations and patterns of the expatriate Syrian businesspeople's charitable activities, the philanthropic networks of expatriate Syrian businesspeople have risen from a local level to a regional or even transnational level. As the quote above shows, the Saudi-based Homs industrialist has cooperated with Turkey-based Homs Syrian businesspeople for charitable activities. This was also observed during fieldwork with businesspeople from Daraa, Lattakia, Damascus, and Aleppo. It demonstrates that Syrian businesspeople who were from the same Syrian city prior to leaving Syria at different timings and being based in different countries after relocation, worked together for philanthropic activities after the 2011 revolution. Other cases include the former president of the Aleppan Chamber of Industry, who cooperated with the Turkey-based Aleppan businesspeople on the orphanage. Although the charitable networks of expatriate Syrian businesspeople have become transnationalized, regionalism under the impact of homeland conflict has crossed national boundaries, whereby expatriate Syrian businesspeople in different host countries from same Syrian cities work together for the sake of philanthropic activities.

5. Conclusion: Economically strong refugees as providers of relief

The Syrian conflict has been lasting since almost 10 years. Although the conflict inside Syria seems to be less severe than before, the chance for the millions of expatriate Syrians to return to Syria is slim. Thus, various reports and studies are focusing on the sustainable livelihood of refugees and their integration into host countries. This paper has demonstrated that counter to the stereotype of refugees as mere receivers of aid, certain economically strong members among the refugee and expatriate community have continued to actively participate in and contribute to philanthropic

activities. They used to donate their wealth to needy people before their relocation and continued to help their fellow countrymen who have been suffering from various difficulties in host countries after their relocation.

The case of expatriate Syrian businesspeople has shown that forced migrants continue to contribute to charitable activities. Their motivations for continuing in philanthropic work are attributed to their culture of giving and their sense of social responsibility to their fellow countrymen. However, the ways in which they conduct these charitable activities have changed in terms of quantity and patterns. Due to their material losses during the conflict, their budgets for charitable activities have shrunk so that they prefer to conduct these activities in a more individualistic pattern. This paper does not argue that refugees do not receive aid from local or international organizations; however, in contrast to the impression that refugees are merely aid receivers, the case study of the expatriate Syrian businesspeople and their philanthropic activities indicates that some members among the refugees might play the role of aid givers to their misfortune fellow countrymen. Upon the analysis of the expatriate Syrian businesspeople's charitable activities, the paper argues that although refugees are usually considered to live in a poor or weaker position, the chance for encouraging the economically strong members among them can yield positive effects to the difficult humanitarian crisis during the time of conflict.

Bibliography

- Al-Ali, Nadjé, Richard Black and Khalid Koser. "The limits to 'transnationalism': Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities." *Ethnic and Racial Studies* 24, no. 4 (2001): 578-600.
- All4Syria. "('Abd al-Qādir Sankari) mu' assasa rā' ida tas' ā li-binā' al-insān fī al-dākhil al-Sūrī," [The leading ('Abd al-Qādir Sankari) institution to seek for building the humanity inside Syria] February 7, 2016. Accessed March 16, 2017. <http://www.all4syria.info/Archive/291002>.
- All4Syria. "al-sīra al-dhātiyya li-wazīr al-baniyya al-taḥtiyya wa al-zirā' mu. Walīd al-Zu'bi," [CV of the Minister of Infrastructure and Agriculture engineer Waliyd al-Zu'bi] November 12, 2013. Accessed March 16, 2017, <http://www.all4syria.info/Archive/110771>.

- Asfari Foundation. Accessed March 16, 2017. <http://www.asfarifoundation.org.uk/who-we-are/>.
- Ashutosh, Ishan. "Immigrant Protests in Toronto: Diaspora and Sri Lanka's Civil War." *Citizenship Studies* 17, no. 2 (2013): 197-210.
- Baraka Charity Institution. Accessed March 17, 2017. https://www.facebook.com/pg/barakacharity/about/?ref=page_internal.
- Brinkerhoff, Jennifer M. "Creating an Enabling Environment for Diasporas' Participation in Homeland Development." *International Migration* 50, no. 1 (2009): 75-95.
- Brinkerhoff, Jennifer M. "Diaspora Philanthropy in an At-Risk Society: The Case of Coptic Orphans in Egypt." *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 37, no. 3 (2008): 411-433.
- De Elvira, Laura Ruiz. "State/Charities Relation in Syria. Between Reinforcement, Control and Coercion." In *Civil Society and the State in Syria. The Outsourcing of Social Responsibility*, edited by Laura Ruiz de Elvira Carrascal and Tina Zintl, 7-31. Portland: Lynne Rienner, 2012.
- Dunn, Kathleen. "Diaspora Giving and the Future of Philanthropy," *The Philanthropic Initiative* (2004). Accessed March 07, 2017. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.601.3219&rep=rep1&type=pdf>.
- El Qorchi, Mohammed, Samuel Munzele Maimbo, and John F. Wilson. *Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System*. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2003.
- Faist, Thomas. "Transnationalization and Development: Toward an Alternative Agenda." *Social Analysis* 53, no. 3 (2009): 38-59.
- Flanigan, Shawn Teresa and Mounah Abdel-Samad. "Syrian Diaspora Members as Transnational Civil Society Actors: Perspectives from a Network for Refugee Assistance." *Contention: The Multidisciplinary Journal of Social Protest* 4, no. 1-2 (2016): 51-65.
- Freedom Floka. Accessed March 17, 2017. https://www.facebook.com/pg/FreedomFloka/about/?ref=page_internal.

- Garchitorena, Victoria P. "Diaspora Philanthropy: The Philippine Experience." *The Philanthropic Initiative, Inc. and The Global Equity Initiative, Harvard University* (2007). Accessed April 06, 2021. <https://www.cbd.int/financial/charity/philippines-diaspora.pdf>.
- Graham, Benjamin A. T. "Diaspora-Owned Firms and Social Responsibility." *Review of International Political Economy* (2014): 432.
- Guarnizo, Luis Eduardo. "The Economics of Transnational Living." *International Migration Review* 37, no. 3 (2003): 666-99.
- Homs League Abroad. Accessed March 17, 2017. <http://www.homsleague.org/>.
- Khan, Sultan. "The Nature and Extent of Philanthropy amongst the Rainbow South African Muslim Community." *Man in India* 91, no. 1 (2011): 169-93.
- Lyons, Terrence. "Transnational Politics in Ethiopia: Diasporas and the 2005 Elections." *A Journal of Transnational Studies* 15, no. 2 (2006): 265-84.
- Lyons, Terrence. "Conflict-Generated Diasporas and Transnational Politics in Ethiopia." *Conflict, Security & Development* 7, no. 4 (2007): 529-49.
- Monsutti, Alessandro. "Cooperation, Remittances, and Kinship among the Hazaras." *Iranian Studies* 37, no. 2 (2004): 219-40.
- Mulloy, Leila. "Questioning Spaces: Host Society Development and Diaspora - The Asociación Cultural de Ayuda Social Europa-Africa por el Progreso de Senegal." *Migration Studies Unit Working Papers*. Migration Studies Unit, London School of Economics and Political Science, 2010. Accessed March 10, 2017. http://www.lse.ac.uk/government/research/resgroups/MSU/documents/workingPapers/WP_2010_08.pdf.
- Newland, Kathleen, Aaron Terrazas, and Roberto Munster. "Diaspora Philanthropy: Private Giving and Public Policy." *Migration Policy Institute*, (2010). Accessed April 6, 2021. <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/diasporas-philanthropy.pdf>.
- Newscenter. "majlis rijāl a' māl li-da'm al-sha'b al-Sūrī," [Business Council supports Syrian people], March 9, 2013. Accessed March 16, 2017. <http://www.newscenter.news/ar/news/view/4552.html>.

- NGOSyria. Accessed January 20, 2019. <http://ngosyria.org/>.
- Niumai, Ajailiu. "Indian Diaspora Philanthropy: A Sociological Perspective." *Man In India* 91, no. 1 (2011): 93-114.
- Paris Group. Accessed March 16, 2017. <http://www.parisgroup.ae/pg/index.html>.
- Perthes, Volker. "A Look at Syria's Upper Class: The Bourgeoisie and the Ba'th." *Middle East Report* no. 170 (1991): 31-37.
- Petrofac. Accessed March 16, 2017. <http://www.forbes.com/profile/ayman-asfari/>.
- Pierret, Thomas and Kjetil Selvik. "Limits of "Authoritarian Upgrading" in Syria: Private Welfare, Islamic Charities, and the Rise of the Zayd Movement." *International Journal of Middle East Studies* vol. 41, no. 4 (2009): 595-614.
- Pierret, Thomas. "Sunni Clergy Politics in the Cities of Ba'thi Syria." In *Demystifying Syria*. Edited by Fred Haley Lawson, 70-84. London: Saqi, 2009.
- Saïd Foundation. Accessed March 16, 2017. <http://www.saidfoundation.org/our-vision-and-values>.
- Skrbis, Zlatko. "The Mobilized Croatian Diaspora: Its Role in Homeland Politics and War." In *Diasporas in conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?* Edited by Hazel Smith and Paul Stares, 218-238. Tokyo: United Nations University, 2007.
- Slackman, Michael. "Fashion and Faith Meet, on Foreheads of the Pious." *The New York Times*, December 18, 2007. Accessed March 17, 2017. <http://www.nytimes.com/2007/12/18/world/africa/18egypt.html>.
- Stevens, Matthew R. "The Collapse of Social Networks among Syrian Refugees in Urban Jordan." *Contemporary Levant* 1, no. 1 (2016): 51-63.
- Tchouassi, Gérard and Fondo Sikod. "Altruistic Preferences as Motivation for Migrants in The Diaspora to Remit to Home Communities." *Research in Applied Economics* vol. 2, no. 1 (2010): 1-18.

- The Washington Post. "Syrians at Home and Abroad Try to Ease Humanitarian Crisis," December 18, 2012. Accessed March 16, 2017. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/syrians-at-home-and-abroad-try-to-ease-humanitarian-crisis-/2012/12/18/561a0d76-4939-11e2-ad54-580638ede391_story.html?utm_term=.393b7fb47fe0.
- Werbner, Pnina. "The Place which is Diaspora: Citizenship, Religion and Gender in the Making of Chaordic Transnationalis." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28 (2002): 119-133.
- Youtube. "fulūka al-ḥurriyya ll ḍimn ḥamlat tawzī' al-madāfi' 'alā ukhwatānā al-Sūrīyīn fi madīnat Antākiyā al-Turkiyya," [Floka Freedom ll part of the distribution campaign of heaters to the Syrian brothers in the Turkish city of Antakya], December 20, 2013. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=71fp4egS8tI>.
- Youtube. "jam' iyya fulūka al-ḥurriyya - mashrū' aḍāḥī al-'īd - al-Ghūṭa al-Sharqiyya," [Floka freedom association - Project of sacrificial festival – eastern al-Ghūṭa], September 13, 2016. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=5upOdwaFHTg>.
- Youtube. "mashrū' fulūka al-ḥurriyya min al-dākhil al-Sūrī ilā dākhil Turkiyā," [Floka Freedom Project from inside Syria into Turkey], August 25, 2016. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=SZFDZoAUGPA>.
- Youtube. "mu'awwināt māliyya muntadā rijāl al-a'māl - al-Malīḥa al-Gharbiyya," [Financial aid Business Forum - Western al-Maliyḥa 2013-5-23], May 23, 2013. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=dZifJ6L2iyg>.
- Youtube. "biṭāqat shukr min idārat al-mashfā al-maydānī li-majlis rijāl al-a'māl al-Sūrī wa-l-maktab al-ṭibbī al-Sūrī al-muwaḥḥid," [Thanks from the field hospital of the Syrian Business Council and the United Syrian Medical Office], May 23, 2013. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=UpKiDcLPjlk>.
- Youtube. "jam' iya fuluka al-ḥuriya (minhaj al-tifl al-suri al-ḥur)," [Floka Freedom Association (free Syrian children approach)], June 29, 2015. Accessed March 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=0o1hMbGqNVY>.

Zintl, Tina. "Syria's Reforms under Bashar al-Asad: An Opportunity for Foreign-Educated Entrepreneurs to move into Decision-Making?" In *Business politics in the Middle East*, edited by Steffen Hertog, Giacomo Luciani, and Marc Valerie, 159-182. London: Hurst, 2013.

Gerçekliğin Yeniden İnşası: Arap-İsrail Normalleşmesinin Orta Doğu Basınında Çerçeveleme

İsmail Akdoğan* & Mikail Uğuş** & Muzaffer Musab Yılmaz***

Öz

Bu çalışma, özü itibariyle Arap-İsrail normalleşmesinin Orta Doğu basınında hangi çerçevelerle kamuoyuna sunulduğunu incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, bölge basınında bu normalleşme girişimini çerçeveleme biçiminde yer alan benzerlik ve farklılıkları belirlemek ve gözlemlenen çerçeveleme biçimi ile ülkelerin dış politika çizgileri arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, “çerçeveleme” yaklaşımını kavramsal zemin olarak almaktadır. Araştırma sürecinde veri toplama tekniği olarak nitel yöntem benimsenmekte, verilerin tahlili ise söylem analizi tekniğiyle yapılmaktadır. Araştırmanın kapsamı, ortak bildirisinin imzalandığı 13 Ağustos 2020 ile İbrahim Anlaşması'nın imzalandığı 15 Eylül 2020 tarihleri arasında dört bölgesel güç Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Mısır basınında Arap-İsrail normalleşmesine dair haberlerin incelenmesinden ibarettir. Araştırmanın ana argümanı, Arap-İsrail normalleşmesinin Orta Doğu basınında yeniden inşa edilerek farklı çerçevelerle sunulduğu ve bölgesel güçlerin dış politika çizgilerinin haber çerçeveleme biçimini belirlediği yönündedir.

Keywords: İbrahim Anlaşması, Arap-İsrail Normalleşmesi, Haber Çerçeveleme, Medya-Dış Politika İlişkisi, Orta Doğu

* Dr., Sakarya Üniversitesi, TR, İletişim Fakültesi, orcid.org/0000-0002-0098-4121, ismailakdogan@sakarya.edu.tr.

** Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, TR, İletişim Fakültesi, orcid.org/0000-0001-7250-3369, mikailugus@sakarya.edu.tr.

*** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, TR, İletişim Fakültesi, orcid.org/0000-0001-9491-1048, muzafferyilmaz@sakarya.edu.tr.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 1, pp. 75-119
Received: 12.12.2020
Accepted: 13.02.2021
DOI: 10.26513/toed.839533

Reconstruction of Reality: Framing Arab-Israeli Normalization in Middle Eastern Media

İsmail Akdoğan* & Mikail Uğuş** & Muzaffer Musab Yılmaz***

Abstract

This paper examines the frames in which the Arab - Israeli normalization is presented to the public in the Middle Eastern press. The main purpose of the study is to determine the similarities and differences of the regional powers framing methods of the normalization attempt, and to discover if there is a casual relationship between framing methods and the countries foreign policies. In this direction, the study adopts the “framing” approach as the conceptual basis. For this research, data collection technique and discourse analysis were chosen as qualitative methods in order to analyze the data. The scope of the research consists of news from the media of four regional powers; Turkey, Saudi Arabia, Iran and Egypt from August 13, 2020, the day when the joint declaration was signed, to September 15, 2020, the day when the Abraham Accords were signed. The main argument of the study is that the Arab-Israeli normalization is presented in the Middle Eastern media in a reconstructed way, and the regional powers foreign policy determines the way in which the news are framed.

Keywords: Abraham Accords, Arab-Israeli Normalization, Media Framing, Media-Foreign Policy Relation, Middle East

* Dr., Sakarya University, TR, Faculty of Communication, orcid.org/0000-0002-0098-4121, ismailakdogan@sakarya.edu.tr.

** Assist. Prof. Dr., Sakarya University, TR, Faculty of Communication, orcid.org/0000-0001-7250-3369, mikailugus@sakarya.edu.tr.

*** Res. Assist., Sakarya University, TR, Faculty of Communication, orcid.org/0000-0001-9491-1048, muzafferyilmaz@sakarya.edu.tr.

1. Giriş

15 Eylül 2020’de ABD Başkanı Donald Trump’ın arabuluculuğuyla İsrail ile iki Arap ülkesi, Birleşik Arap Emirliği (BAE) ve Bahreyn arasında “İbrahim Anlaşması” imzalandı. İmzalanan bu anlaşma, 1948’den bu yana varlığını sürdüren Arap-İsrail ilişkilerinde yeni bir sürecin başladığının belirtilerini taşımaktadır. Anlaşmaya taraf olan Arap ülkeleri, yalnızca İsrail’i bağımsız bir devlet olarak tanımayı ve onunla diplomatik ilişkileri başlatmayı kabul etmediler, aynı zamanda onunla yakın bir bölgesel işbirliği içerisinde olacaklarının taahhüdünü de verdiler.¹ Böylece daha önce tanımış olan Mısır (1979) ve Ürdün (1994) ile birlikte toplam dört Arap ülkesi İsrail’le diplomatik ilişkilerini tesis etmiş oldu. Arap-İsrail anlaşmazlığı, Orta Doğu’nun tarihi en eski ve çözümü en güç meselelerinden biridir. Dolayısıyla bu tarihi anlaşmazlığa ilişkin meydana gelen herhangi bir gelişme hem bölgesel hem de küresel kamuoyunun dikkatini fazlasıyla çekmektedir. Bu sebeple Orta Doğu basını bu anlaşmaya oldukça fazla yer ayırdı. Ancak, söz konusu anlaşmanın Orta Doğu basınında ele alınış tarzı ve sunulmuş biçimi konusunda başlıca iki karşıt görüşün hâkim olduğuna tanık olunmaktadır. Basın diline yansıyan baskın görüşlerden biri, Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümüne yönelik bu anlaşmayı “tarihi adım” şeklinde sunarken, diğer görüş ise Filistin davasına yönelik “tarihi ihanet” olarak sunmaktadır. Bölge basınının haber sunumlarında gözlemlenen bu karşıtlık ile bölgesel güç rekabetinin yol açtığı mevcut kutuplaşma arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı merak uyandırmaktadır.

Bu merakı gidermek adına çalışma, Orta Doğu’daki bölgesel güçlerin haber medyasının İbrahim Anlaşması’nı sunum biçimlerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Çalışmanın asıl amacı, medya-dış politika ilişkisi hakkındaki mevcut literatürün ileri sürdüğü argümanların geçerliliğini vaka analiziyle sınamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın iki temel araştırma sorusu bulunmaktadır. Birincisi, bölgesel güçlerin basını İbrahim Anlaşması’nı hangi çerçevelerle sunmaktadır, çerçeveler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? İkincisi, bölgesel güçlerin Orta Doğu’ya yönelik dış politika çizgisi ile bu ülkelerin basınının anlaşmayı

¹ “Abraham Accords Peace Agreement,” *The White House*, 15 Eylül 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/abraham-accords-peace-agreement-treaty-of-peace-diplomatic-relations-and-full-normalization-between-the-united-arab-emirates-and-the-state-of-israel/>.

çerçeveleme biçimi arasında nedensel bir ilişki bulunmakta mıdır? Bu sayede araştırma, medyanın “siyasal iktidarın etkisi altında hareket ettiği”, “siyasal iktidar üzerinde etkiye sahip olduğu” ya da “medya ile siyaset arasında karşılıklı bağımlılık bulunduğu” şeklindeki üç ana yaklaşımdan hangisinin geçerli olduğunu gözlemlene imkânına sahip olacaktır.

Çalışma kapsamında, Orta Doğu’da yer alan bölgesel güçler olan Türkiye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan’ın medya organları incelenmektedir. Bölgesel güç rekabetinin daha ziyade bu ülkeler arasında yaşanıyor olması, araştırmayı bu ülkelerin medyasıyla sınırlı tutma eğilimini ortaya çıkardı. İsrail, bölgesel güç statüsüne sahip olmasına rağmen, anlamaya doğrudan taraf olması nedeniyle inceleme içine alınmadı. Söz konusu dört bölgesel güç arasında rekabet ve çatışmanın yaşandığı verili alınmakta, böyle bir ilişki biçiminin olup olmaması veya neden yaşandığı araştırmanın kapsamı dışında tutulmaktadır. Öte yandan çalışma, analiz zemini olarak “çerçeveleme” kavramının metin çözümleme yaklaşımını kullanmaktadır. Araştırma sürecinde, nitel araştırma yöntemi benimsenmektedir. Haber kuruluşlarının bu yöntemle taranmasıyla elde edilen nitel veriler, söylem analizi tekniğiyle çözümlenmektedir. Haber kuruluşları ise her bir ülkenin İngilizce yayın yapan gazeteleri arasından -en popüler olan ölçütü esasına göre- üçer tane seçilmesi belirlendi.

Bu kapsamda çalışma, giriş ve sonuç dışında tutulduğunda toplam dört ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, araştırma sürecinde kullanılan kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Burada, öncelikle çerçeveleme kavramı anlatılmakta, ardından da medya-dış politika ilişkisine dair yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde, araştırma sürecinde kullanılan yöntem üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölüm, elde edilen verilerin tasnifinin yapılması ve tablolar halinde görselleştirilmesinden oluşmaktadır. Son olarak dördüncü bölümde ise tasnif edilen verilerin tahlili yapılmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Haber Çerçeveleme

1970’lerden itibaren alan yazınında yer almaya başlayan çerçeveleme kavramı, günümüzde siyasal iletişim çalışmalarında sıklıkla başvurulan metin analiz modeli haline gelmiş bulunmaktadır. En genel ifadeyle

çerçeveleme, medyanın sosyal gerçekliği yeniden inşa ederek kamuoyunu yönlendirme yollarından birini ifade etmektedir. Haber metinlerine uygulanan çerçeveleme tekniği, günlük hayatta meydana gelen olaylar ve konuların bilinçli olarak belirli bir bakış açısıyla kamuoyuna sunulması ve bu suretle kamuoyunun sosyal gerçekliğe ilişkin görüşünün yönlendirilmesi sürecidir. Çerçeveleme kavramını ilk kez sosyoloji alanında kullanan Gregory Bateson, çerçevelemeyi “medyanın sosyal gerçekliğin belirli yönlerini seçme, vurgulama ve sunma eylemi” şeklinde tanımlamaktadır.²

Çerçeveleme kavramını medya çalışmaları alanına uyarlayan Gaye Tuchman haber çerçevelerinin sosyal gerçekliği tasnif ve tanımlama süzgecinden geçirerek kamuoyunun meydana gelen gelişmeleri algılama biçimini etkilediğini ifade etmektedir. Haber üretim sürecinde gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiği gerçeği üzerinde duran Tuchman, haber üreticilerinin haber metni oluştururken belirli bir bakış açısını yeniden üretirken dolaşıma soktuğuna dikkat çekmektedir.³ Benzer bir perspektifi benimseyen Todd Gitlin, medyanın haber metinleriyle ve görsellerdeki ifadelerle ideolojinin açığa çıktığı bir söylem ürettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla hâkim siyasi söylemi benimseyen haber çerçeveleri, baskın ideolojiyi yeniden üretmekte ve toplum nezdinde meşrulaştırmaktadır. Ekonomik ve siyasi çıkarların belirleyici olduğu haber üretim sürecinin rutin davranışının, gerçekliğin belirli bir yönünün seçilmesi işlemi olduğuna dikkat çeken Gitlin, haber çerçevelemeyi seçme, vurgulama ve dışta bırakma süreci şeklinde tanımlamaktadır.⁴ Benzer şekilde Gamson, çerçeveleri herhangi bir olay ya da konuya anlam veren ve asıl konuyu öne çıkaran “merkezi düzenleyici fikir” olarak tanımlamaktadır.⁵ Van Dijk ise, haber üretim sürecinde başvurulan kaynaklar ve aktarılan alıntıların haber üreten merkezin içinde bulunduğu iktidar ilişkileriyle yakından ilgili olduğunu öne çıkarmaktadır.⁶

² Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind* (New York: Ballantine Books, 1972), 277.

³ Gaye Tuchman, *Making News: A Study in Construction of Reality* (New York: The Free Press, 1978), 7.

⁴ Todd Gitlin, *The Whole World is Watching* (Berkeley: University of California Press, 1980), 11.

⁵ William A. Gamson, “News as Framing: Comments on Graber,” *American Behavioral Scientist* 33, no. 2 (1989): 157-161.

⁶ Teun Van Dijk, *Racism and The Press* (Londra: Routledge, 1991), 174.

Çerçeveleme kavramını geliştirerek daha sistematik hale getiren Entman, çerçevelerin meydana gelen olaylara dair anlama, açıklama ve anlamlandırma yolu sunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Entman'a göre çerçeveleme işlemi, haber metninde vurgulanan anahtar kelimeler, kavramlar, metaforlar, simgeler ve resimler aracılığıyla belirli bir bakış açısının ön plana çıkarılmasını ifade etmektedir.⁷ Buradan hareketle Entman, çerçeveleme işlemi metne konu olan olayı tanımlama, soruna dair nedensel ilişki kurma, ahlaki değerlendirmede bulunma ve nihai olarak ilgili soruna yönelik çözüm önerisi sunma olmak üzere dört ana aşama üzerine inşa etmektedir.⁸ Haber metninde yer verilen anahtar kelimeler, basmakalıp sözler ve imgeler, söz konusu metnin taşıdığı anlamın kamuoyu tarafından fark edilmesinde yol gösterici rol üstlenmektedir.⁹ Özetle Entman'a göre çerçeveleme, algılanmış gerçekliğin bazı yönlerini "seçme" ve "ön plana çıkarma", diğer yönlerini "görmezlikten gelme" davranışı olmakla birlikte, bu gerçekliğin belirli bir yönünü "göze çarpma" işlemidir.¹⁰

Sonuç olarak, yukarıda bahsedilen çalışmalar dikkate alındığında, herhangi bir olay ya da konuya ilişkin haber sunumunun medyanın kamuoyuna basit bir bilgi aktarma ve toplumu haberdar etme işleminden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, siyasal iletişim aracı olarak medya, gerçekliği belirli bir amaç doğrultusunda yeniden inşa ederek okuyucularına sunmaktadır. Çerçeveleme sürecinde, sosyal gerçekliğin bazı unsurları seçilerek ön plana çıkarılırken, aynı gerçekliğin diğer unsurları görmezlikten gelinerek geri plana itilmektedir.

2.2. Medya ve Dış Politika

Kitle iletişim aracı olarak medya, siyasal iletişim alanında kilit rol üstlenmekte, siyasal elitler ile sivil toplum arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Medyanın kamuoyunu bilgilendirme, yönlendirme ve harekete geçirme işlevleri bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal iktidar -hangi siyasal sistemde

⁷ Robert M. Entman, "Framing U.S. Coverage of International News," *Journal of Communication* 41, no. 4 (1991): 6-27.

⁸ Robert M. Entman, "Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51-58.

⁹ Entman, "Framing," 6-27.

¹⁰ Robert M. Entman, *Projections of Power; Framing News, Public Opinion and U.S. Foreign Policy* (Chicago: University of Chicago Press, 2004), 26.

olursa olsun- medyayı kullanma, denetleme ve kontrol altına alma çabası içerisine girmektedir. Bunun tersine, medyanın siyasi elitleri yönlendirme, onlar üzerinde etki kurma ve onlardan faydalanma gayreti taşıdığı da bir gerçektir. Medyanın toplum üzerinde etki kurma gücü, aynı zamanda ona siyaset üzerinde de etki kurma imkânı tanımaktadır.

Öte yandan, medyanın siyaset kurumuyla ilişkisinin ulusal (iç siyaset) ve uluslararası (dış politika) olmak üzere iki ayrı boyutu bulunmaktadır. Bu alana dair çalışma yürüten araştırmacılar, medyanın iç politika yapım sürecinde oynadığı rol ile dış politika yapım sürecinde oynadığı rol arasında farklılık olduğunu ifade etmektedirler. Medya üzerindeki siyasi baskının iç politikadan ziyade, dış politika alanında daha fazla hissedildiği ileri sürülmektedir.¹¹ Aşağıda görüleceği üzere medyanın dış politika ve uluslararası siyaset alanında etkin bir role sahip olduğu siyasal iletişim, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanına dair çalışmalarda da belirtilmektedir. Soğuk Savaş döneminde (1947-1989) kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki küresel güç mücadelesinde etkili bir aktör olarak ön plana çıkan medya, Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme ve iletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemeyle birlikte uluslararası politikadaki bu konumunu daha da güçlendirmiş bulunmaktadır.¹²

Medya-dış politika ilişkisine dair çalışmalar incelendiğinde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, “medyanın siyaset kurumu üzerinde etkiye sahip olduğu” yaklaşımıdır. Bu bakış açısı, mevcut literatürde CNN etkisi (CNN effect) yaklaşımı şeklinde nitelendirilmektedir.¹³ 20. yüzyılın başında medya-dış politika ilişkisi üzerinde duran Walter Lippmann, dış ilişkiler hakkında kamuoyu algısının oluşmasında medyanın oynadığı kritik role dikkat çekmektedir.¹⁴ Dış politika yapım sürecinde medyanın etkili bir rol üstlendiğini savunan Bernard Cohen, medyanın dış politika konusunda halkı bilgilendirme işlevinin yanında, karar vericileri eleştirmek ve onların seçimlerini tartışmaya açmak görevinin de olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵ Aynı şekilde “CNN, BM Güvenlik Konseyi’nin 16.

¹¹ Doris Graber, *Mass Media and American Politics* (Washington: CQ Press, 1989), 336.

¹² James Hoge, “Media Pervasiveness,” *Foreign Affairs* 73, no. 4 (1994):136-144.

¹³ Piers Robinson, *The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention* (New York: Routledge, 2002), 2.

¹⁴ Walter Lippmann, *Public Opinion* (New York: The Free Press, 1997), 207.

¹⁵ Bernard C. Cohen, *The Press and Foreign Policy* (New Jersey: Princeton University Press, 1965), 5.

üyesidir” şeklindeki ifadeyi kullanan BM Eski Genel Sekreteri Boutros Ghali (1992-1996), medyanın uluslararası politikada oynadığı role dikkat çekmiştir.¹⁶ Yine bu paralelde Steven Livingston, politik gündem kurmaya dair bir aktör, arzu edilen politik amaçların elde edilmesine yönelik bir engel ve politik karar alma sürecini hızlandıran bir faktör olmak üzere CNN etkisinin üç belirgin yönüne dikkat çekmektedir.¹⁷

CNN etkisi kavramı, ilk olarak Vietnam Savaşı (1955-1975) sürecinde “medya-dış politika ilişkisi” üzerine yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Bu yaklaşım, Vietnam Savaşı sırasında yaşanan gelişmelerin medya vasıtasıyla Amerikan kamuoyuna iletilmesinin siyasal elitlerin bu savaşı gerekli gösterme ve sürdürme tavrının sorgulanmasına sebep olduğunu ve bunun sonucunda da ABD’nin Vietnam’dan çekilmek durumunda kaldığını öne sürmektedir.¹⁸ Mesela David Culbert, yaptığı çalışmada medyanın ABD’nin Vietnam politikasını değiştirmesinde oldukça önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.¹⁹ Medya-siyaset ilişkisinin doğasına yönelik bu bakış açısı özetle, medyanın devletlerin dışa dönük tutum ve davranışlarına ilişkin toplumda kanaatin oluşmasında etkili bir rolü olduğunu, böylece dış politika karar alma sürecini etkilediğini savunmaktadır.

Medya-dış politika ilişkisine dair açıklama getiren ikinci yaklaşım, “medyanın siyaset kurumunun etkisi altında olduğu” yaklaşımıdır. Bu bakış açısı literatürde “rıza üretimi” (manufacturing consent) ya da diğer bir ifadeyle “propaganda modeli” şeklinde adlandırılmaktadır. Edward Herman ile Noam Chomsky tarafından literatüre kazandırılan bu yaklaşım, CNN etkisi yaklaşımının tam tersi bir bakış açısını savunmaktadır. Bu yaklaşımın temel argümanı, medyanın siyasi karar verme sürecini etki altına alan değil, bilakis hükümetlerin içeriye ve dışarıya dönük tutum ve davranışlarını kamuoyu nezdinde meşrulaştıran ve nihayetinde toplumda

¹⁶ Philip Seib, *Headline Diplomacy: How News Coverage Affects Foreign Policy* (Londra: Greenwood Publishing, 1997), 44.

¹⁷ Steven Livingston, *Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effect According to Type of Military Intervention* (Harvard: Harvard University Press, 1997), 2.

¹⁸ Erdem Denk, “Medya ve Uluslararası Politika,” *Uluslararası İlişkiler* 4, no.13 (2007): 147.

¹⁹ David Vulbert, “Television’s Visual Impact on Decision-Making in the USA,” *Journal of Contemporary History* 33, no. 2 (1998): 430-437.

“rıza üretimi”nde bulunan işlevsel bir araç olduğu yönündedir. Diğer bir ifadeyle medya içerikleri, içinde buldukları toplumun iktidar ilişkileri etrafında şekillenmekte, para ve güç süzgecinden geçirilen haber metinleri halkın değil, elitlerin çıkarlarını karşılamaktadır.²⁰ Buna göre, siyaset yapıcılar (policy-makers), haber yapıcılarını (news-makers) uluslararası gelişmeleri belirli bir bakış açısıyla okumaya zorlamaktadır.²¹ Kısaca bu yaklaşım, medyanın hükümetin politikalarını belirlediğini ya da etkilediğini değil, tam aksine hükümet politikalarının etkisi altında hareket ettiğini savunmaktadır.

Medya-siyaset ilişkisinde iç siyaset ve dış politika ayrımının altını çizen David Paletz ve Robert Entman, siyasi elitlerin kendi aralarındaki gücü yeniden dağıtmak amacıyla medyayı kullandıklarına vurgu yapmaktadırlar.²² Benzer bir yaklaşımı benimseyen Daniel Hallin, davranış pratiği bakımından “siyasal bağımsızlık ilkesi”nden “siyasi sorumluluk ilkesi”ne doğru bir geçiş yaşayan medyanın, zamanla siyasi otoritenin dil, gündem ve perspektifini benimseme eğilimi sergilediğini ve bu eğilimin dış ilişkiler alanında daha fazla gözlemlendiğini savunmaktadır.²³ Aynı şekilde Lance Bennet, haber metinlerinin belirli bir konuda siyaset kurumu içerisinde yer alan “hâkim görüş” açısını yansıttığını ve kamuoyunun da buna göre oluşturulduğunu ileri sürmektedir.²⁴ Siyasetin medya üzerinde hâkimiyet tesis ettiğine ve dış politika haberlerinin sunumunda bu durumun daha belirgin olduğuna dikkat çeken Edward Herman, ana akım medyanın hükümetin hizmetinde olduğunu ve hatta hükümetin politikalarını meşrulaştıran “halkla ilişkiler ordusu” şeklinde hareket ettiğini savunmaktadır.²⁵

²⁰ Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media* (New York: Pantheon Books, 1988), 2.

²¹ Piers Robinson, “The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy,” *Review of International Studies* 25, no. 2 (1999): 302.

²² David L. Paletz ve Robert M. Entman, *Media, Power and Politics* (New York: Free Press, 1981), 20.

²³ Daniel Hallin, *The Unscored War: The Media and Vietnam* (New York: Oxford University Press, 1986), 7.

²⁴ Lance Bennet, “Toward a Theory of Press-State Relations in the United States,” *Journal of Communication* 40, no. 2 (1990):106-125.

²⁵ Edward S. Herman, “The Media’s Role in U.S. Foreign Policy,” *Journal of International Affairs* 47, no.1 (1993): 23-45.

Medya-dış politika ilişkisi hakkındaki üçüncü yaklaşım, “medya ile siyaset kurumu arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin bulunduğu” şeklindedir. Bu yaklaşım literatürde “siyaset-medya etkileşim modeli” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu bakış açısının kurucuları arasında yer alan Nicholas Berry, medya ile dış politika karar verme mekanizması arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılık temelinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.²⁶ Yine Patrick O’Heffernan, medya ile dış politika yapıcılarını birbirlerini kullanan ve birbirlerinden fayda sağlayan “karşılıklı bağımlı aktörler” olarak tanımlamaktadır.²⁷ Siyaset-medya etkileşim yaklaşımına yakın duran Gadi Wolfsfeld, ilk iki yaklaşımın arasında bir yerde konumlanarak, medya ile siyaset kurumunun birbirlerini etkileme durumunun koşullara bağlı olarak değiştiğini dile getirmektedir.²⁸ Bu üçüncü yaklaşımı daha da geliştirerek kavramsal bir boyuta taşıyan Piers Robinson, medyanın duruma göre siyaset kurumunu hem etkileyen hem de ondan etkilenen bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Ayrıca medyanın, dış politika hakkında elitler arasında görüş birliği (elite consensus) bulunduğu “rıza üretimi” doğrultusunda, görüş ayrılığı (elite dissensus) bulunduğu ise “CNN etkisi” doğrultusunda davranış pratiği sergilediğine dikkat çekmektedir.²⁹

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, 15 Eylül 2020’de İsrail, BAE ve Bahreyn arasında imzalanan ve Arap-İsrail ilişkilerinde yeni bir normalleşme süreci başlatan İbrahim Anlaşması’nın Orta Doğu basınında nasıl çerçeveslendiğini incelemektedir. Çalışmanın amaç ve kapsamına uygun olarak Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Mısır olmak üzere Orta Doğu’da bulunan dört ülkenin internet haber medyası, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, her bir ülkeden uluslararası yayın yapan üçer gazete seçilerek oluşturuldu. İlgili dört ülkenin incelenme konusu olarak belirlenmesinde

²⁶ Nicholas Berry, *Foreign Policy and the Press: An Analysis of New York Times’ Coverage of U.S. Foreign Policy* (New York: Greenwood Press, 1990), xi.

²⁷ Patrick O’Heffernan, *Mass Media and American Foreign Policy* (Norwood: Ablex Publishing, 1991), 82.

²⁸ Gadi Wolfsfeld, *The Media and Political Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 56.

²⁹ Piers Robinson, “Theorizing the Influence of Media on World Politics,” *European Journal of Communication* 16, no. 4 (2001): 523-544.

birden fazla değişken etkili oldu. Bunlardan ilki ve en önemlisi, söz konusu ülkelerin Orta Doğu siyasetine yön veren bölgesel güç statüsüne sahip olan devletler olmalarıdır. Bu dört ülkenin Orta Doğu'da bölgesel güç olarak ön plana çıkması, bölgesel nüfuz mücadelesinin de esas itibarıyla bunlar arasında yaşanmasına yol açmaktadır. Bu ülkelerin seçilmesi, özellikle son on yılda şiddetlenen bölgesel güç mücadelesinin medya boyutunun daha net gözlemlenmesi ve medya-dış politika ilişkisine dair daha somut verilere ulaşılması olanağı sağlamaktadır. İkinci olarak, araştırmada karşılaştırmalı tahlil yapılacağından, aynı güç statüsüne sahip olan ülkelerin tercih edilmesinin, elde edilecek bulgular ve ulaşılabilecek yargılar hususunda tutarlılık oluşturacağı düşünülmektedir. Üçüncü olarak, Orta Doğu, farklı etnik, dini ve mezhebi çeşitliliğe ev sahipliği yapan bir bölge olduğundan, farklı etnik köken ve mezhep inancına sahip olan ülkeler seçilerek bir yandan örneklemin evreni temsil etme gücü artırılmakta, diğer yandan da kültürel farklılıkların medya üzerinden anlaşmaya yaklaşım üzerindeki etkisini gözleme fırsatı sunmaktadır.

Gazete örneklemini hususunda, her bir ülkeden uluslararası yayın yapan üç haber kuruluşu seçildi. İngilizce yayın organları, her bir ülkenin bölgeye ve dünyaya açılan kapılarını teşkil etmektedir. Ayrıca, ilgili yayın organlarının seçiminde, ilgili ülkenin uluslararası alanda en fazla takip edilen gazetelerinin seçimi etkili oldu. Türkiye'den *Daily Sabah*, *Hürriyet Daily News* ve *Yenisafak English*, İran'dan *Tehran Times*, *Fars News* ve *Kayhan International*, Suudi Arabistan'dan *Al Arabiya*, *Arab News* ve *As-Sarq al-Awsat* ve son olarak Mısır'dan *Ahram Online*, *Egypt Independent* ve *Daily News Egypt* olmak üzere dört ülkeden toplam 12 gazete incelendi. Verilerin toplanmasına yönelik gazete taraması, İbrahim Anlaşması konusunda imzalan ortak deklarasyon tarihi olan 13 Ağustos 2020 ile nihai anlaşmanın imzalandığı 15 Eylül 2020 arasındaki zaman diliminde yapıldı. Bu süre zarfında 4 ülkenin 12 ayrı haber organında yayımlanan toplam 120 haber incelendi.

Öte yandan araştırma, nitel araştırma yöntemini kullanmaktadır. Nitel veri analizi, sosyal gerçekliğin tanımlanması, anlamlandırılması ve açıklanması sürecinde yardımcı olmaktadır. Böylece, sosyal gerçeklik içerisinde yerleşik olan anlam, araştırma sürecinde elde edilmiş olan verilerin analiz edilmesiyle ortaya çıkarılmaktadır. Bu amaçla yazılı metinler incelenerek nitel veri toplanmaktadır. Verilerin toplanması işlemi, haber

kuruluşlarının resmi internet siteleri üzerinden el yordamıyla taranmasıyla yapılmakta, herhangi bir elektronik program kullanılmamaktadır. Verilerin toplanmasında haber kuruluşlarının yalnızca haber metinleri ve köşe yazıları dikkate alınmakta, görsel metinler inceleme dışı tutulmaktadır. Ayrıca, elde edilen nitel verilerin anlamlandırılması sürecinde söylem analizi tekniği kullanılmaktadır. Bu yolla, metin içerisinde söylenenin yanında, söylenmek istenenin ya da ima edilenin tespiti yapılmaktadır. Söylem analizi, incelenen haber metinlerinde başvurulan çerçevelerin tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.

4. Verilerin Tasnifi

Tablo I: Tanımlama Yapma

Ülkeler	Öne Çıkan Temalar
Türkiye	<p>Ana Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Tarihi hata• Filistin davasına ihanet <p>Alt Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Bölge halkının/Arap toplumunun menfaatlerini görmezden gelmekte• İsrail işgali meşrulaştırılmakta• İsrail'in saldırgan politikaları normalleştirilmekte• Arap ülkeleri İsrail'i ödüllendirmekte• Bölgesel güvenlik/istikrar tehlikeye girmekte• "Arap Barış İnisiyatifi"nin ihlali• "İki devletli çözüm" modelinin iflası
İran	<p>Ana Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Tarihi bir hata• Filistin davasına ihanet <p>Alt Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Bölge halkının/Arap toplumunun menfaatlerini görmezden gelmekte• İsrail işgali meşrulaştırılmakta• İsrail'in saldırgan politikaları normalleştirilmekte• Arap ülkeleri İsrail'i ödüllendirmekte• Bölgesel güvenlik/istikrar tehlikeye girmekte• Siyonist rejimin menfaatine hizmet• İşgalci Siyonist rejimle müzakere ve uzlaşma• Direniş cephesine zarar vermesi

Suudi Arabistan	<p>Ana Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Çözüm umudu• Tarihi adım• Adil, kapsamlı ve kalıcı çözüm <p>Alt Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• İsrail işgali/ilhakının önüne geçmekte• Bölgesel güvenlik/istikrar sağlanmakta• Filistin davasıyla çelişmemekte <p>Bölgesel kalkınma/sosyal refah artmakta</p>
Mısır	<p>Ana Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• Çözüm umudu• Tarihi adım• Adil, kapsamlı ve kalıcı çözüm <p>Alt Temalar</p> <ul style="list-style-type: none">• İsrail işgali/ilhakının önüne geçmekte• Bölgesel güvenlik/istikrar sağlanmakta• Filistin davasıyla çelişmemekte <p>Bölgesel kalkınma/sosyal refah artmakta</p>

Tablo II: Sebep-Sonuç İlişkisi Kurma

Ülkeler	Öne Çıkan Temalar
Türkiye	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Rejim güvenliği• Silah tedariki Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Yayılmacı politikaların meşrulaştırılması• Bölgesel nüfuzun önüne geçme
İran	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Rejim güvenliği• Silah Tedariki Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Yayılmacı politikaların meşrulaştırılması• Bölgesel nüfuzun önüne geçme
Suudi Arabistan	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Arap Stratejik Aklı• Diplomatik/Barişçıl Çözüm Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Bölgesel bariş• Bölgesel refah
Mısır	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Arap Stratejik Aklı• Diplomatik/Barişçıl Çözüm Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Bölgesel bariş/güvenlik• Bölgesel refah

Tablo III: Ahlaki Değerlendirmede Bulunma

Ülkeler	Öne Çıkan Temalar
Türkiye	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Mağduriyet• İnsanlık dramı Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Seçim propagandası• İç siyasete alet etme• Zorlama, baskı ve tehdit• Güç tahkimi
İran	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Mağduriyet• İnsanlık dramı Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Seçim propagandası• İç siyasete alet etme• Güç tahkimi• Zorlama, baskı ve tehdit
Suudi Arabistan	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Mağduriyetinin giderilmesi• Kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi• Egemen devlet vurgusu• İçişlerine karışmama Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Siyasi tutarsızlık• Siyasi tutarlılık
Mısır	Ana Temalar <ul style="list-style-type: none">• Filistin halkının mağduriyetinin giderilmesi• Kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi• Egemen devlet vurgusu• İçişlerine karışmama Alt Temalar <ul style="list-style-type: none">• Siyasi tutarsızlık• Siyasi tutarlılık

Tablo IV: Çözüm Önerisi Sunma

Ülkeler	Öne Çıkan Öneriler
Türkiye	<p>Ana Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Anlaşmadan geri adım atılmamalı• Tüm İslam devletlerinin görüşleri alınmalı <p>Alt Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• İsrail'in saldırgan davranışları meşrulaştırmamalı• Arap/İslam ülkeleri ortak hareket etmeli• ABD'nin dayatmalarına karşı çıkılmalı• İran, Türkiye ve Katar bölgede birlikte hareket etmeli• Hamas ile el-Fetih liderlerinin görüşleri dikkat alınmalı• İsrail, işgal ettiği topraklardan çekilmeden ve Filistin devletini tanımadan anlaşma imzalanmamalı• İki devletli çözüm önerisine geri dönmeli
İran	<p>Ana Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Anlaşmadan geri adım atılmamalı• Tüm İslam devletlerinin görüşleri alınmalı <p>Alt Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• İsrail'in saldırgan davranışları meşrulaştırmamalı• Arap/İslam ülkeleri ortak hareket etmeli• ABD'nin dayatmalarına karşı çıkılmalı• İran, Türkiye ve Katar bölgede birlikte hareket etmeli• Hamas ile el-Fetih liderlerinin görüşleri dikkate alınmalı

Suudi Arabistan	<p>Ana Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Arap halkı Suudi, Mısır ve BAE liderliğinin stratejik aklına güvenmeli• Filistin meselesi Arap ülkelerinin iç meselesidir, yabancı ülkeler müdahil olmamalı• Bölgede barış ve güvenliği tehlikeye düşüren İran ve Türkiye'nin önüne geçilmeli <p>Alt Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Bölgede barış ve güvenliğin teminine yönelik atılan adımlar desteklenmeli• Diğer Arap ülkeleri de normalleşme anlaşması imzalamaya olumlu yaklaşmalı• Diplomatik/barışçıl yollar kullanılmalı• Arap Barış İnisiyatifi dikkate alınmalı
Mısır	<p>Ana Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Arap halkı Suudi, Mısır ve BAE liderliğinin stratejik aklına güvenmeli• Filistin meselesi Arap ülkelerinin iç meselesidir, yabancı ülkeler müdahil olmamalı• Bölgede barış ve güvenliği tehlikeye düşüren İran ve Türkiye'nin önüne geçilmeli <p>Alt Öneriler</p> <ul style="list-style-type: none">• Bölgede barış ve güvenliğin teminine yönelik atılan adımlar desteklenmeli• Diğer Arap ülkeleri de normalleşme anlaşması imzalamaya olumlu yaklaşmalı• Diplomatik/barışçıl yollar kullanılmalı

5. Verilerin Tahlili

Araştırma sürecinde elde edilen veriler kavramsal çerçeve bölümünde yer verilen model esas alınarak bir önceki bölümde tasnif edilmiştir. Bu bölümde ise, tasnif edilen veriler tahlil edilmektedir. Toplanan verilere dair tahlil işlemi, iki aşamada yürütülmektedir. İlk aşama, incelenen ülkelerin yazılı medyasının Arap-İsrail normalleşmesi kapsamında imzalanan İbrahim Anlaşması'nı uluslararası kamuoyuna sunarken nasıl çerçevelediği üzerinde durmaktadır. İkinci aşama ise, medyanın söz konusu gelişmeyi çerçeveleme biçimi ile ilgili ülkelerin Orta Doğu'ya yönelik dış politika çizgileri arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığını incelemektedir. Dolayısıyla ilk aşamada çalışmanın birinci araştırma sorusuna, ikinci aşamada ise diğer araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır.

5.1. İbrahim Anlaşması'nın Çerçevesi

Bu doğrultuda ilk önce sorunun nasıl tanımlandığına ilişkin kategori (Tablo I) ele alınmaktadır. Genel olarak dört ülke medyasının ilgili gelişmeyi nasıl tanımladığına bakıldığında, her ne kadar aralarında küçük farklılıklar olsa da, Türkiye ile İran medyası, Mısır ile de Suudi Arabistan medyası arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. İmzalanan anlaşmayı ve beraberinde gelen gelişmeleri Türkiye ve İran medyası olumsuz tanımlarken, buna karşılık Mısır ve Suudi Arabistan medyası olumlu olarak tanımlamaktadır. Böylece tek bir sosyal gerçeklik bu dört ülke medyasında farklı şekillerde tanımlanmakta ve iki karşıt bakış açısı ön plana çıkarılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye ve İran medyası, Arap ülkelerinin İsrail'le ilişkilerini normalleştirme girişimini “tarihi bir hata” ve “Filistin/İslam davasına ihanet” şeklinde tanımlamaktadır.³⁰ Yayın organlarının benimsediği bu iki ana tema, öncelikle İsrail'le normalleşmeye giden ve

³⁰ “UAE made strategic mistake by normalizing ties with Israel, says advisor,” *Tehran Times*, 24 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451642/UAE-made-strategic-mistake-by-normalizing-ties-with-Israel-says>; “Iranian Speaker's Aide: UAE to Be Engulfed in Zionist Regime's Fire,” *Fars News Agency*, 14 Ağustos 2020, <https://www.farsnews.ir/en/news/13990524000505/Iranian-Speaker39-s-Aide-UAE-Be-Engulfed-in-Zinis-Regime39-s-Fire>; “Wake up call for Palestinian cause,” *Daily Sabah*, 7 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/wake-up-call-for-palestinian-cause>; “UAE, Israel deal not surprising, but shameful,” *Yenisafak English*, 15 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/uae-israel-deal-not-surprising-but-shameful-3536897>.

buna olumlu yaklaşan Arap ülkelerinin hem kendi halklarının ve hem de Filistin halkının ve yönetiminin taleplerini görmezden geldiğine dikkat çekilerek desteklenmektedir.³¹

Bununla birlikte bu iki ana tema, İsrail'in bölgedeki saldırgan tutum ve davranışlarına dikkat çeken alt temalarla daha da güçlendirilmektedir. Arap ülkelerinin İsrail'i tanımakla onun bölgede yürüttüğü "işgal ve ilhakı meşrulaştırdığı" ve bölgede takip ettiği "saldırgan politikalarını normalleştirdiği" öne çıkarılmaktadır.³² Dolayısıyla haber metinleri, tutum ve davranışları nedeniyle Arap ülkelerinin İsrail'e bedel ödetmek yerine, onu ödüllendirdiğine dikkat çekmektedir. Bu yeni sürecin "bölgesel güvenlik ve istikrarın tehlike içerisine girmesiyle sonuçlanacağı" vurgulanmaktadır.³³ İki ülke medyası bahse konu normalleşmeyi tanımlamaya ilişkin büyük bir benzeşme gösterse de normalleşmeyi tanımlama sürecinde başvurulan alt temalarda ayrışma da söz konusudur. İran medyasından farklı olarak, Türkiye medyasında "Arap barış inisiyatifinin ihlali" ve "iki devletli çözümün iflasi" şeklinde iki farklı alt tema kendini göstermektedir.³⁴ Öte yandan Türkiye medyasından farklı olarak, İran medyası "işgalci Siyonist rejimle müzakere edildiği" ve "direniş ekseninin hedef alındığı" şeklindeki alt temalara yer vermektedir.

³¹ "Rouhani Urges Betrayers of Palestine Not to Claim Arabism," *Fars News Agency*, 16 Eylül 2020, <https://www.farsnews.ir/en/news/13990626000994/Rhani-Urges-Berayers-f-Palesine-N-Claim-Arabism>; "Israel-UAE deal null and void for Turkey," *Yenişafak English*, 15 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/israel-uae-deal-null-and-void-for-turkey-3536894>.

³² "Iran Urges Muslim Parliaments to Act Against UAE-Israel Deal," *Kayhan*, 18 Ağustos 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81905/iran-urgues-muslim-parliaments-to-act-against-uaeisrael-deal>; "Deal with the devil," *Kayhan*, 14 Ağustos, 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81744/deal-with-the-devil>; "The UAE-Israel agreement and the Arab World," *Daily Sabah*, 26 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/the-uae-israel-agreement-and-the-arab-world>.

³³ "UAE-Israel agreement will threaten the national security of the region: Qatari analyst," *Tehran Times*, 23 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451587/UAE-Israel-agreement-will-threaten-the-national-security-of-the>. "UAE-Israel intelligence base on Yemeni island of Socotra," *Daily Sabah*, 5 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/uae-israel-intelligence-base-on-yemeni-islandof-socotra>.

³⁴ "Turkey mulls withdrawing envoy, suspending ties with Abu Dhabi over deal with Israel," *Hurriyet Daily News*, 14 Ağustos 2020, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-mulls-withdrawing-envoy-suspending-ties-with-abu-dhabi-over-deal-with-israel-157389>; "Arab League slammed for not condemning UAE-Israel deal," *Yenisafak English*, 10 Eylül 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/arab-league-slammed-for-not-condemning-uae-israel-deal-3548940>.

Diğer taraftan, benzer çerçeveleri kullanan Mısır ve Suudi Arabistan medyasının sorunu tanımlama biçimine bakıldığında, Arap-İsrail normalleşmesi ve yakınlaşmasının olumlu bir gelişme olarak tanımlanarak okuyucularına sunulduğu görülmektedir. Haber medyasında “tarihi adım”, “çözüm umudu” ve “adil/kalıcı/kapsamlı bir çözüm” şeklindeki üç ana tema ön plana çıkarılmaktadır.³⁵ Okuyucuya aktarılan bu üç ana tema, alt temalarla güçlendirilmektedir. Bu kapsamda, Arap ülkelerinin İsrail’le ilişkilerini normalleştirme yönünde attıkları adımların Filistin Davası ile çelişmediği, tam tersine onunla örtüştüğü ve İsrail işgalinin/ilhakının önüne geçilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.³⁶ Üstelik “bölgesel kalkınmanın sağlanacağı” ve “halkın sosyal refahının artacağı” şeklindeki alt temalarla okuyucuya sunulmaktadır.³⁷ Meydana gelen gelişmenin, çatışma, anlaşmazlık ve kargaşanın hâkim olduğu Orta Doğu’da “güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacağı” şeklindeki ifadeye yer verilerek,³⁸ benimsenen olumlu yaklaşım kamuoyu nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

³⁵ “UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations,” *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>; “Oman Supports UAE Decision to Normalize Ties with Israel,” *As Sharq Al Awsat*, 14 Ağustos 2020, <https://english.aawsat.com/home/article/2447746/oman-supports-uae-decision-normalize-ties-israel>; “Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally,” *Daily News Egypt*, 12 Eylül 2020, <https://dailynewsegyp.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally>.

³⁶ “UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations,” *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>. “Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally,” *Daily News Egypt*, 12 Eylül 2020, <https://dailynewsegyp.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally/>

³⁷ “UAE ‘will never abandon’ Palestinians, Senior Official Says after Israel Deal,” *Al Arabiya*, 17 Eylül 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2020/09/17/UAE-will-never-abandon-Palestinians-senior-official-says-after-Israel-deal>; “UAE position on Palestine in line with Arab consensus, says diplomat,” *Arab News*, 15 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1719976/middle-east>; “Pompeo to tour region after UAE-Israel deal,” *Ahram Online*, 23 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/378381/World/Region/Pompeo-to-tour-region-after-UAE-Israel-deal.aspx>. “UAE, Israel strike deal to normalize ties, halt annexation plans,” *Daily News Egypt*, 13 Ağustos 2020, <https://dailynewsegyp.com/2020/08/13/uae-israel-strike-deal-to-normalize-ties-halt-annexation-plans>.

³⁸ “UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations,” *Arab News*, 13 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>. “In Israel, Kushner says ‘stage is set’ for Mideast progression,” *Egypt Independent*, 30 Ağustos 2020, <https://egyptindependent.com/in-israel-kushner-says-stage-is-set-for-mideast-progress/>.

İkinci olarak, meydana gelen gelişmeye ilişkin sebep-sonuç ilişkisi kurma kategorisi (Tablo II) tahlil edildiğinde, incelenen dört ülke medyasında benzerlik ve farklılıklar burada da gözlemlenmektedir. Olayı olumsuz tanımlayan Türkiye ve İran medyasının benzer temalar üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurduklarına tanık olunmuştur. ABD, İsrail ve Arap ülkelerinin bölge politikaları ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Türkiye ve İran medyasında “rejim güvenliği” ile “silah tedariki” olmak üzere iki ana tema öne çıkarılmaktadır.³⁹ Burada “halktan kopuk” ve “siyasi meşruiyeti zayıf” bazı Arap yönetimlerinin ABD ve İsrail’le yakınlaşma içerisine girerek kendi rejimlerini güvence altına almaya çalıştıklarına işaret edilmektedir.⁴⁰ Bunun yanında, askeri güç kapasitelerini artırmak isteyen Arap ülkelerinin ABD’den ileri teknolojiye sahip silah tedarikinde bulunabilmek için ABD’nin yönlendirme ve baskılarına boğun eğmek durumunda kaldıkları ileri sürülmektedir. Bununla ilgili olarak İsrail’le normalleşme görüşmeleri yapıldığı esnada, BAE’nin ABD’den 23,3 milyar dolar tutarında 50 adet F-35 tarzı savaş uçağı alımına dair görüşmelere yer verilmektedir.⁴¹

Ayrıca, sebep-sonuç ilişkisi “bölgesel nüfuzun önüne geçme” ile “yayılmacı davranışları meşrulaştırma” olmak üzere iki alt temayla güçlendirilmektedir. Arap ülkeleri, İsrail ve ABD’nin Türkiye ile İran’ın artan “bölgesel nüfuzunu

³⁹ “UAE and S. Arabia are part of the Zionist project in West Asia: Saudi analyst,” *Tehran Times*, 16 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451283/UAE-and-S-Arabia-are-part-of-the-Zionist-project-in-West-Asia>; “Saudi Arabia’s Zionist Connection,” *Kayhan*, 8 Eylül 2020, <http://kayhan.ir/en/news/82594/saudi-arabia%E2%80%99s-zionist-connection>; “UAE-Israel intelligence base on Yemeni island of Socotra,” *Daily Sabah*, 5 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/oped/uae-israel-intelligence-base-on-yemeni-islandof-socotra>; “Trump Ready to Sell Any Weapons to ‘Wealthy’ Arabs,” *Kayhan*, 15 Eylül 2020, <http://kayhan.ir/en/news/82856/trump-ready-to-sell-any-weapons-to-%E2%80%98wealthy%E2%80%99-arabs>.

⁴⁰ “UAE-Israel agreement will threaten the national security of the region: Qatari analyst,” *Tehran Times*, 23 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451587/UAE-Israel-agreement-will-threaten-the-national-security-of-the>; “UAE, Israel deal against democracy in Arab world: Experts,” *Yenisafak English*, 15 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/uae-israel-deal-against-democracy-in-arab-world-experts-3536895>.

⁴¹ “Netanyahu Privately Accepts Arms Sales to UAE,” *Kayhan*, 4 Eylül 2020, <http://kayhan.ir/en/news/82433/netanyahu-privately-accepts-arms-sales-to-uae>; “Trump says UAE interested in buying F-35 jets, willing to pay ‘a lot of money’,” *Yenisafak English*, 20 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/trump-says-uae-interested-in-buying-f-35-jets-willing-to-pay-a-lot-of-money-3537234>.

kırmayı” arzulamalarının, bahse konu yakınlaşmaya zemin hazırladığı ileri sürülmektedir. Benzer şekilde, bölgedeki “saldırgan ve yayılmacı davranışlarına meşruiyet kazandırmak” isteyen İsrail ve ABD’nin Arap ülkeleriyle böyle bir yakınlaşmayı önemsediklerine dikkat çekilmektedir.⁴² Buna karşılık Mısır ve Suudi Arabistan medyasında “Arap stratejik aklı” ve “diplomatik çözüm” gibi iki ana tema dikkatleri üzerine çekmektedir. Arap ülkelerinin İsrail’le ilişkilerini normalleştirme yöneliminin, “Arap stratejik aklını” kullanmalarının ve Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümüne dair “diplomatik/barışçıl yolu” benimsemelerinin bir sonucu olduğu aktarılmaktadır.⁴³ Bununla birlikte, bölge halklarının “güvenlik, barış ve refah” gibi temel önceliklerinin karşılanması hedefi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴

Üçüncü olarak, haber metinlerindeki ahlaki değerlendirme temalarına (Tablo III) bakıldığında benzer bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Türkiye ve İran medyası “insanlık dramı” ve “halkın mağduriyeti” ana temalarını öne çıkarmaktadır. Arap ülkelerinin İsrail’le yakınlaşması durumunda Filistin topraklarında yaşanan insanlık dramının daha derinleşeceği, Filistin halkının yeni bir mağduriyete uğratılacağı işlenmektedir.⁴⁵

⁴² “Historic agreements boost Trump’s image as a peacemaker,” *Arab News*, 15 Eylül 2020, <https://www.arabnews.com/node/1735051>; “Zarif’s assistant says UAE-Israel agreement not beneficial to the region,” *Tehran Times*, 18 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451422/Zarif-s-assistant-says-UAE-Israel-agreement-not-beneficial-to>.

⁴³ “UAE position on Palestine in line with Arab consensus, says diplomat,” *Arab News*, 15 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1719976/middle-east>; “Mauritania affirms support for UAE following Israel deal to normalize relations,” *Al Arabiya*, 16 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/08/16/Mauritania-affirms-support-for-UAE-following-Israel-deal-to-normalize-relations>; “Peace deal at the White House,” *Ahram Online*, 15 Eylül 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/381169/AlAhram-Weekly/World/Peace-deal-at-the-White-House.aspx>.

⁴⁴ “Halting annexation top UAE priority in Israel ‘historic’ deal: UAE official,” *Al Arabiya*, 17 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/08/17/Halting-annexation-top-UAE-priority-in-Israel-historic-deal-UAE-official>; “UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations,” *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>; “First Israel-Emirates commercial flight set for Monday,” *Ahram Online*, 28 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/378801/World/Region/First-Israel-Emirates-commercial-flight-set-for-Mon.aspx>.

⁴⁵ “Iran Urges Muslim Parliaments to Act Against UAE-Israel Deal,” *Kayhan*, 18 Ağustos 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81905/iran-urges-muslim-parliaments-to-act-against->

Ahlaki değerlendirme alt temalarla sürdürülmektedir. ABD ve Arap ülkelerinin Arap-İsrail anlaşmazlığını iç siyasetlerine alet ettiklerine dikkat çekilmektedir. İsrail ile Arap ülkelerini müzakere masasına oturtan Donald Trump'ın Kasım 2020'de gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde İsrail yanlısı seçmen nezdinde gücünü konsolide etmeye çalıştığı üzerinde sıklıkla durulmaktadır.⁴⁶ Diğer taraftan incelenen basın organlarında, Velihaht Muhammed bin Selman ve Velihaht Muhammed bin Zayid gibi Suudi Arabistan ve BAE'nin fiili yöneticileri haline gelen iki genç hanedan üyesinin iç politikada güçlerini tahkim edebilmek amacıyla ABD'nin desteğine ihtiyaç duyuyor olmalarına dikkat çekilmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla Arap liderlerinin, Trump yönetimin zorlaması/baskısı nedeniyle İsrail'le normalleşmeye olumlu yaklaşmak durumunda kaldıkları öne çıkarılmaktadır.⁴⁸ Aynı zamanda Arap ülkelerinin İsrail'in şantaj ve tehditlerine boyun eğmek zorunda kaldıklarına değinilmekte, İsrail'in "anlaşma imzalanmazsa işgal devam eder" şeklindeki ifadesine

uaeisrael-deal; "Arab parties, groups decry Bahrain-Israel pact," *Yenisafak English*, 12 Eylül 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/arab-parties-groups-decry-bahrain-israel-pact-3549080>; " Hamas urges world leaders to break silence on Israel's Gaza blockade," *Daily Sabah*, 24 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/world/mideast/hamas-urges-world-leaders-to-break-silence-on-israels-gaza-blockade>.

⁴⁶ "Rouhani warns UAE: Lest deal with Tel Aviv open a way for Israeli presence in the region," *Tehran Times* 15 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451275/Rouhani-warns-UAE-Lest-deal-with-Tel-Aviv-open-a-way-for-Israeli>; "Trump wants Jewish votes, UAE wants US arms, Israel wants Palestinian lands," *Daily Sabah*, 17 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/trump-wants-jewish-votes-uae-wants-us-arms-israel-wants-palestinian-lands>; "Trump-Netanyahu 'peace Show,'" *Daily Sabah*, 22 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/oped/trump-netanyahu-peace-show>; "UAE-Israel deal breaks Arab unity, endangers Palestinian cause, experts say," *Daily Sabah*, 11 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/uae-israel-deal-breaks-arab-unity-endangers-palestinian-cause-experts-say>.

⁴⁷ "UAE and S. Arabia are part of the Zionist project in West Asia: Saudi analyst," *Tehran Times*, 16 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451283/UAE-and-S-Arabia-are-part-of-the-Zionist-project-in-West-Asia>; "How much is Palestine worth?," *Daily Sabah*, 18 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/how-much-is-palestine-worth>.

⁴⁸ "Deals of Shame," *Fars News Agency*, 17 Eylül 2020, <https://www.farsnews.ir/en/news/13990627000810/Deals-f-Shame>; "Did MBS give assurance to US of normalization with Israel?," *Daily Sabah*, 11 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/did-mbs-give-assurance-to-us-of-normalization-with-israel>; "Arab nations, stop the man who is dragging you to war against Turkey!," *Yenisafak English*, 11 Eylül 2020, <https://www.yenisafak.com/en/columns/ibrahimkaragul/arab-nations-stop-this-man-who-is-dragging-you-to-war-against-turkey-2047585>.

genişçe yer verilmektedir.⁴⁹ Binyamin Netanyahu'nun İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi ile Arap ülkelerinin ABD'den F-35 tipi savaş uçağı alımı arasında bağ kuran açıklamaları da sıklıkla alıntılanmaktadır.⁵⁰

Öte yandan Suudi Arabistan ve Mısır yayın organlarında “Filistin halkının mağduriyetinin giderilmesi” ve kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi” ana temaları inşa edilerek ahlaki değerlendirme yapılmaktadır.⁵¹ Bunlara ek olarak “egemenliğin ihlali” ve “içişlerine karışma” şeklinde iki tema daha öne çıkmaktadır. İsrail'le anlaşmanın hayata geçmesi durumunda, Filistin halkının uzun yıllardır yaşadığı mağduriyetin sonlanacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, Orta Doğu'da “farklı din ve kültürlerin birlikte yaşaması” adına atılan olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Arap ülkelerinin İsrail'le yakınlaşması, “farklı kültürlerle saygı gösterilmesi gerektiği” ön plana çıkarılarak meşru gösterilmeye çalışılmaktadır.⁵² Bunun yanında her iki ülke medyası, Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına, bu tanımayı sürdürmesine ve onunla belli bir düzeyde ikili ilişkileri bulunmasına rağmen, Arap ülkelerinin İsrail'le normal ilişki kurmasına karşı tavrı almasını “siyasi tutarsızlık”

⁴⁹ “Netanyahu says Israel's annexation plan of occupied West Bank suspended ‘for time being,’” *Daily Sabah*, 17 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/netanyahu-says-israels-annexation-plan-of-occupied-west-bank-suspended-for-time-being>; “EU calls Israel to abandon West Bank annexation plans,” *Yenisafak English*, 15 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/eu-calls-israel-to-abandon-west-bank-annexation-plans-3536893>.

⁵⁰ “Trump Says UAE Bid to Buy F-35 Fighter Jets from US ‘Under Review’,” *Fars News Agency*, 20 Ağustos 2020, <https://www.farsnews.ir/en/news/13990530000543/Trmp-Says-UAE-Bid-By-F-35-Figher-Jes-frm-US>; “How much is Palestine worth?,” *Daily Sabah*, 18 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/how-much-is-palestine-worth>.

⁵¹ “UAE Says Peace Accord Is a Historic Step to Achieve Stability in Middle East,” *As Sharq Al Awsat*, 17 Eylül 2020, <https://english.aawsat.com/home/article/2512821/uae-says-peace-accord-historic-step-achieve-stability-middle-east>; “UAE, Israel launch official phone links after normalisation deal,” *Daily News Egypt*, 16 Ağustos 2020, <https://dailynewsegypt.com/2020/08/16/uae-israel-launch-official-phone-links-after-normalisation-deal>.

⁵² “Head of Israel's National Security Council visits UAE's Sheikh Zayed Grand Mosque,” *Al Arabiya*, 1 Eylül 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/09/01/Head-of-Israel-s-National-Security-Council-visits-UAE-s-Sheikh-Zayed-Grand-Mosque>; “Sisi discusses Middle East peace process, Egyptian-American relations with head of World Jewish Congress,” *Al Arabiya*, 17 Eylül 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/383320/Egypt/Politics-/Sisi-discusses-Middle-East-peace-process,-Egyptian.aspx>.

göstergesi olarak sunmaktadır.⁵³ Bu bağlamda, Mısır medyası, Kahire'nin normalleşmeye yaklaşımını İsrail'i 1979'da tanıyan bir Arap ülkesi olması nedeniyle, diğer Arap ülkelerinin benzer bir davranış sergilemesini "siyasi tutarlılık" şeklinde nitelendirmektedir.⁵⁴

Soruna ilişkin çözüm önerisi kategorisinin (Tablo IV) analizi yapıldığında aynı cepheleşme burada da fark edilmektedir. İran ve Türkiye medyası benzer temaları ön plana çıkararak çözüm önerisinde bulunmaktadır. İki ülke medyasında her şeyden önce "Filistin Davası'na ihanet anlamına gelen bu anlaşmadan geri adım atılmalı" ve "Filistin Meselesi yalnızca Arap devletlerinin değil, tüm İslam devletlerinin yer alacağı görüşmelerde çözüme kavuşturulmalı" şeklinde iki ana çözüm önerisi getirilmektedir.⁵⁵ Bunların dışında alt çözüm önerisi de ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, Trump yönetiminin bölgede anlaşmazlığın çözümüne dair "İsrail yanlısı" ve "dayatmacı" politikalarına karşı çıkılması gerektiği işlenmektedir.⁵⁶ Bu süreçte Arap ve İslam ülkelerinin ortak hareket ederek söz konusu yakınlaşmaya karşı duruş sergilemesine ihtiyaç duyulduğu dile getirilmektedir.⁵⁷ Özellikle bölgede yer alan İran, Türkiye ve Katar'ın, Filistin meselesinin bir oldubittiye getirilmesine karşı birlikte hareket

⁵³ "Gargash: deal with Israel is not about Iran, dismisses Erdogan's criticism," *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1719786/middle-east>; "Massive Qatari media campaign targets Arab opinion following UAE-Israel peace deal," *Al Arabiya*, 14 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/features/2020/08/14/Massive-Qatari-media-campaign-targets-Arab-opinion-following-UAE-Israel-peace-deal>; "Implications of UAE-Israeli peace," *Ahram Online*, 18 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/378034/Opinion/0/Implications-of-UAEIsraeli-peace.aspx>.

⁵⁴ "Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally," *Daily News Egypt*, 12 Eylül 2020, <https://dailynewsegypt.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally/>.

⁵⁵ "Iran Urges Muslim Parliaments to Act Against UAE-Israel Deal," *Kayhan*, 18 Ağustos 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81905/iran-urges-muslim-parliaments-to-act-against-uaeisrael-deal>; "Wake up call for Palestinian cause," *Daily Sabah*, 7 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/wake-up-call-for-palestinian-cause>.

⁵⁶ "Deal with the devil," *Kayhan*, 14 Ağustos 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81744/deal-with-the-devil>; "Experts: Normalization with Israel targets not just Palestinians but Turkey, Iran as well," *Daily Sabah*, 27 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/experts-normalization-with-israel-targets-not-just-palestinians-but-turkey-iran-as-well>.

⁵⁷ "Islamic Ummah's wrath will engulf UAE, Iranian parliamentary committee warns," *Tehran Times*, 24 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451672/Islamic-Ummah-s-wrath-will-engulf-UAE-Iranian-parliamentary>.

etmesinin önemi vurgulanmaktadır.⁵⁸ İki ülke medyası bazı alt temalarda birbirinden ayırmaktadır. Türkiye medyası, Filistin-İsrail anlaşmazlığının meşru çözüm zemini olan “iki devletli çözüme” geri dönülmesini gerekli görmektedir. Bu doğrultuda İsrail’in işgal etmiş olduğu Arap topraklarından çekilmeden ve başkenti Doğu Kudüs olan Filistin Devleti kurulmadan İsrail’le barış anlaşması imzalanmaması gerektiğinin altı çizilmektedir.⁵⁹ İran medyası İsrail’in bölgede “var olma hakkına” gönderme yapan bu tür çözüm önerilerini benimsememektedir. Bunun yanında Türkiye medyası, İsrail’in saldırgan davranışlarını meşrulaştıran adımlardan kaçınılması gerektiğine, buna karşın İran medyası ise İsrail’in bölgedeki varlığını meşrulaştıran adımlardan uzak durulmasına dikkat çekmektedir.⁶⁰

Diğer yandan Suudi Arabistan ve Mısır medyası, her şeyden önce İsrail-Filistin anlaşmazlığının çözümü hakkında Arap ülkeleri ve halklarının Suudi Arabistan, Mısır ve BAE liderliğinin stratejik aklına güvenmesi gerektiği önerisini geliştirmektedir.⁶¹ Bunun yanında İsrail-Filistin

⁵⁸ “Iran, Turkey, and Qatar can form alliance: Hamas representative in Tehran,” *Tehran Times*, 7 Eylül 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/452187/Iran-Turkey-and-Qatar-can-form-alliance-Hamas-representative>; “Is UAE’s alliance with Israel against Iran or Turkey?,” *Daily Sabah*, 20 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/is-uaes-alliance-with-israel-against-iran-or-turkey>.

⁵⁹ “UAE-Israel deal breaks Arab unity, endangers Palestinian cause, experts say,” *Daily Sabah*, 11 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/uae-israel-deal-breaks-arab-unity-endangers-palestinian-cause-experts-say>; “Palestine says UAE’s deal with Israel ‘betrays’ Jerusalem,” *Yenisafak English*, 14 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/world/palestine-says-uaes-deal-with-israel-betrays-jerusalem-3536786>.

⁶⁰ “Rouhani warns UAE: Lest deal with Tel Aviv open a way for Israeli presence in the region,” *Tehran Times*, 15 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451275/Rouhani-warns-UAE-Lest-deal-with-Tel-Aviv-open-a-way-for-Israeli>; “Regional disputes escalate after controversial Israel-UAE deal,” *Daily Sabah*, 17 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/regional-disputes-escalate-after-controversial-israel-uae-deal>; “Deal to Spell ‘Dangerous Future’ for UAE Rulers,” *Kayhan*, 15 Ağustos 2020, <http://kayhan.ir/en/news/81775/deal-to-spell-%E2%80%98dangerous-future%E2%80%99-for-uae-rulers>.

⁶¹ “UAE-Israel relationship is a sovereign decision, not directed against anyone: Gargash,” *Al Arabiya*, 9 Eylül 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/09/09/UAE-Israel-relationship-is-a-sovereign-decision-not-directed-against-anyone-Gargash>; “UAE-Israel deal will not come at expense of Palestinian cause: Abu Dhabi Crown Prince,” *Al Arabiya*, 31 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/2020/09/01/UAE-Israel-deal-will-not-come-at-expense-of-Palestinian-cause-Abu-Dhabi-Crown-Prince>; “UAE leads Gulf peace with Israel,” *Ahram Online*, 20 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/0/378004/AlAhram-Weekly/0/UAE-leads-Gulf-peace-with-Israel.aspx>.

anlaşmazlığının Arap ülkelerinin “iç meselesi” olduğu, “dış müdahalenin” olmaması gerektiği ana önerilerden biri olarak sunulmaktadır.⁶² Burada “dış müdahale” ile kast edilen İran ve Türkiye’nin bölge meselelerine yönelik tutum ve davranışlarıdır. Nitekim bölgeye yönelik izledikleri politikalar nedeniyle güvenlik ve istikrarı bozduğu ileri sürülen İran ve Türkiye’nin önüne geçilmesi gerektiğine dair açıkça beyanatta bulunmaktan geri durulmamaktadır.⁶³ Alt önerilere gelince, “çatışma ve savaş” ile anlaşmazlığın çözümüne dair yol alınmadığı, bundan böyle daha ziyade “diplomatik yolların” esas alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.⁶⁴ Bölge ülkelerinin barış ve güvenliğin teminine yönelik atılan adımları desteklemesinin önemine değinilmekte, diğer Arap ülkelerinin de İsrail’le benzer bir ilişki sürecini başlatmaları gerektiği belirtilmektedir.⁶⁵ Tüm bu benzer söylemlerin yanında, 2002’de ilan edilen “Arap Barış İnisiyatifi”ne gönderme yapılarak İsrail’i tanıma konusunda ihtiyatlı davranma önerisini getiren Suudi medyası, bu konuda Mısır medyasından ayrışma

⁶² “Arab FMs Condemn Turkish, Iranian Interventions, Adhere to Peace Initiative,” *As sharq Al Awsat*, 10 Eylül 2020, <https://english.aawsat.com/home/article/2499676/arab-fms-condemn-turkish-iranian-interventions%E2%80%A6-adhere-peace-initiative>; “UAE, Israel launch official phone links after normalisation deal,” *Daily News Egypt*, 16 Ağustos 2020, <https://dailynewsegyp.com/2020/08/16/uae-israel-launch-official-phone-links-after-normalisation-deal/>; “Egypt’s FM says Jordan’s quadripartite meeting targets framework to resolve Palestinian-Israeli conflict,” *Ahram Online*, 24 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/383815/Egypt/Politics-/Egypt%E2%80%99s-FM-says-Jordans-quadripartite-meeting-targ.aspx>.

⁶³ “Historic agreements boost Trump’s image as a peacemaker,” *Arab News*, 15 Eylül 2020, <https://www.arabnews.com/node/1735051>; “Is UAE’s alliance with Israel against Iran or Turkey?,” *Daily Sabah*, 20 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/is-uaes-alliance-with-israel-against-iran-or-turkey>.

⁶⁴ “Halting annexation top UAE priority in Israel ‘historic’ deal: UAE official,” *Al Arabiya*, 17 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/08/17/Halting-annexation-top-UAE-priority-in-Israel-historic-deal-UAE-official>; “Iran, Turkey lash out at UAE over agreement with Israel,” *Egypt Independent*, 14 Ağustos 2020, <https://egyptindependent.com/iran-turkey-lash-out-at-uae-over-agreement-with-israel/>.

⁶⁵ “The UAE-Israel deal gives Saudi Arabia a new opportunity,” *Al Arabiya*, 16 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2020/09/01/The-UAE-Israel-deal-gives-Saudi-Arabia-a-new-opportunity->; “Arab-Israeli deals: A new Middle East?,” *Ahram Online*, 17 Eylül 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/383184/AlAhram-Weekly/World/ArabIsraeli-deals-A-new-Middle-East.aspx>; “UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations,” *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>; “Road to Saudi ties with Israel being paved, cautiously,” *Egypt Independent*, 22 Eylül 2020, <https://egyptindependent.com/road-to-saudi-ties-with-israel-being-paved-cautiously/>.

göstermektedir. Suudi medyası Arap ülkelerinin İsrail’le diplomatik ilişki kurmasına karşı çıkmamakla birlikte, diplomatik müzakerelerin daha önce önerilen barış inisiyatifi çerçevesinde yürütülmesinin doğru olacağı kanaatini taşımaktadır.⁶⁶

5.2. Bölgesel Güç Rekabetinin Haber Çerçevesine Yansıması

Dış politika çizgisinin haber metinlerinin çerçevenme biçiminin belirlenmesinde etkili olup olmadığı anlaşılması, ilk olarak, dört bölgesel gücün Orta Doğu’da izlediği dış politika çizgisinin bilinmesini gerektirmektedir. Bu, haber metinlerinin, buldukları ülkelerin Orta Doğu siyaseti doğrultusunda bir yayın politikası takip edip etmediklerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylece, medyanın siyaset kurumu içindeki “hâkim görüş” doğrultusunda hareket ederek kamuoyu nezdinde “rıza üretimi” faaliyeti üstlenip üstlenmediği açıklığa kavuşturulacaktır. İkinci olarak, meydana gelen gelişmelere yönelik yayın organlarında benimsenen haber çerçeveleri ile ilgili ülke yöneticilerinin benimsediği siyasi çerçeveler arasında uyumluluk bulunup bulunmadığına bakılmalıdır.

İlk olarak, bu dört bölgesel gücün dış politika çizgisinin anlaşılması, Orta Doğu’da yaşanan bölgesel güç rekabetinin bilinmesini gerektirmektedir. Son on yılda (2010-2020) Orta Doğu’da güç ilişkileri bakımından yapısal bir dönüşüm gerçekleşti. Bu yapısal değişim, her şeyden önce ABD’nin Orta Doğu’ya yönelik politikasını yeniden yapılandırmasıyla ilgilidir. Bu zaman diliminde ABD, Orta Doğu’da bölgesel güç ilişkilerinin dışında kalmaya çalışan ve geriden idare mantığı üzerine inşa edilen mevzilenme (retrenchment) stratejisini takip etti. İki safha üzerine inşa edilen mevzilenme stratejisi uyarınca süper güç (ABD), ilk önce bölgesel güç dengesinin muhafaza edilmesine yönelik dengeleme sorumluluğunu bölgesel güçlere paslamaktadır. Bölgesel güçler, yükselen diğer bölgesel gücü dengeleme sorumluluğunda başarılı olamadıkları takdirde, ikinci safha başlamakta ve süper güç dengeleme sorumluluğunu üstlenerek

⁶⁶ “Foreign minister: Saudi Arabia is committed to Arab peace plan,” *Arab News*, 19 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1721706/saudi-arabia>; “Saudi Arabia says it stands by Palestinians, supports efforts for just solution to issue: Cabinet,” *Ahram Online*, 15 Eylül 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/381183/World/Region/Saudi-Arabia-says-it-stands-by-Palestinians,-suppo.aspx>.

bölgeye doğrudan müdahale etmektedir.⁶⁷ Bu dönemde, bölgede yapısal değişikliğe yol açan ikinci gelişme ise Aralık 2010'da patlak veren Arap ayaklanmaları oldu. Tunus'ta başlayıp neredeyse bütün Arap ülkelerine yayılan Arap ayaklanmaları, Libya, Yemen ve Suriye'de iç savaşla sonuçlanırken, Bahreyn, Tunus, Mısır ve Irak'ta ise siyasi istikrarsızlığa yol açtı.

Geçen on yılda eşzamanlı olarak ortaya çıkan ABD'nin bölge politikasını gözden geçirmesi ve Arap ayaklanmalarının yaşanması, Orta Doğu'da bölgesel güç boşluğu doğurdu. Ortaya çıkan bölgesel güç boşluğunda bölgesel güçler, bir taraftan fırsatları kazanıma çevirmeye, diğer taraftan da beliren tehditlerin üstesinden gelmeye çalıştılar. Dolayısıyla Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Mısır'ın içinde bulunduğu yoğun bir bölgesel güç mücadelesi yaşanmaya başladı. Gitgide şiddetini artıran bölgesel rekabet, siyasi, ekonomik ve askeri yönleri bulunan çok boyutlu bir aşamaya ulaştı.⁶⁸ Yaşanan bölgesel rekabet ve çatışma medya üzerinden de yürütülmeye başlandı.

Bahse konu zaman diliminde bu devletler hem kendi aralarında hem de diğer bölge devletleriyle bölgesel ittifaklar tesis ettiler. ABD'nin mevzilenme stratejisinin ilk safhasını uyguladığı dönemde (2009-2016) Suudi Arabistan; Türkiye, Mısır ve Körfez ülkeleriyle ittifak ilişkisi kurarak İran'ın bölgesel yayılcılığının önüne geçmeye yönelik büyük çaba harcadı.⁶⁹ Suudi Arabistan, mevzilenme stratejisinin ikinci safhasına geçildiği dönemde (2017-2020) ise, ABD'yle önceki dönemde bozulmuş olan ittifak ilişkisini yeniden kurarak İran'ın bölgesel yayılcılığının önüne geçmeye çalıştı. Bölge politikasını ABD'yle uyumlu ve koordineli bir çizgide yürütmeye başlayan Suudi Arabistan, İran'la daha gerilimli bir sürece girerken, Türkiye ile önceki dönemde kurmuş olduğu ittifakı sonlandırdı.⁷⁰ Bunun yanında diğer bölge ülkeleri Mısır, BAE ve Bahreyn

⁶⁷ Marc Lynch, "Obama and the Middle East Rightsizing the U.S. Role," *Foreign Affairs* 94, no. 5 (2015): 18-26.

⁶⁸ Richard N. Haass, "The Irony of American Strategy," *Foreign Affairs* 92, no. 3 (2013): 57-67.

⁶⁹ Gregory Gause, "The Future of U.S.-Saudi Relations," *Foreign Affairs* 95, no. 4 (2016): 114-126.

⁷⁰ İsmail Akdoğan, *Bağımlılık Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan* (Ankara: Kadim Yayınları, 2020), 284.

ile stratejik ortaklığını daha da derinleştirdi. Böylece Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve Bahreyn'den müteşekkil bir "Arap Dörtlüsü" ortaya çıktı.⁷¹ ABD'yle yakın işbirliğinde bulunan ve İsrail'le yakınlaşma içerisine giren "Arap Dörtlüsü", bölgede Türkiye ve İran karşıtlığı üzerinden politika takip etmeye yöneldi. Aynı dönemde Türkiye ve İran'ın, bölgede izledikleri politikalara karşı çıkan ABD ve İsrail'le ilişkilerine gerilim ve çatışma hâkim olmaya başladı. "Arap Dörtlüsü'nün" İran ve Türkiye karşıtlığı, bölgede İsrail'le yakınlaşmalarını, bölge dışından da ABD'yle stratejik bir ittifak kurmalarını beraberinde getirdi.

Yaşanan bu bölgesel rekabet, söz konusu ülkelerin medya organlarının bölgesel gelişmeleri sunma biçimine de yansımakta, karşıtlık ve cepheleşme iklimi medya metinlerinde de açıkça fark edilmektedir. Dolayısıyla Arap ülkelerinin İsrail'le normalleşme girişiminin medyada çerçevelenme biçiminin, bu dört bölgesel gücün bu gelişmeye yönelik tutum ve davranışlarıyla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Her bir medya organının haber çerçeveleme tarzının, ait olduğu ülkenin siyasi elitlerinin ortaya koyduğu siyasi çerçeveleri haber metinlerine yansıttıkları gözlemlendi. Haber çerçeveleri, siyasi çerçevelerde kullanılan anahtar kelimeler ve kavramları sıklıkla kullanarak ait oldukları ülkelerin söz konusu yakınlaşmaya ilişkin tavrıyla paralel hareket etmektedir.

Siyasi çerçeveler, incelenen dört ülkenin devlet başkanları ve dışişleri bakanlarının söz konusu normalleşme anlaşmasına dair beyanatlarına bakılarak ortaya çıkarıldı. Siyasi çerçevelere bakıldığında Türkiye ile İran'daki siyasi yetkililerin Arap ülkeleri ile İsrail arasında yaşanan normalleşme girişimine olumsuz yaklaşım karşı çıktıkları, buna karşın Suudi Arabistan ile Mısır liderliğinin ise olumlu yaklaşım desteklediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, haber çerçevelerinde gözlemlenen cepheleşme, aslında söz konusu ülkelerin dış politika tavırlarında izlenen cepheleşmenin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve İran siyasi liderliğinin açıklamalarına bakıldığında, "tarihi hata", "bölgesel güvenlik ve istikrarın tehlikeye girdiği", "Filistin ve İslam davasına ihanet edildiği", "bölge halkının menfaatlerinin karşılanmadığı", "Filistin halkının

⁷¹ "Joint Statement by Saudi Arabia, UAE, Bahrain and Egypt Relating to New Terror Designation," *The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia*, 25 Temmuz 2017, <https://www.saudiembassy.net/statements/joint-statement-saudi-arabia-uae-bahrain-and-egypt-relating-new-terror-designations>.

iradesinin yok sayıldığı”, “BAE, İsrail ve ABD’nin çıkarlarını yansıttığı”, “İsrail’e taviz verildiği” ve “İsrail’in ödüllendirildiği” şeklinde kelime, kavram ve ifadeler öne çıkmaktadır.⁷² Bu anlamda siyasi çerçeveler, haber çerçeveleriyle ciddi bir benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye “iki devletli çözümün iflası” ve “Arap barış inisiyatifinin ihlali” şeklinde ifadelerle yer vererek ayrışırken,⁷³ İran ise “Siyonist rejimle müzakere edildiği”, “işgalci Siyonist rejimin bölgedeki varlığının tanındığı” ve “direnış ekseninin hedef alındığı” şeklindeki ifadelerle ayrışmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla Türkiye ile İran arasında yukarıda haber çerçevelerinde ortaya çıkan nüans farkı, siyasi çerçevelerde de kendini göstermektedir. Bu ayrışma, İran’ın her ne şekilde olursa olsun İsrail’in bölgede varlığını kabul etmeyen tavrı benimserken, Türkiye’nin Arap Barış İnişyatifi uyarınca iki devletli çözümden yana tavır almasından kaynaklanmaktadır.

Suudi Arabistan ve Mısır’da siyasi yetkililerin açıklamalarına bakıldığında, İsrail’le normalleşme anlaşmasına yönelik benzer bir tutumun benimsendiği ve olumlu yaklaşıldığı görülmektedir. İki ülke siyasi yetkililerinin gelişmeye dair açıklamaları incelendiğinde, “tarihi bir adım”, “bölgesel güvenlik ve istikrarın temin edileceği”, “bölgesel barışın sağlanacağı”,

⁷² “Rouhani Urges Betrayers of Palestine Not to Claim Arabism,” *Fars News Agency*, 16 Eylül 2020, <https://www.farsnews.ir/en/news/13990626000994/Rhani-Urges-Berayers-f-Palesine-N-Claim-Arabism>; “Israel-UAE deal null and void for Turkey,” *Yenisafak English*, 15 Ağustos 2020, <https://www.yenisafak.com/en/news/israel-uae-deal-null-and-void-for-turkey-3536894>; “Wake up call for Palestinian cause,” *Daily Sabah*, 7 Eylül 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/wake-up-call-for-palestinian-cause>; “Turkey mulls withdrawing envoy, suspending ties with Abu Dhabi over deal with Israel,” *Hurriyet Daily News*, 14 Ağustos 2020, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-mulls-withdrawing-envoy-suspending-ties-with-abu-dhabi-over-deal-with-israel-157389>; “Iran, Turkey, and Qatar can form alliance: Hamas representative in Tehran,” *Tehran Times*, 7 Eylül 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/452187/Iran-Turkey-and-Qatar-can-form-alliance-Hamas-representative>.

⁷³ “Ruling AKP denounces UAE-Israel deal,” *Hurriyet Daily News*, 15 Ağustos 2020, <https://www.hurriyetdailynews.com/ruling-akp-denounces-uae-israel-deal-157423>; “Turkey criticizes Bahraini deal with Israel,” *Hurriyet Daily News*, 12 Eylül 2020, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-criticizes-bahraini-deal-with-israel-158198>.

⁷⁴ “Rouhani warns UAE: Lest deal with Tel Aviv open a way for Israeli presence in the region,” *Tehran Times*, 15 Ağustos 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/451275/Rouhani-warns-UAE-Lest-deal-with-Tel-Aviv-open-a-way-for-Israeli>; “Iran, Turkey, and Qatar can form alliance: Hamas representative in Tehran,” *Tehran Times*, 7 Eylül 2020, <https://www.tehrantimes.com/news/452187/Iran-Turkey-and-Qatar-can-form-alliance-Hamas-representative>.

adil, kapsamlı ve kalıcı barışın elde edileceği”, “anlaşmazlığın diplomatik/ barışçıl yollarla çözümü” ve “İsrail ilhakının önleneyeceği” şeklinde ifadeler ön plana çıkmaktadır.⁷⁵ Burada da siyasi çerçevelerde kullanılan, kelime, kavram ve ifadeler haber çerçevelerinde kullanılanlarla büyük bir benzerlik içerisinde. Bununla birlikte Suudi Arabistan liderliğinin ifadelerinde anlaşmaya olumlu yaklaşılmakla birlikte, ihtiyatlı bir dil kullanıldığı fark edilmektedir. Suudi liderliği “Arap Barış İnisiyatifi” çerçevesinde iki devletli çözümden yana olduğunu altını çizmektedir.⁷⁶ Mısır, Suudi Arabistan’dan farklı olarak “bölgesel kalkınma ve refahın sağlanacağına” vurgu yapmaktadır.⁷⁷ Sonuç olarak, bölgesel güçlerin Orta Doğu’ya yönelik dış politika çizgisi ile bu ülkelerin yazılı basınının anlaşmayı çerçeveleme biçimi arasında nedensel bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışma, Arap-İsrail normalleşmesinin Orta Doğu’daki bölgesel güçlerin haber medyasında hangi çerçevelerle sunulduğunu, ortaya çıkan benzerlik ve farklılıkların nereden kaynaklandığını inceledi. Medya-dış politika ilişkisi konusunda ileri sürülen yaklaşımlar ve haber çerçeveleme kavramı doğrultusunda yürütülen araştırma sonucunda şu temel bulgulara ulaşıldı: İlk olarak, incelenen haber kuruluşlarının İbrahim Anlaşması’nın

⁷⁵ “UAE has long-lasting support for Palestine: Abu Dhabi Palestinian Business Council,” *Al Arabiya*, 18 Ağustos 2020, <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2020/08/18/UAE-has-long-lasting-support-for-Palestine-Abu-Dhabi-Palestinian-Business-Council>; “UAE summons Iranian Chargé d’ Affairs over Rouhani’s Israel deal threats,” *Arab News*, 16 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1720326/middle-east>; “UAE-Israel deal step to Middle East peace: Egypt’s El-Sisi,” *Arab News*, 2 Eylül 2020, <https://www.arabnews.com/node/1728466/middle-east>; “Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally,” *Daily News Egypt*, 12 Eylül 2020 <https://dailynewsegypt.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally/>; “UAE leads Gulf peace with Israel,” *Ahram Online*, 10 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/0/378004/AIAhram-Weekly/0/UAE-leads-Gulf-peace-with-Israel.aspx>.

⁷⁶ “Foreign minister: Saudi Arabia is committed to Arab peace plan,” *Arab News*, 19 Ağustos 2020, <https://www.arabnews.com/node/1721706/saudi-arabia>.

⁷⁷ “The art of the deal,” *Ahram Online*, 20 Ağustos 2020, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/378049/AIAhram-Weekly/World/The-art-of-the-deal.aspx>; “Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally,” *Daily News Egypt*, 12 Eylül 2020, <https://dailynewsegypt.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally/>.

belirli yönlerini bilinçli bir şekilde seçerek ön plana çıkardığı ve diğer yönlerini ise görmezden gelerek geri plana attığı gözlemlendi. Haber kuruluşlarının meydana gelen sosyal gerçekliği belirli bir hâkim görüş doğrultusunda yeniden inşa ettiği, bu sayede kamuoyunun Arap-İsrail normalleşmesi hakkındaki algısını yönlendirmeye çalıştığı ortaya çıktı. Tüm bu süreçte basın organlarının, İbrahim Anlaşması'nı belirli anahtar kelimeler, basmakalıp ifadeler ve alıntılar kullanarak belirli bir çerçeve içinde okuyucusuna sunmakta olduğu görüldü. Çerçeveleme kavramının ileri sürdüğü argümanlar göz önünde bulundurulduğunda, medyanın esas itibarıyla kamuoyuna basit bir bilgi aktarımında bulunmaktan ziyade, belirli bir amaç doğrultusunda haber üretiminde bulunarak toplumun algısını biçimlendirmeye çaba harcadığı anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, dört bölgesel gücün haber kuruluşlarında benzerlik ve farklılıklar tespit edildi. Arap-İsrail yakınlaşmasına ilişkin haber çerçeveleri incelendiğinde haber diline iki karşıt görüşün hakim olduğu gözlemlendi. Türkiye ve İran medyası, Arap-İsrail normalleşmesini olumsuz çerçevelerle okuyucu kitlesine sunarken, buna karşılık Suudi ve Mısır medyası olumlu çerçevelerle sunmaktadır. Üçüncü olarak, incelenen basın kuruluşlarının haber çerçeveleri ile ait oldukları ülkelerin siyasi çerçeveleri arasında uyumluluk saptandı. Bölgesel güçlerin Orta Doğu'da takip ettikleri dış politika çizgileri ile incelenen ülkelerin yayın organlarının haber sunum biçimleri/yayın politikaları arasında nedensel ilişki bulunmaktadır. Dört ülkede bulunan siyasal iktidarın İbrahim Anlaşması'na yönelik siyasi yaklaşımının, aynı ülkelerdeki haber kuruluşları tarafından benimsendiği görüldü. Orta Doğu'da son on yılda (2010-2020) bölgesel güçler arasında yaşanan güç rekabetinin haber kuruluşlarının gerçekliği yansıtırma pratiğine yansıdığı kanaatine ulaşıldı. Sonuç olarak çalışma sürecinde medya-dış politika ilişkisi konusunda literatürde yer alan üç temel yaklaşımdan “medyanın siyaset kurumunun etkisi altında haber üretiminde bulunduğu” şeklindeki argümanın geçerliliğine yönelik bulgulara ulaşıldı. Medya, siyaset kurumunun dışa dönük tutum ve davranışlarını kamuoyu nezdinde meşrulaştıran ve nihayetinde toplumda “rıza üretimi”nde bulunan işlevsel bir araç şeklinde pratik sergilemektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, İsmail. *Bağımlılık Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*. Ankara: Kadim Yayınları, 2020.
- Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books, 1972.
- Bennet, Lance. "Toward a Theory of Press-State Relations in the United States." *Journal of Communication* 40, no. 2 (1990): 103-125.
- Berry, Nicholas. *Foreign Policy and the Press: An Analysis of New York Times' Coverage of U.S. Foreign Policy*. New York: Greenwood Press, 1990.
- Cohen, Bernard C. *The Press and Foreign Policy*. New Jersey: Princeton University Press, 1965.
- Culbert, David. "Television's Visual Impact on Decision-Making in the USA." *Journal of Contemporary History* 33, no. 2 (1998): 419-449.
- Denk, Erdem. "Medya ve Uluslararası Politika." *Uluslararası İlişkiler* 4, no. 13 (2007): 145-156.
- Dijk, Teun Van. *Racism and The Press*. Londra: Routledge, 1991.
- Entman, Robert M. "Framing U.S. Coverage of International News." *Journal of Communication* 41, no. 4 (1991): 6-27.
- Entman, Robert M. "Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51-58.
- Entman, Robert M. *Prejections of Power, Framing News, Public Opinion and U.S. Foreign Policy*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Gamson, William A. "News as Framing: Comments on Graber." *American Behavioral Scientist* 33, no. 2 (1989): 157-161.
- Gause, Gregory. "The Future of U.S.-Saudi Relations." *Foreign Affairs* 95, no. 4 (2016): 114.126.
- Gitlin, Todd. *The Whole World is Watching*. Berkeley: University of California Press, 1980.
- Graber, Doris. *Mass Media and American Politics*. Washington: CQ Press, 1989.

- Haass, Richard N. "The Irony of American Strategy." *Foreign Affairs* 92, no. 3 (2013): 57-67.
- Hallin, Daniel. *The Unscored War: The Media and Vietnam*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Herman, Edward S. "The Media's Role in U.S. Foreign Policy." *Journal of International Affairs* 47, no. 1 (1993): 23-45.
- Herman, Edward S. ve Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media*. New York: Pantheon Books, 1988.
- Hoge, James. "Media Pervasiveness." *Foreign Affairs* 73, no. 4 (1994): 136-144.
- Lippmann, Walter. *Public Opinion*. New York: The Free Press, 1997.
- Livingston, Steven. *Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effect According to Type of Military Intervention*. Joan Shorenstein Center on the Press, Politics and Public Policy, John Kennedy School of Government, Harvard University, 1997.
- Lynch, Marc. "Obama and the Middle East Rightsizing the U.S. Role." *Foreign Affairs* 94, no. 5 (2015): 18-26.
- O'Heffernan, Patrick. *Mass Media and American Foreign Policy*. Norwood: Ablex Publishing, 1991.
- Paletz, David L. ve Robert M. Entman. *Media, Power and Politics*. New York: Free Press, 1981.
- Robinson, Piers. "The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy." *Review of International Studies* 25, no. 2 (1999): 301-309.
- Robinson, Piers. *The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention*. New York: Routledge, 2002.
- Robinson, Piers. "Theorizing the Influence of Media on World Politics." *European Journal of Communication* 16, no. 4 (2001): 523-544.
- Seib, Philip. *Headline Diplomacy: How News Coverage Affects Foreign Policy*. Londra: Greenwood Publishing, 1997.
- Tuchman, Gaye. *Making News: A Study in Construction of Reality*. New York: The Free Press, 1978.

Wolfsfeld, Gadi. *The Media and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

İnternet Kaynakları

“Arab FMs Condemn Turkish, Iranian Interventions... Adhere to Peace Initiative.” *Asharq Al Awsat*. 10 Eylül 2020.

<https://english.aawsat.com/home/article/2499676/arab-fms-condemn-turkish-iranian-interventions%E2%80%A6adhere-peace-initiative>.

“Arab League slammed for not condemning UAE-Israel deal.” *Yenisafak English*. 10 Eylül 2020. <https://www.yenisafak.com/en/news/arab-league-slammed-for-not-condemning-uae-israel-deal-3548940>.

“Arab nations, stop the man who is dragging you to war against Turkey!” *Yenisafak English*. 11 Eylül 2020. <https://www.yenisafak.com/en/columns/ibrahimkaragul/arab-nations-stop-this-man-who-is-dragging-you-to-war-against-turkey-2047585>.

“Arab parties, groups decry Bahrain-Israel pact.” *Yenisafak English*. 12 Eylül,2020. <https://www.yenisafak.com/en/news/arab-parties-groups-decry-bahrain-israel-pact-3549080>.

“Arab-Israeli deals: A new Middle East?” *Ahram Online*. 17 Eylül 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/383184/AlAhram-Weekly/World/ArabIsraeli-deals-A-new-Middle-East.aspx>.

“Bahrain-Israel peace treaty welcomed regionally, internationally.” *Daily News Egypt*. 12 Eylül 2020. <https://dailynewsegypt.com/2020/09/12/bahrain-israel-peace-treaty-welcomed-regionally-internationally/>.

“Deal to Spell ‘Dangerous Future’ for UAE Rulers.” *Kayhan*. 15 Ağustos 2020. <http://kayhan.ir/en/news/81775/deal-to-spell-%E2%80%99dangerous-future%E2%80%99-for-uae-rulers>.

“Deal With the Devil.” *Kayhan*. 14 Ağustos 2020. <http://kayhan.ir/en/news/81744/deal-with-the-devil>

“Deals of Shame.” *Fars News Agency*. 17 Eylül 2020. <https://www.fars-news.ir/en/news/13990627000810/Deals-f-Shame>.

- “Did MBS give assurance to US of normalization with Israel?” *Daily Sabah*. 11 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/did-mbs-give-assurance-to-us-of-normalization-with-israel>.
- “Egypt’s FM says Jordan’s quadripartite meeting targets framework to resolve Palestinian-Israeli conflict.” *Ahram Online*. 24 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/383815/Egypt/Politics-/Egypt%E2%80%99s-FM-says-Jordans-quadripartite-meeting-targ.aspx>.
- “Experts: Normalization with Israel targets not just Palestinians but Turkey, Iran as well.” *Daily Sabah*. 27 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/experts-normalization-with-israel-targets-not-just-palestinians-but-turkey-iran-as-well>.
- “First Israel-Emirates commercial flight set for Monday.” *Ahram Online*. 28 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/378801/World/Region/First-IsraelEmirates-commercial-flight-set-for-Mon.aspx>.
- “Foreign minister: Saudi Arabia is committed to Arab peace plan.” *Arab News*. 19 Ağustos 2020. <https://www.arabnews.com/node/1721706/saudi-arabia>.
- “Gargash: deal with Israel is not about Iran, dismisses Erdogan’s criticism.” *Arab News*. 16 Ağustos 2020. <https://www.arabnews.com/node/1719786/middle-east>.
- “Halting annexation top UAE priority in Israel ‘historic’ deal: UAE official.” *Al Arabiya*. 17 Ağustos 2020. <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/08/17/Halting-annexation-top-UAE-priority-in-Israel-historic-deal-UAE-official>.
- “Hamis urges world leaders to break silence on Israel’s Gaza blockade.” *Daily Sabah*. 24 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/hamas-urges-world-leaders-to-break-silence-on-israels-gaza-blockade>.
- “Head of Israel’s National Security Council visits UAE’s Sheikh Zayed Grand Mosque.” *Al Arabiya*. 1 Eylül 2020. <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/09/01/Head-of-Israel-s-National-Security-Council-visits-UAE-s-Sheikh-Zayed-Grand-Mosque>.

- “Historic agreements boost Trump’s image as a peacemaker.” *Arab News*. 15 Eylül 2020. <https://www.arabnews.com/node/1735051>.
- “How much is Palestine worth?” *Daily Sabah*. 18 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/how-much-is-palestine-worth>.
- “Implications of UAE-Israeli peace.” *Ahram Online*. 18 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/4/0/378034/Opinion/0/Implications-of-UAEIsraeli-peace.aspx>.
- “In Israel, Kushner says ‘stage is set’ for Mideast progress.” *Daily News Egypt*. 30 Ağustos 2020. <https://egyptindependent.com/in-israel-kushner-says-stage-is-set-f-mideast-progress/>.
- “Iran Urges Muslim Parliaments to Act Against UAE-Israel Deal.” *Kayhan*. 18 Ağustos 2020. <http://kayhan.ir/en/news/81905/iran-urges-muslim-parliaments-to-act-against-uaeisrael-deal>
- “Iran, Turkey lash out at UAE over agreement with Israel.” *Daily News Egypt*. 14 Ağustos 2020. <https://egyptindependent.com/iran-turkey-lash-out-at-uae-over-agreement-with-israel/>.
- “Iran, Turkey, and Qatar can form alliance: Hamas representative in Tehran.” *Tehran Times*. 7 Eylül 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/452187/Iran-Turkey-and-Qatar-can-form-alliance-Hamas-representative>.
- “Iranian Speaker’s Aide: UAE to Be Engulfed in Zionist Regime’s Fire.” *Fars News Agency*. 14 Ağustos 2020. <https://www.farsnews.ir/en/news/13990524000505/Iranian-Speaker39-s-Aide-UAE-Be-Englfd-in-Zinis-Regime39-s-Fire>.
- “Is UAE’s alliance with Israel against Iran or Turkey?” *Daily Sabah*. 20 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/is-uaes-alliance-with-israel-against-iran-or-turkey>.
- “Islamic Ummah’s wrath will engulf UAE, Iranian parliamentary committee warns.” *Tehran Times*. 24 Ağustos 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/451672/Islamic-Ummah-s-wrath-will-engulf-UAE-Iranian-parliamentary>.
- “‘Israel-UAE deal null and void for Turkey’.” *Yenisafak English*. 15 Ağustos 2020. <https://www.yenisafak.com/en/news/israel-uae-deal-null-and-void-for-turkey-3536894>.

- “Joint Statement by Saudi Arabia, UAE, Bahrain and Egypt Relating to New Terror Designation,” *The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia*, 25 Temmuz 2017, <https://www.saudiembassy.net/statements/joint-statement-saudi-arabia-uae-bahrain-and-egypt-relating-new-terror-designations>.
- “Massive Qatari media campaign targets Arab opinion following UAE-Israel peace deal.” *Al Arabiya*. 14 Ağustos 2020. <https://english.alarabiya.net/en/features/2020/08/14/Massive-Qatari-media-campaign-targets-Arab-opinion-following-UAE-Israel-peace-deal>.
- “Mauritania affirms support for UAE following Israel deal to normalize relations.” *Al Arabiya*. 16 Ağustos 2020. <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/08/16/Mauritania-affirms-support-for-UAE-following-Israel-deal-to-normalize-relations>.
- “Netanyahu Privately Accepts Arms Sales to UAE.” *Kayhan*. 4 Eylül 2020. <http://kayhan.ir/en/news/82433/netanyahu-privately-accepts-arms-sales-to-uae>.
- “Netanyahu says Israel’s annexation plan of occupied West Bank suspended ‘for time being’.” *Daily Sabah*. 17 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/netanyahu-says-israels-annexation-plan-of-occupied-west-bank-suspended-for-time-being>.
- “Oman Supports UAE Decision to Normalize Ties with Israel.” *Asharq Al Awsat*. 14 Ağustos 2020. <https://english.aawsat.com/home/article/2447746/oman-supports-uae-decision-normalize-ties-israel>.
- “Palestine says UAE’s deal with Israel ‘betrays’ Jerusalem.” *Yenisafak English*. 14 Ağustos 2020. <https://www.yenisafak.com/en/world/palestine-says-uaes-deal-with-israel-betrays-jerusalem-3536786>.
- “Peace deal at the White House.” *Ahram Online*. 15 Eylül 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/381169/A1Ahram-Weekly/World/Peace-deal-at-the-White-House.aspx>.
- “Pompeo to tour region after UAE-Israel deal.” *Ahram Online*. 23 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/378381/World/Region/Pompeo-to-tour-region-after-UAEIsrael-deal.aspx>.
- “Regional disputes escalate after controversial Israel-UAE deal.” *Daily Sabah*. 17 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/regional-disputes-escalate-after-controversial-israel-uae-deal>.

- “Road to Saudi ties with Israel being paved, cautiously.” *Daily News Egypt*. 22 Eylül 2020. <https://egyptindependent.com/road-to-saudi-ties-with-israel-being-paved-cautiously/>.
- “Rouhani Urges Betrayers of Palestine Not to Claim Arabism.” *Fars News Agency*. 16 Eylül 2020. <https://www.farsnews.ir/en/news/13990626000994/Rhani-Urges-Berayers-f-Palesine-N-Claim-Arabism>.
- “Rouhani warns UAE: Lest deal with Tel Aviv open a way for Israeli presence in the region.” *Tehran Times*. 15 Ağustos 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/451275/Rouhani-warns-UAE-Lest-deal-with-Tel-Aviv-open-a-way-for-Israeli>.
- “Ruling AKP denounces UAE-Israel deal.” *Hürriyet Daily News*. 15 Ağustos 2020. <https://www.hurriyetdailynews.com/ruling-akp-denounces-uae-israel-deal-157423>.
- “Saudi Arabia says it stands by Palestinians, supports efforts for just solution to issue: Cabinet.” *Ahram Online*. 15 Eylül 2020 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/381183/World/Region/Saudi-Arabia-says-it-stands-by-Palestinians,-suppo.aspx>.
- “Saudi Arabia’s Zionist Connection.” *Kayhan*. 8 Eylül 2020. <http://kayhan.ir/en/news/82594/saudi-arabia%E2%80%99s-zionist-connection>.
- “Sisi discusses Middle East peace process, Egyptian-American relations with head of World Jewish Congress.” *Ahram Online*. 17 Eylül 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/383320/Egypt/Politics-/Sisi-discusses-Middle-East-peace-process,-Egyptian.aspx>.
- “The art of the deal.” *Ahram Online*. 20 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1203/378049/AlAhram-Weekly/World/The-art-of-the-deal.aspx>.
- “The UAE-Israel agreement and the Arab World.” *Daily Sabah*. 26 Ağustos, 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/the-uae-israel-agreement-and-the-arab-world>.
- “The UAE-Israel deal gives Saudi Arabia a new opportunity.” *Al Arabiya*. 16 Ağustos 2020. <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2020/09/01/The-UAE-Israel-deal-gives-Saudi-Arabia-a-new-opportunity->.

- “Trump Ready to Sell Any Weapons to ‘Wealthy’ Arabs.” *Kayhan*. 15 Eylül 2020. <http://kayhan.ir/en/news/82856/trump-ready-to-sell-any-weapons-to-%E2%80%98wealthy%E2%80%99-arabs>.
- “Trump Says UAE Bid to Buy F-35 Fighter Jets from US ‘Under Review.’” *Fars News Agency*. 20 Ağustos 2020. <https://www.farsnews.ir/en/news/13990530000543/Trmp-Says-UAE-Bid-By-F-35-Figher-Jesfrm-US-’Under-Review’>.
- “Trump says UAE interested in buying F-35 jets, willing to pay ‘a lot of money’.” *Yenisafak English*. 20 Ağustos 2020. <https://wa-piri-yenisafaken-mobil.azurewebsites.net/news/trump-says-uae-interested-in-buying-f-35-jets-willing-to-pay-a-lot-of-money-353723.4>.
- “Trump wants Jewish votes, UAE wants US arms, Israel wants Palestinian lands.” *Daily Sabah*. 17 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/trump-wants-jewish-votes-uae-wants-us-arms-israel-wants-palestinian-lands>.
- “Trump-Netanyahu ‘peace show’.” *Daily Sabah*. 22 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/trump-netanyahu-peace-show>.
- “Turkey criticizes Bahraini deal with Israel.” *Hürriyet Daily News*. 12 Eylül 2020. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-criticizes-bahraini-deal-with-israel-158198>.
- “Turkey mulls withdrawing envoy, suspending ties with Abu Dhabi over deal with Israel.” *Hürriyet Daily News*. 14 Ağustos 2020. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-mulls-withdrawing-envoy-suspending-ties-with-abu-dhabi-over-deal-with-israel-157389>.
- “UAE ‘will never abandon’ Palestinians, Senior Official Says after Israel Deal.” *Al Arabiya*. 17 Eylül 2020. <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2020/09/17/UAE-will-never-abandon-Palestinians-senior-official-says-after-Israel-deal>.
- “UAE and S. Arabia are part of the Zionist project in West Asia: Saudi analyst.” *Tehran Times*. 16 Ağustos 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/451283/UAE-and-S-Arabia-are-part-of-the-Zionist-project-in-West-Asia>.
- “UAE has long-lasting support for Palestine: Abu Dhabi Palestinian Business Council.” *Al Arabiya*. 18 Ağustos 2020. <https://english.alarabi->

ya.net/en/News/gulf/2020/08/18/UAE-has-long-lasting-support-for-Palestine-Abu-Dhabi-Palestinian-Business-Council.

“UAE leads Gulf peace with Israel.” *Ahram Online*. 20 Ağustos 2020. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/0/378004/AIAhram-Weekly/0/UAE-leads-Gulf-peace-with-Israel.aspx>.

“UAE position on Palestine in line with Arab consensus, says diplomat.” *Arab News*. 15 Ağustos 2020. <https://www.arabnews.com/node/1719976/middle-east>.

“UAE Says Peace Accord Is a Historic Step to Achieve Stability in Middle East.” *Asharq Al Awsat*. 17 Eylül 2020. <https://english.aawsat.com/home/article/2512821/uae-says-peace-accord-historic-step-achieve-stability-middle-east>.

“UAE summons Iranian Chargé d’Affairs over Rouhani’s Israel deal threats.” *Arab News*. 16 Ağustos 2020. <https://www.arabnews.com/node/1720326/middle-east>.

“UAE, Israel deal against democracy in Arab world: Experts.” *Yenisafak English*. 15 Ağustos 2020. <https://www.yenisafak.com/en/news/uae-israel-deal-against-democracy-in-arab-world-experts-3536895>.

“UAE, Israel deal not surprising, but shameful.” *Yenisafak English*. 15 Ağustos 2020. <https://www.yenisafak.com/en/news/uae-israel-deal-not-surprising-but-shameful-3536897>.

“UAE, Israel launch official phone links after normalisation deal.” *Daily News Egypt*. 16 Ağustos 2020. <https://dailynewsegypt.com/2020/08/16/uae-israel-launch-official-phone-links-after-normalisation-deal/>.

“UAE, Israel reach ‘historic deal’ to normalize relations.” *Arab News*. 16 Ağustos 2020. <https://www.arabnews.com/node/1718936/middle-east>.

“UAE, Israel strike deal to normalize ties, halt annexation plans.” *Daily News Egypt*. 13 Ağustos 2020. <https://dailynewsegypt.com/2020/08/13/uae-israel-strike-deal-to-normalize-ties-halt-annexation-plans/>.

“UAE-Israel agreement will threaten the national security of the region: Qatari analyst.” *Tehran Times*. 23 Ağustos 2020. <https://www.tehran->

times.com/news/451587/UAE-Israel-agreement-will-threaten-the-national-security-of-th.

“UAE-Israel deal breaks Arab unity, endangers Palestinian cause, experts say.” *Daily Sabah*. 11 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/uae-israel-deal-breaks-arab-unity-endangers-palestinian-cause-experts-say>.

“UAE-Israel deal step to Middle East peace: Egypt’s El-Sisi.” *Arab News*. 2 Eylül 2020. <https://www.arabnews.com/node/1728466/middle-east>.

“UAE-Israel deal will not come at expense of Palestinian cause: Abu Dhabi Crown Prince.” *Al Arabiya*. 31 Ağustos 2020. <https://english.alarabiya.net/en/2020/09/01/UAE-Israel-deal-will-not-come-at-expense-of-Palestinian-cause-Abu-Dhabi-Crown-Prince>.

“UAE-Israel intelligence base on Yemeni island of Socotra.” *Daily Sabah*. 5 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/uae-israel-intelligence-base-on-yemeni-islandof-socotra>.

“UAE-Israel relationship is a sovereign decision, not directed against anyone: Gargash.” *Al Arabiya*. 9 Eylül 2020. <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2020/09/09/UAE-Israel-relationship-is-a-sovereign-decision-not-directed-against-anyone-Gargash>.

“UAE made strategic mistake by normalizing ties with Israel, says advisor.” *Tehran Times*. 24 Ağustos 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/451642/UAE-made-strategic-mistake-by-normalizing-ties-with-Israel-says>.

“Wake up call for Palestinian cause.” *Daily Sabah*. 7 Eylül 2020. <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/wake-up-call-for-palestinian-cause>.

“Zarif’s assistant says UAE-Israel agreement not beneficial to the region.” *Tehran Times*. 18 Ağustos 2020. <https://www.tehrantimes.com/news/451422/Zarif-s-assistant-says-UAE-Israel-agreement-not-beneficial-to>.

Dış Politikada Ulusal Güvenliğin Tahakkümü: İsrail'in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm

Ceyhun Çiçekçi*

Öz

Son on yıl boyunca İsrail, Türkiye'nin desteğini kaybetmek pahasına, Doğu Akdeniz'de politik güzergahını değiştirerek Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'yle müttefik oldu. Söz konusu ittifak, genel olarak, 2009-2011 yıllarında bölgede keşfedilen gaz rezervleriyle açıklandı. Fakat troyka, politik olarak kullanışlı ve masum açıklamaların aksine, gerçek bir askeri ittifakın parçası oldular. Buna göre, enerji diplomasisi, ilişkilerinin özünü örtebilmek için kullanıldı. Bu çalışma öncelikle dış politika-ulusal güvenlik ilişkilerini kavramsal bir anlayışla analiz etmektedir. Sonrasında, İsrail'in dışişlerindeki ulusal güvenlik tahakkümüne dair temel argümanını test edebilmek için İsrail dış politikasının ayırt edici vakaları incelenmektedir. Çalışma, son olarak Ocak 2020'de imzalanan Doğu Akdeniz Boru Hattı anlaşmasına kadar geçen süredeki askeri gelişmeleri değerlendirerek, troykanın askeri ittifakını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın izlediği bu metodoloji, kuşkusuz bahsi geçen askeri ittifakın gerçek yüzünü ve sivil bir girişim olmadığını gösterecektir.

Keywords: Dış Politika, Ulusal Güvenlik, Militarizm, İsrail, Doğu Akdeniz

* Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, TR, Erdek Meslek Yüksek Okulu, Yerel Yönetimler Programı, orcid.org/0000-0002-5036-537X, ccicekci@bandirma.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 1, pp. 119-157
Received: 29.10.2020
Accepted: 26.01.2021
DOI: 10.26513/toed.818032

The Dominance of National Security in Foreign Policy: Militarism in Israel's East Mediterranean Policy

Ceyhun Çiçekçi*

Abstract

Throughout the last decade, Israel changed its political path in the East Mediterranean and allied with Greece and the Greek Administration of Southern Cyprus at the expense of losing Turkey's support. This alliance is generally explained by gas reserves which were explored in 2009- 2011 across the region. However, the troika has in fact been in a military alliance contradicting politically useful and "innocent" explanations. Accordingly, energy diplomacy has been used to cover the essence of this relationship. This study firstly analyzes foreign policy-national security relations in a conceptual manner. Then, some selective cases of Israeli foreign policy will be examined in order to test the main argument of this study that national security dominates Israeli foreign policy. Lastly, this study aims at debunking the military alliance among the troika by pointing out the military events that took place until the signing of the EastMed Pipeline Deal in January 2020. In this way, the study will surely unearth the real nature of such a military alliance and that this alliance is not a civilian enterprise.

Keywords: Foreign Policy, National Security, Militarism, Israel, East Mediterranean

* Dr. Lecturer, Bandirma Onyedi Eylul University, TR, Erdek Vocational School, Local Governments Program, orcid.org/ 0000-0002-5036-537X, ccicekci@bandirma.edu.tr

1. Giriş

Bir süredir Doğu Akdeniz bölgesinin kıyıdaş ülkelerde ve uluslararası kamuoyunda gündemde olduğu gözlemlenmektedir. Hatta denilebilir ki Doğu Akdeniz, bu süreçte “bir bölge” hüviyetine kavuşmaktadır. Yakın geçmişte bağımsız bir alt-sistem olarak pek ismi duyulmayan bu bölge, bugün artık ilgili ülkelerin ulusal güvenlik ve dış politika gündemlerinde oldukça üst sıralara taşınmış durumdadır.

Doğu Akdeniz’i bölgeselleştiren temel unsur, hiç kuşkusuz son on yılda bu bölgenin çeşitli noktalarında keşfedilen enerji kaynaklarıdır. Keşfedilmiş ve ispat edilmiş doğalgaz rezervleri, yeni rezervlerin olasılığını güçlendirdiği için bölge ve bölge dışı ülkelerin de dikkatini bu yöne çevirmesine sebep olmuştur. Böylece Doğu Akdeniz, bağımsız bir gündemle uluslararası projelerin ve politikaların da merkezine oturmuştur.

İsrail’in Doğu Akdeniz politikası, bugüne kadar üzerinde pek durulmayan bir konu başlığı olmuştur. Daha ziyade Filistin sorunu ve İran “tehdidi” bağlamında gündeme gelen İsrail, uluslararası kamuoyunun dikkatini artık Doğu Akdeniz’deki konumuyla da çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında İsrail, kuşkusuz Doğu Akdeniz’in kritik önemdeki aktörlerinden biridir. Doğal olarak da İsrail’in bölge politikalarını akademik bir incelemeye tabi tutmak, bölge jeopolitiğini anlamlandırabilmek adına elzemdir.

Fakat böylesi bir incelemeye başlarken öncelikle İsrail dış politikasının genel seyirindeki niteliklere eğilmek de gerekmektedir. Bu bağlamda, İsrail dış politikası hakkında yapılacak bir tartışma, niteliksel olarak söz konusu dış politikanın zihinsel altyapısını ortaya çıkarmaya yarayabilir. Bu çalışma da öncelikle İsrail dış politikasını mercek altına almaktadır. Yoğun ulusal güvenlik gündeminin perdelemesiyle İsrail dış politikasının aslında bir savunma ve ulusal güvenlik politikası olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda da selektif örneklerle dış politikadaki manevra alanının kısıtlılığı, bu kısıtlılığın sebepleri ve dolayısıyla ulusal güvenlik başlıklarının dış politika sahasına hakimiyeti açıklanmaktadır. Söz konusu ulusal güvenlik gündeminin başatlığı ve dış politika sahasındaki hakimiyeti, görünürde bir enerji diplomasisi olarak gelişen İsrail’in Doğu Akdeniz politikasındaki hamlelerinin analiziyle örneklendirilmektedir.

2. Kavramsal Tartışma: Dış Politika-Ulusal Güvenlik İlişkisi

Dış politika ile ulusal güvenlik arasında güçlü bir ilişki vardır. Hatta denilebilir ki devletler, dış politikalarını kurgularken öncelikle ulusal güvenliklerini hesaba katarak, stratejiler geliştirirler. Bu bağlamda ulusal güvenlik, dış politikanın olmazsa olmaz bir parçasıdır.¹

Günümüzde akademik yayınlara göz atıldığında dahi kabaca gözlemlenebilecek başlıca husus, dış politika ile ulusal güvenlik kavramlarının bir diğeri yerine ya da birlikte sıklıkla kullanıldığıdır.² Bu açıdan bakıldığında, dış politika ve ulusal güvenlik kavramlarının sınırlarının bulanıklaştığı ve dahi kavramsal bir netlikten uzaklaştığı iddia edilebilir.

Dış politika ile kastedilen kavramsal alan, kuşkusuz daha geniş bir içeriğe tekabül etmektedir. Bu bağlamda dış politika, ulusal güvenliği kapsar ve daha geniş bir çerçeve sunar.³ Ulusal güvenlik politikalarının uygulanabilmesi, ancak dış politika yaklaşımlarıyla belirgin bir uyum arz ettiğinde mümkün olabilir.

Bir devletin dış politikası, her şeyden önce egemenlik sahasının dışında kalan kısımla ilişkilerine işaret eder. Bir diğ er ifadeyle dış politika, devletlerin sınırları ötesindeki dünyayla ilişkilerini biçimlendirmeye yarar. Devletler, kurguladıkları ve uyguladıkları dış politika söylem ve pratikleriyle birlikte uluslararası politikada birer özne olarak kendilerini ifade ederler.⁴ Bir özne olarak devletin kimliğini ve çıkarlarını dış politika davranışları üzerinden tespit edebilmek mümkündür. Bu bağlamda dış politika, devletlerin, sistemin parçası birer üniteler olarak, uluslararası politikadaki etkileşimlerinin tümüdür ve tanımlayıcı bir öğesidir.⁵

¹ Jean Frederic Morin ve Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox* (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 5-6.

² Bu durumun örneği olabilecek çok sayıda yayına literatürde rastlanabilir. Bir örnek için bkz. Melvyn P. Leffler, *Safeguarding Democratic Capitalism: U.S. Foreign Policy and National Security 1920-2015* (New Jersey: Princeton University Press, 2017). Ayrıca özellikle AB'nin bu bağlamdaki girişimleri de etkili olmuştur. Bknz. "Foreign and Security Policy," European Union Official Website, Son erişim: 17 Ekim 2020, https://europa.eu/european-union/topics/foreign-security-policy_en.

³ Laura Neack, *Studying Foreign Policy Comparatively: Cases and Analysis* (Maryland: Rowman & Littlefield, 2019), 7.

⁴ Morin ve Paquin, *Foreign Policy Analysis*, 4.

⁵ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika," içinde *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, ed. Atilla Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 74.

Dış politikayla ulusal güvenlik arasındaki ilişki ise her iki kavramın da oldukça geniş bir anlam çeşitliliğine sahip olmasından dolayı tanımlaması zor bir olgudur. Her ne kadar dış politika ulusal güvenliği de kapsayan bir içerik sunsa da her iki kavramın da devlet organizasyonu içerisinde sahiplenen kurumları farklıdır. Dış politika alanıyla dışişleri bakanlıkları yetkilendirilirken ulusal güvenlik konuları için ise ekseriyetle savunma bakanlıkları görevlendirilir.⁶ Bu bağlamda, dış politikanın görece sivil bir alan olduğu da tespit edilebilir. Savunma bakanlıklarının, genel olarak, askeri güvenlik konularıyla ilgilerini sınırlı tutmaları, dışişleri bakanlıklarının ise dış dünyayla iletişimden sorumlu olmaları genel kabul gören organizasyonel yaklaşımlardır. Ayrıca her iki alanda da profesyonellik ön plana çıkar ve diplomatlarla subaylardan oluşan bürokratik bir yapılanma söz konusudur. Her iki alanı da yönlendirecek olan siyasi irade olsa da nihai kertede ilgili politikaların uygulanmasında icracı statüde söz konusu profesyonel kadrolar görev alır.

Kaldı ki dış politikanın ve ulusal güvenlik politikalarının araçları da birbirinden oldukça farklıdır. Dış politika sahasında ekseriyetle sivil diplomatik faaliyetler ön plana çıkarken ulusal güvenlik politikalarının merkezinde askeri yaklaşımlar yer tutar. Uluslararası politikanın da temel dinamiği olarak diplomasi, bizzat ulusal güvenlik politikalarının askeri tabiatından kaynaklanabilecek olası savaşları önleyebilmek üzere kendini meşrulaştırır. Bir diğer ifadeyle dış politika ve onun temel aracı olarak diplomasi, ordulara gerek kalmaksızın uluslararası politikadaki sorunların hallini önceler ve hayata geçirir.

Fakat nihayetinde orduların bir dış politika aracı olarak kullanılması da mümkündür. Daha ziyade zorlayıcı diplomasi olarak bilinen uygulama sahası, askeri gücün bir biçimde devreye sokularak, muhatap ülkenin dış politika davranışlarının değiştirilmesini amaçlar. Bu yöntem de kuşkusuz, dış politikanın ulusal güvenlik politikalarıyla kesiştiği gri bir alanı tarif eder.

⁶ İsrail kontekstinde ulusal güvenlik konularıyla ilgilenen birden fazla bakanlık bulunmaktadır. Bu bağlamda, Savunma Bakanlığı'nın yanı sıra İstihbarat Bakanlığı, Kamu Güvenliği Bakanlığı ve Stratejik İşler Bakanlığı da ulusal güvenlik konularıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bknz. The Knesset Official Website, Son erişim: 17 Ekim 2020, <https://main.knesset.gov.il/EN/mk/government/Pages/governments.aspx?govId=35>.

Ulusal güvenlik alanındaki akademik literatür, kavramın tanımı itibariyle oldukça genişleyen bir spektruma sahiptir. Bugün artık hemen her şey ulusal güvenliğin alanına girebilir ve bu minval üzere birtakım uygulamalara konu olabilir. Bu açıdan bakıldığında, güvenlik çalışmalarında özellikle Soğuk Savaş'ın bitişi önemli bir kırılmayı da temsil etmektedir.⁷ Devletlerin ulusal güvenlik kaygılarını salt militarist bir çizgide algıladıkları ve buna istinaden pratikler geliştirdikleri bir dönem olarak Soğuk Savaş, bitişiyle birlikte oldukça farklı ve çeşitli yaklaşımları da gündeme taşımıştır.

Günümüzde güvenliği askeri, ekonomik, siyasal, toplumsal ve çevresel alt başlıklarıyla kabaca beş ayrı sektörde incelemek, genel kabul görmüş bir yaklaşım olarak bilinmektedir.⁸ Soğuk Savaş dönemi ve öncesine dair askeri güvenlik gündeminin başatlığı, günümüzde tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Fazlasıyla girift bir ulusal güvenlik gündemi, devletlerin kıt kaynaklarını güvenikleştirici süreçlere aktarmalarına ve buna mukabil pratikler üretmelerine zemin hazırlamaktadır.

Güvenlik çalışmalarının temel sorunsalı olarak güvenlik kavramının semantik sınırları, erken dönem güvenlik çalışmalarına da damga vurmuş bir olgudur. Bu bağlamda güvenlik, sınırları tamamıyla bulanık ve alabildiğine genişletilebilecek bir hassasiyet taşır.⁹ İnsanların temel değerleri yaşamlarıdır ve bu sebeple insanlar, yaşamlarının garantisini sağlayabilmek anlamına gelen güvenlikleri uğruna hemen her şeylerinden vazgeçebilirler. Bu durum, güvenlik başlığı altında değerlendirilen problemlerin diğer bütün alanlara karşı belirgin bir söylem-pratik üstünlüğü kurmasına vesile olur. Hatta devletler, güvenikleştirme süreçleriyle insanların güvenlik algılarını istismar edebilirler. Nihayetinde güvenliğe dair kaygıların dillendirilmesi, diğer her konu başlığına galebe çalacak bir üstünlük sağlar ve hemen her olumsuzluğu perdelemek için kullanılabilir.

Lakin devletlerin dış politikaları, ekseriyetle siviller tarafından yönlendirilir ve sivil amaçları önemserler. Günümüzde 'yumuşak güç' olarak isimlendirilen etki kapasitesi, devletlerin herhangi bir askeri tedbire

⁷ David A. Baldwin, "Security Studies and the End of the Cold War," *World Politics* 48, no. 1 (Ekim 1995): 117-141.

⁸ Barry Buzan, Ole Weaver ve Jaap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Colorado: Lynne Rienner, 1998).

⁹ Arnold Wolfers, "'National Security' as an Ambiguous Symbol," *Political Science Quarterly* 67, no. 4 (Aralık 1952): 481-502.

gerek kalmaksızın dış politikalarındaki hedeflere ulaşmalarını simgeler.¹⁰ Her ne kadar jeopolitik dönüşüm süreçlerinde sert güç unsurları devreye girse de dış politika, bir araç olarak ekseriyetle diplomasiye yaslanır ve sivillerin diğer ülke sivillerini etki altına alması ve ülke çıkarlarını bu yolla gerçekleştirmesi temelinde hayat bulur.

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında dış politika sahası, ulusal ölçekteki kimliksel inşa süreçlerinin de dışavurumu olarak görülebilir. Bu bağlamda dış politika, kendisine biçebileceği dönüştürücü bir misyonla, dünya üzerindeki ulusların ve onları temsil eden devletlerinin kimliklerini ve dolayısıyla ulusal çıkarlarını etkilemek kaygısıyla hareket edebilir. Ahlaki bir takım önermelerle, dünya politikasına yön vermeye çalışabilir. Amerikan dış politikasının tarihinde sıklıkla karşılaşılabilecek bir olgu olarak misyoner yaklaşım, dış politikada diğer ulusları dönüştürmek ve çeşitli nitelikleri itibarıyla kendine benzetmeye çalışmak yolunda atılmış adımlardan oluşur.¹¹ İdeolojik ve siyasi benzeşmeler, askeri ve ekonomik kapasiteleri ve dolayısıyla ikili ilişkileri dönüştürecek bir zemin yaratacaktır.

Dış politika-ulusal güvenlik ilişkisi, İsrail özelinde oldukça güçlü bir örnek teşkil eder. Hatta bu çalışmanın da iddia ettiği üzere, İsrail dış politikasının varlığı dahi tartışmalıdır. İsrail devletinin bir dış politikadan ziyade savunma/ulusal güvenlik politikasına sahip olduğu mütemadiyen dillendirilen bir argümandır. Bu bağlamda İsrail dış politikası, ulusal güvenlik yaklaşımlarının etkisi altında olmaktan da öte, bu yaklaşımlarca yönlendirilen bir güzergaha sahiptir. Kaldı ki aşağıda da örneklerle ifade edileceği üzere, İsrail dış politika tarihine kuşbakışı bakıldığında, ulusal güvenlik kaygılarının dış politikayı domine ettiği ve şüpheye yer bırakmayacak ölçüde bir tahakküm kurduğu dahi iddia edilebilir.

Elbette ki ulusal güvenlik kaygılarının güçlü bir biçimde tezahürü, dış politikayı yöneten siyasal elitler nezdinde bir profil değişimine de sebep olabilir. Bu açıdan bakıldığında, İsrail dış politikasının dönüm noktalarında muvazzaf ya da emekli askerlerin ön plana çıktığı da sıklıkla

¹⁰ Joseph S. Nye, "Soft Power," *Foreign Policy*, no. 80 (Sonbahar 1990): 153-171.

¹¹ Michael Cox, Timothy J. Lynch ve Nicholas Bouchet, *US Foreign Policy and Democracy Promotion: From Theodore Roosevelt to Barack Obama* (New York: Routledge, 2013), 1-13.

gözlemlenebilir. Hatta bu tandans İsrail özelinde o denli güçlüdür ki devletin kategorik tanımlanmasını dahi olumsuzlamaya referans oluşturur. ‘Garnizon Devlet’ olarak adlandırılan militarist devlet yapılanmalarına İsrail’in de örnek verilmesi, pek çok akademik çalışmada karşılaşılabilecek bir durumdur.¹²

Yukarıdaki açıklamalara güncel bir referans olması hasebiyle, İsrail siyasetinin cari dizilimi de oldukça açıklayıcıdır. Halihazırda Netanyahu liderliğindeki İsrail hükümetinde dışişleri bakanlığını eski bir genelkurmay başkanı yürütmektedir. 2007-2011 arasında Genelkurmay Başkanı olan Gabi Aşkenazi, 2008 yılının son günlerinde Gazze’ye düzenlenen ve çok sayıda sivilin öldürülmesiyle sonuçlanan Dökme Kurşun Operasyonu ve 2010 yılının Mayıs ayında uluslararası sularda hukuk dışı bir biçimde müdahale edilen ve sivillerin katline sebep olan Mavi Marmara baskını esnasında söz konusu görevini yürütmekteydi. Bu açıdan bakıldığında, Aşkenazi’nin dışişleri bakanı olarak görevlendirilmesi, her ne kadar iç siyasi dengelerin bir sonucu olarak görülebilecekse de İsrail’in dış politikasında verilmek istenen mesajı güçlendirmek amacını da gerçekleştirmiş olmaktadır. Bir diğer ifadeyle İsrail, sivillerin katline cevaz vermiş eski bir genelkurmay başkanını dış politikasının yönetimine getirerek, dış politikada militarist yönelimin tescillenmesini de sağlamaktadır.

Bu çalışmanın da dikkat çektiği üzere, İsrail’in Doğu Akdeniz politikasındaki başlıklar, kamuoyuna sunulduğu versiyonlarından oldukça farklı bir minvalde seyretmektedir. Genel hatlarıyla enerji kaynakları ekseninde geliştirilen diplomasi ve bu minvaldeki işbirliği potansiyeli olarak gelişen İsrail’in Doğu Akdeniz politikası, günümüzde geldiği nokta itibariyle oldukça militarist bir görünüm sunmaktadır.

¹² İsrail’i “Garnizon Devlet” olarak sınıflandıran çalışmalardan birkaçı için bkz. Jacob Abadi, *Israel’s Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy* (Londra: Frank Cass, 2004), XI-XXV; Dwight J. Simpson, “Israel: A Garrison State,” *Current History* 58, no. 341 (Ocak 1970): 1-6; Rebecca L. Schiff, “Civil-Military Relations Reconsidered: Israel as an “Uncivil” State,” *Security Studies* 1, no. 4 (1992): 636-658.

3. İsrail Dış Politikasını Tartışmak: Ulusal Güvenliğin Tahakkümü

İsrail devletinin bir dış politikası var mıdır? Bu soru, uzun bir süredir akademik çevrelerce dile getirilen bir husustur. Bir dış politika yaklaşımından ziyade caydırıcılık eksenli savunma politikasına sahip olduğu sıklıkla ifade edilir.¹³ Bu açıdan bakıldığında, İsrail özelinde dış politika ile savunma politikası arasında net bir sınır çizilebilir pek mümkün değildir. Diplomatik aktivizminin altında da çoğu zaman ulusal güvenlik kaygıları barındıran devletin motivasyon kodlarını tarihsel bir zeminde anlamlandırabilmek, önemli bir girişim olacaktır.

İsrail dış politikası, neredeyse devletin bağımsızlığını ilan ettiği yıllardan bu yana belirgin birtakım prensipler üzerinden hareket etmektedir. Bunların başında da kendisine uygulanan diplomatik izolasyonun bir biçimde ortadan kaldırılması ya da mümkün mertebe yumuşatılması yatmaktadır.¹⁴ Bu yaklaşımın altında da İsrail'in neredeyse istisnai bir ulusal güvenlik politikası olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İsrail dış politika tarihinde diplomatik izolasyonu aşabilmek amacıyla çeşitli girişimler olduğu da gözlemlenebilir. Özellikle coğrafyasını çevreleyen Arap devletlerinin şiddetli reddiyesi, İsrail'i söz konusu Arap çemberinden ötelede işbirliği yapabileceği aktörler aramaya itmiştir. Bu bağlamda, İsrail devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1950'li yıllarda Arap çemberinin hemen dışında kalan Türkiye, İran ve Etiyopya gibi devletlerle ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Hatta bir süre sonra bu ilişki biçimi bir nevi askeri-istihbari bir ortaklığa dönüşmüş ve İsrail kaynaklarında "Çevre Paketi" olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁵ İşte bütün bu diplomatik aktivizmin

¹³ Baruch Kimmerling'in aktardığı bir anekdotta, dönemin Başbakanı ve Savunma Bakanı David Ben Gurion'un Dışişleri Bakanı Moşe Şaret'e "Savunma Bakanlığı güvenlik politikalarını belirler, Dışişleri Bakanlığı ise bu politikaları anlatmakla görevlidir" dediğini belirtir. İsrail dış politikası olarak anılan alan, geleneksel olarak, daha ziyade ulusal güvenlik/savunma ihtiyaçlarının hakimiyetindeki bir sahayı tarif eder. Detaylı bilgi için bkz. Baruch Kimmerling, "Patterns of Militarism in Israel," *European Journal of Sociology* 34, no. 2 (1993): 207. Ayrıca daha eski tarihli akademik bir metin için şuraya da bakılabilir: Avi Shlaim ve Avner Yaniv, "Domestic Politics and Foreign Policy in Israel," *International Affairs* 56, no. 2 (İlkbahar 1980): 242.

¹⁴ Efraim Inbar, "Jerusalem's Decreasing Isolation: Israel in the World," *Middle East Quarterly* (İlkbahar 2013): 27-38.

¹⁵ Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 33-71.

arka planında, devletin bekasını merkeze alan ulusal güvenlik kaygılarıyla bezenmiş bir yönelimin bulunduğu söylenebilir. Bu yaklaşımın izleri, tarihsel ve fikri olarak, İsrail devletinin bağımsızlığını henüz kazanmadığı dönemlere kadar sürülebilir.

Büyük güçlerin önerdiği ve ana akım Siyonizm'in kabullendiği coğrafi varlığa itirazla şekillenen Revizyonist Siyonizm, Ürdün nehrinin her iki yakasında kurulacak bir İsrail devletini formüle etmekteydi.¹⁶ Vladimir Ze'ev Jabotinsky de bu akımın önde gelen sözcüsü konumundaydı. Kendisinin formüle ettiği "Demir Duvar" yaklaşımı, İsrail devletinin bağımsızlığını kazanması durumunda uygulaması gereken ulusal güvenlik politikasını programlaştırmaktaydı. Bu yaklaşımın temelinde de o tarihler itibariyle muhayyel İsrail'i çevreleyen Arap devletlerine kıyaslamalı olarak üstünlük kurulması hedeflenmekteydi. Böylece Arap devletleri caydırılabilecek ve İsrail'e karşı oluşturabilecekleri potansiyel tehditler daha başından engellenmiş olacaktı.¹⁷ Bir başka ifadeyle, kökleri itibariyle İsrail dış politikası, aslında bir savunma doktrinine yaslanmaktadır.

Günümüzde dahi İsrail, ulusal güvenlik ve dış politikasının temeline güçlü bir caydırıcılığı konumlandırmaktadır.¹⁸ Bir savunma politikası yaklaşımı olarak açıklanabilecek olan caydırıcılık, İsrail kontekstinde farklı bir konum kazanarak, dış politikanın da temel direği haline gelmiştir. Hatta öyle ki caydırıcılık politikasındaki olası başarısızlıklar, İsrail toplumu nezdinde de ciddi karşılıklar bulmuştur. Bu bağlamda, Ekim 1973'teki Yom Kippur Savaşı'nı anmak açıklayıcı olabilir.

Sadece altı yıl öncesinde edinilmiş "büyük zafere" karşın Arap ordularının görece ilerleme sağlaması, bu tarihlerde İsrail devletinde ve toplumunda büyük bir şok etkisi yaratmıştır.¹⁹ Hatta öyle ki bu savaşta İsrail askeri envanterinde bulunan nükleer silahların bir son çare olarak kullanılması

¹⁶ Lenni Brenner, *The Iron Wall: Zionist Revisionism from Jabotinsky to Shamir* (Londra: Zed Books, 1984), 86.

¹⁷ Brenner, *The Iron Wall*, 73-78.

¹⁸ Belfer Center Special Report, *Deterring Terror: How Israel Confronts the Next Generation of Threats* (USA: Belfer Center, Ağustos 2016), 24-25, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IDFDoctrineTranslation.pdf>.

¹⁹ Emmanuel Navon, "From Kippur to Oslo: Israel's Foreign Policy, 1973-1993," *Israel Affairs* 10, no. 3 (2004): 9.

dahi gündeme gelmiştir.²⁰ İsrail toplumu açısından “ikinci bir *Holokost* ihtimali” olarak algılanan Ekim 1973'teki savaş, İsrail siyasetinde de kısa vadede büyük bir dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Devletin bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren iktidarda bulunan İşçi Partisi, Yom Kippur Savaşı'ndaki görece kötü performansına istinaden, 1977 seçimlerinde iktidara layık görülmemiştir. Bu tarihlerde İsrail toplumunda iyice belirginleşen Sefarad-Mizrahi varlığının da yoğun katkısıyla Likud Partisi, iktidarı devralmıştır.²¹ Bu örnekten de anlaşılabilirce üzere İsrail, ulusal güvenliğinde oluşabilecek aksaklıklara karşı aşırı hassas bir tavır takınabilmektedir.

Benzer bir tavır, Oslo Süreci'nde de gözlemlenmiştir. 1980'li yıllar itibariyle İran İslam Devrimi'nin de yoğun etkisiyle yükselen İslamcı hareketler, Birinci İntifada sürecinde Filistin'deki direnişin öncü temsilcileri haline gelmişlerdi.²² Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) liderliğinin bu tarihlerde Tunus'ta bulunması, İsrail'in elini güçlendirmiş ve FKÖ'yle barış sürecine gidilmiştir.²³ Böylece Oslo Süreci olarak bilinen ve çeşitli anlaşmalar imzalanarak Filistin'de bağımsız bir devlet kurulmasını hedefleyen bir süreç başlatılmıştır. Filistin toplumu nezdinde görece olumlu bir yankı uyandırsa da İsrail toplumunun sağ görüşlü kesimlerinde ciddi tepkiler, yine Oslo Süreci'yle birlikte baş göstermiştir.

Oslo Süreci'ni ve imzalanan anlaşmaları “ihane” olarak niteleyen sağcı siyasetçiler, muhayyel Filistin devletine verilecek Batı Şeria üzerinden ciddi bir karşı propagandaya başlamıştır.²⁴ Batı Şeria'da bulunan Yahudi yerleşimleri ve buradaki Yahudi nüfus, giderek radikalize bir kitle haline gelmiştir. Bu süreç, Başbakan İzak Rabin'in bir miting esnasında vurularak

²⁰ “Dayan Pushed PM Meir to Consider Using Nuclear Weapons in 1973 War,” *The Times of Israel*, 3 Ekim 2013, <https://www.timesofisrael.com/dayan-pushed-pm-meir-to-consider-using-nuclear-weapons-in-1973/>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

²¹ Colin Shindler, *The Rise of the Israeli Right: From Odessa to Hebron* (New York: Cambridge University Press, 2015), 295-311.

²² Lisa Taraki, “The Islamic Resistance Movement in the Palestinian Uprising,” *Middle East Report*, no. 156 (Ocak-Şubat 1989): 30-2.

²³ Avi Shlaim, “The Oslo Accord,” *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (İlkbahar 1994): 38.

²⁴ Ehud Sprinzak, “Netanyahu's Safety Belt,” *Foreign Affairs* 77, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1998): 18.

öldürülmesine kadar gitmiştir.²⁵ Ayrıca sağ partiler ve özellikle de Benjamin Netanyahu liderliğindeki Likud'un köpürtmesiyle, söz konusu karşı söylem uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Kaldı ki Rabin'in öldürülmesinden hemen sonra Netanyahu başbakan seçilmiştir. Bu sonucun altında Filistinli İslamcı grupların Oslo Süreci'ne şiddetli muhalefeti olduğu kadar, İsrail toplumunun güvenlikçi yaklaşımının da yattığı belirtilmelidir.

Bir diğer "başarısızlık hikayesi" de Ariel Şaron'a aittir. 2005 yılında dış politikada bir atak geliştirebilmek, uluslararası kamuoyu nezdinde itibar kazanabilmek ve işgalin yarattığı külfetten kurtulabilmek adına Gazze'den tek taraflı bir çekilme planını uygulamaya koymuştur. Aslında oldukça makul bir hesaplamanın ürünü olan bu dış politika hamlesi, Şaron'un liderliğini yaptığı Likud Partisi'nin siyasal çizgisine tamamıyla tersti. Ayrıca Gazze'de yıllar içerisinde oluşmuş bir yerleşimciler kitlesi de mevcuttu. Bu durum, haliyle Şaron'a yönelik tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Siyasette bulunduğu süre zarfında daha ziyade "bir kahraman" olarak referanslanan Şaron²⁶, artık bir "vatan haini" damgası yemiştir.²⁷ Kısa bir süre sonra da Likud Partisi'nden ayrılarak Kadima Partisi'ni kurmak zorunda kalmıştır.

Gazze'de bulunan Filistinli direniş örgütlerine taviz olarak algılanan bu çekilme, İsrail ulusal güvenliğine hanel getirebileceği kaygısıyla olumsuzlanmıştır. Her ne kadar söz konusu çekilme hayata geçirilmiş ve günümüzde de sürdürülüyor olsa da Şaron'un siyasal kariyerini nahoş bir algıyla bitirmesine vesile olmuştur. Kısa bir süre sonra da hastalanarak başbakanlığı devretmek zorunda kalmıştır.²⁸

²⁵ "Assassination in Israel: The Overview; Rabin Slain After Peace Rally in Tel Aviv; Israeli Gunman Held; Says He Acted Alone," *The New York Times*, 05 Kasım 1995, <https://www.nytimes.com/1995/11/05/world/assassination-israel-overview-rabin-slain-after-peace-rally-tel-aviv-israeli.html>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

²⁶ Ekim 1973'te gerçekleşen Yom Kippur Savaşı'nda başında bulunduğu birlikle birlikte Süveyş Kanalı'nın batı yakasına geçerek Mısır ordularının arkasına sarkması, İsrail'i muhtemel bir yenilgiden kurtarmıştı. Bu tarihten itibaren Şaron'un itibarı da büyük ölçüde artmıştı.

²⁷ Geoffrey Levin, "Ariel Sharon's Legacy of Separation," *The Atlantic*, 11 Ocak 2014, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/01/ariel-sharons-legacy-of-separation/282955/>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

²⁸ "A Mild Stroke Sends Sharon to the Hospital," *The New York Times*, 19 Aralık 2005, <https://www.nytimes.com/2005/12/19/world/middleeast/a-mild-stroke-sends-sharon-to-the-hospital.html>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

2020 yılında açıklanan “Yüzyılın Anlaşması” da benzer bir reaksiyonla karşılaşmıştır. Bu anlaşma metnini Amerika Başkanı Donald Trump’ın hem danışmanı hem de damadı sıfatıyla hazırlayan Jared Kushner’in İsrail yanlısı bir tutum takındığı ve bunu da anlaşmanın hükümlerine yansıttığı sıklıkla ifade edilse de nihai kertede Başbakan Netanyahu, özellikle de Batı Şeria ile ilgili hükümleri önemsemmiştir. Hem teolojik hem de savunma kapasitesi bağlamında anlam yüklenen Batı Şeria, anlaşma hükümleri uyarınca İsrail devletinin ilhak ihtimaliyle karşılaşmıştır. Netanyahu’nun temsil ettiği revizyonist Siyonist çizgi açısından oldukça tutarlı bir talep olarak Batı Şeria’nın ilhakı, İsrail kamuoyundan kaynaklanabilecek aşırı tepkileri de önleyebilecek bir hamle olarak görülmüştür.

Bir süre sonra Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile imzalanan İbrahim Anlaşması, İsrail’in Batı Şeria’yı ilhakını durdurmuş ve BAE yetkilileri de kendileri açısından söz konusu anlaşmayı, Batı Şeria’nın ilhakını engelleyebilmek üzerinden meşrulaştırmaya çalışmıştır.²⁹ Fakat Netanyahu, olası tepkilerin şiddetinden de çekindiği için olsa gerek, Batı Şeria’nın ilhakının durdurulmadığını ya da iptal edilmediğini, aksine sadece ertelendiğini duyurmak gerekliliğini hissetmiştir.³⁰ Bu durum da kuşkusuz Netanyahu’nun hem partisinin tabanından hem de genel kamuoyundan alabileceği tepkileri hesaba kattığını göstermektedir.

İsrail dış politikası, yukarıda anlatılanların ışığında değerlendirildiğinde, sivil bir içerik ve tercihler silsilesi olmaktan ziyade, askeri birtakım ihtimaller ve gereklilikler üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca yine net bir biçimde anlaşılabilirliği üzere, İsrail kamuoyu da ulusal güvenlik eksenli dış politikanın sıkı takipçisi görünümündedir. Bir başka ifadeyle, İsrail kamuoyu güvenlik diline oldukça teşne bir nitelik sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, güvenikleştirici aktörlerin görece kolay bir söylemsel imkana sahip oldukları iddia edilebilir. Lakin güvenlik uygulamalarındaki olası aksaklıklar, kamuoyunun sıkı takibi neticesinde, ilgili siyasi aktörlerin kısa vadede siyaset sahnesinden silinmelerine sebep olabilmektedir.

²⁹ Oraib Al Rantawi, “The UAE Lie of ‘Stopping’ Israel’s West Bank Annexation,” *Yedioth Ahronot*, 12 Eylül 2020, <https://www.ynetnews.com/article/SyVh9A74D>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

³⁰ “Netanyahu Says Israel’s Annexation Plan of Occupied West Bank Suspended ‘for Time Being’,” *Daily Sabah*, 17 Ağustos 2020, <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/netanyahu-says-israels-annexation-plan-of-occupied-west-bank-suspended-for-time-being>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

Günümüzde Doğu Akdeniz'deki gelişmelerde de İsrail dış politikasının benzer pozisyonlar aldığı gözlemlenebilir. Bu bağlamda, enerji alanında işbirliği ve dolayısıyla enerji diplomasisi olarak öne çıkan başlıklar ve ülkeler, büyük bir süratle askeri terminolojinin sahasına girmekte ve bu minval üzere güvenlikleştirilmektedir. İsrail'in hem Yunanistan'la hem de GKRY ile geliştirdiği ilişkiler, bu tanımlamaya neredeyse birebir uymaktadır.

4. İsrail'in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm

İsrail'in Doğu Akdeniz politikasına genel hatlarıyla bakıldığında, dış politikasındaki ulusal güvenlik eksenli değerlendirmelerin ve uygulamaların bu bölgede de fazlasıyla hayata geçirildiği rahatlıkla tespit edilebilir. Bu bağlamda, Türkiye ile 1990'lı yılların ikinci yarısında hayata geçirdiği işbirliğinin ve 2010'lu yıllarda da Yunanistan-GKRY ikilisiyle yakınlaşmasının özünü askeri ilişkiler oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle militarizm, İsrail'in Doğu Akdeniz politikasının hakim rengini temsil etmektedir.

Yukarıda da anıldığı üzere İsrail'in Yunanistan-GKRY aksıyla geliştirdiği ilişkileri, ekseriyetle 2009 yılında keşfedilen doğalgaz yataklarına dayanmaktadır. GKRY'nin sözde münhasır ekonomik bölgesine (MEB) tekabül eden Afrodit rezervi ve İsrail MEB'nin sınırları içerisinde kalan Leviathan ve Tamar doğalgaz yatakları, ikili ve üçlü ilişkilerin hızlı bir biçimde gelişmesinin temel tetikleyicileri olmuştur.³¹

İsrail-Türkiye ilişkilerinin kötüleşmeye başlaması, Doğu Akdeniz bölgesi açısından 2009 sonrası yeni dönemin işaret fişeği fonksiyonunu üstlenmiştir. Bu bağlamda, 29 Ocak 2009 tarihinde İsviçre'nin Davos kasabasında Dünya Ekonomik Forumu kapsamında düzenlenen "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıklı panelde konuşmacı olan Başbakan Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in şahsında İsrail politikalarına yönelik olarak ağır eleştirilerde bulunmuş ve paneli terk etmiştir.³² Bu gelişmeyle

³¹ Tuğçe Ersoy, "Emerging Alliances, Deteriorating Relations: Turkey, Israel and Greece in the Eastern Mediterranean," içinde *Contemporary Israeli-Turkish Relations in Comparative Perspective*, ed. Ayşegül Sever ve Orna Almog (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 101.

³² "Benim İçin Davos Bitti," *Hürriyet*, 30 Ocak 2009, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/benim-icin-davos-bitti-10886978>, Son erişim: 29 Ekim 2020.

birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri de düşüşe geçmiş ve bir krizler sarmalının içerisine girmiştir. Doğu Akdeniz'de stratejik bir işbirliğini temsil eden İsrail-Türkiye ilişkilerinin çökmesi, İsrail'in bölgenin diğer devletlerine yönelmesinin de önünü açmıştır. Bu bağlamda, Türkiye gibi bir NATO üyesi ve ayrıca AB üyesi olan Yunanistan'la ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

Davos'ta yaşanan ve kamuoyunca "One Minute!" krizi olarak bilinen vakıa, aslında Türkiye-İsrail ilişkilerinin politik sektöründe büyük bir kırılma yaratmıştır. Bu tarihten sonra askeri sektördeki ilişkiler bir biçimde devam etse de 31 Mayıs 2010 gecesi yaşanan Mavi Marmara baskınıyla birlikte nihayete ermiştir. Bu bağlamda, Mavi Marmara baskını ve İsrail'in uluslararası hukuka aykırı bir biçimde burada ölümlerine sebep olduğu dokuz Türk vatandaşı, Türkiye'nin İsrail'le olan askeri işbirliğine de nokta koymasını beraberinde getirmiştir. Bu tarih, İsrail'in özellikle Yunanistan'la askeri ilişkilerini geliştirmeye yoğunlaştığı bir milat olarak düşünülebilir.³³

Hatta Türkiye-İsrail ilişkileri açısından Davos'ta yaşanan politik kırılma ve bir krizler sarmalı olarak bu durumun yarattığı güç boşluğu, İsrail tarafından ivedilikle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İsrail Başbakanı Netanyahu, Şubat 2010'da Moskova'daki Puşkin Cafe'de Yunan mevkidaşı Papandreu ile görüşmüş ve bu görüşmede Yunan mevkidaşını İsrail'e davet etmiştir. Aynı senenin Temmuz ayında İsrail'e giden Başbakan Papandreu'nun ziyaretine karşılık bir ay kadar sonra, Ağustos 2010'da da Başbakan Netanyahu Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuştur.³⁴ İsrail ve Yunanistan arasında oldukça hızlı bir biçimde cereyan eden bu yakınlaşma, İsrail'in Doğu Akdeniz'de ile yani Türkiye ile uzun yıllara dayanan askeri işbirliğini bir an önce ikame etmeye çabalamasıyla anlaşılabilir. Henüz Türkiye-İsrail ilişkileri bir biçimde tamir edilebilir bir pozisyondayken, Başbakan Netanyahu'nun izlediği siyasetten Türkiye'nin gözden çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Benzer bir içerik inşa edilerek, bu sefer de Yunanistan'la askeri bir işbirliği için ortak zemin yaratılmaya çalışılmaktadır. Bir diğer ifadeyle İsrail, bölge siyasetinde militarist bir pozisyonu korumakta ve konsolide etmektedir.

12 Aralık 2010 tarihli *The Jerusalem Post* gazetesinin haberine göre,

³³ Ersoy, "Emerging Alliances," 132.

³⁴ "Netanyahu's Big Fat Greek Wedding," *Haaretz*, 1 Temmuz 2011, <https://www.haaretz.com/1.5024702>, Son erişim: 18 Ekim 2020.

İsrail savunma endüstrisinden ve Savunma Bakanlığı'ndan yetkililer, Yunan Hava Kuvvetleri'ne milyonlarca dolarlık silah satışı için temaslarda bulunmuşlardır.³⁵ Bu açıdan bakıldığında, Doğu Akdeniz'deki güç dengelerini de dönüştürebilecek olan söz konusu silah satış pazarlıkları, Türkiye'nin gözden çıkarılmasıyla alakalı olduğu kadar, İsrail'in militaristik yaklaşımıyla da birebir örtüşmektedir. Yunanistan'la ilişkilerini ekseriyetle enerji diplomasisi alanından meşrulaştırma çabası içerisinde olan İsrail, aksine ulusal güvenliğin sahasına giren eylemlerle biçim verdiği bir ortaklığın arifesindedir.

Aynı tarihlerde buna paralel bir diğer gelişme de İsrail-GKRY arasında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İsrail ve GKRY, deniz yetki sahalarını ve münhasır ekonomik bölgelerini belirleyen bir anlaşmaya imza koymuşlardır.³⁶ Böylece iki ülke arasında bir işbirliği alanı tesis edilmekle birlikte, yakınlaşmalarının lokomotifini daha ziyade askeri ortaklıklar oluşturmuştur. Hatta söz konusu anlaşma akabinde, tarihte ilk defa bir GKRY Cumhurbaşkanı İsrail'e resmi bir ziyarette bulunmuş ve iki ülke savunma bakanları, kısa bir süre içerisinde karşılıklı temaslarını yoğunlaştırarak, askeri işbirliklerinin zeminini hazırlamışlardır.³⁷

Bu tarihlere de tekabül etmesi açısından, İsrail ve Yunanistan arasındaki ilişkiler özellikle askeri alanda ivme yakalamış ve iki ülke ilişkileri ortak askeri tatbikat düzenlemeye varan bir güzergah takip etmiştir.³⁸ Bu bağlamda, henüz Doğu Akdeniz'deki enerji yataklarına dair herhangi bir ortak gelecek projeksiyonu öngörülmezken, Yunanistan'ın hava sahasında

³⁵ "Israeli Defense Industries in Talks with Greek Army," *The Jerusalem Post*, 12 Aralık 2010, <https://www.jpost.com/defense/israeli-defense-industries-in-talks-with-greek-army>, Son erişim: 18 Ekim 2020.

³⁶ "Cyprus and Israel Sign Deal Demarcating Sea Borders," *Haaretz*, 17 Aralık 2010, <https://www.haaretz.com/1.5094734>, Son erişim: 28 Ekim 2020.

³⁷ Marinos Papaioakeim, "The Rise of the Cyprus' Defence Diplomacy in its Neighbourhood," *The Cyprus Review* 30, no. 1 (İlkbahar 2018): 99-102.

³⁸ Aslında iki ülke arasında düzenlenen ilk tatbikat, 28 Mayıs-12 Haziran 2008 tarihleri arasındaki *Glorius Spartan*'dir. Lakin bu hava tatbikatı ekseriyetle İran'ı hedef almıştır. Bknz. "U.S. Says Israeli Exercise Seemed Directed at Iran," *The New York Times*, 20 Haziran 2008, <https://www.nytimes.com/2008/06/20/washington/20iran.html>, Son erişim: 18 Ekim 2020. Bu bağlamda, dış politikada İsrail militarizmine yönelik bir temel oluştursa da Doğu Akdeniz dengeleri açısından değerlendirilemeyecek bir gelişmedir. Tziampiris, İran'ı hedef aldığı belirtilen tatbikat için seçilen ismin dahi oldukça manidar olduğunu belirtir. Detaylı bilgi için bknz. Aristotle Tziampiris, *The Emergence of Israeli-Greek Cooperation* (Londra: Springer, 2015), 77-78.

ortak bir askeri tatbikat gerçekleştirmişlerdir. Ekim 2010'da gerçekleşen tatbikat kapsamında İsrail, *Apache* ve *Black Hawk* helikopterleriyle katılım göstermiş ve buna mukabil Yunan hava gücü de helikopterler ve jetlerle eşlik etmiştir.³⁹ Özellikle hava sahasının kısıtlılığı sebebiyle İsrail, hava gücünün eğitimini Türkiye ile ilişkileri kötüleşmeden evvel Türk hava sahasını kullanarak yaptığından, Yunan hava sahasını Türkiye'nin ikamesi olarak görmüş ve bu ülkeyle ilişkilerine bu minvalde özel bir önem atfetmiştir.⁴⁰

Ayrıca 2011 yılından itibaren İsrail, Yunanistan ve ABD'nin katıldığı *Noble Dina* isimli deniz tatbikatı da düzenlemektedir. Bu bağlamda anmak gerekir ki söz konusu tatbikatın başlangıç tarihi, Türkiye-İsrail-ABD katılımıyla düzenlenen *Reliant Mermaid* isimli deniz tatbikatından Türkiye'nin çekildiği tarihlerle örtüşmektedir. Yukarıda da anıldığı üzere, İsrail donanmasının Mavi Marmara gemisine düzenlediği baskın neticesinde Türk vatandaşlarının öldürülmesi, Türkiye'nin ortaklarından olduğu söz konusu tatbikattan çekilmesine yol açmıştır. Böylece oluşan güç boşluğundan Yunanistan faydalanarak, İsrail-ABD ikilisinin bölgesel ortağı hüviyetine kavuşmaya çalışmıştır. Kısacası *Noble Dina* isimli deniz tatbikatı, 1998-2009 arasında yapılan *Reliant Mermaid*'in ikamesidir.⁴¹

Kuşkusuz yukarıda anlatılanlar, İsrail'in Doğu Akdeniz politikasındaki ulusal güvenlik vurgusuna yönelik oldukça güçlü verilerdir. Henüz enerji diplomasisi sahasında herhangi bir ilerleme sağlanmamışken İsrail, Yunanistan'la ortak askeri tatbikatlar düzenlemeye başlamıştır. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz bölgesindeki güç dengeleri de dönüşmüş ve İsrail, bölgesel ittifak yapılanmasını, Yunanistan'la Türkiye'yi ikame ederek şekillendirmiştir.

2011 yılının son günlerine kadar yapılan ortak askeri tatbikatlar ayrıca anlamlıdır. Hatta birtakım iddialara göre, 2010-2012 yılları arasında İsrail ve Yunanistan'ın ortaklaşa düzenledikleri askeri tatbikatların sayısı

³⁹ "Israel Woos Greece After Rift With Turkey," *BBC*, 16 Ekim 2010, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-11556442>, Son erişim: 17 Ekim 2020.

⁴⁰ "Israeli Military Offsets Turkey's Loss with Greece, Romania," *Asbarez*, 29 Eylül 2010, <http://asbarez.com/85907/israeli-military-offsets-turkeys-loss-with-greece-romania/>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

⁴¹ Jean-Loop Samaan, *The East Mediterranean Triangle at Crossroads* (US: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2016), 1-2.

en az 13'tür.⁴² Genel hatlarıyla enerji diplomasisiyle açıklanan İsrail'in Doğu Akdeniz politikası, ulusal güvenliği baskın bir biçimde vurgulayan askeri güvenlik girişimlerinin yansımaları olarak görülebilir. Doğu Akdeniz'de keşfedilen ve fakat resmi raporlarla ispatlanmamış olan enerji yataklarının potansiyelinin Aralık 2011'de açıklanması, bu tarihe kadar yapılan ortak askeri tatbikatların politik zeminine dair genel geçer iddiaları yanlışlamaktadır.⁴³ Bir diğer ifadeyle İsrail, Doğu Akdeniz politikasında Türkiye'yi dengeleyebilmek adına, enerji diplomasisini öne çıkartarak, askeri girişimlerini sümenaltı etmeye çalışmıştır.

Ortak askeri tatbikatlar bir yandan hız kesmeden devam ederken, İsrail ile GKRY arasında imzalanan anlaşmalar yine İsrail'in militarize Doğu Akdeniz politikasına güçlü veriler sağlamıştır. İsrail menşeli *Globes* sitesinin haberine göre, savunma işbirliği ve istihbarat alanında yapıldığı ifade edilen anlaşmalar, GKRY Savunma Bakanı Demetris Eliades'in İsrail'e yaptığı ziyaret esnasında hayata geçirilmiştir.⁴⁴ Bu noktada önemli olan bir diğer husus ise İsrail'in Türkiye politikasında da belirgin bir değişim gözlenmesidir. Bu bağlamda İsrail, Türkiye'nin Kıbrıs adasına yönelik hassasiyetlerini biliyor olmasına rağmen, Türkiye-İsrail ilişkilerinin tamiri açısından ihtimallerin bulunduğu Ocak 2012 gibi oldukça erken bir tarihte, GKRY ile savunma ve istihbarat alanında anlaşma imzalayabilmiştir.

İsrail ile GKRY arasındaki ilişkilerin kapsamı, salt iki ülke arasındaki diplomatik gelişmelerle sınırlı olmayıp, ABD'deki lobicilik faaliyetlerini de içermektedir.⁴⁵ Helen Amerikan Liderlik Konseyi (HALC-*Hellenic American Leadership Council*) ile Amerikan Yahudi Topluluğu (AJC-*American Jewish Community*) arasındaki ilişkiler, özellikle 2013 yılı

⁴² George N. Tzogopoulos, "The Future of Greek-Israeli Relations," *BESA Center Perspective Paper*, no. 788, 8 Nisan 2018, <https://besacenter.org/perspectives-papers/greece-israel-relations/>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁴³ George Stavris, "The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a Net for Turkey?," *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 2 (Yaz 2012): 90.

⁴⁴ "Israel, Cyprus Sign Defence Agreements – Reports," *Globes*, 10 Ocak 2012, <https://en.globes.co.il/en/article-1000714277>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁴⁵ AJC'nin Mavi Marmara Baskını sonrasında GKRY'yi ziyaret ettiği ve burada GKRY Lideri Hristofyas ile görüştüğü de bilinmektedir. Bu görüşmede AJC heyeti, Kıbrıs için "neler yapabileceklerini" istişare etmişlerdir. Amerikan yönetimini baskılama potansiyeliyle bilinen Yahudi lobisinin bu önemli kuruluşu, bu ifadelerle kuşkusuz ki GKRY'ye Amerikan yönetimi nezdinde politik destek vaadinde bulunmaktadır. Bknz. Stavris, "The New Energy," 92.

itbarıyla farklı bir safhaya girmiştir. Bu bağlamda, Amerikan Kongresi'nde etkinlik kazanabilme ve güçlerini ortak çıkarlar doğrultusunda organize edebilmek adına, Senatör Gus Bilirakis ve Senatör Ted Deutch tarafından Kongre Helen İsrail İttifakı (*Congressional Hellenic Israel Alliance*) kurulmuştur.⁴⁶ Bu hamleyle birlikte Yahudi lobisi ve Rum lobisi koordinasyon halinde, İsrail ve GKRY arasındaki ilişkileri güçlendirmek, Türkiye'ye yönelik silah satışlarına sınırlama getirebilmek ve GKRY'ye yönelik uygulanan silah ambargosunu kaldırabilmek ekseninde lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir.⁴⁷

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda, İsrail ve GKRY'nin dolaylı olarak ortak askeri hedefler belirleyerek, Türkiye aleyhinde çalışmalar yaptığı anlaşılabilir. Daha ziyade güvenlik işbirliğinin yansımaları olarak görülebilecek söz konusu gelişmeler, 2013 yılı itibariyle Türkiye'nin dengelenmesi çabalarının bir sonucu olarak da okunabilir.⁴⁸

Hatta söz konusu lobilerin işbirliği göreceli olarak kurumsallaşmış ve 2018 yılında Lefkoşa'da düzenlenen kutlama organizasyonu ile taçlandırılmıştır. GKRY'deki Yunan Büyükelçiliğinde *Kathimerini* gazetesinin editörü Tom Ellis'in moderatörlüğünde yapılan kutlama toplantısında konuşan Kongre Helen İsrail İttifakı Direktörü Endy Zemenides, ilişkilerin seyrini de özetleyen ifadeler kullanmıştır. İsrail'in Yunanistan-GKRY ikilisiyle geliştirdiği güvenlik ilişkilerinin teyidi olarak da görülebilecek olan açıklamalarında Zemenides, enerji diplomasisiyle başlayan sürecin güvenlik işbirliğine doğru hızla evrildiğini ifade etmiştir.⁴⁹

6 Kasım 2013 tarihli *The Times of Israel* haberine göre İsrail, tarihinin

⁴⁶ Gus M. Bilirakis ve Ted Deutch, "Hellenic-Israeli Partnership Strengthens Democracy," *The Washington Times*, 13 Şubat 2013, <https://www.washingtontimes.com/news/2013/feb/13/bilirakis-and-deutch-hellenic-israeli-partnership-/>, Son erişim: 17 Ekim 2020.

⁴⁷ "HALC, AJC Join Forces in Effort to Bolster Cyprus Security, Halt Sale of F-35 Jets to Turkey," *Kathimerini*, 7 Mayıs 2018, <https://www.ekathimerini.com/228354/article/ekathimerini/comment/halc-ajc-join-forces-in-effort-to-bolster-cyprus-security-halt-sale-of-f-35-jets-to-turkey>, Son erişim: 17 Ekim 2020.

⁴⁸ Arye Mekel, "Birth of A Geopolitical Bloc: The Israel-Greece-Cyprus Axis," *Haaretz*, 31 Ocak 2016, <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-birth-of-a-geopolitical-bloc-the-israel-greece-cyprus-axis-1.5397833>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

⁴⁹ "AJC, HALC Mark Fifth Anniversary of Congressional Greece-Israel Alliance," *Kathimerini*, 10 Mayıs 2018, <https://www.ekathimerini.com/228513/article/ekathimerini/community/ajc-halc-mark-fifth-anniversary-of-congressional-greece-israel-alliance>, Son erişim: 18 Ekim 2020.

en büyük hava gücü tatbikatını yine Yunanistan'ın ortaklığında, ABD ve İtalya'nın da katılımıyla gerçekleştirmiştir. Bu sefer İsrail hava sahasının kullanıldığı tatbikat, İsrail tarihinin en geniş kapsamlı hava tatbikatı olması açısından da oldukça açıklayıcıdır. Eilat şehrinin yakınlarında bulunan Uvda üssünü merkez alan tatbikat sebebiyle, İsrail hava sahasının neredeyse yarısına tekabül eden güney koridoru araç trafiğine kapatılmıştır. Amerikan tatbikatlarına referansla *Blue Flag* olarak isimlendirilen tatbikatın ekseriyetle bir önceki ay Cenevre'de başlatılan İran nükleer görüşmelerine cevap niteliğinde olduğu haberlere yansımıştır.⁵⁰ Lakin Yunanistan'ın bu tatbikattaki konumu, İran'a yaklaşımı noktasında oldukça tartışmalıdır. Bu bağlamda Yunanistan'ın tatbikattaki konumu, daha ziyade Türkiye'nin yokluğuyla anlamlandırılabilir. İsrail için Doğu Akdeniz'de yeni bir askeri ortak olarak beliren Yunanistan, her ne kadar İran politikaları noktasında ayrışsa da İsrail'le ortak askeri tatbikatlar düzenleme yoluyla, Türkiye'ye mesaj verme kaygısı taşımaktadır. Ayrıca İsrail açısından Doğu Akdeniz politikasındaki militarizasyonun da bir başka örneği olarak telakki edilebilir. Tatbikatın ortaklarının NATO ülkelerinden oluşması da ayrıca kayda değerdir. Denilebilir ki İsrail, Doğu Akdeniz'deki askeri girişimlerini NATO kılıfıyla örtmeye çalışmaktadır.

Üç ülkenin yakınlaşmasının bir diğer kırılma noktası ise 2014 yılıdır. 2014 yılında Türkiye'nin Kıbrıs adasının güneyinde başlattığı sismik araştırmalar, GKRY'nin sözde MEB'ine tekabül etmesi sebebiyle hem GKRY'nin hem de Yunanistan'ın Türkiye'den algıladığı tehdidi arttırmıştır. Bu gelişme de Yunanistan ve GKRY'nin İsrail'le yakınlaşması için oldukça güçlü bir gerekçe oluşturmuştur.⁵¹

2014 yılının kritik bir yıl olarak algılanmasının temelinde ise İsrail'in GKRY ile ortak askeri tatbikatlar faslını artık bir anlaşmayla taçlandırmış olmasında yatmaktadır. İki ülke arasında yapılan anlaşma neticesinde, İsrail-GKRY ikilisinin ortak askeri tatbikatlarını programlı ve sistematik bir biçimde devam ettirme arzusunda oldukları anlaşılmaktadır.⁵²

⁵⁰ "Israel Preps for Massive Air Drill with US, Greece, Italy," *The Times of Israel*, 6 Kasım 2013, <https://www.timesofisrael.com/israel-to-conduct-massive-air-drill-with-us-greece-italy/>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁵¹ Zenonas Tziarras, "Israel-Cyprus-Greece: A 'Comfortable' Quasi-Alliance," *Mediterranean Politics* 21, no. 3 (2016): 415.

⁵² A. Murat Ağdemir, "Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?," *Perceptions* XXI, no. 2 (Yaz 2016): 110.

Bu bağlamda, 11 Şubat 2014 tarihinde ilk *Onisilos-Gideon* tatbikatı gerçekleştirilmiş ve iki ülke arasındaki askeri işbirliği pekiştirilmiştir.⁵³ Sonrasında aynı tatbikatın ikinci ayağı olarak, 21 Ekim 2014'te gerçekleştirilen *Onisilos-Gideon* tatbikatı da anılması gereken ortak askeri girişimlerdenidir. İsrail ile GKRY'nin ortaklaşa düzenledikleri askeri tatbikat, GKRY'nin hava sahasında gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ İki ülke arasında yürürlüğe giren savunma işbirliği anlaşması, söz konusu tatbikatların da yasal zeminini oluşturmaktadır. Böylece düzenli olarak ortak askeri tatbikatlar düzenlenebilmektedir.

İsrail'in Yunanistan-GKRY ile geliştirdiği askeri ilişkileri, Ortadoğu özelinde yaşadığı problemlere de çözüm üretebilmesi noktasında, bir takım işlevsel olanaklar sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın Suriye'de konuşlandığı S-400 hava savunma sistemlerinin İsrail Hava Kuvvetleri'ni sınırlandırıcı etkisi, Girit'te bulunan S-300 sistemleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. 2015 yılında Girit'te konuşlu bulunan S-300 hava savunma sistemleri, İsrail Hava Kuvvetleri tarafından test edilmiş ve bu bağlamda, İsrail jetleri S-300 sistemlerinin kilitleme, radar izleme ve sistemi körleştirme ihtimallerine dair veri toplamaya çalışmıştır.⁵⁵

29 Ekim 2015 tarihli *Defence News*'in haberine göre İsrail, 2013'teki *Blue Flag* tatbikatının devamı niteliğinde iki hafta süren bir askeri tatbikat düzenleyerek, Doğu Akdeniz'deki militarist görünümünü güçlendirmeye devam etmiştir. Bu tatbikat kapsamında önemli bir husus ise tatbikatın aslında NATO üyeleriyle gerçekleştirilmiş olmasıdır.⁵⁶ ABD, Polonya ve Yunanistan'ın katıldıkları tatbikat, hem İsrail'in NATO ülkeleriyle dolaylı bir ilişki biçimi geliştirmesine işaret etmekte hem de Yunanistan'la geliştirdiği askeri ilişkileri NATO kılıfıyla perdelemesine yardımcı olmaktadır.

⁵³ Papaioakeim, "The Rise," 100.

⁵⁴ "Cyprus and Israel Complete Onisilos-Gideon Exercise," *Gold News*, 22 Ekim 2014, <http://www.goldnews.com.cy/en/economy/cyprus-and-israel-complete-onisilos-gideon-exercise>, Son erişim: 28 Ekim 2020.

⁵⁵ "Israel Trained Against Russian-made Air Defense System in Greece: Sources," *Reuters*, 4 Aralık 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-israel-greece-idUSKBN0TN10G20151204>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

⁵⁶ "Israel Concludes Multinational Blue Flag Drill," *Defence News*, 29 Ekim 2015, <https://www.defensenews.com/training-sim/2015/10/29/israel-concludes-multinational-blue-flag-drill/>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

2017 yılında da söz konusu ilişkiler daha ziyade askeri bir zeminde yürümeye devam etmiştir. Bu bağlamda, Mart ayında gerçekleştirilen *Onisilos-Gideon* tatbikatı da oldukça mühimdir. Lefkoşa'nın hava sahasında gerçekleştirilen tatbikata İsrail Hava Kuvvetleri'nden çok sayıda jet katılmıştır.⁵⁷ GKRY'nin de askerleri ve zırhlı araçlarıyla katıldığı tatbikat, İsrail'in Kıbrıs adasında tatbikat yapabiliyor olması açısından ayrıca anlamlıdır.

Mart 2017'de yapılan *Iniohos* tatbikatı da NATO katılımının yoğun olduğu bir gelişme olarak not edilmelidir. Bu bağlamda; İsrail, Yunanistan, İtalya, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri söz konusu tatbikatın katılımcıları olarak bulunmuşlardır.⁵⁸ Bu noktada dikkat çeken husus, BAE'nin bir biçimde NATO üyelerinin de iştirak ettiği tatbikatın parçası olması ve Doğu Akdeniz'de görünürlük kazanması olarak not edilebilir.

2017 yılının ilerleyen aylarında iki ülke yeniden bir askeri tatbikat yapmışlardır. 10 Haziran 2017 tarihli *The Jerusalem Post*'un haberine göre, önceki tatbikatlara kıyasla, iki ülke arasındaki en geniş katımlı kara tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık olarak 400 İsrail komandosunun GKRY'ye gittiği, İsrail Hava Kuvvetleri'ne bağlı çok sayıda helikopter ve jetin de tatbikata katıldığı belirtilmektedir.⁵⁹

Haaretz gazetesinin *Kathimerini* gazetesinin haberine dayandırdığı 19 Mart 2019 tarihli haberi, Girit'e konuşlandırılacak yeni bir radar sisteminden bahsetmektedir. Buna göre, İsrail-Yunanistan-GKRY üçlüsünün askeri işbirliklerinin devamı niteliğinde bir çalışma düşünülmektedir. Girit adasına konuşlandırılacak İsrail yapımı bir radar sistemiyle, özellikle Türkiye'nin Ege Denizi ve Doğu Akdeniz havzasındaki hareketleri an be an takip edilebilecektir.⁶⁰ Tamamıyla askeri bir minvalde kurgulanan radar

⁵⁷ "Armed Forces of Cyprus and Israel Conduct the Exercise 'Onesilos-Gedeon'," *Parikiaki*, 20 Mart 2017, <http://www.parikiaki.com/2017/03/armed-forces-of-cyprus-and-israel-conduct-the-exercise-onesilos-gedeon/>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁵⁸ "Iniochos 2017 Exercise," *Hellenic Air Force*, Mart 2017, <https://www.haf.gr/en/2017/03/iniochos-2017-exercise/>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

⁵⁹ "Israeli Commandos Head to Cyprus for Largest Land-Based Drill," *The Jerusalem Post*, 10 Haziran 2017, <https://www.jpost.com/israel-news/israeli-commandos-head-to-cyprus-for-largest-land-based-drill-496421>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁶⁰ "Israel, Greece Construct New Radar System on Crete, Report Says," *Haaretz*, 19 Mart 2019, <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-greece-constructing-new-radar-in-crete-report-says-1.7039210>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

projesi, Doğu Akdeniz'deki dengelerin dönüşümüne, Türkiye'ye karşı mevzilenmeye ve yine İsrail'in militarist perspektifine işaret etmektedir.

Iniohos 2019 ismiyle Yunanistan'da yapılan ortak askeri tatbikat da Doğu Akdeniz'deki askeri tansiyonun yüksekliğine işaret eden bir başka gelişme olarak görülebilir. Bu tatbikat kapsamında Yunanistan; ABD, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail'e ev sahipliği yapmıştır. Atina'nın hava sahasında yürütülen hava tatbikatına çeşitli nitelikteki çok sayıda jet katılmıştır.⁶¹ İsrail açısından bakıldığında, yine bir NATO tatbikatı profiline sahip olsa da BAE'nin varlığı, söz konusu tatbikatın farklı amaçları olduğu yönünde şüpheler uyandırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgesel düzeyde yaşadığı tehdit algılamalarının sebeplerinden birisi olarak BAE'ye Doğu Akdeniz'de alan açılması, kuşkusuz ki İsrail-Yunanistan ikilisinin zemin hazırladığı bir gelişmedir.

3-14 Kasım 2019'da bir diğer *Blue Flag* tatbikatı gerçekleştirilmiş ve İsrail, Yunanistan, Almanya, İtalya ve ABD katılım göstermişlerdir.⁶² İsrail'in düzenlediği bu tatbikatta ilk defa F-35 jetleri de boy göstermiştir. Uvda üssünde gerçekleştirilen hava tatbikatı bağlamında belirtilmesi gereken husus, İsrail ile Yunanistan'ın bölgesel düzeydeki askeri işbirliklerini uluslararası bir çerçeve içerisinde kurumsallaştırmış olmalarıdır. Yine NATO üyesi katılımcılarla belirginleşen tatbikat, İsrail'in bölgesel düzeydeki militarist varlığını da tescil eden bir diğer gelişme olarak kaydedilebilir.

4.1. Üçlü Zirvelerin Analizi

İsrail'in Doğu Akdeniz politikası kapsamında Yunanistan ve GKRY ile geliştirdiği ilişkileri, bir süre sonra kurumsallaşarak, üçlü zirvelerin yapıldığı bir bölgesel işbirliği platformu olarak şekillenmiştir. Bu aşamada, üçlü zirvelerin ele aldığı konular ve ilan ettikleri deklarasyonlar, üç ülkenin ortak paydalarına dair oldukça açıklayıcı bir referans noktası oluşturabilir.

⁶¹ "Air Force Lauds Iniohos Exercise," *Kathimerini*, 13 Nisan 2019, <https://www.ekathimerini.com/239540/article/ekathimerini/news/air-force-lauds-iniohos-exercise>, Son erişim: 22 Ekim 2020.

⁶² "Blue Flag 2019: 40 Jets, 800 Personnel Attend IAF's Most Advanced Drill," *The Jerusalem Post*, 14 Kasım 2019, <https://www.jpost.com/israel-news/blue-flag-2019-40-jets-800-personnel-attend-iafs-most-advanced-drill-607870>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

Üç ülkenin 28 Ocak 2016 tarihinde gerçekleştirdiği ilk zirve oldukça önemlidir. GKRY'nin başkenti Lefkoşa'da gerçekleştirilen görüşmede, üçlünün arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi noktasında uzlaşıya varılmıştır. Başbakan Netanyahu'nun burada yaptığı konuşma, söz konusu ilişkilerin gidişatına dair oldukça güçlü mesajlar barındırmaktadır. Bu bağlamda Netanyahu, ortak çıkarılardan da önce ortak değerlere yönelik bir vurgu yapma ihtiyacı hissetmiştir. Üç ülkenin çoğulculuk ve çeşitlilik gibi değerleri barındıran demokrasiler olduklarını iddia eden Netanyahu, söz konusu değerlerin ortak bir payda yaratması noktasında işlevsel olduğunun altını çizmiş olmaktadır.⁶³

Ayrıca bu buluşmanın sonuç bildirgesi mahiyetinde bir deklarasyon da yayınlanmış ve üç ülke bu metinde, üzerinde uzlaşıya vardıkları ortak hareket alanlarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, özellikle enerji alanındaki işbirliği potansiyelinin bu deklarasyonda da ifade edildiği vurgulanmalıdır. Doğu Akdeniz Boru Hattı olarak isimlendirilebilecek projelere açık olduğu, bu minval üzere geliştirilecek projelerle enerji arz güvenliğinin tesis edilebileceği ve bölgesel işbirliği ve istikrara katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Böylece Türk tarafının tezleri hilafına, İsrail-Yunanistan-GKRY üçlüsü ortak projeleri gündemlerine aldıklarını teyit etmişlerdir.

Söz konusu zirvenin deklarasyonunda yer alan güvenlikle alakalı ifadeler ise oldukça enteresandır. Ocak 2016'da yapılan bu zirveye kadar geçen sürede çok defa ortak askeri tatbikat yapmış olan ülkeler, bu minvaldeki gelişmeleri yok sayarak ve deklarasyon metninde anmayarak, askeri işbirliklerinin hedefi noktasında kafa karıştırmak ister gibi görünmektedirler. Güvenlik bağlamında kullanılan ifadelerle üç ülke; terörizmi, yabancı savaşçıların sınırlar ötesi transferlerini, terörist gruplara finansal ve askeri destek veren odakları hedef almaktadır.⁶⁴ Lakin üç ülkenin Doğu Akdeniz'de bugünlere kadar gerçekleştirdikleri ortak askeri tatbikatlara dair tek bir ifade dahi bulunmamaktadır.

8 Aralık 2016'da ikincisi gerçekleştirilen üçlü zirvede Başbakan Netanyahu'nun açıklamalarıyla resmi kayıtlara geçmiş ortak acil müdahale

⁶³ "Trilateral Meeting Between Israel, Greece and Cyprus," Israel Ministry of Foreign Affairs, Son erişim: 17 Ekim 2020, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Trilateral-meeting-between-Israel-Greece-and-Cyprus-28-Jan-2016.aspx>.

⁶⁴ Israel Ministry of Foreign Affairs, "Trilateral Meeting."

gücü oluşturulmasına yönelik ifadeler, üç ülkenin güvenlik odaklı gelişim seyri izleyen ilişkileri için oldukça erken örneklerden birisidir. Bu bağlamda Başbakan Netanyahu, Doğu Akdeniz bölgesi özelinde üç ülkenin askeri birliklerinden oluşturulacak bir acil müdahale gücünün kurulması, bu birliğin sadece kriz durumlarında sınırlı olmamak kaydıyla kalıcı bir statü kazanması ve bu gücün belli bir lokasyonda konuşlanmış bir komuta merkezi olması gereğini ifade etmiştir.⁶⁵

İsrail ve GKRY'deki yangınlara yapılan ortak müdahale sonrası gelişen söz konusu fikirler, Netanyahu'nun ısrarlı vurgularına rağmen, ortak deklarasyonda yer almamıştır. Bu açıdan bakıldığında, sabit bir komuta merkezi olan ortak bir acil müdahale gücünün tesisi noktasında görüş ayrılıkları olduğu aşikardır.⁶⁶

Bu toplantının deklarasyonunda yer alan güvenlik başlıklı ifadelerde ise geniş bir tanım tercih edilmiş ve üç ülkenin terörizm alanında işbirliği yapmasından bahsedilmiştir. Bu bağlamda, terörizme karşı mücadelede uluslararası toplumla da entegre bir vaziyet alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁷

15 Haziran 2017 tarihinde Selanik'te yapılan üçlü zirvenin sonunda da ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri kapsamında, belki de üçlü ilişkilerin bu tarihten sonraki gidişatına da yoğun etkide bulunacak en önemli gelişmelerden birisi olarak, Doğu Akdeniz Gaz Boru Hattı projesinin hayata geçirilmesinin güçlü bir biçimde desteklendiği ifade edilmiştir.⁶⁸ Bu projenin hayata geçirilmesiyle hedeflenen olgu ise Doğu Akdeniz'de hem İsrail'in hem de GKRY'nin keşfettiği enerji rezervlerini direkt olarak Yunanistan ve İtalya üzerinden Avrupa pazarlarına sunmaktır. Böylece yeni ve bağımsız bir güzergah inşa edilerek, Türkiye'nin süreçten

⁶⁵ “PM Netanyahu, Cypriot President Anastasiades and Greek PM Tsipras Hold Trilateral Summit,” Israel Ministry of Foreign Affairs, Son erişim: 23 Ekim 2020, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-Cypriot-Pres-Anastasiades-and-Greek-PM-Tsipras-hold-trilateral-summit-8-December-2016.aspx>.

⁶⁶ “Israel-Greece-Cyprus Trilateral Summit Declaration,” *Onisilos*, 8 Aralık 2016, <https://www.onisilos.gr/?p=3213>, Son erişim: 23 Ekim 2020.

⁶⁷ Onisilos, “Israel-Greece-Cyprus.”

⁶⁸ “Joint Declaration of Greece-Cyprus-Israel Trilateral Summit,” Israel Ministry of Foreign Affairs, Son erişim: 17 Ekim 2020, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Documents/IsraelGreeceG2GJointDeclaration.pdf>.

dışlanması mümkün olacaktır. Elbette bahsi geçen proje, hem maliyeti hem de güvenlik açıkları sebebiyle oldukça eleştirilmiştir.

8 Mayıs 2018’de Lefkoşa’da düzenlenen dördüncü üçlü zirve, yine benzer bir minval üzere gelişmiş ve üç ülke arasındaki enerji işbirliğinin potansiyelini ve olası projeleri öne çıkaran bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda Yunanistan Başbakanı Tsipras’ın zirveye ilişkin yaptığı değerlendirmeler, tam olarak bu bağlamı doğrular niteliktedir. Başbakan Tsipras, üç ülke arasındaki gerçekleşmesi olası enerji projelerinin oldukça önemli olduklarını belirtmiş ve bu projelerin Doğu Akdeniz’de jeopolitik bir dönüşüme hizmet ettiklerini vurgulamıştır.⁶⁹ Bu noktada da tekrar gözlemlenen husus, üç ülkenin arasında gelişen güvenlik odaklı işbirliğinin bir şekilde perdelenmesidir. Enerji diplomasisi alanındaki gelişmeler, üç ülkenin ilişkilerindeki militarist boyutu perdelemeye yaramaktadır.

Fakat şurası da açıktır ki bu tarih itibarıyla üç ülke, güvenlik alanındaki işbirliklerini siyasi bir zeminde de tartışmaya başladıklarını ifade eden ve bu durumu olumlayan tavırlar almışlardır. Bu bağlamda, ilki Kasım 2017’de gerçekleşen savunma bakanları toplantısına⁷⁰ yönelik olumlu mesajlar deklarasyona da yansıtılmış ve üç ülke ilişkilerinin militarist doğası da bir biçimde kabul edilmiştir. Daha sonra da ikincisi Haziran 2018’de Lefkoşa’da düzenlenen savunma bakanları üçlü zirvesinin devamlılık arz etmesi, aslında üç ülke arasındaki ilişkilerin gerçek hüviyetine yönelik bir referans noktası da oluşturmuştur.⁷¹

Üç ülkenin beşinci buluşması olarak 20 Aralık 2018’de İsrail’in Berşeva kentinde gerçekleştirilen toplantı, savunma ve ulusal güvenlik ile ilgili konularda yine yüzeysel bir tutum belirlemiştir. Bu bağlamda, terörizme özel bir vurgu yapılarak, bu konu üzerine yapılan ve yapılacak olan üçlü toplantılara dikkat çekilmiştir.⁷²

⁶⁹ “EastMed and EuroAsia Interconnector are Flagship Projects,” The Prime Minister’s Office of Greece, Son erişim: 25 Ekim 2020, <https://primeminister.gr/en/2018/05/08/19877>.

⁷⁰ “First Meeting of Cyprus, Greece and Israel Defense Ministers,” *Parikiaki*, 7 Kasım 2017, <http://www.parikiaki.com/2017/11/first-meeting-of-cyprus-greece-and-israel-defence-ministers/>, Son erişim: 25 Ekim 2020.

⁷¹ “Trilateral Defense Summit Stresses Israel, Cyprus and Greece’s Will to Enhance Security in Region,” *Parikiaki*, 23 Haziran 2018, <http://www.parikiaki.com/2018/06/trilateral-defence-summit-stresses-israel-cyprus-and-greeces-will-to-enhance-security-in-region/>, Son erişim: 25 Ekim 2020.

⁷² “Israel-Cyprus-Greece 5th Trilateral Summit Declaration,” Hellenic Republic Greece in Israel, Son erişim: 26 Ekim 2020, <https://www.mfa.gr/missionsabroad/en/israel-en/>

Bu zirvenin önemli bir sonucu ise GKRY'nin teklifiyle Lefkoşa'da kurulması kararlaştırılan Daimi Sekreteryadır.⁷³ Söz konusu sekreteryaya, üçlü ilişkilerin kurumsallaşması noktasında oldukça önemli bir mihenk taşı olarak da görülebilir.

20 Mart 2019 tarihinde Kudüs'te gerçekleştirilen toplantıda ise İsrail, Yunanistan ve GKRY'ye ek olarak, ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo da zirveye katılmış ve Amerikan yönetiminin bölgede oluşan İsrail-Yunanistan-GKRY aksını destekleyici bir tutum takındığını vurgulamıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen toplantıda, bölgesel işbirliğinin ve enerji güvenliğinin önemini altı çizilerek, bölgesel istikrar ve güvenliğe yönelik kaygılar da ifade edilmektedir.⁷⁴ Böylece Amerikan yönetimi, İsrail'in militarist minvalde yürüttüğü ve askeri işbirliklerinden ibaret bir süreci desteklediğini açıklamış olmaktadır.

19 Aralık 2019 tarihinde onaylanan “Doğu Akdeniz Güvenliği ve Enerji Ortaklığı Yasası” isimli bir yasayla ABD'nin Doğu Akdeniz'de gelişen İsrail-Yunanistan-GKRY eksenine desteği de somutlaşmıştır. Bu bağlamda ABD; GKRY'ye yönelik silah ambargosunu kaldırmayı, söz konusu üçlüyle ilişkilerini düzenleyecek bir Doğu Akdeniz Enerji Merkezi kurmayı, Yunanistan'a dış askeri yardımda bulunmayı ve ayrıca Yunanistan ve GKRY'ye Uluslararası Askeri Eğitim yardımını vaat etmiştir.⁷⁵ Böylece Amerikan yönetimi, İsrail-Yunanistan-GKRY arasında olgunlaşan ilişkileri desteklediğini bir yasa vasıtasıyla tekrar deklare etmiş ve hatta dış politikasını bu bağlamda kalibre etmeyi tercih etmiştir.

2 Ocak 2020 itibariyle ise İsrail-Yunanistan-GKRY arasında Doğu Akdeniz Boru Hattı'na yönelik anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca, yaklaşık olarak 1900 kilometre uzunluğunda bir boru hattının

news/israel-cyprus-greece-5th-trilateral-summit-declaration-beersheba-december-20th-2018.html.

⁷³ Hellenic Republic Greece in Israel, “Israel-Cyprus-Greece.”

⁷⁴ “Joint Declaration Between Cyprus, Greece, Israel and United States After the Sixth Trilateral Summit,” U.S. Department of State, Son erişim: 22 Ekim 2020, <https://www.state.gov/joint-declaration-between-cyprus-greece-israel-and-the-united-states-after-the-sixth-trilateral-summit/>.

⁷⁵ “Congress Passes Menendez-Rubio Bill Reshaping U.S. Policy in Eastern Mediterranean,” United States Senate Committee on Foreign Relations, Son erişim: 26 Ekim 2020. https://www.foreign.senate.gov/press/ranking/release/congress-passes-menendez-rubio-bill-reshaping-us-policy-in-eastern-mediterranean_-.

İsrail-GKRY deniz yetki alanlarından başlayarak, Girit'e ve oradan da Yunanistan üzerinden İtalya'ya ulaştırılması hedeflenmektedir.⁷⁶ Söz konusu boru hattına yönelik olarak uzun bir süredir dillendirilen eleştiriler, bu anlaşmayla birlikte görmezden gelinmiştir. Denizin altından gidecek olan boru hattı, maliyetleri ve güvenlik risklerini fazlasıyla yükseltecek bir uzunluktadır. Lakin bu durum, üçlünün boru hattı projesi konusundaki fikrini değiştirmemiş gözükmektedir.

Fakat bu nokta itibarıyla, vurgulanması gereken daha kritik bir husus vardır. Bu makalenin de iddia ettiği üzere, üçlü arasındaki ilişkilerin enerji diplomasisi ve işbirliğine dayandığı iddialarının yersizliği, söz konusu anlaşmanın tarihi ve bu tarihe kadar yapılan ortak askeri tatbikatlar ve girişimlerden anlaşılabilir. Bir diğer ifadeyle, Doğu Akdeniz Boru Hattı'na yönelik anlaşmanın imzalandığı 2020 yılına kadar İsrail-Yunanistan-GKRY arasında çok sayıda askeri tatbikat ve temas gerçekleşmiştir. Bu durum da göstermektedir ki üç ülkenin ilişkilerine esas rengini veren husus, askeri ilişkiler ve dolayısıyla militarizmdir.

5. Sonuç

Bu çalışmada iddia edildiği üzere, İsrail'in Doğu Akdeniz politikası kapsamında Yunanistan-GKRY ile olan ilişkilerinde militarist bir yoğunlaşmanın olduğu gözlemlenebilmektedir. Üç ülkenin ilişkilerinde askeri sektördeki gelişmelerden başka somut bir gelişme neredeyse görülmemektedir. Her ne kadar devletler dış politikalarının merkezine ulusal güvenlikçi perspektifler yerleştirebilirlerse de İsrail'in Doğu Akdeniz politikasında biraz farklı bir görünüm söz konusudur.

İsrail'in Doğu Akdeniz politikası, ekseriyetle enerji diplomasisi başlığı altında gelişme göstermiştir. En azından kamuoyunu ikna etme sürecinin yapıtaşı olarak Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji yatakları, İsrail dış politikasının militarize içeriğini perdelemektedir. Bu bağlamda özellikle ikili ve üçlü zirveler incelendiğinde açık bir şekilde görülebilir ki üç ülke, askeri ilişkilerini ifade etmekten imtina etmektedirler. Bu durum, süreç

⁷⁶ "Greece, Israel, Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal," *Reuters*, 2 Ocak 2020, <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5>, Son erişim: 26 Ekim 2020.

ilerledikçe normalleşerek ancak 2020 yılındaki zirvelerde ifadesi mümkün olabilmiştir.⁷⁷ Halbuki bu çalışmanın da ortaya koyduğu üzere, üç ülkenin ilişkilerini neredeyse tamamıyla askeri ilişkiler oluşturmaktadır.

Bu durumun bir diğer göstergesi de üç ülke siyasetçilerinin toplantılarından anlaşılabilir. Üç ülke savunma bakanlarının toplantı sayısı, dışişleri bakanlarının toplantı sayıları arasında belirgin bir fark vardır. Hatta Ocak 2020'ye kadar olan süreçte dışişleri bakanlarının zirve biçiminde toplantı yaptıkları görülmemiştir. Aksine savunma bakanları, bu tarihe kadar defalarca buluşmuş ve ortak zirveler düzenlemiştir. Bu bağlamda da İsrail'in Doğu Akdeniz politikasında askeri ilişkilerin üstünlüğü özellikle belirtilmelidir.

Halbuki hemen her akademik ve popüler yayında da görülebileceği üzere, İsrail'in Yunanistan-GKRY ikilisi ile ilişkileri uzun zamandır "ittifak" kavramıyla tanımlanmaktadır. Ayrıca yine çoğu akademik ve popüler yayında rastlanabilecek olan iddia, İsrail'in Yunanistan-GKRY ikilisiyle geliştirdiği ilişkilerin ekseriyetle Türkiye "tehdidini" dengelemek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Bu bağlamda değerlendirilecek olursa, "ittifak" kavramıyla tanımlanan üçlü arasındaki ilişkiler, kavramın semantik-pratik sınırları itibarıyla, ilişkilerin askeri doğasını açık etmektedir. Bir diğer ifadeyle, "ittifak" olarak isimlendirilen üçlü ilişkiler, öncelikle askeri bir zeminde tanımlanıyor demektir. Kaldı ki Türkiye'yi bir "tehdit" olarak algılayan ve tehdit dengeleme teorileriyle açıklanan üçlünün ilişkileri, böylelikle gerçekçi bir zemine oturabilir. Kısacası üç ülkenin ilişkileri, Türkiye "tehdidinin" yarattığı auraya bir reaksiyon olarak, "doğal olarak" askeri bir zeminde gelişmektedir. İsrail dış politikasının militarize statüsü, bu minvalde de tasdik edilmiş olmaktadır.

İsrail-Yunanistan ilişkilerindeki yapısalılık, oldukça kayda değerdir. Bu bağlamda değerlendirilirse, iki ülkenin yakınlaşma sürecinde İsrail'de siyasetin merkezini Başbakan Netanyahu temsil ederken Yunanistan'da liderlik sürekli el değiştirmiştir. Farklı ideolojik pozisyonları temsil eden liderlerin yönetiminde Yunanistan, İsrail'le olan ilişkilerine yapısalılık

⁷⁷ "Israel-Greece Prime Minister's Summit Declaration," *Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs*, Son erişim: 22 Ekim 2020, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/israel--greece-prime-ministers-summit-declaration.html>.

atfederek, partiler-üstü bir konum kazandırmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında, söz konusu ilişkilerin güçlenerek devam etmesinin en belirgin destekçisi kuşkusuz Başbakan Netanyahu'dur. Bu durumun, Doğu Akdeniz'deki güç dengelerinin dönüşümüyle ve Türkiye-İsrail ilişkilerindeki çöküşle alakalı olduğu iddia edilebilir.

İsrail dış politikasında militarizmin bir örneği olarak ele alınan Doğu Akdeniz politikası, elbette ki tekil bir örnek değildir. İsrail'in dış politika söylem ve pratiğinin önemli bir boyutunu temsil eden söz konusu militarizm, bizatihi İsrail'in niteliklerinden kaynaklanıyor görünmektedir.

İlk olarak İsrail, bölgesindeki kayda değer askeri güçlerden biridir. Ortadoğu siyasal tarihi boyunca edindiği askeri başarıları, yakın çevresiyle kıyaslamalı olarak nitelikli ve ileri teknoloji kapasitesiyle İsrail ordusu, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de dikkat çekici bir güç olarak sivrilmiştir. Bir diğer neden olarak, İsrail'le ortak askeri politikalar belirlemenin, ilgili ülkeler nezdinde farklı anlamları da mevcuttur. Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, İsrail'le olası askeri işbirlikleri, başta ABD ve NATO ülkeleriyle de yakınlaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Yunanistan'ın İsrail'le yakınlaşma sürecine paralel biçimde yürüyen ABD ile yakınlaşması, dikkatlerden kaçmamalıdır. Son olarak da İsrail'in militarize dış politika uygulamaları, elbette ki ulusal düzeydeki yaklaşımların da bir eseridir. Kadim sosyolojik bir travma olarak "Yahudi sürgününün" ve en yakın örneğiyle Yahudi soykırımının günümüzde dahi oldukça stratejik bir referans objesi olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, İsrail dış politikasındaki ulusal güvenlik tahakkümü, neredeyse her alanda kendisini göstermektedir. Doğu Akdeniz politikasının incelendiği bu çalışmada ortaya konulanlar ışığında denilebilir ki İsrail, kendisine yönelik eleştirel tonlu "garnizon devlet" yakıştırmalarını fazlasıyla hak eden bir profile sahiptir. Dış politikasında yaşanan hemen her gelişme bir biçimde askeri ortaklıklara ve işbirliklerine evrilmektedir. Bizatihi iç siyasetinde de benzer bir durumun vaki olduğu ve sivil-asker ilişkilerinin girift bir nitelik arz ettiği göz önünde bulundurulursa, İsrail'in dış politikasına da doğal olarak yansıyan bu niteliği, elbette ki farklı alanlardaki politikalarının incelenmesine yönelik akademik motivasyonu da güçlendirmektedir.

Kaynakça

- Abadi, Jacob. *Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy*. Londra: Frank Cass, 2004.
- Ağdemir, Murat. "Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?." *Perceptions* XXI, no. 2 (Yaz 2016): 103-26.
- Baldwin, David A. "Security Studies and the End of the Cold War." *World Politics* 48, no. 1 (Ekim 1995): 117-41.
- Bengio, Ofra. *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Brenner, Lenni. *The Iron Wall: Zionist Revisionism from Jabotinsky to Shamir*. Londra: Zed Books, 1984.
- Buzan, Barry, Ole Weaver ve Jaap De Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. Colorado: Lynne Rienner, 1998.
- Cox, Michael, Timothy J. Lynch ve Nicholas Bouchet. *US Foreign Policy and Democracy Promotion: From Theodore Roosevelt to Barack Obama*. New York: Routledge, 2013.
- Ersoy, Tuğçe. "Emerging Alliances, Deteriorating Relations: Turkey, Israel and Greece in the Eastern Mediterranean." içinde *Contemporary Israeli-Turkish Relations in Comparative Perspective*, Editörler: Ayşegül Sever ve Orna Almog, 101-39. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Inbar, Efraim. "Jerusalem's Decreasing Isolation: Israel in the World." *Middle East Quarterly*, (İlkbahar 2013): 27-38.
- Kimmerling, Baruch. "Patterns of Militarism in Israel." *European Journal of Sociology* 34, no. 2 (1993): 196-223.
- Leffler, Melvyn P. *Safeguarding Democratic Capitalism: U.S. Foreign Policy and National Security 1920-2015*. New Jersey: Princeton University Press, 2017.
- Morin, Jean Frederic ve Jonathan Paquin. *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

- Navon, Emmanuel. "From Kippur to Oslo: Israel's Foreign Policy, 1973-1993." *Israel Affairs* 10, no. 3 (2004): 1-40.
- Neack, Laura. *Studying Foreign Policy Comparatively: Cases and Analysis*. Maryland: Rowman & Littlefield, 2019.
- Nye, Joseph S. "Soft Power." *Foreign Policy*, no. 80 (Sonbahar 1990): 153-71.
- Papaioakeim, Marinos. "The Rise of the Cyprus' Defence Diplomacy in its Neighbourhood." *The Cyprus Review* 30, no. 1 (İlkbahar 2018): 95-112.
- Samaan, Jean-Loop. *The East Mediterranean Triangle at Crossroads*. U.S.: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2016.
- Schiff, Rebecca L. "Civil-Military Relations Reconsidered: Israel as an "Uncivil" State." *Security Studies* 1, no. 4 (1992): 636-58.
- Shindler, Colin. *The Rise of the Israeli Right: From Odessa to Hebron*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Shlaim, Avi ve Avner Yaniv. "Domestic Politics and Foreign Policy in Israel," *International Affairs* 56, no. 2 (İlkbahar 1980): 242-62.
- Shlaim, Avi. "The Oslo Accord." *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (İlkbahar 1994): 24-40.
- Simpson, Dwight J. "Israel: A Garrison State." *Current History* 58, no. 341 (Ocak 1970): 1-6.
- Sprinzak, Ehud. "Netanyahu's Safety Belt." *Foreign Affairs* 77, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1998): 18-28.
- Stavris, George. "The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a Net for Turkey?" *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 2 (Yaz 2012): 87-102.
- Taraki, Lisa. "The Islamic Resistance Movement in the Palestinian Uprising." *Middle East Report*, no. 156 (Ocak-Şubat 1989): 30-2.
- Tayfur, M. Fatih. "Dış Politika." içinde *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Editör: Atıla Eralp, 73-107. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Tziampiris, Aristotle. *The Emergence of Israeli-Greek Cooperation*. Londra: Springer, 2015.

Tziarras, Zenonas. "Israel-Cyprus-Greece: A 'Comfortable' Quasi-Alliance." *Mediterranean Politics* 21, no. 3 (2016): 407-27.

Wolfer, Arnold. "'National Security' as an Ambiguous Symbol." *Political Science Quarterly* 67, no. 4 (Aralık 1952): 481-502.

İnternet Kaynakları

"A Mild Stroke Sends Sharon to the Hospital." *The New York Times*, 19 Aralık 2005. <https://www.nytimes.com/2005/12/19/world/middleeast/a-mild-stroke-sends-sharon-to-the-hospital.html>. Son erişim: 29 Ekim 2020.

"Air Force Lauds Iniohos Exercise." *Kathimerini*, 13 Nisan 2019. <https://www.ekathimerini.com/239540/article/ekathimerini/news/air-force-lauds-iniohos-exercise>. Son erişim: 22 Ekim 2020.

"AJC, HALC Mark Fifth Anniversary of Congressional Greece-Israel Alliance." *Kathimerini*, 10 Mayıs 2018. <https://www.ekathimerini.com/228513/article/ekathimerini/community/ajc-halc-mark-fifth-anniversary-of-congressional-greece-israel-alliance>. Son erişim: 18 Ekim 2020.

"Armed Forces of Cyprus and Israel Conduct the Exercise 'Onesilos-Gedeon'." *Parikiaki*, 20 Mart 2017. <http://www.parikiaki.com/2017/03/armed-forces-of-cyprus-and-israel-conduct-the-exercise-onesilos-gedeon/>. Son erişim: 22 Ekim 2020.

"Assassination in Israel: The Overview; Rabin Slain After Peace Rally in Tel Aviv; Israeli Gunman Held; Says He Acted Alone." *The New York Times*, 5 Kasım 1995. <https://www.nytimes.com/1995/11/05/world/assassination-israel-overview-rabin-slain-after-peace-rally-tel-aviv-israeli.html>. Son erişim: 29 Ekim 2020.

"Benim için Davos Bitti." *Hürriyet*, 30 Ocak 2009. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/benim-icin-davos-bitti-10886978>. Son erişim: 29 Ekim 2020.

- “Blue Flag 2019: 40 Jets, 800 Personnel Attend IAF’s Most Advanced Drill.” *The Jerusalem Post*, 14 Kasım 2019. <https://www.jpost.com/israel-news/blue-flag-2019-40-jets-800-personnel-attend-iafs-most-advanced-drill-607870>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- “Cyprus and Israel Complete Onisilos-Gideon Exercise.” *Gold News*, 22 Ekim 2014. <http://www.goldnews.com.cy/en/economy/cyprus-and-israel-complete-onisilos-gideon-exercise>. Son erişim: 28 Ekim 2020.
- “Cyprus and Israel Sign Deal Demarcating Sea Borders.” *Haaretz*, 17 Aralık 2010, <https://www.haaretz.com/1.5094734>. Son erişim: 28 Ekim 2020.
- “Dayan Pushed PM Meir to Consider Using Nuclear Weapons in 1973 War.” *The Times of Israel*, 3 Ekim 2013. <https://www.timesofisrael.com/dayan-pushed-pm-meir-to-consider-using-nuclear-weapons-in-1973/>. Son erişim: 29 Ekim 2020.
- “EastMed and EuroAsia Interconnector are Flagship Projects.” *The Prime Minister’s Office of Greece*, 8 Mayıs 2018. <https://primeminister.gr/en/2018/05/08/19877>. Son erişim: 25 Ekim 2020.
- “First Meeting of Cyprus, Greece and Israel Defense Ministers.” *Parikiaki*, 7 Ekim 2017. <http://www.parikiaki.com/2017/11/first-meeting-of-cyprus-greece-and-israel-defence-ministers/>. Son erişim: 25 Ekim 2020.
- “Greece, Israel, Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal.” *Reuters*, 2 Ocak 2020. <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- “HALC, AJC Join Forces in Effort to Bolster Cyprus Security, Halt Sale of F-35 Jets to Turkey.” *Kathimerini*, 7 Mayıs 2018. <https://www.ekathimerini.com/228354/article/ekathimerini/comment/halc-ajc-join-forces-in-effort-to-bolster-cyprus-security-halt-sale-of-f-35-jets-to-turkey>. Son erişim: 17 Ekim 2020.
- “Israel Concludes Multinational Blue Flag Drill.” *Defence News*, 29 Ekim 2015. <https://www.defensenews.com/training-sim/2015/10/29/israel-concludes-multinational-blue-flag-drill/>. Son erişim: 22 Ekim 2020.
- “Israel Preps for Massive Air Drill with US, Greece, Italy.” *The Times of Israel*, 6 Kasım 2013. <https://www.timesofisrael.com/israel-to-conduct-massive-air-drill-with-us-greece-italy/>. Son erişim: 22 Ekim 2020.

- “Israel Trained Against Russian-made Air Defense System in Greece: Sources.” *Reuters*, 4 Aralık 2015. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-israel-greece-idUSKBN0TN10G20151204>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- “Israel Woos Greece After Rift With Turkey.” *BBC*, 16 Ekim 2010. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-11556442>. Son erişim: 17 Ekim 2020.
- “Israel, Cyprus Sign Defence Agreements – Reports.” *Globes*, 10 Ocak 2012. <https://en.globes.co.il/en/article-1000714277>. Son erişim: 22 Ekim 2020.
- “Israel, Greece Construct New Radar System on Crete, Report Says.” *Haaretz*, 19 Mart 2019. <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-greece-constructing-new-radar-in-crete-report-says-1.7039210>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- “Israel-Greece-Cyprus Trilateral Summit Declaration.” *Onisilos*, 8 Aralık 2016. <https://www.onisilos.gr/?p=3213>. Son erişim: 23 Ekim 2020.
- “Israeli Commandos Head to Cyprus for Largest Land-Based Drill.” *The Jerusalem Post*, 10 Haziran 2017. <https://www.jpost.com/israel-news/israeli-commandos-head-to-cyprus-for-largest-land-based-drill-496421>. Son erişim: 22 Ekim 2020.
- “Israeli Defense Industries in Talks with Greek Army.” *The Jerusalem Post*, 12 Aralık 2010. <https://www.jpost.com/defense/israeli-defense-industries-in-talks-with-greek-army> Son erişim: 18 Ekim 2020.
- “Israeli Military Offsets Turkey’s Loss with Greece, Romania.” *Asbarez*, 29 Eylül 2010. <http://asbarez.com/85907/israeli-military-offsets-turkeys-loss-with-greece-romania/>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- “Netanyahu Says Israel’s Annexation Plan of Occupied West Bank Suspended ‘for Time Being’.” *Daily Sabah*, 17 Ağustos 2020. <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/netanyahu-says-israels-annexation-plan-of-occupied-west-bank-suspended-for-time-being>. Son erişim: 29 Ekim 2020.
- “Netanyahu’s Big Fat Greek Wedding.” *Haaretz*, 1 Temmuz 2011. <https://www.haaretz.com/1.5024702>. Son erişim: 18 Ekim 2020.

- “Trilateral Defense Summit Stresses Israel, Cyprus and Greece’s Will to Enhance Security in Region.” *Parikiaki*, 23 Haziran 2018. <http://www.parikiaki.com/2018/06/trilateral-defence-summit-stresses-israel-cyprus-and-greeces-will-to-enhance-security-in-region/>. Son erişim: 25 Ekim 2020.
- “U.S. Says Israeli Exercise Seemed Directed at Iran.” *The New York Times*, 20 Haziran 2008. <https://www.nytimes.com/2008/06/20/washington/20iran.html>. Son erişim: 18 Ekim 2020.
- Al Rantawi, Oraib. “The UAE Lie of ‘Stopping’ Israel’s West Bank Annexation.” *Yedioth Ahronot*, 12 Eylül 2020. <https://www.ynetnews.com/article/SyVh9A74D>. Son erişim: 29 Ekim 2020.
- Belfer Center Special Report. *Deterring Terror: How Israel Confronts the Next Generation of Threats*. USA: Belfer Center, Ağustos 2016. <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IDFDoctrineTranslation.pdf>
- Bilirakis, Gus M., ve Ted Deutch. “Hellenic-Israeli Partnership Strengthens Democracy.” *The Washington Times*, 13 Şubat 2013. <https://www.washingtontimes.com/news/2013/feb/13/bilirakis-and-deutch-hellenic-israeli-partnership/>. Son erişim: 17 Ekim 2020.
- European Union Official Website. “Foreign and Security Policy.” Son erişim: 17 Ekim 2020. https://europa.eu/european-union/topics/foreign-security-policy_en.
- Hellenic Air Force. “Iniochos 2017 Exercise.” Son erişim: 26 Ekim 2020. <https://www.haf.gr/en/2017/03/iniochos-2017-exercise/>.
- Hellenic Republic Greece in Israel. “Israel-Cyprus-Greece 5th Trilateral Summit Declaration.” Son erişim: 26 Ekim 2020. <https://www.mfa.gr/missionsabroad/en/israel-en/news/israel-cyprus-greece-5th-trilateral-summit-declaration-beersheba-december-20th-2018.html>.
- Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs. “Israel-Greece Prime Minister’s Summit Declaration.” Son erişim: 22 Ekim 2020. <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/israel--greece-prime-ministers-summit-declaration.html>.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. “Joint Declaration of Greece-Cyprus-Israel Trilateral Summit.”, Son erişim: 17 Ekim 2020. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Documents/IsraelGreeceG2GJointDeclaration.pdf>.

- Israel Ministry of Foreign Affairs. “PM Netanyahu, Cypriot President Anastasiades and Greek PM Tsipras Hold Trilateral Summit.” Son erişim: 23 Ekim 2020. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/PM-Netanyahu-Cypriot-Pres-Anastasiades-and-Greek-PM-Tsipras-hold-trilateral-summit-8-December-2016.aspx>.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. “Trilateral Meeting Between Israel, Greece and Cyprus.” Son erişim: 17 Ekim 2020. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Trilateral-meeting-between-Israel-Greece-and-Cyprus-28-Jan-2016.aspx>.
- Levin, Geoffrey. “Ariel Sharon’s Legacy of Separation.” *The Atlantic*, 11 Ocak 2014. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/01/ariel-sharons-legacy-of-separation/282955/>. Son erişim: 29 Ekim 2020.
- Mekel, Arye. “Birth of A Geopolitical Bloc: The Israel-Greece-Cyprus Axis.” *Haaretz*, 31 Ocak 2016. <https://www.haaretz.com/israel-news/premium-birth-of-a-geopolitical-bloc-the-israel-greece-cyprus-axis-1.5397833>. Son erişim: 26 Ekim 2020.
- The Knesset Official Website. Son erişim: 17 Ekim 2020. <https://main.knesset.gov.il/EN/mk/government/Pages/governments.aspx?govId=35>.
- Tzogopoulos, George N. “The Future of Greek-Israeli Relations.” *BESA Center Perspective Paper*, no. 788, 8 Nisan 2018. Nisan 2018. <https://besacenter.org/perspectives-papers/greece-israel-relations/>. Son erişim: 22 Ekim 2020.
- U.S. Department of State. “Joint Declaration Between Cyprus, Greece, Israel and United States After the Sixth Trilateral Summit.” Son erişim: 22 Ekim 2020. <https://www.state.gov/joint-declaration-between-cyprus-greece-israel-and-the-united-states-after-the-sixth-trilateral-summit/>.
- United States Senate Committee on Foreign Relations. “Congress Passes Menendez-Rubio Bill Reshaping U.S. Policy in Eastern Mediterranean.” Son erişim: 26 Ekim 2020. https://www.foreign.senate.gov/press/ranking/release/congress-passes-menendez-rubio-bill-reshaping-us-policy-in-eastern-mediterranean_-.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 157-189
Geliş Tarihi: 16.07.2020
Kabul Tarihi: 22.12.2020
DOI: 10.26513/toecd.770416

Orta Doğu’da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Merve Özdemirkıran Embel*

Öz

Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki uluslararası koalisyon güçlerinin Irak’a 2003 yılındaki müdahalesi, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber meşruiyetleri hatta varlıkları tartışılır hale gelen birçok Orta Doğu rejiminin çöküşünü hızlandırdı. 2011’de başlayan isyanların temelini oluşturan toplumsal taleplere cevap veremeyen devletler çözülmeye hatta Suriye’de olduğu gibi iflas etmeye başladı. Bu süreci anlamlandırmaya yardımcı olacak pek çok unsuru Orta Doğu’da modern devletin temellerinin atıldığı, ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri döneminde bulmak mümkündür. Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu’da günümüzde yaşanan etnik ve/veya dinsel çatışmanın ya da merkezi otoritenin reddine bağlı olarak ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığın ana kaynağının bölgedeki devlet inşası süreciyle ilgili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, modern devlete ilişkin kuramsal tartışmaları hatırlatarak, Orta Doğu’daki devlet krizini Irak ve Suriye örnekleri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet İnşası, Modern Devlet, Manda Rejimi, Irak, Suriye

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, TR, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Fransızca) Bölümü, orcid.org/0000-0001-9820-480X, merve.ozdemirkiran@marmara.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 1, pp. 157-189
Received: 16.07.2020
Accepted: 22.12.2020
DOI: 10.26513/toed.770416

Building the Modern State in the Middle East: A Case Study on Iraq and Syria

Merve Özdemirkıran Embel*

Abstract

Many regimes in the Middle East have entered a disintegration process by the end of the Cold War which has been exacerbated following the intervention of the US led international coalition in Iraq in 2003. These regimes were unable to comply with the social change and demands that have been voiced since the 2011 Uprisings, and some states have weakened or collapsed like in Syria. To make sense of this process, one has to take a look back at the mandate period when the foundation of the modern state in the Middle East was laid and the incarnation of the nation state began. This article aims to reveal that the main source of the political instability linked to the ethnic and religious conflict and the denial of the central authority could be essentially found in the state building process in the region. By recalling the definition of the modern state as well as the theoretical debate on the modern state, the article analyzes the crisis of the state in the Middle East through the Iraqi and Syrian cases.

Keywords: State Building, Modern State, Mandate Regime, Iraq, Syria

* Asst. Prof., Marmara University, TR, Department of Political Science and Public Administration, (French), orcid.org/0000-0001-9820-480X, merve.ozdemirkiran@marmara.edu.tr

1. Giriş

Dünyanın içinde bulunduğu tarihsel süreçte, işleyen tek siyasi model modern devlettir. Devlet, sosyal bilimlerde herhangi bir analizin gerek genel çerçevesini oluşturarak gerekse bir analiz birimi olarak mutlaka yer almaktadır. Bazen de zorlama, çatışma ya da meşruiyet kaynağı olarak ve bir değişken biçiminde analize dahil edilir. Hangi nedenle ve hangi düzeyde olursa olsun devletin varlığı sosyal bilimler alanında yürütülen tüm çalışmalarda göz önüne alınan bir parametredir zira modern devlet, Smith'in hatırlattığı gibi alternatifsiz bir siyasi model olmaya devam etmektedir.¹

Devlet, tarihsel olduğu kadar sosyal ve siyasi bir inşa sürecinin ürünüdür. Bu süreç, Tilly'nin yaptığı gibi Avrupa'daki devletlerin inşa –Tilly'nin ifadesiyle oluşum (*formation*)- sürecine bakılarak incelendiğinde devletin kendi dinamiklerine göre inşa edilmesine yol açan içsel (endojen) bir süreç olarak kabul edilebilir. Bu oluşum aynı zamanda dışsal bir modelin etkisi altındaki bir süreç de olabilir. Bu durum sadece sömürgeler için değil, aynı zamanda Avrupa modelini benimsemeye başladıkları 18. yüzyıldan itibaren Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük imparatorlukların durumu için de geçerlidir. Uluslararası ortamın bir devletin yeniden yapılandırılmasına müdahalesi, yalnızca fiziksel bir müdahale değil, aynı zamanda, mevcut egemen devlet modelinin transfer edilmesiyle de görülebilir. Bu durumda devletin inşası ya da yeniden inşası, 19. yüzyılda görüldüğü haliyle “modernizasyonu”, uluslararası ortamın egemen devlet modelinin ve bu modele sahip devletlerin etkisi altında gerçekleşir. Badie ve Birnbaum'un açıkladığı gibi, Avrupa kıtasının yakın çevresinde yer alan toplumlar ve söz konusu toplumları yöneten Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Prusya gibi devletler, önce modern “batılı devleti”² ekonomik, kültürel ve askeri etkileşim yoluyla keşfetti.³ Bu etkileşim zamanla batılı devletin bir model olarak transferine dönüştü. Ancak her ne kadar adı geçen

¹ Anthony D. Smith, “State-Making and Nation-Building,” içinde *The State Critical Concepts* vol. II, ed. John A. Hall (Londra: Routledge, 1994), 66.

² Orijinal kaynakta “Etat occidental”, İngilizce ifadesiyle “western state” kavramı Merkez Avrupa devletlerini, özellikle de Batı Avrupa devletlerinin devlet modelini ifade etmektedir.

³ Bertrand Badie ve Pierre Birnbaum, *Sociologie de l'Etat* (Paris: Domont, Hachette-Pluriel, 2009), 161.

yeniden inşa ya da modernizasyon süreçleri egemen devlet modelinin etkisi altında gerçekleşse de söz konusu devletler kendi iç dinamikleri, toplumsal özellikleri ve özgün tarihsel koşullarıyla bu süreçlere yön verdiler.

Oysa, Orta Doğu'da sömürge sonrası, özellikle I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde başlayan devlet inşası, üzerinde egemenlik kurduğu coğrafyanın toplumsal dinamikleri ve özgün koşullarından pek çok nedene bağlı olarak kopuk gerçekleşti. Anderson'un belirttiği gibi, birçok Orta Doğu devletinde, devletin amaçları, devleti bir egemenlik aracı olarak kullanan baskın sosyal grupların çıkarları tarafından belirlendi.⁴ Bu durum, Orta Doğu çalışmaları yazımında pek çok araştırmacının ortaklaşa işaret ettiği gibi günümüzde bu bölgede hala süren genel istikrarsızlık ve çatışma halinin ana kaynağını teşkil etmektedir.⁵ Orta Doğu'da devlet inşasının büyük ölçüde şekillendiği, başka bir ifadeyle temellerinin atıldığı dönem manda rejimlerinin tahsis edildiği, I. Dünya Savaşı sonundan bölgedeki devletlerin birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıkları 1930'lardan 1940'lı yılların ilk yarısına kadar devam eden süreçtir. 1918'de Büyük Savaş'ın sona ermesi ile 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlaması arasındaki dönem, sonuçları bugün Ortadoğu'da hala yankılanan muazzam bir öneme sahiptir. Kamrava'nın ifadesiyle bu kader yıllarında meydana gelenler, bölgedeki bütün ulusların kaderini değiştirdi, yeni ülkeler yarattı, bölgeye Avrupa kurallarını yerleştirdi, ulusal sınırların çizilmesi ve yeniden çizilmesine ve yeni hanedanların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu nedenle Orta Doğu tarihçiliği, bölgedeki "modern" dönemin başlangıcı olarak bu dönemi işaret eder.⁶

Manda yönetimleri her ne kadar önceki dönemin sömürge anlayışını benimsemeseler ve uluslararası bir komisyon tarafından denetlenseler de etkilerini korumak için, özellikle Orta Doğu'da devlet kurma sürecini

⁴ Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa," *Comparative Politics* 20, no. 1 (Ekim 1987), 1-18.

⁵ Örneğin bkz: David Fromkin, *A Peace to End All Peace The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York: Henry Holt and Company, 1989); Fred Halliday, *The Middle East in International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); D.K. Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East 1914-58* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Michael N. Barnett, "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab State System," *International Organization* 49, no. 3 (Yaz 1995): 479-510.

⁶ Mehran Kamrava, *The Modern Middle East A Political History since the First World War* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2005), 35-36.

bozmuşlardır. Söz konusu rejimler ayrıcalıklı bir azınlığın liderliğindeki zayıf devletler yaratılmasına imkan sağlamış bir tahakküm sistemi kurmuşlardır.

21. yüzyılda Orta Doğu'da, özellikle de Levant bölgesinde süren çatışma hali ve istikrarsızlık, buna ek olarak Weber'in ifadesiyle meşru şiddet tekeli elinde tutan ve bürokratik bir mekanizmayla işleyen devletin iflas etmiş olması etkilerini belirgin bir biçimde Irak ve Suriye topraklarında göstermektedir. Soğuk Savaş'ın ardından belirsizliğe savrulan Orta Doğu rejimleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğindeki uluslararası koalisyonun 2003'te Irak'a yaptığı müdahaleyle çözülme sürecine girmiş, 2011 isyanlarıyla toplumsal dönüşüme ve taleplere cevap verememiş ve devlet çözülmeye, Suriye'de olduğu gibi iflas etmeye⁷ başlamıştır. Bu süreci anlamlandırmaya yardımcı olacak pek çok unsuru Orta Doğu'da modern devletin temellerinin atıldığı, ulus-devlet inşasının somutlaştığı manda yönetimleri döneminde bulmak mümkün. Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'da günümüzde yaşanan etnik ve/veya dinsel çatışmanın ya da merkezi otoritenin reddine bağlı olarak yaşanan siyasi istikrarsızlığın ana kaynağının bölgedeki devlet inşası süreciyle ilgili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, modern devletin tanımını ve modern devlete ilişkin kuramsal tartışmaları hatırlatarak, Orta Doğu'da modern devletin kuruluş aşamalarındaki -özellikle manda dönemindeki- unsurları devlet inşasının sorunlu yapı ve sürecinin günümüze çokça yansıdığı Irak ve Suriye örnekleri üzerinden incelemektedir.

2. Devlet Teorileri ve Modern Devletin Tanımı

Modern devleti tanımlamak ve nasıl işlediğini açıklamak için pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Oysa devletin kendisi tanımından çok daha görünür ve somuttur. *The Modern State* (1996) isimli eserin yazarı Pierson'a göre, bize karayolunda bir bayrak salladığında, vergi iadesini gönderdiğinde ya da emeklilik maaşımızı ödemek için bizi çağırdığında

⁷ Joel Migdal devleti iflasa ve çözülmeye götüren sürecin kapsamlı teorik bir analizini zayıf devlet kavramı çerçevesinde sunmaktadır. Bkz. Joel Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

devleti derhal tanıyabiliriz.⁸ Sosyal bilimler herkesçe kabul edilebilir genel bir tanım sunmakta zorlansa da devleti günlük yaşamda “gördüğümüzde” tanıyoruz.

Devletin klasik ve en yaygın tanımı, Weber’in ifade ettiği şeklindedir. Bu tanıma göre devlet, şiddet tekeli bir nüfus üzerinde tutan özerk bir siyasi varlıktır. Weber’e göre, özel şiddet kullanımını yasaklayarak devlet, sınırlarının içinde ve dışında, şiddete başvurma veya haklı olarak zorlama (*coercion*) hakkını saklı tutar.⁹ Smith, devleti, bir bölge üzerinde haklı zorlama tekeli ellerinde tutan ve hukuksal olarak kendilerini empoze eden özerk ve kamusal bir dizi farklı kurumun merkezileştirilmiş hali olarak tanımlar.¹⁰ Tilly ise Avrupa devlet yapısının tüm inşa sürecini, Avrupa devletlerinin her birinin izlediği yolu dikkate alarak, Avrupa devlet modelini açıklamayı başararak analiz eder. Tilly, şiddet tekeli fikrini tekrar ele alır ve savaşı devletlerin oluşumunda önemli rol oynayan bir unsur olarak ifade eder. Tilly’ye göre devletlerin oluşumu, “devlet yapımcıların” (*State-makers*, devleti inşa edenler), belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusu şiddetin örgütlü araçlarını kullanarak korumayı başarımlarıyla yakından ilgilidir.¹¹ Devletin basit bir tanımını yapmak için Tilly, şiddetin kontrolü fikrine tekrar yönelir ve devleti, sınırları açıkça tanımlanmış bir toprak üzerinde sürdürülebilir bir üstünlüğe ve temel zorlayıcı araçlara sahip bir örgütlenme olarak tanımlar.¹²

Aslında, Weber’in yaklaşımı çok sık tekrarlanıp diğer yazarlar tarafından alıntılansa da, “meşru şiddet tekeli” kendi başına devletin doğasını açıklamamaktadır. Pierson’un işaret ettiği gibi, modern devletin tanımına devletin bütün bileşenlerini yani, şiddet araçlarının kontrolü, ülkesellik (*territoriality*), egemenlik, anayasa, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, meşru otorite, vatandaşlık ve vergilendirmeyi dahil etmek devletin daha

⁸ Christopher Pierson, *The Modern State* (Londra, New York: Routledge, 1996), 5.

⁹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 132-133.

¹⁰ Smith, “State-Making,” 63.

¹¹ Charles Tilly, “War Making and State Making as Organized Crime,” içinde *Bringing the State Back In*, ed. P.B. Evans, D. Rueschmeyer ve T. Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 169-191.

¹² Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Cambridge MA: Blackwell, 1992), 81-85.

eksiksiz bir biçimde tanımlanmasını sağlar.¹³ Bu özellikler bugün siyasi bir varlığı devlet olarak nitelemek için hızlı bir kontrol listesi olarak bile görülebilir. Bu bileşenler her modern devlette bulunurlar, ancak her birinin kapsamı ve aralarındaki ilişki her devletin özelliklerine (siyasi rejim, demografi, coğrafya vb.) göre değişir.

Modern devletin bütün bu özellikleri, Smith'e göre, modern dünyada kabul gören tek siyasi birim olan ulus-devletin özelliklerini de ifade eder. Smith, modern devlette olduğu gibi ulus devleti tanımlamanın onu tanımaktan daha zor olduğunu belirtirken, ulus-devletin varlığını keşfetmenin oldukça kolay olduğunu vurgular. Ulus devletlerin sınırları, başkentleri, bayrakları, milli marşları, pasaportları, madeni paraları, askeri geçit törenleri, ulusal müzeleri, elçilikleri ve çoğu zaman Birleşmiş Milletlerde bir temsilcilikleri vardır. Öte yandan, Smith, ulus-devleti etnisiteye dayanarak ve ülkesel sınırları içinde homojen bir etnik topluluğun yaşaması ve bu topluluğun özdeş bir kültürü olduğu varsayımı üzerinden tanımlamaya kalkışırsak, mevcut devletlerin sadece %10'unun "ulus-devlet" olarak kabul edilebileceğini hatırlatır.¹⁴ Ulus-devlet veya yazarlara göre değişen kullanımıyla ulusal devlet (*national state*), modern devletin ortak şeklidir. Avrupa devletlerinin izledikleri yolları inceledikten sonra, Tilly yollardaki farklılıklara rağmen, ortak olarak ulus-devlet biçiminin benimsendiğini anımsatmaktadır.¹⁵

Milliyetçiliklerin ve etnik çatışmaların geliştiği, küreselleşme ve küreselleşmeye tepki olarak yerleşmenin de etkisiyle devletin bu neredeyse benzersiz şekli tartışmalı bir siyasi varlık haline gelmiştir. Bu haliyle günümüzde genel olarak devlet kavramından ziyade ulus-devlet kavramı kuramsal tartışmalar çerçevesinde sorgulanmaktadır. Küreselleşen piyasa ekonomisi ve ulus ötesi güçler, devletlerin hem iç hem de dış politikadaki yetkilerini ve mutlak güçlerini sınırlandırmıştır.¹⁶ Özellikle Soğuk Savaş'ın hemen ardından 1990'lar boyunca Strange'in ifadesiyle devlet geri çekilmiştir.¹⁷ Bu geri çekilmenin geçici olduğu, devletlerin

¹³ Pierson, *The Modern State*, 8.

¹⁴ Smith, "State-Making," 59.

¹⁵ Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, 85.

¹⁶ Pierson, *The Modern State*, 194.

¹⁷ Susan Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

gücü azalmış olsa bile, özellikle uluslararası siyasette ana oyuncular olmaya devam ettikleri ve söz konusu geri çekilmenin daha güçlü bir geri dönüşün hazırlığı için yaşandığı özellikle 2010'larla birlikte anlaşmıştır. Literatürde tanımlanmış biçimiyle devletin kontrolünden bilinçli olarak ya da doğası gereği çıkan veya kaçan ulus-ötesi aktörlerin (*transnational actors*)¹⁸ alanı bile günümüzde devletin ilgi ve kontrolüyle karşı karşıyadır.¹⁹ Bu nedenle milliyetçi politik hareketler hala devlet inşasını ulusal bir projenin doruk noktası olarak görmeye devam ediyorlar ve genel olarak ulus-devlet, bu hareketlerin nihai hedefi olarak kalıyor.

Başat devletler, uluslararası sistem giderek daha fazla karşılıklı bağımlılık yarattıkça, ulus-devlet sisteminin ayakta kalmasını ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, başarısız devletlerin sınırlarını ve otoritelerini güvence altına alma “sorumluluğunu” üstlenirler. Tam da bu nedenle uluslararası toplum her zaman devletin kurulması, inşası ya da yeniden yapılandırılmasının zor ve sorunlu olduğu bölgelerde müdahale etme eğilimindedir. Smith’in vurguladığı gibi, devlet tamamen doğal olmayan ancak insanlığın politik bir ürünü olan bir oluşumdur ve bu oluşum desteklenmelidir. Smith’in sözcükleriyle “Modern devlet yapılabilir, yapılmalıdır ve yapılmıştır” (*Modern-states could be, should be, and were, made*).²⁰

3. Modern Devletin İthali ve Dışarıdan Devlet İnşası

Batı'nın alt yapı ve kültüründen görece uzaktaki Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi toplumlarda Batı'nın ulus-devlet modelinin genellikle bu toplumların yapısına uygun melez bir yapıda tezahür ettiği gözlemlenmektedir. Oysa, Avrupa kültürüne ve dolayısıyla devlet kavramının kökenindeki temel unsurlara yabancı, iktisadi olarak genellikle dışarıdan kontrol edilen, neredeyse her zaman askeri ve çoğu zaman da

¹⁸ Ulus-ötesi ilişkilerin ve aktörlerin tanımları için bkz: Robert Keohane ve Joseph Nye, *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge: Harvard University Press, 1972); Bertrand Badie ve Marie-Claude Smouts, *Le Retournelement du monde: Sociologie de la scène internationale* (Paris: Presse des Sciences Politiques & Dalloz, 1995), 70.

¹⁹ Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz: Thomas Risse-Kappen, *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

²⁰ Smith, “State-Making,” 66.

sömürgeci bir tahakküm altında yaşamış Üçüncü Dünya toplumlarında devlet inşası, esasen taklit yoluyla gerçekleşmiştir. Bu süreç muhtemelen başka bir örgütlenme biçimi gerektiren ekonomik, sosyal ve politik yapılara Doğu veya Batı'daki sanayi toplumlarından ithal edilen dışsal modellerin kısmi ve zoraki olarak uygulanmasıyla tecrübe edilmiştir.²¹

Batı modelinin Batılı olmayan devletlerde uygulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sorunlardan ilki, devletin, genellikle belirli bir özerklik iddia eden ve devlet tarafından tanımlanmış veya dayatılmış yüksek bir kolektif kimliğe boyun eğmeyi reddeden farklı etnik grupları homojenleştirememesidir. Gerçekten de farklı etnik grupları bir arada tutmayı yönetemeyen ve onları birlikte yaşamaya ikna edemeyen durumlarda ulus-devletin kırılğan ve savunmasız bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir. Bu aşamada devlet inşasının yanı sıra ulus inşası problemi ortaya çıkmaktadır, çünkü devletin yukarıda analiz edilen kriterlere göre kurulduktan sonra, Avrupa modelinde tanımlandığı gibi bir ulus-devlet işlevi görebilmesi için "ulus" un yönetimi bu devlet için ikinci bir inşa çabası gerektirmektedir. Nitekim, Batı dışındaki devlet inşası süreçlerinde genelde devlet, farklı etnik grupları bir araya getirmeye çalışır ve bu amaç için tüm gücünü harcar.²² Zira, devlete düşman veya birbirlerine düşman olan savaştı grupları yönetmenin zorluğu, devletin ana bileşenini, şiddet kontrolünü doğrudan zayıflatır.

Avrupa devlet modelinin ithal edilmesinin yol açtığı ikinci sorun, bu modelin bazen bu devletler tarafından seçilmemiş, bunun sömürgecilikle veya genellikle silahlı bir dış müdahale ile empoze edilmiş olması ile ilgilidir. Bu duruma maruz kalan devlet ya da toplum uyum sağlamaya ve uluslararası ortama uymadığı tespit edilen kimi karakteristik özelliklerini değiştirmeye zorlanabilir. Söz konusu toplumla devlet modelinin bu zoraki ve dışarıdan dayatılan buluşması siyasi ve sosyal kaos doğurarak devlet inşası sürecini aksatır. İşte bu aşamada literatürdeki klasik devlet kuramlarına, dışarıdan gelen müdahaleleri ve uluslararası ortamın etkilerini de dikkate alan, özellikle Asya ve Afrika'daki Batı dışı dünyanın devlet inşası örneklerini inceleyen ve açıklamaya çalışan Devlet/Ulus İnşası (*State/Nation Building*) yaklaşımlarının dahil olduğu gözlemlenmektedir.

²¹ Bertrand Badie, *L'Etat importé* (Paris: Fayard, 1992), 315.

²² Smith, "State-Making," 66.

İçsel değişkenlere bağlı gelişen Avrupa devlet sistemi, Dodge'a göre üç kilit aşamada oluşmuştur: düzenin dayatılması, zorlayıcı (*coercitive*) kapasiteden idari (*administrative*) kapasiteye geçiş ve son olarak devlete bağlı sivil ve kolektif bir kimliğin gelişmesi.²³ Söz konusu model Tilly'nin eserlerinden *Coercion, Capital and European State*'in alt başlığında işaret ettiği gibi 10. yüzyıldan itibaren süregiden Batı Avrupa deneyiminin bir sonucudur. Dodge, 20. yüzyılın ortasından beri, temel örgütlenme biçimi olarak devletin yaygınlaşmasını aslında Batı Avrupa modelinin evrenselleşmesi olarak yorumlar.²⁴ Nitekim, özellikle dekolonizasyon döneminde, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında, nihayet 11 Eylül'ün ardından başlayan tüm devlet inşası süreçlerinin temelinde Batı Avrupa modeli bulunmaktadır.

Her durumda, asıl amaç fiziksel şiddet kontrolünü ya da tekeli sağlamaktır. İster tamamen içsel kuvvetlere bağlı olarak ister dış kuvvetlerin müdahalesiyle olsun, devlet inşası şiddet tekeline ulaşmada bazı avantajlar getirdiği için yapılır. Tilly, devletin yeniden inşasının "faydalarını", açık bir şekilde tanımlayarak şöyle ifade etmiştir: "Devlet inşası, uzman bir personelin ortaya çıkmasını, ilgili toprak parçasının tamamı üzerinde kontrolün sağlanmasını ve bir topluluk üzerinde şiddet tekeli elinde tutan merkezi ve özerk bir devletle birlikte kalıcı kurumların oluşmasını garanti eder."²⁵

Avrupa modeli, devlet inşasını anlamak için ana unsurları sunsa da, Avrupa dışındaki -Batılı olmayan- devletlerin geçtiği süreci incelemek için yeterli değildir. Bunlar genellikle uzun süredir vesayet altında olan ve devlet inşasına geç ve bir ya da daha fazla devletin müdahalesi altında başlayan devletlerdir. Dodge, bu modele "dışarıdan devlet inşası" (*exogenous State-Building*) ismini verir.²⁶ Bu model, dış güçlerin "müttefik" olarak seçilen yerel nüfusun bir bölümüyle ortaklık halinde devlet kapasitesini yaratmasıyla ilgilidir. Talentino'nun tanımına göre ise, dışarıdan devlet

²³ Toby Dodge, "Iraq: The contradictions of exogenous State-Building in historical perspective," *Third World Quarterly* 27, no. 1 (2006), 187-200

²⁴ Dodge, "Iraq: The contradictions," 189.

²⁵ Charles Tilly, "Western State Making and Theories of Political Transformation," içinde *The Formation of National States in Western Europe*, ed. Charles Tilly (Princeton: Princeton University Press, 1975).

²⁶ Dodge, "Iraq: The contradictions," 189.

inşası, müflis ve harap devletlerin yeniden inşası için dışarıdan gelenler tarafından uygulanan bir programdır.²⁷ İşte Orta Doğu'daki devlet inşası süreçleri de yukarıda değinildiği gibi manda rejimleriyle beraber, eski sömürgeci güçlerin yerel halkın genellikle bir bölümünü kendilerine müttelik seçerek başlattıkları idari örgütlenme faaliyetleridir. Orta Doğu'da modern devletin tahsisine ilişkin süreçler, yine yukarıda altı çizilen etnik ve/veya dinsel bölünmüşlük ve çatışmanın egemen olduğu, merkezi otoritenin fiziksel şiddet tekeli tamamen elinde tutamadığı ve merkezi otoriteye çeşitli gruplarca ve sıklıkla şiddet yoluyla meydan okumaların eksik olmadığı süreçlerdir. Günümüzde bölgedeki istikrarsızlığın temelinde de bir türlü Avrupa modelindeki otoritenin ve kurumların kabulüne dayalı devlet sisteminin yerleşmemiş olmasının, bu "ithal edilen" modelin yerel dinamiklerle uyumunun sağlanamamış ve kapsayıcı bir ulus ve devlet inşası faaliyetine dönüşmemiş olmasının etkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede, Orta Doğu'nun 2003'ten beri taşların yerinden oynadığı, uluslararası ilişkilerin popüler deyimıyla "kartların yeniden dağıtıldığı", tarihsel adıyla Levant bölgesindeki iki devlet, Irak ve Suriye'nin istikrarsızlıklarının kökenini devlet inşası süreçlerinde incelenmek anlamlı olacaktır.

3.1. Irak Örneği

Yirminci yüzyılın başlarında, Orta Doğu'nun siyasetinde ve diplomasisinde üç ana oyuncu grubu ortaya çıktı; o sırada iki ana Avrupa gücü, yani İngiltere ve Fransa, ve tarihi önem yüklenmeye devam eden yerel siyasi aktörler ve bireyler. Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş ölümü bölgede önemli bir güç boşluğu yarattı ve bütün bu oyuncuların bölgede kendi çıkarlarını arttırmaya yönelik harekete geçmelerine neden oldu. Bunu yaparken çoklukla rekabet etmekle birlikte zaman zaman gizli ya da açıktan birbirleriyle iş birliği yaptılar.²⁸ Temelleri, I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevikler tarafından ifşa edilecek olan 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasına dayanan İngiltere ve Fransa arasındaki Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarını paylaşım planı, bağımsızlıklarına kavuşamayan Arap halkları üzerinde tahsis edilen manda rejimleriyle büyük ölçüde hayata geçirildi.

²⁷ Andrea Kathryn Talentino, "The Two Faces of Nation-Building: Developing Function and Identity," *Cambridge Review of International Affairs* 17, no. 3 (Ekim 2004): 558.

²⁸ Mehran Kamrava, *The Modern Middle East*, 36.

1920'lerin başlarında, zamanın büyük gücü olan İngiltere, Irak'ta liberal ve istikrarlı bir devletin oluşumunu başlattı. Bu inşa girişimi 1932'de Irak'ın bağımsızlığına kadar İngiltere tarafından yönetildi. Daha 1915'te Orta Doğu'daki hedeflerini dönemin diğer büyük güçleri olan Fransa, Rusya ve Almanya'nın dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki çıkar ve niyetlerini dikkate alarak belirleyen İngiltere *British Desiderata in Turkey-in-Asia* başlıklı raporda belirtildiği üzere, Irak'ın farklı bölgelerinde bulunan tarım ürünleri potansiyelinin yanı sıra petrol kaynaklarını kontrol etme gereğini duyuyordu.²⁹ Esasen İngiliz devletinin çıkar ve önceliklerine göre, manda rejimi koşullarında ve dışarıdan başlatılan ilk devlet faaliyeti Irak'taki şiddet ve müflis devletin de temellerini oluşturdu.

İngiltere tarafından I. Dünya Savaşı sonrası başlatılan istikrarlı ve liberal bir devlet kurma çabasının başarısız olmasının temelinde Irak'ın yerel koşullarının, yerel aktörler arasındaki güç dengesinin, etnik ve sınıfsal yapısının görece dikkate alınmamış olması ve İngiliz hükümeti ile uzlaşma ve ittifak içinde olan sınırlı bir siyasal elit grubuyla inşa faaliyetinin sürdürülmeye çalışılması yatmaktadır. Nitekim, yerel aktör ve dinamiklerin tamamı dikkate alınmadan, ayrıcalıklı kılınan bir grupla devletin temellerinin atılması diktatörlük anlayışının ülke yönetiminde kronikleşmesine yol açtı. İktidarı ele geçiren neredeyse hiçbir hükümet Irak'taki farklı etnik ve dini grupları uzlaştırmayı başaramadı ve kendi grubunun iktidarını korumak için otoriterleşti. Irak'ta diktatörlüklerin oluşmasına zemin hazırlayan İngiltere'nin bu başarısızlığı sadece Irak'taki istikrarı sağlamada olumsuz bir etken olmadı, aynı zamanda söz konusu rejimler bölgesel ve uluslararası düzeyde de istikrarsızlık yarattılar. Dahası, tam da 20. yüzyılın başındaki bu başarısızlık ileride olacak yine istikrarsızlığa yol açacak başka bir inşa faaliyetine, 2003'te ABD ve koalisyon kuvvetlerinin Irak'a müdahale etmesinin ardından Amerikan hükümetinin “yeniden inşa” (*post-conflict reconstruction, post-conflict State-Building*) girişimine de zemin hazırladı.

İngiltere, Haşimi ailesine “Osmanlı boyunduruğundan kurtulma ve bağımsızlık” sözü vererek Irak'ı işgal etti. İngiliz birliklerinin Fao'ya girmesiyle başlayan bu işgal, neredeyse dört yıllık bir savaşa neden

²⁹ William Stivers, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order 1918-1930* (Londra: Cornell University Press, 1982), 22.

oldu.³⁰ Bağımsızlık iddiasında bulunan milliyetçi grupların çoğu bu işgale karşı çıktı. Öte yandan, İngiltere'ye karşı direniş sadece milliyetçi nitelik taşımıyordu, Mezopotamya'nın işgali, "kafir ordusuna karşı kutsal bir savaş" yani "cihad" ilan edilmesine de yol açtı. Muhalefet ve direniş rağmen, Bağdat 11 Mart 1917'de düştü ve Sir Percy Cox, Irak'ta bir sivil idare kurmakla görevlendirildi. 1917'deki İngiliz işgali sırasında, farklı Iraklı gruplar Osmanlı yönetimi ile İngiliz yönetimi arasında bölündü. Bu gruplar, bu dönemde güvenlik ve düzeni dayatabilen merkezi bir idarenin himayesi altında ticari ve tarımsal faaliyetlerini huzur içinde yapmalarına izin veren bir barış ortamı talebindeydiler.³¹ Bu istek, Iraklı grupların, çok geçmeden İngiliz himayesini tercih etmelerine, General Sir Stanley Maude'in ifadesiyle İngiliz ordusunun memnuniyetle karşılanmasına neden oldu.³²

İngiltere'nin devlet inşası süreci, İngiltere ile müttefik, küçük ve ayrıcalıklı bir azınlıkla kurulan ilişkiye dayanıyordu. Osmanlı egemenliği altında çok uzun süre yaşadıkları ve devlet yönetimi uygulamalarını pek bilmedikleri gerekçesiyle İngilizlere göre Iraklılar önce bir alıştırma aşamasından geçerek idare uygulamalarına aşına hale gelmelilerdi.³³ Bu süreç, uluslararası toplum tarafından sömürgeciliğe kıyasla daha ileri bir idare biçimi olarak geliştirilen manda sisteminin bir parçasıydı. Uzun zamandır İmparatorluklar altında yaşamış olan halklar I. Dünya Savaşı'nın sonunda, görece gelişmiş milliyetçilik bilinçleri sayesinde her türlü emperyalizmi kategorik reddetmekle beraber büyük güçlerin "kendi bağımsızlıklarını tek başlarına idare edemeyecek devletleri" kontrol etmelerine izin verdiler.³⁴

Irak'taki devlet inşası süreci resmen San Remo Konferansı'nın ardından, 1920 yılında, manda idaresinin göreve gelmesiyle başladı. Söz konusu idarenin amacı, siyasal erkin temel bileşenlerinin kontrolünün

³⁰ William R. Polk, *Understanding Iraq, A Whistlestop Tour from Ancient Babylon to Occupied Baghdad* (Londra: I.B. Tauris, 2006), 71.

³¹ Majid A. Majid, *L'Emergence d'un Etat à l'ombre d'un Empire: Irak/Grande-Bretagne* (Paris: Publication de la Sorbonne, 1996), 37.

³² Philip Willard-Ireland, *Iraq: A Study in Political Development* (Londra: Routledge, 2005).

³³ Majid, *L'Emergence*, 39.

³⁴ Toby Dodge, "International Obligation, Domestic Pressure and Colonial Nationalism: The Birth of the Iraqi State Under The Mandate System," içinde *The British and French Mandates in Comparative Perspectives*, ed. Nadine Méouchy ve Peter Sluglett (Leiden: Brill, 2004), 144.

İngilizlerden oluşan bir ekibe verilmesi ve Iraklıların ikincil pozisyonlara yerleştirilmesini öngören görece esnek bir sistem kurmaktı. Bu amaçla ve kontrolü mümkün olduğunca geniş tutabilmek için İngilizler Iraklılara sadece mahalli idarelerin yönetimini, İngilizlerin denetim ve etkisinde kalmak kaydıyla verdi. Öte yandan, manda yönetiminin işleyebilmesi için İngilizlerin işleyen bir idari ağıta ihtiyaçları vardı ve yeterli teknik kapasiteye ulaştırmak üzere bürokratik bir sistem, iktisadi bir altyapı, eğitim ve sağlık sistemi, bir ordu ve kolluk kuvveti kurmaları gerekiyordu.

İngilizler, Irak devletini, Irak toplumunun yaklaşık yüzde 60'ını oluşturan ve ticaretin de önemli bir bölümünü gerçekleştiren Şii'leri dışlama pahasına Sünni seçkinlere emanet ettiler. Bu durum yalnızca toplumun çok geniş bir bölümünün iktidarın uzağına itilmesini ve buna bağlı olarak gelişen uzlaş ve siyasal istikrar sorunlarının ortaya çıkması sonucunu doğurmadı. Şii'lerin ticaretle uğraşıyor olmaları onları modern devletin temel unsurlarından biri olan ekonomik alt yapıyı sırtlanacak olası burjuvazi rolünü Irak'ta oynayacak en güçlü aktör kılmaktaydı. Ne var ki bu kesimin sistematik olarak dışlanması Sluglett'in ifade ettiği gibi, bir Irak burjuvazisinin ortaya çıkmaması sonucunu doğurdu.³⁵ Sluglett'e göre, Irak'taki orta sınıfların ileride yaşanacak çok sayıdaki darbeye direnecek güçte olmaması, burjuvazinin tarihsel rolünü oynayamamasına ve sermaye sınıfı olarak devlet ile toplum arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik bir irade gösterememesine yol açtı.³⁶

İngilizler stratejilerini Irak'ın aşiret yapısına da adapte ettiler. Aşiretlerin sayısının fazla olması iradelerini empoze etmek üzere kendi istek ve çıkarları doğrultusunda hareket eden ve bunu yaparken kendi silahlarını kullanan çok sayıda küçük grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Her ne kadar aşiretler kentleşme sürecinde şekil değiştirmiş ve azalmış olsalar da İngilizlerin bu aktörlerin etkinliğine ve iradelerine bunları diğer aktörlere karşı harekete geçirmek ve yeri geldiğinde kullanmak üzere alan açması, devletin meşru şiddet tekeli elinde tutmasının önüne bir engel daha çıkardı. Antropolog Dawood'un sözcükleriyle Irak devleti, "aşireti devletleştiren ve devleti aşiretletiren" bir hal aldı.³⁷

³⁵ Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country* (Londra: I. B. Tauris, 2007), 215.

³⁶ Sluglett, *Britain in Iraq*, 214.

³⁷ Hosham Dawood, "Etatiser la tribu et tribaliser l'Etat," *Esprit*, no. 2 (2002), 21-40.

1920'lerde İngilizlerin kurduğu Sünni bir seçkin sınıfa dayanan sistem etnik ve mezhepsel bir ayrımcılık yarattı. Arap etnisitesi açıkça vurgulansa da Şii Arapların iktidardan uzak tutulması toplumun büyük bir kısmının dışlanması sonucunu doğurdu. 1925'te Musul vilayetinin resmen Irak topraklarına bağlanmasıyla birlikte yönetimden dışlanan gruba Kürtler de eklendi. Manda rejimiyle birlikte inşa edilen modern Irak devleti Irak'ın toplumsal yapısını yansıtmayacak şekilde, Sünni Arap bir seçkin grup üzerinden yürütüldü.³⁸ Sonraki on yıllar boyunca da bu marazi durum, pek çok başka sorun ve istikrarsızlığı doğurarak süregeldi.

3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen Irak uluslararası düzeyde resmen bağımsız oldu. Ne yazık ki bağımsızlık manda döneminde kurulan devlet aygıtını çalıştırmak için yeterli değildi. Bağımsızlıktan sonra Kral I. Faysal tarafından hızla yürürlüğe sokulan toplumsal kaynaşma, merkezi hükümetin ve idari kurumların güçlendirilmesi, ordunun modernizasyonu, eğitim ve sanayileşmenin iyileştirilmesi gibi konuları kapsayan reform programı da Irak'ın temel devlet inşası sorunlarını çözmeye yetmedi.³⁹ Manda rejimi nihayete erdiğinde Irak bağımsız ancak istikrarsız ve zayıf bir devletti. Bu haliyle dış güçlerin özellikle de İngiltere ve bölge devletlerinin etkisi altında kaldı.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, Irak toplumu ve devleti, Irak'ı kaosa ve istikrarsızlığa sürükleyen birçok zorluğa maruz kaldı. Saint-Prot'nun ifadesiyle, Irak halkı tarafından "Arap milleti için büyük bir kaderin kapısını aralayan bir lider, modern Irak'ın koruyucusu olarak algılanan ama bu hayali gerçekleştirmeye ömrü vefa etmeyen" Kral Faysal 1933 yılında öldü.⁴⁰ Kral I. Faysal'ın arkasında bıraktığı Irak, bölünmelerden kaynaklanan çatışmalara mahkum bir ülkeydi. Nitekim söz konusu bölünmeler, Baas Partisi'nin⁴¹ ve özellikle ülkeyi otuz yıl yönetecek Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesine kadar, çok sayıda darbeye ve krallıktan cumhuriyete farklı rejimler altında yaşanan çok sayıda ayaklanma, isyan ve iç çatışmaya neden oldu.

³⁸ Pierre Jean-Luizard, "La communauté chiite, première victime de l'implosion de la société irakienne," *Hérodote* 1, no. 124 (2007), 122.

³⁹ Sluglett, *Britain in Iraq*, 214.

⁴⁰ Charles Saint-Prot, *L'Histoire de l'Irak: De Sumer à Saddam Hussein* (Paris: Ellipses, 1996), 193.

⁴¹ Baas Partisinin kökenleri, kuruluş ilkeleri ve siyasi niteliği makalenin Suriye örneğine ayrılmış kısmında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

8 Eylül 1933'te Kral Gazi, bir kazada ölen Kral Faysal'ın yerine geçti, onun yerini de 1939'da Kral II. Faysal aldı. İlk darbe, Raşid el Galyani tarafından Almanya yardımıyla 1941 yılında gerçekleştirildi. Bu durum karşısında Irak sahnesine geri dönen İngilizler ordunun gücünü kullanarak el Galyani'yi devirip yerine Nuri Said liderliğindeki kendileriyle müttefik bir hükümeti getirdiler. Ara rejim olarak tanımlanabilecek bu dönem, 14 Temmuz 1958'de General Kasım'ın liderliğinde gerçekleşen askeri darbeye kadar sürdü. Bu darbeyle birlikte bir devrim yaşandı ve Cumhuriyet ilan edildi. General Kasım liderliğindeki bu rejim Abdüsselam Arif'in liderliğindeki darbenin gerçekleştiği 1963 senesine kadar sürdü. 1958'de Kasım'ı destekleyen Abdüsselam Arif'in General Kasım'a muhalif fikirleri vardı ve 1963 yılındaki bu girişimiyle Abdüsselam Arif, 1968'de Baasçıların iktidara gelmesinin önünü açtı.

Baas Partisi iktidara geldiğinde hazırlıklıydı, çok kararlı, birbirine bağlı ve ödünsüz militanlardan oluşan güçlü bir örgütü vardı. Yeraltında, gizlilik ve sürgün yıllarında oluşmuş bu örgüt iç uyumunu korumayı başarmıştı. Irak'ın sonraki otuz yılına etki edecek parti liderleri Ahmed Hassan el Bakr, Saddam Hüseyin, Taha Yasin Ramazan, Tarık Aziz, İzzet İbrahim el Duri, Saadun Hamadi gibi isimlerin arkasında uzun yıllardır süregelen bir militanlık ve mücadele geçmişi vardı. Parti, hücre (*al halaka*), grup (*el fırka*), bölüm (*al şu'ba*) ve zirve (*al fari*) adı verilen hiyerarşik bir yapı biçiminde örgütlenmişti.⁴²

Baas Partisi'nin amacı, kendi ayrıcalık ve çıkarlarını korumak için uzun zamandır Irak'ı etki altında tutan Batılı güçlere kafa tutacak nitelikte, Arap dünyasının lideri olacak güçlü bir devlet kurmaktı. Aslında bu amaç özü itibarıyla ne Kral Faysal'ın ne de Kasım'ın kurduğu cumhuriyetin amaçlarından farklıydı. Irak toplumu devlet inşası başladığından beri heterojen etnik ve dini grupları birleştirebilecek bir devletin kurulması beklentisi içindeydi. Ancak toplumun içindeki bu farklılıklar hem uluslararası sistemin egemen güçleri hem de İran gibi mezhepsel farklılıklardan çıkar sağlayabilecek bölge güçleri tarafından canlı tutulmaya çalışılıyor ve bu da Irak devletinin merkezi bir otorite etrafında toplumun tamamının görece onayını alarak kontrol sağlamasına olanak vermiyordu.

⁴² Saint-Prot, *L'Histoire de l'Irak*, 194.

Gerçekten de Irak'ın şu dört özelliği istikrarsızlık ve çatışma kaynağı olarak etki etmeyi sürdürmüştür; aşiretçilik, dinsel çeşitlilik, etnik çeşitlilik ve dış güçlerin etki ve müdahaleleri. Irak'ı yönetmeye çalışmış tüm diğer gruplar gibi Baas Partisi de bu dört ana sorun kaynağına çözümler üretmeye, örneğin Şii ve Hristiyan topluluklar nezdinde oluşturdukları ağlarla geniş bir dinsel konsensüs sağlamaya çalışmıştır.

Baas Partisi her ne kadar Irak'ı “birleşik ve görkemli bir devlet” yapma projesiyle iktidara geldiye de çok geçmeden, özellikle de rejimin iki numarası olarak tanımlanan Saddam Hüseyin'in 1979'da devlet başkanı olmasıyla beraber, iktidarını totaliter bir rejime dönüştürdü. Toplum üzerinde tek parti iktidarı ve kitle örgütleri aracılığıyla tam kontrol sağlayan Baas Partisi, kurumları içi boş kabuklara dönüştürürken iktidarın aşırı kişiselleştirilmesi sürecini de başlattı.⁴³

Yukarıda sözü edildiği gibi Orta Doğu'daki eğilim, devletin amaçlarının baskın sosyal grupların çıkarları doğrultusunda belirlenmesi yönündedir. Devlet aygıtı çoğu zaman iktidarı elinde tutan sosyal grubun çıkarlarına hizmet etmek üzere kullanılır.⁴⁴ Bu da söz konusu grupların kendi ayrıcalıklı pozisyonlarını korumak ve diğer gruplar üzerindeki kontrollerini sürdürmek amacıyla devleti şekillendirmeleri sonucunu doğurur. Bu nedenle gerek bürokrasiye gerekse askeri kadrolara baskın sosyal grubun mensuplarını getirirler. Böylece devlet söz konusu grubu askeri ve bürokratik olarak koruma amacıyla tasarlanmış bir mekanizma haline alır ve doğal olarak yukarıda sıralanan modern devletin ana niteliklerini kaybeder. Bu koşullarda devlet, rejimin toplumun geri kalanı üzerinde kurduğu kontrolün dayanağı haline gelir ve rejim devletin önüne geçer.

İktidarının başlangıcında Baas rejimi Irak toplumu tarafından görece iyi karşılanmış ve Soğuk Savaş koşullarıyla belirlenmiş olan uluslararası ortamla uyumlu kalmış olsa da, partinin, rejimin ve en sonunda lider Saddam Hüseyin'in hayatta kalmasının devletin hayatta kalmasından ve amaçlarından daha önemli hale gelmesiyle birlikte Irak'ın iktidardaki Sünnilerden oluşan sosyal grubun hüküm sürdüğü, diğer grupların iktidardan dışlanan ve baskıya maruz kalan unsurlar haline geldiği ve devletin meşruiyetinin kaybolduğu bir ülke olarak kalmasına yol açtı.

⁴³ Hamit Bozarlan, “Etats, communautés et marges dissidentes en Irak,” *Critique internationale*, no. 34 (2007): 21.

⁴⁴ Anderson, “The State,” 17.

İngilizlerin başlattığı devlet inşasından miras kalan zayıflıklar Irak devletinin yapısında kalıcı izler bıraktı, Batıdaki süreçten faklı olarak gerek köylü gerekse kentli sınıfların ve yerel aktörlerin inisiyatifleriyle şekillenmeyen inşa faaliyeti iktidarda kalma becerileri ve süreleri farklı olmakla birlikte çok sayıda iyi örgütlenmiş silahlı grubun devleti defalarca esir almasına yol açtı.⁴⁵ Devleti kendi çıkarları için kontrol eden grupların tahakkümü, bu grupların iktidarı ele geçirmesinin ardından oluşturulan rejimlerin kırılabilirliği, diğer grupları siyasi sisteme entegre etmedeki isteksizlik ya da başarısızlıkları ve bazen de kendi konumlarını sabit tutmak amacıyla seçtikleri ya da mecbur kaldıkları yabancı güçlere bağlı olarak hareket etmeleri Irak'ın dış müdahaleye açık ve zayıf bir devlet haline gelmesine ve öyle de kalmasına yol açtı. Bu durum Irak'ı, bu makalenin kapsamı dışında tutulsa da, ikinci bir dışarıdan inşa sürecine, 2003 yılında ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun askeri müdahalesiyle başlayan rejim değişikliğine ve dolayısıyla yeni bir istikrarsızlık sarmalına sürükledi.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Orta Doğu'daki pek çok ülkede devlet inşası iktidardaki rejimlerle özdeşleşmiş, devlet rejiminin yaşamasını sağlayan bir örgüt halini almıştır; Irak'taki Saddam Hüseyin iktidarından, Hüsnü Mübarek'in Mısır'ına, Arap dünyasındaki toplumsal isyanın patlak verdiği Tunus'taki çeyrek asırlık Zeynel Abidin Bin Ali rejiminden Libya'daki Muammer Kaddafi iktidarına kadar çok sayıda örnek dekolonizasyonla başlayan devlet inşası sürecinin sorunları üzerine bina edilmiş ve totaliter rejimlere dönüşmüştür. Bu siyasi rejimler, Droz-Vicent'in ifadesiyle, genellikle olağanüstü hal, korku ve güvenlik güçlerinin faaliyetlerine (muhaberat) dayanarak uzun vadeli bir mantık kurmaya, istikrar sağlamaya, normalleşmiş bir siyasi yönetim anlayışını yerleştirmeye çalıştılar.⁴⁶ Söz konusu siyasal yapıları rejim-devletler olarak isimlendirmek mümkündür. Bu örneklerden bir diğeri de günümüzdeki bölgesel kaosun merkezi haline gelmiş, küresel pek çok güvenlik sorununun kaynağına dönüşmüş ve uluslararası ortamda gerek askeri gerekse diplomatik iş birliği, ittifak ve ayrışmaların oluşmasına yol açmakta olan Suriye'dir.

⁴⁵ Sluglett, *Britain in Iraq*, 216.

⁴⁶ Philippe, Droz-Vincent, "Le temps des régimes: la stabilisation des autoritarismes," içinde *Moyen-Orient: pouvoirs autoritaires, sociétés bloquées*, ed. Philippe Droz-Vincent (Paris: Presses Universitaires de France, 2004).

3.2. Suriye Örneği

Irak'tan farklı olarak Suriyeli Araplar, iki yıl gibi çok kısa bir süre için de olsa bağımsızlıklarını kazanmış ve Suriye'deki ilk devlet inşası süreci bizzat Kral Faysal tarafından başlatılmıştır. Bu yönüyle Suriye'deki ilk devlet inşası süreci görece içsel niteliktedir (*endogenous State Building*). Haşimi ailesine mensup olan Faysal, yukarıda değinildiği gibi daha sonra manda rejimleri tarafından Irak kralı olarak görevlendirilecektir. Öncesinde, Osmanlı merkezi idaresine karşı 1916-1918 arasında İngiltere'nin, özellikle de Şam'a yerleşerek isyanı yakından takip eden Albay Lawrence'ın, desteğiyle ayaklanmış ve Arap milliyetçiliğini örgütlemiştir.⁴⁷

Faysal, Temmuz 1919'da Büyük Suriye Kongresi'ni toplayarak Suriye'nin egemen ve özgür bir ülke olduğunu ilan etti. Aynı kongre, Mart 1920'de Faysal'ın Suriye Kralı olduğunu duyurdu.⁴⁸ Aralarında Arapça'yı resmi dil ilan etmek, Suriye Üniversitesi'ne bağlı bir Hukuk Fakültesi ve Şam'da Arap Akademisi kurmak, anayasa hazırlanması için bir komite oluşturmak⁴⁹ gibi çok sayıda reform hayata geçirilerek, zemini Arap milliyetçiliğine dayanan bir devlet inşası süreci başlatıldı. Arap milliyetçiliğinin çıkarlarıyla, İngiltere ve Fransa'nın etkili olduğu sahadaki rekabetin koşulları arasındaki çelişkilerin farkında olan Faysal önceliği askeri düzenin yerleşmesine ve hiyerarşik bir hükümet yapısının teşkil edilmesine verdi.⁵⁰

Ne var ki bu bağımsızlık İngiltere ve Fransa tarafından tanınmamış ve öngörüldüğü üzere Lübnan topraklarıyla beraber Suriye'nin Fransız mandasına verilmesi sağlanmıştır.⁵¹ General Henri Gouraud komutasındaki

⁴⁷ Georges Corm, *Histoire du Moyen-Orient. De l'Antiquité a nos jours* (Paris: La Découverte, 2007), 89.

⁴⁸ Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria* (New York: Caravan Books, 1977), 128.

⁴⁹ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 137.

⁵⁰ Malcolm B. Russel, *The First Modern Arab State Syria under Faysal, 1918-1920* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1985), 42.

⁵¹ I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni uluslararası dengeler (ABD'nin savaş sonrası büyük bir devlet olarak uluslararası politikaya etki edebilir hale gelmesi, Rusya'nın 1917'de Bolşevik Devriminden sonra savaştan çekilmesi, Kuvayı Milliye hareketinin Türk Kurtuluş Savaşını başlatması gibi) Sykes-Picot anlaşmasının ve dolayısıyla Orta Doğu'daki İngiliz-Fransız paylaşım hükümlerinin uygulanmasını zora sokmuştur. Manda rejimleri tahsis edilmeden önce iki büyük güç arasında Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu ve Anadolu platosu topraklarının paylaşımı yeniden görül-

Fransız birlikleri Faysal'ı tahtı terk etmeye zorlamış, hemen ardından da Fransız ve İngilizler arasındaki paylaşım anlaşmasının unsurları yenilenmiştir.⁵²

San Remo Konferansı ile birlikte ve Sykes-Picot hükümlerine uygun olarak Suriye'nin Fransız mandası olarak kabul edilmesinin ardından Fransız orduları Beyrut'tan hareket ederek Şam'a doğru ilerlemeye başladılar ve 25 Temmuz 1920'de Şam'a girdiler. Böylece, I. Dünya Savaşı'nın arifesinde tüm Osmanlı borçlarının %60'ını elinde tutan⁵³ ve Osmanlı pazarında önemli ayrıcalıkları bulunan⁵⁴ Fransızlar, İngilizlerin Irak'ta elde ettiği manda rejimi ayrıcalıklarına Lübnan ve Suriye'de kavuşmuş oldular. Fransız-İngiliz rekabeti çerçevesinde Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de etkili olmayı tercih etmesinin temel sebeplerinden biri Fransızların uzun zamandır bölgenin Hıristiyan nüfusunu koruma arzusu ile motive olduğu Levant bölgesindeki varlığıdır. Avrupalı güçler ve hatta İstanbul hükümeti, Fransa'nın Levanten Hıristiyanlarının, özellikle Marunilerin koruyucusu olarak özel rolünü I. Dünya Savaşı'ndan çok önce tanımaya başlamıştı. Bu çerçevede, örneğin Suriye genelinde Fransız yardım kuruluşları ve okulları ve 1875 yılında da Fransız Cizvitleri eliyle Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi kuruldu.⁵⁵ Emperyal rakibi İngiltere gibi Fransa da Osmanlı Devleti'nin sağladığı kapitülasyonlar sistemi ve diplomatik ayrıcalıklar sayesinde bu bölgelerde fiili olarak zaten hakimdi. Laurens'in ifadesiyle, Fransız nüfuzunun dayanakları, daha sonra "ahlaki bir varlık" olarak tanımlanacak olan Katoliklere sağlanan koruma, ekonomik çıkarlar ve kültürel eylemlerdi. Osmanlı'nın son yıllarındaki "parlak Levanten medeniyeti" kendini Fransızca ifade ediyordu ve Parisli yayıncılar da bu bölge için *France du Levant* (Levant'ın Fransa'sı) ifadesini kullanmakta tereddüt etmiyorlardı.⁵⁶

müştür. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 159-168.

⁵² Corm, *Histoire du Moyen-Orient*, 89.

⁵³ Ann Williams, *Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967*, (New York: Macmillan, 1968), 6.

⁵⁴ Fransızların sahip olduğu ayrıcalıklar ve kapitülasyonların gelişimi için bkz. Jacques Thobie, "L'emprunt ottoman 4% 1901-1905: le triptyque finance-industrie-diplomatie," *Relations Internationales*, no. 1 (1974): 71-85.

⁵⁵ Kamrava, *The Modern Middle East*, 38.

⁵⁶ Henry Laurens, "Le Mandat Français sur la Syrie et le Liban, in France, Syrie et Liban

1920'de Şam'ın ele geçirilmesi ve buradaki yönetimin lağvedilmesiyle, Fransız Dışişleri Bakanlığı (*Quai d'Orsay*) tarafından Henri Gouraud'nun yanında görevlendirilen Robert de Caix'in⁵⁷ öngördüğü biçimde Suriye'nin federal ve kantonal nitelikte örgütlenmesinin önündeki tüm engeller kalkmış oluyordu. Böylece, 30 Ağustos ve 2 Eylül 1920 tarihleri arasında, Yüksek Komiserliğin yayınladığı bir dizi kararnameyle Levant Devletleri'nin Fransız yetkisi altındaki siyasi yapıları şekillenmiş oldu.⁵⁸ 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan manda anlaşması 29 Eylül 1923'te yürürlüğe girdi ve Fransız mandası resmileşti.

Fransız mandası uygulandığı Levant bölgesinde Lübnan ve Suriye birlikte, bir bütün olarak ele alınmış, daha sonra bu iki devletin temel yapısını etkileyecek siyasi ve sosyal düzenlemeler de bu mantığa göre oluşturulmuştur. Maruni Hristiyanların 1922 itibarıyla nüfusun %55'ini teşkil ettiği Lübnan, Fransız etkisinin dayanak noktası olarak düşünülmüş ve buradaki toplulukların desteği alınarak yürütmenin başına Fransız bir vali getirilmesi sağlanmıştır.⁵⁹ Suriye topraklarında ise *divide et impera* (böl ve yönet) anlayışı benimsenmiş ve federal bir yapı oluşturulmuştur. Bu çerçevede Fransa, Suriye'yi, Halep, Şam, kuzeyde Alevi devletleri ve İskenderun Özerk Sancağı olarak parçalara böldü ve bu yapıların her biri kendi merkezi yönetimine sahip oldu. Tıpkı Irak'taki gibi Suriye'de de, başta Şam ve Halep devletlerinde, yerel eşraf ve bölgenin önde gelen aileleri manda rejimiyle kurdukları sıkı ilişkiler nispetinde, nepotizme dayalı bir sistem çerçevesinde idari görevlere getirildiler.⁶⁰ Öte yandan Longrigg'in işaret ettiği gibi kimi eski Osmanlı yönetici sınıfına mensup ailelerin üyeleri ya da Halep devletinin başına getirilen Kamil Paşa el Kudsi gibi bizzat eski Osmanlı yöneticileri de önemli pozisyonlara yerleştirildiler ve

1918-1946," içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946 Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, ed. Nadine Méouchy (Damas, Presses de l'IFPO, 2002).

⁵⁷ Robert de Caix'in Levant bölgesindeki faaliyetleri ve Fransa Dışişleri Bakanlığıyla olan ilişkileri için bkz. Gérard D. Khoury, *Une tutelle coloniale, le mandat français en Syrie et au Liban: écrits politiques de Robert de Caix* (Paris: Belin, 2006), 194-195.

⁵⁸ Jean-David Mizrahi, "La France et sa politique de mandat en Syrie et au Liban (1920-1939)," içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946 Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, ed. Nadine Méouchy (Şam: Presses de l'IFPO, 2002).

⁵⁹ Mizrahi, "La France et sa politique de mandat," 26.

⁶⁰ A.g.e., 27.

Osmanlı yönetimi ve Fransız mandası arasında bir devamlılık oluşturdular.⁶¹

Manda rejiminin başlıca üç işlevi bulunuyordu. Manda rejimi, Yüksek Komiserliğin bütçesini hazırlayan güçlü maliye yönetiminin direktiflerini uygulayarak, bankalar ve Düyun-u Umumiye gibi kurumlar arayıcılığıyla Suriye-Lübnan ekonomisini kapitalizme, esas olarak Fransız ekonomisine bağlıyordu. Bu sistemin yürüngesinde gümrük yönetimi, demiryollarının kontrolü ve imtiyazlı şirketler bulunuyordu. İkinci olarak manda rejimi, Suriye ve Lübnanlı kimliğinin hukuki ve diplomatik tanımını -söz konusu kimliği kontrol etmek amacıyla- yapıyordu. Bu çerçevede bir diplomatik büro ve adaleti sağlayan bir idare kurmuştu. Son olarak rejim, çeşitli müdürlükler eliyle eğitim ve sağlık alanına yön veriyordu. Bunu yaparken Levant bölgesindeki Fransız geleneğini takip etmekle birlikte sosyal kontrol stratejisinin genel geçer kurallarına da uygun olarak örgütleniyordu. Bu üç ana işleve ek olarak, manda rejimi, böl ve yönet stratejisi dahilinde yerel yönetimleri de kontrol altında tutuyordu. Sahip oldukları sınırlı yetkiler ve parçalı yapıları hiçbir yerel örgütlenmenin devlet statüsüne geçme talebinde bulunmasına imkan tanımıyordu. 1920'lerin başında Suriye ve Lübnan'da bu çoklu yapının içindeki unsurların yönetsel açıdan tek ortak noktaları ve devlet araçlarına ulaşmadaki tek kanalları Yüksek Komiserlik'ti; bir başka deyişle devlet erki manda rejiminin ta kendisiydi.⁶²

Fransız manda rejimi, modern devletin en önemli unsurlarından biri olan orduyu da yukarıda çerçevesi çizilen örgütlenme mantığı çerçevesinde dizayn etti. Fransızlar, Levant Özel Kuvvetleri adı verilen orduyu büyük ölçüde azınlıklardan oluşturdular. Manda rejimi sona erdikten sonra Suriye ordusunun esasını oluşturacak bu özel kuvvetlerin Khoury'nin ifade ettiği gibi Suriye rejiminin yapısı üzerinde büyük etkisi vardır. İleride orduyu teşkil eden farklı azınlık gruplarını Baasçılık birleştirecektir.⁶³

Manda rejimi ordunun örgütlenmesinde kullandığı azınlıklar politikasının bir benzerini, Suriye ve Lübnan'da oluşturdıkları parçalı yapıyı tek bir çatı altında birleştirebilecek ve bir devlet inşası süreci başlatabilecek temel tehdit olan milliyetçiliğin önünü kesmek için kent ve kırsal arasındaki

⁶¹ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate* (Beyrut: Oxford University Press, 1972), 127.

⁶² Mizrahi, "La France et sa politique de mandat," 28.

⁶³ Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate. The Politics of Arap Nationalism 1920-1945* (Londra: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers, 1987), 630.

farklılık ve çelişkilere dayanarak gerçekleştirmiştir. Öyle ki Fransızlar, milliyetçiliğin yaygın olduğu Şam, Halep, Humus, Hama gibi kent merkezleriyle kırsal bölgeler arasındaki ayrılıkları körükleyerek, örneğin nihayete kavuşmayacak bir toprak reformu başlatarak, manda aleyhtarı bağımsızlık hareketinin yayılmasını önlemeye çalışmışlardır.⁶⁴ Bu durum tüm Suriye ülkesinin yönetimini tek bir çatı altında toplayabilecek makro bir milliyetçiliğe alternatif ve rakip olarak yerel milliyetçiliklerin gelişmesine yol açmıştır.⁶⁵

1922'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönemin ana gündemini başta 1925'te Jebel el Drüz'de patlak veren "Büyük Suriye Ayaklanması" olmak üzere⁶⁶ manda karşıtı milliyetçi grupların (ve siyasi partilerin) Suriye'nin bütünlüğünü sağlama girişimleri ve bu girişimlerin manda yönetimince engellenmeye çalışılması oluşturmuştur. Mandaya karşı kurtuluş mücadelesi çerçevesinde gerçekleşen bu tür ayaklanma ve devrimler, Dakhli'nin ifadesiyle, sadece kentsoylu milliyetçi çevrelerde değil, özellikle 1930'larla beraber kırsal bölgelerde ve işçi sendikaları bünyesinde de kendini ifade etme fırsatına dönüşmüştür.⁶⁷

Fransızlar, Arap milliyetçiliğini dizginlemek ve kontrol altında tutmak için yukarıda sözü edildiği gibi azınlık gruplarını kullanarak böl ve yönet stratejisi sürdürmüşlerdi. Khoury'ye göre bunun iki temel sebebi vardır; öncelikle Fransızlar Arap milliyetçiliğini İngilizlerin kendilerine karşı bir koz olarak kullanmasından endişeleniyorlardı, ikinci olaraksa milliyetçilerin Suriye'de kazanacakları bir zaferin Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgelerindeki bağımsızlık ateşini de alevlendireceğinden kaygı duyuyorlardı.⁶⁸ Milliyetçiler ve manda yönetimi arasındaki bilek güreşi ancak 1936 yılının 9 Eylül'ünde Paris'te imzalanan bir ön protokolle sona erecektir. Söz konusu metin onaylandığı takdirde Suriye'nin bağımsız

⁶⁴ Khoury, *Syria and the French Mandate*, 61.

⁶⁵ Muhammad Muslih, "The Rise of Local Nationalism," içinde *The Origins of Arab Nationalism*, ed. Rashid Kalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih ve Reeva S. Simon (New York: Columbia University Press, 1991).

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Lenka Bokova, *La Confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat - 1925-1927* (Paris: L'Harmattan, 1990); Edmond Rabbath. "L'insurrection Syrienne De 1925-1927," *Revue Historique* 267, no. 2 (542) (1982): 405-447.

⁶⁷ Leyla, Dakhli, "II. Révoltes et emprise coloniale (1916-1936)," içinde *Histoire du Proche-Orient contemporain*, ed. Leyla Dakhli (Paris: La Découverte, 2015), 25.

⁶⁸ Khoury, *Syria and the French Mandate*, 54.

bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne katılmasını öngörüyordu. Bu ön protokol Suriye'de aynı yıl gerçekleştirilen seçimlerde parlamentoda çoğunluğu elde etmiş olan milliyetçiler tarafından hızla onaylanırken Fransa tarafından onay süreci bekletilmiş, Arap milliyetçileri oyalanmıştır. Bu esnada ayrılıkçı Alevi ve Dürziler antlaşmaya karşı çıkmış ve peşi sıra Sancak sorunu da tekrar gündeme gelmiştir.⁶⁹

Sancak meselesi Fransızların giderek artan Alman tehdidi karşısında Türklerin tarafsızlığını kazanabilmek ve Akdeniz güvenliği için müttefik bulmak amacıyla Türkiye'yle anlaşması ve meselenin Türkiye lehine, Sancak'ın (Hatay) 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla nihayete ermiştir.⁷⁰ 1936 protokolü ise sonuç vermemiş, Paris'in manda yönetiminin başına atadığı yeni Yüksek Komiser Gabriel Puaux II. Dünya Savaşı patlak verir vermez Suriye-Lübnan anayasalarını askıya almış ve doğrudan manda idaresine geçilmiştir.⁷¹

II. Dünya Savaşı boyunca ve savaşın sonunda ortaya çıkan koşullar Irak'ta olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da Arap milliyetçilerinin bağımsızlık ümitlerini artırdı. Nitekim 1943 yılında yapılan seçimlerde milliyetçiler galip geldiler ve 1944 yılı boyunca aralarında gümrüklerin kontrolü, sosyal işlerin idaresi gibi devlet yönetimine ilişkin pek çok alanda kontrolün manda yönetiminden Suriye hükümetine geçmesini sağladılar.⁷² 13 Aralık 1945 itibarıyla de İngiliz ve Fransızların sürdürdüğü pazarlıklar sonucunda Suriye ve Lübnan'daki manda yönetimi çekilmeye başladı ve Suriye'deki Fransız mandası 17 Nisan 1946'da sona erdi. Ulus-devletin inşa sürecinde başat bir unsur olan milliyetçi elitler tarafından bir başlangıç olarak görülen bağımsızlık, bu çalışmanın temel argümanının işaret ettiği gibi ülkeyi manda rejiminin öncelik ve çıkarlarıyla şekillenen devlet inşasının etkilerinden kurtaramamış, yeni bir devlet inşası süreci başlatmaktan ziyade siyasi istikrarsızlık ve kargaşanın miladına dönüşmüştür. Nitekim bağımsızlıktan kısa süre sonra ardı ardına, 1949 ve 1954'te askeri darbeler yaşanmıştır.

⁶⁹ Catherine Sedel-Lemonnier, *Le Proche et le Moyen-Orient, foyer de conflits. De 1890 à nos jours* (Paris: Ellipses, 2012), 44.

⁷⁰ Sancak Sorunu ile ilgili ayrıntılar için bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2008), 279-292.

⁷¹ Sedel-Lemonnier, *Le Proche et le Moyen-Orient*, 44.

⁷² Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası," *Bilig*, no. 48 (2009): 151.

1940'larda Avrupalıların çekilmesinin ardından ülkelerini tam bir ulusal bütünlüğe kavuşturmak isteyen milliyetçi elit, İsrail'in kurulmasıyla birlikte yerini 1950'lerde, arkaik ve feodal geleneklere karşı, askeri disiplin ve gücü acil çözümler için bir araç olarak gören ve Arapların birlikte güçlü olacaklarını savunan yeni bir milliyetçi nesle bıraktı.⁷³ Üçüncü Dünya düşüncesi, Arap birliği düşüncesi ve sosyalizmden beslenen bu yeni nesil, Arap milliyetçiliğini Pan-Arabizm'e dönüştürdü.⁷⁴ Bu çerçevede Suriye'de de 1958'den 1961'e kadar sürecek kısa fakat önemli bir süreç başladı ve Suriye, Mısır ile beraber Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdu.

Suriye'deki devlet inşası sürecinin günümüze de etki eden en önemli dönemeci 1960'ların başında Baas (Diriliş) Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle yaşandı. Siyasal güçlerin bölünmesi karşısında bütün önemli unsurları birleştirecek nitelikte, bir başka deyişle ulusal birliği sağlayabilecek hareketlerden biri olan Baas Partisi, Suriye'nin siyasal hayatına az sayıda kentli büyük ailenin ve bunların çıkarlarını dile getiren partilerin ya da önderlerin oluşturdukları gevşek birliklerin hakim olmasına karşı bir meydan okumayı temsil ediyordu.⁷⁵ Hourani'ye göre Parti'nin kökeni Suriyelilerin ulusal kimliği ve bu kimliğin Arapça konuşan cemaatlerle ilişkisi hakkında yapılan entelektüel tartışmalarda yatar. Bu tartışma Suriye'de İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda çizdikleri sınırların diğer Orta Doğu ülkelerindekilere nazaran doğal ve tarihsel ayrımlara daha az uyduğu için aciliyet arz ediyordu.⁷⁶ Baas hareketinin başlıca teorisyenlerinden biri olan Mişel Eflak da bir Şamlı idi ve Suriye 1960'lar boyunca bu hareketin merkez ülkesi oldu.

1963'te iktidara geldikten sonra Baas Partisi'nin gerçekleştirdiği toprak reformu, bankaların ve sanayinin millileştirilmesi sosyalist geleneğin bir parçasıdır, ancak Baas liderleri için ulusal inşanın her şeyden önce temel amacı geniş bir sosyal taban inşa etmek ve rakip grup olarak belirlenen kentli burjuvazinin temel dayanaklarını ortadan kaldırmaktı. Baas devrimi, devlet inşası sürecini karayolu ağının geliştirilmesi, işleyen bir kamu sanayinin oluşturulması, bir liman altyapısı ve her şeyden önce ulusal

⁷³ Kamrava, *The Modern Middle East*, 89.

⁷⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 465-466.

⁷⁵ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 467.

⁷⁶ A.g.e., 467.

entegrasyonu desteklemeye yönelik bir arazi kullanımı politikasıyla geliştirmiştir. Ancak bu ulusal inşa politikası, ulus-devlet için bir öncelik olmaktan çok yeni rejimin yandaşlarına hitap ediyordu ve yerel düzeyde kişilerin çıkarlarının ön plana çıkmasıyla giderek anlamını yitirdi.⁷⁷

Baas rejimi Suriye’de iktidara gelmiş diğer rejimler gibi toplumun içindeki dayanışma ağlarını öncelikle rejimin çıkarı doğrultusunda mobilize ediyordu. Picard’ın ustaca özetlediği gibi “siyasi patronlar bu dayanışma ağlarında (aşiretler, klanlar, topluluklar) toplumu kontrol etmenin hatta bunların dengelerini değiştirmenin bir yöntemini buluyorlardı.” Picard’a göre söz konusu yöntem, siyasi partiler ve devlet bürokrasisi toplumun aşiret işleyişini içselleştirmiş oldukları için, kitle partileri ya da polis gözetimi gibi ‘modern’ araçlardan daha etkili olabiliyordu.⁷⁸ Tam da bu nedenle Irak ve Suriye’de olduğu gibi Orta Doğu’nun genelinde de ulusal inşa ya da devlet inşası süreçleri gerek dış gerekse yerel inşa aktörleri tarafından iktidardaki yapının (manda, parti, rejim vs.) bekasını sağlamak üzere, bu yapının çıkarlarına bağlı yandaşlar yaratmaya (*clientalism*) dönüşmektedir. Manda döneminde gerçekleşen ilk ve temel devlet inşasının toplumsal yapıyı müzmin bir krize⁷⁹ mahkûm eden ve belki de en belirgin sonucu, etnik ve dini grupların sosyal ve siyasal olarak eşit haklara ve etkiye kavuşamamış olmasıdır. Baas Partisi de Belhadj’ın işaret ettiği gibi çoklu etnik ve dinsel yapıyı idareye yansıtamamış ve toplumu sosyal bir krizden koruyamamıştır.⁸⁰

Biri Nurettin el Atassi öncülüğünde ilerlemeci, diğeri Hafız el Esad öncülüğünde milliyetçi olmak üzere iki rakip gruba ayrılan Baas Partisi’nin siyasal varlığı 1970 itibariyle Suriye’deki iktidar ve rejimle özdeşleşti. Üçüncü Dünya düşüncesi, Arap birliği düşüncesi ve sosyalizmden beslenerek kurulan ve Mişel Eflak’ın ifadesiyle “tek bir Arap ulusunun birleşik bir devlet içinde yaşama hakkına sahip olduğu” idealiyle yola çıkan Baas Partisi, Irak’ta olduğu gibi, Hafız el Esad’ın iktidarı ele geçirmesiyle totaliter bir rejimin aracı haline geldi.

⁷⁷ Fabrice Balanche, “Clientélisme, communautarisme, fragmentation territoriale en Syrie,” *A contrario*, no. 11 (2009) : 123.

⁷⁸ Elisabeth Picard, *La politique dans le monde arabe* (Paris: Armand Colin), 2006.

⁷⁹ Yasin Athoğlu, “Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73, no. 1 (2018): 129-156.

⁸⁰ Souhaïl Belhadj, *La Syrie de Bashar al-Asad. Anatomie d’un régime autoritaire* (Paris: Belin, 2013).

II. Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş boyunca iktidardaki rejimin niteliğinden bağımsız olarak Suriye'nin siyasal hayatı devlet inşasının ilk aşamalarında olduğu gibi, iç dinamikler kadar uluslararası politikayla da belirlendi. Lesch'in vurguladığı üzere önce askerlerin ön plana çıktığı ardından Baas Partisi'nin hâkim olduğu otoriter bir iktidarla yönetilen ve büyük bir istikrarsızlık içinde olan Suriye'de tam da bu nedenle ulusal kimlik ve siyasal kültür ister Arap milliyetçiliği ister anti-Siyonizm ya da anti-emperyalizm yönünde olsun, yönetici sınıfın dış referansla kurduğu ilişkiyle yapılandırıldı.⁸¹

Varlıkları ve gelişimleri Soğuk Savaş koşullarına dayanan Orta Doğu'daki tüm diğer rejimler gibi Suriye'deki Baas rejimi de Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen devam etti ve Beşar el Esad'ın Temmuz 2000'de iktidara gelmesiyle rejim Esad ailesiyle özdeş hale geldi. Yukarıda tarihsel süreçte Suriye'deki devlet inşası ele alınırken altı çizilen yapısal sorunlar ve Picard'ın işaret ettiği klientalizm sarmalı bu rejim boyunca Suriye'yi adeta esir aldı. Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de toplumun farklı kesimlerini bir araya getiremeyen, bu kesimlerin taleplerine cevap vermeyen bir iktidar ortaya çıktı. Bu iktidar gerek 1979'da Halep ve Hama'da ilk kez görünür hale gelen İslamcı grupların, gerek seküler ve/veya sol kesimlerin ya da etnik azınlıkların ayaklanmalarıyla sürekli olarak karşı karşıya kaldı. Bir yandan rejimin toplumu bir arada tutamaması, diğer yandan tam da toplumun bu parçalı yapısının derinleştiği istikrarsızlık sonunda 2011'den beri devam eden ve boyutları bir iç savaşı çoktan aşan çatışma ortamını yarattı ve devlet inşasının aksak temelleri üzerinde Migdal'in kavramlarıyla “zayıf” bir devlet (*weak state*) olarak varlığını sürdüren Suriye devleti meşru şiddet tekeline kaybederek tamamen çöktü (*collapsed state*).⁸²

⁸¹ David W. Lesch, “Militaires et politique étrangère en Syrie (1946-1970) De l'indépendance à la dictature,” *Vingtième Siècle*, no. 124 (2014): 73-86.

⁸² Migdal, *Strong Societies and Weak States*, 177.

4. Sonuç

Orta Doğu'daki devletlerin çok büyük bir kısmı dış müdahaleyle ya da dış güçlerin "müttefik" olarak seçilen yerel nüfusun bir bölümüyle ortaklık halinde devlet kapasitesini yaratmasıyla kurulmuştur. Orta Doğu'da modern devletin oluşumuna ilişkin süreçler, etnik ve/veya dinsel bölünmüşlük ve çatışmanın egemen olduğu, merkezi otoritenin fiziksel şiddet tekeli tamamen elinde tutamadığı ve merkezi otoriteye çeşitli gruplarca ve sıklıkla şiddet yoluyla meydan okumaların eksik olmadığı süreçlerdir. Günümüzde bölgedeki istikrarsızlığın temelinde bir türlü Avrupa modelindeki otoritenin ve kurumların kabulüne dayalı devlet sisteminin yerleşememiş olmasının yanı sıra, bu "ithal edilen" modelin yerel dinamiklerle uyumunun sağlanamamış ve kapsayıcı bir ulus ve devlet inşası faaliyetine dönüşmemiş olması da bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan Irak ve Suriye'deki devlet inşası örnekleri de esasen manda yönetimleri dahilinde, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları ve bölgedeki öncelikleri çerçevesinde başlamıştır. Her iki ülkede de I. Dünya Savaşı sonrası başlatılan devlet inşası süreçlerinde inşaa faaliyetinin ana ve dışsal aktörleri tarafından yerel koşullar, yerel aktörler arasındaki güç dengesi, etnik ve sınıfsal yapılar yeterince dikkate alınmamış ya da bu unsurlar söz konusu dışsal aktörlerin çıkarlarına göre araçsallaştırılmıştır. Öyle ki, bu durum Irak'ta İngilizlerin ayrıcalıklı grup olarak Sünnileri belirlemesiyle nüfusun %60'ını teşkil eden Şiiilerin devlet inşasının neredeyse tüm aşamalarından dışlanmasına, Suriye'de (ve Lübnan'da) ise Fransızların *divide et impera* (böl ve yönet) anlayışı sonucunda bütüncül, topyekûn ve tüm etnik, dinsel ve sınıfsal yapıları kapsayacak nitelikte bir devlet kurulamamasına yol açmıştır. Her iki örnekte de yerel aktör ve dinamiklerin tamamı dikkate alınmadan, ayrıcalıklı kılınan bir grupla devletin temellerinin atılması diktatörlük anlayışının ülke yönetiminde kronikleşmesine ve iktidarı ele geçiren hemen her hükümetin, (örneğin Baas Partisi'nin) kendi grubunun iktidarını korumak için otoriterleşmesine yol açmıştır.

Manda rejimleri sırasında başlatılan devlet inşasından miras kalan yapısal sorun ve zayıflıklar her iki örnekte de devletin işleyişine ilişkin kalıcı hasarlara yol açmış ve devlet, iktidarı ele geçiren grup ya da gruplar tarafından kendi bekalarını korumak ve diğer grupları kontrol altında tutmak (çoklukla baskıyla) için kullandıkları bir araç halini almıştır. Daha

açık bir ifadeyle iktidarla özdeşleşen rejim, devletin önüne geçmiş hatta devleti esir almıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bu siyasi yapıları rejim-devletler olarak tanımlamak mümkündür. Ayubi'nin ifadesiyle Orta Doğu'daki pek çok devlet gibi Irak ve Suriye de güçlü (*strong*) değil fakat cezalandırıcı ve baskı kuran sert (*hard*) devletlere dönüşmüşlerdir.⁸³

Irak ve Suriye devletleri iktidardaki rejimlerin bekası için kaçınılmaz olarak klientalizme saplanarak yukarıda ayrıntılı olarak tanımlanmaya çalışılan modern devletin ana niteliklerini kaybetmiş ve günümüzde salt buldukları coğrafyayı değil küresel düzeyde uluslararası politikayı tehdit eden müflis siyasi yapılara dönüşmüşlerdir. Bu çalışma kapsamındaki analiz Orta Doğu'da modern devletin karşılığının gerçekte var olup olmadığına dair çok temel bir soruyu tekrar düşündürmektedir.

Kaynakça

- Anderson, Lisa. "The State in the Middle East and North Africa." *Comparative Politics* 20, no. 1 (Ekim 1987): 1-18.
- Atlıoğlu, Yasin. "Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 73, no. 1 (2018): 129-156.
- Ayubi, Nazih. *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. Londra: I.B. Tauris, 1995.
- Badie, Bertrand *L'Etat importé*. Paris: Fayard, 1992.
- Badie, Bertrand ve Pierre Birnbaum. *Sociologie de l'Etat*. Paris: Domont, Hachette-Pluriel, 2009.
- Badie, Bertrand ve Marie-Claude Smouts. *Le Retournement du monde: Sociologie de la scène internationale*. Paris: Presse des Sciences Politiques & Dalloz, 1995.
- Balanche, Fabrice. "Clientélisme, communautarisme, fragmentation territoriale en Syrie." *A contrario*, no. 11 (2009): 122-150.
- Barnett, Michael N. "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab State System." *International Organization* 49, no. 3 (Yaz 1995): 479-510.

⁸³ Nazih Ayubi, *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East* (Londra: I.B. Tauris, 1995).

- Belhadj, Souhaïl. *La Syrie de Bashar al-Asad. Anatomie d'un régime autoritaire*. Paris: Belin, 2013.
- Bokova, Lenka. *La Confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat-1925-1927*. Paris: L'Harmattan, 1990.
- Bozarslan, Hamit. "Etats, communautés et marges dissidentes en Irak." *Critique Internationale* 1, no. 34 (2007): 17-27.
- Corm, Georges. *Histoire du Moyen-Orient. De l'Antiquité a nos jours*. Paris: La Découverte, 2007.
- Dakhli, Leyla. "II. Révoltes et emprise coloniale (1916-1936)." içinde *Histoire du Proche-Orient contemporain*, Editör: Leyla Dakhli, 17-36. Paris: La Découverte, 2015.
- Dawood, Hosham. "Etatiser la tribu et tribaliser l'Etat." *Esprit*, no. 2 (2002): 21-40.
- Dodge, Toby. "International Obligation, Domestic Pressure and Colonial Nationalism: The Birth of the Iraqi State Under The Mandate System." içinde *The British and French Mandates in Comparative Perspectives*, Editörler: Nadine Méouchy ve Peter Sluglett, 143-164. Leiden: Brill, 2004.
- Dodge, Toby. "Iraq: The contradictions of exogenous State-Building in historical perspective." *Third World Quarterly* 27, no.1 (2006): 187-200.
- Droz-Vincent, Philippe. "Le temps des régimes: la stabilisation des autoritarismes." içinde *Moyen-Orient: pouvoirs autoritaires, sociétés bloquées*. Editör: Philippe Droz-Vincent, 148-191. Paris: Presses Universitaires de France, 2004.
- Fieldhouse, David K. *Western Imperialism in the Middle East 1914-58*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Henry Holt and Company, 1989.
- Halliday, Fred. *The Middle East in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

- Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kamrava, Mehran. *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2005.
- Keohane, Robert ve Joseph Nye. *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1972.
- Khoury, Gérard D. *Une tutelle coloniale, le mandat français en Syrie et au Liban: écrits politiques de Robert de Caix*. Paris: Belin, 2006.
- Khoury, Philip S. *Syria and the French Mandate. The Politics of Arap Nationalism 1920-1945*. Londra: I.B.Tauris, 1987.
- Laurens, Henry. "Le Mandat Français sur la Syrie et le Liban, in France, Syrie et Liban 1918-1946." içinde *Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, Editör: Nadine Méouchy, 409-415. Şam: Presses de l'IFPO, 2002.
- Lesch, David W., "Militaires et politique étrangère en Syrie (1946-1970) De l'indépendance à la dictature." *Vingtième Siècle*, no. 124 (2014): 73-86.
- Longrigg, Stephen Hemsley. *Syria and Lebanon Under French Mandate*. Beyrut: Oxford University Press, 1972.
- Luizard, Jean- Pierre. "La communauté chiite, première victime de l'implosion de la société irakienne." *Hérodote* 1, no. 124 (2007): 118-154.
- Majid, Majid A. *L'Emergence d'un Etat à l'ombre d'un Empire: Irak/ Grande-Bretagne*. Paris: Publication de la Sorbonne, 1996.
- Migdal, Joel. *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Mizrahi, Jean-David. "La France et sa politique de mandat en Syrie et au Liban (1920-1939)." içinde *France, Syrie et Liban 1918-1946, Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*, Editör: Nadine Méouchy, 35-71. Şam: Presses de l'IFPO, 2002.

- Muslih, Muhammad. "The Rise of Local Nationalism." içinde *The Origins of Arab Nationalism*", Editörler: Rashid Kalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih ve Reeva S. Simon, 167-185. New York: Columbia University Press, 1991.
- Okur, Mehmet Akif. "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası," *Bilig*, no. 48 (2009): 137-156.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası* cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Picard, Elisabeth. *La politique dans le monde arabe*. Paris: Armand Colin, 2006.
- Pierson, Christopher. *The Modern State*. Londra, New York: Routledge, 1996.
- Polk, William R. *Understanding Iraq, A Whistlestop Tour from ancient Babylon to Occupied Badghdad*. Londra: I.B. Tauris, 2006.
- Rabbath, Edmond. "L'insurrection Syrienne De 1925-1927." *Revue Historique* 267, no. 2 (542) (1982): 405-47.
- Risse-Kappen, Thomas. *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Russel, Malcolm B. *The First Modern Arab State Syria under Faysal, 1918-1920*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1985.
- Saint-Prot, Charles. *L'Histoire de l'Irak: De Sumer à Saddam Hussein*. Paris: Ellipses, 1996.
- Sedel-Lemonnier, Catherine. *Le Proche et le Moyen-Orient, foyer de conflits. De 1890 à nos jours*. Paris: Ellipses, 2012.
- Sluglett, Peter. *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. Londra: I. B. Tauris, 2007.
- Smith, Anthony D. "State-Making and Nation-Building." içinde *The State Critical Concepts* vol. II, Editör: John A. Hall, 59-90. Londra: Routledge, 1994.
- Stivers, William. *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order 1918-1930*. Londra: Cornell University Press, 1982.

- Strange, Susan. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Talentino, Andrea Kathryn. "The Two Faces of Nation-Building: Developing Function and Identity." *Cambridge Review of International Affairs* 17, no. 3 (October 2004): 557-575.
- Thobie, Jacques. "L'emprunt ottoman 4% 1901-1905: le triptyque finance-industrie-diplomatie." *Relations Internationales*, no. 1 (1974): 71-85.
- Tilly, Charles. "War Making and State Making as Organized Crime." içinde *Bringing the State Back In*, Editörler: P.B. Evans, D. Rueschmeyer ve T. Skocpol, 169-191. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Tilly, Charles. "Western State Making and Theories of Political Transformation." içinde *The Formation of National States in Western Europe*, Editör: Charles Tilly, 601-638. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge MA: Blackwell, 1992.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*, Çeviren: Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Willard-Ireland, Philip. *Iraq: A Study in Political Development*. Londra: Routledge, 2005.
- Williams, Ann. *Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967*. New York: Macmillan, 1968.
- Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. New York: Caravan Books, 1977.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 191-228
Geliş Tarihi: 11.06.2020
Kabul Tarihi: 11.12.2020
DOI: 10.26513/toecd.751410

Tarihsel Perspektiften Hareketle Irak, Suriye ve Libya'da Yaşanan Enerji Savaşlarının Analizi

Cemal Kakışım*

Öz

20. yüzyılda Ortadoğu'da petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin ülkelerin ekonomik, sosyal ve teknolojik açıdan sınırlı imkanlara sahip olması, Batılı ülkelerin kaynak zengini ülkeler üzerinde hakimiyet kurmasına ve bu ülkeleri sömürge haline getirmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Ortadoğu'da başlayan Batılı ülkelerin enerji kaynaklarını kontrol etme mücadelesi 21. yüzyılda Kuzey Afrika'ya da sıçramıştır. Böylece enerji kaynakları için sürdürülen mücadele, I. Dünya Savaşı'ndan Arap Baharı'nın tetiklediği Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki iç savaşlara kadar hız kesmeden devam etmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası Irak, Arap Baharı'nın ardından Suriye ve Libya, görünürde iç savaşın yaşandığı ancak gerçekte enerji kaynakları için kapsamlı bir mücadelenin yürütüldüğü, Batılı ülkelerin ve bölgesel güçlerin vekalet savaşlarına sahne olan ülkeler haline gelmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada, 20. yüzyılda yaşanan krizlerden hareketle Irak, Suriye ve Libya'daki enerji savaşları analiz edilmiş ve bu savaşların farklılaşan, benzeşen yönleri ve değişen aktörleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada enerji savaşlarına müdahil olan küresel ve bölgesel aktörlerin yürüttüğü mücadele ve bu aktörlerin siyasi hedefleri tartışılmıştır. Tarihsel bir bakış açısıyla küresel enerji rekabetinin ve enerji kaynaklarının kaynak zengini ülkelerin siyasi tarihini nasıl etkilediği sorusunun cevabı aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Petrol, Enerji Savaşları, Irak, Suriye, Libya

* Dr. Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, TR, Orcid: 0000-0002-3865-8305, cemal.kakisim@erdogan.edu.tr

The Analysis of Energy Wars in Iraq, Syria and Libya from a Historical Perspective

Cemal Kakışım*

Abstract

The fact that the countries with rich oil and natural gas resources in the Middle East and North Africa have limited economic, social and technological opportunities has paved the way for Western countries to rule over and to colonise these resource-rich lands. In this regard, the struggle of Western countries to control energy resources that started in the Middle East has spread to North Africa in the 21st century. From World War I until the eruption of civil wars in the Middle East and North Africa triggered by the Arab Spring, the struggle for energy resources has continued without slowing down. Syria and Libya after the Arab Spring and Iraq after 9/11 have witnessed civil wars. However, in reality there has been an uphill battle for energy sources. As a result, these countries have been witnessing proxy wars between Western countries and regional powers. In this context, this study analyzes energy wars in Iraq, Syria and Libya based on the crises in the 20th century, including the differing and similar aspects and the changing agents of these wars. The study examines the struggle of global and regional actors involved in energy wars and their political goals. From a historical perspective, an answer has been sought to the question of how global energy competition and energy resources affect the political history of resource-rich countries.

Keywords: Energy, Oil, Energy Wars, Iraq, Syria, Libya

* Dr. Lecturer, Recep Tayyip Erdogan University, TR, Orcid: 0000-0002-3865-8305, cemal.kakisim@erdogan.edu.tr

1. Giriş

Dünyada en yoğun şekilde kullanılan enerji kaynakları, fosil yakıtlar olarak adlandırılan kömür, petrol ve doğal gazdır ve Ortadoğu, bu enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan dünyanın en zengin coğrafyasıdır. Ancak Ortadoğu ülkelerinin ekonomik, sosyal ve teknolojik açıdan sınırlı imkanlarla kuşatılmış olması, zengin enerji kaynaklarından yeterince faydalanamamalarına neden olmaktadır. Bunun en temel nedenlerinden biri ise doğal zenginliklerinin çıkarılması, işlenmesi ve üretime dönüştürülmesinde, bu enerji kaynaklarına en fazla ihtiyaç duyan Batılı ülkelerin teknolojisine ve imkanlarına muhtaç olmalarıdır. Bu imkansızlık ve bağımlılık, petrol kullanımının başlamasıyla Batılı ülkelerin kaynak zengini ülkeler üzerinde hakimiyet kurmasına ve bu ülkeleri sömürge haline getirmesine zemin hazırlamıştır.

20. yüzyılda sanayileşen Batılı tüketici ülkelerin enerji tüketimlerinin giderek artması ve sömürge arayışına girmesi, kendi aralarındaki rekabeti kızıştırmışken, enerji kaynakları açısından zengin ülkelere kanlı işgallere kadar uzanabilen dış müdahalelerde bulunmalarına da neden olmuştur. 20. yüzyıl öncesi savaşların temel nedenlerinden biri olan hakimiyet alanını genişletme, sömürge ve toprak kazanma arzusu, 20. yüzyılla birlikte enerji kaynaklarını kontrol etme mücadelesine dönüşmüştür. Bu açıdan 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden birinin sömürge ve hammadde arayışı olduğu belirtilse de savaşın ortaya çıkmasında Avrupa ülkeleri arasındaki enerji alanında yaşanan rekabetin de yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Bu döneme damgasını vuran devlet adamlarından biri olan İngiltere Başbakanı Winston Churchill'e atfedilen "bir damla petrol bir damla asker kanından değerlidir"¹ ifadesi, devletlerin enerji kaynağı için askerlerinin hayatını feda edebileceğini en acımasız gerçekliğiyle gözler önüne sermiştir. Dünyanın en zengin petrol kaynaklarına sahip ülkelerinden biri olan Venezüella'nın önemli siyasetçisi Juan Pablo Perez Alfonso'nun petrolü "siyah altın" olarak değil "şeytanın pisliği" olarak nitelendirmesi² ise az gelişmiş ve siyasi açıdan istikrarsız bir şekilde yönetilen ülkeler için petrolün bir doğal zenginlikten öte bir bela olduğunu net bir şekilde yansıtmıştır.

¹ Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1975), 41.

² Moises Naim, "The Devil's Excrement," *Foreign Policy*, 22 Ağustos 2019.

Enerji savaşları, I. Dünya Savaşı'ndan Arap Baharı'nın tetiklediği Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki iç savaşlara kadar günümüzde de hız kesmeden devam etmektedir. Irak, Suriye ve Libya görünürde iç savaşın yaşandığı ancak arka planda enerji kaynakları için kapsamlı bir mücadelenin yürütüldüğü, Batılı ülkelerin ve bölgesel güçlerin vekalet savaşlarına sahne olan ülkeler haline gelmiştir. ABD, Irak ve Suriye'deki Rusya ise Irak ve Suriye'nin yanı sıra Libya'daki iç savaşa müdahil olmaktadır. Fransa ve İtalya, kendileri için önemli bir enerji tedarikçisi olan Libya'daki iç savaşı ekonomik ve siyasi çıkarlarını gözeterek şekilde etkilemeye çalışmaktadır. Son dönemde özellikle Suriye iç savaşının başlaması ve Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle daha aktif bir dış politika sergileyen Türkiye hem Irak, Suriye ve Libya'da hem de Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarında etkin bir mücadele ortaya koymaktadır. İran, sınır komşusu Irak'ta ve Suriye'de örtülü operasyonlarıyla iç savaşın kendisine sıçramaması için mücadele vermektedir. Irak, Suriye ve Libya'nın kültürel ve siyasi yapısının bir parçası olan, farklı etnik ve dini kökenden gelen gruplar ise bir dönem bağlı oldukları rejimlere karşı bağımsızlık ve özerklik arayışındadır. Tüm bu küresel ve bölgesel aktörler, Irak, Suriye ve Libya'da sadece siyasi ve diplomatik nitelikte değil aynı zamanda askeri anlamda da etkin bir çaba ortaya koymaktadır. Bölgenin petrol ve doğal gaz kaynaklarını ve bu kaynakların taşındığı güzergahları, transit ülkeleri, deniz alanlarını kontrol edebilmek ve güvenliğini sağlayabilmek için gerektiğinde silahlı müdahalelerde bulunmaktadırlar.

Bu kapsamda bu çalışmada tarihsel perspektif dikkate alınarak, 20. yüzyılda yaşanan krizlerden hareketle Irak, Suriye ve Libya'da yaşanan enerji savaşları analiz edilmiş ve bu savaşların farklılaşan, benzeşen yönleri ve değişen aktörleri üzerinde durulmuştur. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, literatür taraması yapılarak Irak, Suriye ve Libya'daki enerji savaşlarına müdahil olan küresel ve bölgesel aktörlerin yürüttüğü mücadele ve bu aktörlerin siyasi hedefleri tartışılmıştır. Tarihsel bir bakış açısıyla küresel enerji rekabetinin ve enerji kaynaklarının, kaynak zengini ülkelerin siyasi tarihini nasıl etkilediği sorusunun cevabı aranmıştır. Çalışma iki aslı kısma ayrılmıştır. İlk bölümde petrolün Batılı ülkeler için önemi ele alınarak 20. yüzyılda yaşanan enerji savaşlarına kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ABD'nin 2003'teki Irak müdahalesi ve Arap Baharı'nın neden olduğu Libya, Suriye iç savaşları enerji perspektifiyle ele alınarak, sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Batılı Ülkeler için Petrol'ün Önemi ve 20. Yüzyılda Ortadoğu'yu Etkisi Altına Alan Enerji Savaşları

Ortadoğu, Avrupalı ülkeler açısından Orta Çağ'da dini niteliğiyle Yakın Çağ'da ise ekonomik pazar ve hammadde ihtiyacını karşılama yönüyle ön planda çıkmıştır.³ Tarih boyunca okyanuslara ve sıcak denizlere erişim sağlamanın, verimli topraklar ve doğal kaynaklar açısından zengin bölgeleri elde edebilmenin tek yolu, Ortadoğu ve Kafkasya'da hakimiyet kurmayla bağlantılı olmuştur.⁴ Bu bağlamda petrolün önemli bir kaynak olarak keşfedilmesiyle Ortadoğu'da Batılı ülkelerin enerji mücadelesi, İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin petrol kaynaklarını kontrol etme ve bu kaynaklar üzerinde imtiyaz elde etme girişimiyle başlamıştır. Rusya ve İngiltere arasında 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren İran petrol kaynaklarının araştırılması ve üretime dönüştürülmesi amacıyla imtiyaz elde edilmesine yönelik önemli bir mücadele yaşanmış ve İngiltere, 1901'de 60 yıl boyunca İran petrol kaynaklarını araştırma ve işletme hakkını elde eden ilk ülke olmuştur.⁵

Osmanlı Devleti'nin petrol kaynaklarının araştırılması ve işletilmesinde ise ilk somut adımı atan ülke Almanya olmuştur. 1888'de İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanacak bir demir yolunun yapımı ve bu demir yolu güzergahındaki petrolün ve diğer doğal kaynaklarının işletilmesi amacıyla Almanya'ya imtiyaz tanınmıştır. Ancak Almanya'ya tanınan bu imtiyaz İngiltere'nin tepkisini çekmiş ve Sultan Abdülhamit'in devrilmesinin ardından Almanya'yla yapılan anlaşmalar iptal edilerek, 1909 yılında Ortadoğu'nun petrol imtiyazları İngiltere'ye devredilmiştir.⁶ Bu dönem aynı zamanda Ortadoğu'da asırlarca hüküm süren Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı sürecinin hızlandığı ve I. Dünya Savaşı'nın yenilgisiyle Ortadoğu, Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki topraklarını ve hakimiyetini kaybettiği zaman dilimidir. Savaşın getirdiği ağır yenilgi, Osmanlı Devleti hakimiyetindeki petrol kaynakları açısından zengin Suriye ve Irak'ın İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetine girmesine neden olmuştur.

³ Muhammet Yıldız, "Ortadoğu'dan Kafkasya'ya Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye," *Takvim-i Vekayi*, 6/2, (2018), 8.

⁴ A.g.e., 7.

⁵ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), 155-156.

⁶ Ayhan Veysel, *İmparatorluk Yolu: Ortadoğu ve Petrol* (Bursa: Dora Yayıncılık Bursa, 2009), 108-109.

Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Irak sınırları içerisindeki petrol kaynaklarının yoğunlaştığı Musul vilayetini İngiltere'ye bırakmamak için dirense de Musul sorununun çözümü için büyük ölçüde İngiltere'nin hâkim olduğu Milletler Cemiyeti'nin adres olarak seçilmesinin ardından bu zengin topraklar da Batılı ülkelerin kontrolüne girmiştir.⁷

Ortadoğu'da bu gelişmelerin yaşandığı dönem, aynı zamanda İngiltere'nin dünyada başat güç olarak kabul edildiği bir dönemdir. İngiltere'yi egemen güç haline getiren en önemli unsurlardan birinin, güçlü donanması sayesinde denizlerde elde ettiği hakimiyet olduğu kabul edilse de dünya enerji kaynakları üzerinde kontrolünü sağlama girişiminin de bunda etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan Churchill'in petrole ilgili yaptığı değerlendirmeler dikkat çekicidir. İngiltere'nin 1912-1914 yılları arasında savaş ve ticaret gemilerinde kullanılan yakıt türünü kömürden petrole çevirme kararı almasının ardından, Churchill'in sözleri, I. Dünya Savaşı sırasında işgalci devletlerin temel felsefesini sergilemiştir:

*Kaderin çizdiği bu tehlikeli dalış sonucunda, hayatımızı bağladığımız donanmamızın en süper klas gemileri yalnızca petrole besleniyor. Eğer petrol alamazsak, hububat da pamuk da Britanya'nın ekonomik enerjisinin korunması için gerekli bin bir çeşit malı da alamayız. Güvenilir miktarda petrol stokunu makul fiyatlarla alabilmeyi garantilemek için amiralliğin, talep ettiği petrolün çoğunluğunun sahibi ya da en azından kaynaktan takipçisi olması gerekiyor.*⁸

Churchill'in ifadesi, enerji kaynaklarına sahip olmayla başat güç pozisyonunu sürdürme hedefi arasındaki doğrudan ilişkiyi ortaya koymuştur. Aynı strateji, İngiltere'nin başat güç statüsünü yitirmesinin ardından bu role soyunan diğer güçler tarafından da takip edilmiş ve bu bağlamda Ortadoğu, kaynak mücadelelerinin değişmeyen adresi haline gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Avrupa'daki birçok ülkeyi ilhak ederek tekrar Avrupa için tehdit haline gelen ve dünya hakimiyetine soyunan Nazi Almanya'sı, büyük hedeflerine ulaşabilmek ve II. Dünya

⁷ Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, no. 16 (2008/Bahar-Güz): 242.

⁸ Necdet Pamir, *Enerjinin İktidarı* (İstanbul: Hayy Kitap, 2015), 70.

Savaşı'nı kazanabilmek için savaş süresince ihtiyaç duyduğu enerji kaynağını Sovyetler Birliği'nin bertaraf edip Hazar Bölgesi'nde Bakü petrolünü ve Ortadoğu'da İran petrolünü kontrolüne alarak elde etmeyi denemiştir.⁹ Ancak Sovyet topraklarındaki ilerleyişinin kesintiye uğraması ve ABD'nin savaşa dahil olmasıyla Almanya bu hedeflerine ulaşmadan yenilmiştir. İran'ın kuzey kesimi Sovyet Birliği'nin, güney kesimi ise İngilizlerin işgali altına girmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndaki mücadelesiyle İngiltere'nin ardından başat güç olmaya doğru evrilen ABD de benzer şekilde Ortadoğu'daki enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nda müttefiklerinin 7 milyar varile ulaşan petrol ihtiyacının 6 milyar varilini karşılayarak kendi ulusal rezervlerinin üçte birini tüketen ABD, rezervlerindeki bu erime neticesinde kendi toprakları dışında yeni petrol kaynakları arayışına girmiştir.¹⁰ Böylece sağlam ve güvenilir rezervler bulma hedefiyle Ortadoğu ve Suudi Arabistan petrol kaynakları, ABD'nin hedefi haline gelmiş ve 1941'de Suudi Arabistan'la kiraya verme-ödünç verme sözleşmesi imzalamıştır.¹¹

ABD, sadece enerji tüketimini karşılamak amacıyla değil, aynı zamanda Sovyet Birliği'nin artan yayılmasını engellemek için de Ortadoğu petrolerini kontrol etmeyi istemiştir. Bu hedef, 1945 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığı belgesinde yer alan "Suudi Arabistan petrol rezervleri, dünyanın en büyük rezervleri arasında. [...] Bu rezervler iki nedenle bizim kontrolümüzde olmalı. Bir yandan tükenen rezervlerimizin karşılanması, diğer yandan dost olmayan ellere geçmemesi için..."¹² ifadeleriyle ortaya koyulmuştur. Böylece Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği'yle ABD ve İngiltere arasında Ortadoğu enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi de başlamıştır.

İran, bu ülkeler arasındaki mücadelenin ilk ortaya çıktığı ülkelerden biridir. İngiltere'nin İran'la 1933'te imzaladığı petrol anlaşmasını revize etmek istemesi üzerine yapılan müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla

⁹ Emine Kılıçaslan, "Enerji Savaşları," içinde *Enerji Diplomasisi*, der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2015), 91-92.

¹⁰ Pamir, *Enerjinin İktidarı*, 71.

¹¹ A.g.e.

¹² A.g.e., 73.

İran, 1951’de petrol endüstrisini millileştirmiştir.¹³ İngiltere, İran Başbakanı Muhammed Musaddık’ın güçlü desteğiyle alınan bu karar sonucu İran’a askeri müdahalede bulunacağını sinyali vererek ABD’nin desteğini aramıştır. ABD, ilk etapta tarafsız kalmayı tercih etmiş ancak Sovyetler Birliği’nin İran petrollerinden pay istemesi ve İngiltere’nin müdahalesine karşı İran’ın kuzeyine asker yığılması ve İran’ın millileştirme girişiminin diğer Ortadoğu ülkeleri için örnek teşkil edeceğinin fark edilmesinin ardından, ABD İngiltere’nin Musaddık’ı devirme planını desteklemiştir.¹⁴ Doğrudan ABD’nin uygulayıcısı olduğu “Ajax” kod adlı darbe operasyonu ile Musaddık devrilmiş ve yerine gelen yönetimle kısa sürede bir anlaşma yapılarak, İran petrolünün işletilmesi ve uluslararası pazarlara dağıtımı, neredeyse hisselerinin tamamı Amerikan ve İngiliz şirketlere ait bir konsorsiyuma devredilmiştir.¹⁵ Gerçekleştirilen bu darbe, Batılı güçlerin petrol kaynakları uğruna sadece silahlı müdahaleye değil, savunucusu oldukları demokratik teamüllere aykırı, ahlaki olmayan yöntemlere de başvurabileceğini göstermiştir.

1950’li yıllarda Ortadoğu’da petrol kaynakları üzerinde devam eden mücadeleye, petrolün Amerika ve Avrupa’daki tüketici ülkelere ulaştırılmasını mümkün kılan ve lojistik açıdan üstünlük sağlayan Basra Körfezi’nin ve Süveyş Kanalı’nın kontrolünün ve güvenliğinin sağlanması da dahil olmuştur. Zira Batılı ülkeler açısından petrolün kuyu başı maliyeti kadar, son kullanıcıya sunulana kadar geçen süredeki ulaştırma maliyeti ve petrolün taşındığı deniz yollarıyla boğaz geçişlerinin güvenliği de önemli bir meseledir. Basra Körfezi ve bu körfezi uluslararası sulara bağlayan Hürmüz Boğazı, İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’ın petrol ve doğal gazının dünya enerji pazarlarına ulaşımını sağlayan önemli geçiş yollarından biridir. Bu güzergahın devamında ise uluslararası sulardan Kızıldeniz’e girişi sağlayan Babül Mendep Boğazı ve Kızıldeniz’i Akdeniz’e bağlayan Süveyş Kanalı, Ortadoğu ve Avrupa arasındaki enerji hareketliliğinin en ekonomik ve vazgeçilemez güzergahıdır. Bu geçiş yolları ve boğazlar İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’dan yola çıkan petrol yüklü bir tankerin Afrika kıtasının çevresini kat etmek zorunda kalmadan, Kızıldeniz

¹³ Anı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, 175-176.

¹⁴ Veysel, *İmparatorluk Yolu*, 165-167.

¹⁵ A.g.e., 168.

üzerinden Akdeniz'e yani Güney Avrupa kıyılarına en kısa yoldan ulaşmasını sağlamaktadır.

Geçiş yollarının ve boğazların sağladığı bu lojistik üstünlük ise kaynak sahibi ülkelerin millileştirme girişimlerinin enerji kaynağından geçiş yollarına sıçramasına neden olmuştur. Bu kapsamda ilk adımı atan ülkelerden biri Süveyş Kanalı'na ev sahipliği yapan Mısır'dır. 1956'da Mısır Cumhurbaşkanı olan Albay Cemal Abdül Nasır, İngiltere'yi Mısır'dan ve Süveyş Kanalı'ndaki askeri üslerden uzaklaştırmak istemiştir.¹⁶ Tüm uyarılara rağmen İngiltere'nin çekilmemesi ve Mısır'ın Sovyetler Birliği'yle yakınlaşması nedeniyle ABD, İngiltere ve Dünya Bankası'nın Mısır'a Asuvan Barajı'nın yapımı için ekonomik yardım teklifini geri çekmesi üzerine, Nasır 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmiştir.¹⁷ Nasır'ın bu girişimi karşısında, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması sonucu kanal ulaşımına kapanmıştır. Bu krize Suriye'nin, bazı pompalama istasyonlarını bombalamasıyla Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan boru hattının işlevsiz hale gelmesi de eklenince, Batı Avrupa petrol ihtiyacının %70'ini tedarik edemez hale gelmiş ve Süveyş Kanalı Mart 1957'ye kadar kapalı kalmıştır.¹⁸

Tırmanarak savaşa dönüşen bu kriz karşısında ABD ise Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini arttıracığı endişesiyle 1951'deki millileştirme girişimindeki tutumunun aksine Süveyş Krizi'nde İngiltere, Fransa ve İsrail'in yanında yer almadığı gibi bu ülkelere Mısır'dan çekilmeleri konusunda baskı yapmıştır.¹⁹ Böylece uluslararası destek bulamayan İngiltere, Fransa ve İsrail, Birleşmiş Milletler'in (BM) ateşkes çağrısına uymak zorunda kalmış ve işgal ettikleri bölgelerden çekilmiştir. Sonuç olarak Süveyş Krizi, İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da kurduğu kendi çıkarlarına hizmet eden yapının yıkılmasına, İngiltere'nin Akdeniz'deki başat güç olma pozisyonunun sona ererek bölgeden çekilmesine ve oluşan bu boşluğun ise ABD ve Sovyetler Birliği tarafından doldurulmasına yol açmıştır.²⁰ Ayrıca Süveyş Krizi nedeniyle

¹⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)* (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 976.

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ Şükrü Sina Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri* (Ankara: İmge Kitapevi, 2018), 143-144.

¹⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze*, 186-187.

²⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 979-980.

Batılı ülkelerde ve şirketlerde ortaya çıkan kaygı ve güvensizlik, tüketici ülkelerin petrol arama çalışmalarını, Avrupa'ya daha yakın ve siyasi açıdan Ortadoğu'ya göre daha istikrarlı olan Kuzey Afrika'ya kaydırmasına neden olmuştur. Böylece Libya, Cezayir, Fransız Sahrası ve Nijerya'da yapılan arama çalışmaları sonucu ulaşılan petrolle bu ülkeler, 1960'lı yıllarda Batılı ülkelerin tedarik zincirine ve dünya enerji piyasalarına dâhil olmuştur.²¹

Süveyş Krizi'nden güçlenerek çıkan Nasır'ın Arap ülkeleri arasında güç kazanması ve bölge liderliğine soyunması, Sovyetler Birliği'nin ise Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu boşluğu doldurmaya çalışarak Mısır ve Suriye'yle yakınlaşması, ABD'de Ortadoğu'nun Sovyetlerin etkisi altına gireceği ve petrolün kontrolünün kaybedileceği endişesine neden olmuştur. Bu izlenimle ABD Başkanı Dwight David Eisenhower kendi adını taşıyan bir doktrin ilan etmiştir. Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve askeri yardımda bulunulması, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek saldırılara karşı bölge ülkelerinin bizzat ABD silahlı kuvvetleri devreye sokularak korunması, Eisenhower Doktrini'nde politika olarak benimsenmiştir.²² Bu politikanın bir sonucu olarak ABD, başta Suudi Arabistan olmak üzere Sovyet yayılmasının ve başını Nasır'ın çektiği milliyetçi ve anti sömürgeci eğilimlerin hedefindeki ülkeleri güvenlik şemsiyesi altına almış ve günümüzde de aktif olarak sürdürdüğü Ortadoğu'da İsrail'i siyasi, ekonomik ve askeri açıdan destekleme politikasını uygulamaya koymuştur. Böylece İsrail, Ortadoğu'daki çatışmaların öznesi haline gelirken, bölge ülkelerine sağlanan ABD desteği Arap ülkeleri arasındaki ayrışmayı derinleştirmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Mısır ve Suriye'nin başını çektiği milliyetçi cephe, 1948'de İsrail'le başlayan savaşlarında İsrail'i destekleyen Batılı ülkelere karşı petrol ihracatını ve petrol fiyatlarını silah olarak kullanmayı tercih etmiş ve petrol ihraç eden Arap ülkelerini bu politikaya uymaları için zorlamıştır.

Kaynak sahibi ülkeler tarafından petrolün bir silah olarak kullanıldığı ilk girişimlerden biri, 1967'de Arap-İsrail Savaşı sonucu gerçekleşmiş ve Arap ülkeleri İsrail'i destekleyen Batılı ülkelere petrol akışını durdurmuştur. Ancak petrol ihracatının durdurulmasının neden olduğu ekonomik kaybın tedarikçi ülkeler açısından oldukça yüksek olması ve uluslararası enerji

²¹ Gürel, *Orta Doğu Petrolünün*, 145-146.

²² Arı, *Geçmişten Günümüze*, 190.

piyasasında oluşan arz açığının İran ve Venezüella'daki üretim artışlarıyla dengelenmesi sonucu ambargo askıya alınmıştır.²³ Bu gelişme, petrol ihraç eden Arap ülkelerinin petrol ithal eden Batılı ülkelere ekonomik açıdan bağımlı olduğunu ve Ortadoğu'da kaynak zengini ülkeler arasında bir birlikteliğin bulunmadığını kanıtlamış, Arap ülkeleri arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt gibi petrol gelirlerine önemli ölçüde bağımlı olan Arap ülkeleri, Suriye ve Mısır gibi hatırı sayılır miktarda petrol sahibi olmayan ülkelerin petrol politikalarını yönlendirmelerine izin vermemek amacıyla Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü (OPEC) kurmuştur.²⁴ Böylece ABD'nin başını çektiği Batı ittifakı, petrol ambargosu nedeniyle kısa süreli ekonomik bir kayba uğrasa da silahlı müdahalede bulunmadan sadece ekonomik pazar potansiyeliyle ambargonun askıya alınmasını sağlamış ve aynı zamanda Mısır'ın ve Suriye'nin diğer Arap ülkeleri üzerindeki etkisini zayıflatmıştır.

1980'li yıllar, Ortadoğu'da petrol üretimi gerçekleştiren ülkeler arasında üretim miktarı ve petrol fiyatları konusunda anlaşmazlıkların yaşandığı, bazı bölge ülkelerinin Ortadoğu'da lider olma hırslarının öne çıktığı dönem olmuş ve bu nedenle bölgede işgale, savaşa varan gelişmeler yaşanmıştır. Irak'ta 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesi ve Arap ülkelerinin liderliğine soyunması, İran'la 1980'de bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur. İran'ın üstünlük sağlayarak Irak'a ait petrol sahalarını ele geçirmesi, ABD'de Suudi Arabistan ve Kuveyt petrol kaynaklarının da kontrolünün kaybedebileceği endişesi yaratmış ve ABD bu gerekçeyle Irak'ı desteklemeye başlamıştır.²⁵ Enerji sahalarının korunması amacıyla Çevik Kuvvet'in oluşturulmasına öncülük eden ABD, İran'ın savaş gemileri, petrol sahaları ve platformlarına saldırılar düzenlemiştir. Bu müdahaleler karşısında ekonomik açıdan sarsılan, silah ve teçhizat bakımından zayıflayan İran, 1988'de BM'nin ateşkes çağrısını kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁶

ABD'nin desteğiyle savaşta toprak kaybı yaşamayan, Arap dünyasında hegemonya kurarak Basra Körfezi'ni denetimi altına alma iddiasını

²³ Gürel, *Orta Doğu Petrolünün*, 185-186.

²⁴ A.g.e., 189.

²⁵ Veysel, *İmparatorluk Yolu*, 293.

²⁶ A.g.e., 294.

sürdüren Saddam, İran savaşının neden olduğu ekonomik kaybı gidermek ve bölgesel bir güç haline gelebilmek için petrol üretimini sınırlandırarak petrol fiyatlarını arttırmayı hedeflemiş ve OPEC ülkelerine baskı yapmaya başlamıştır.²⁷ Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin bu karara uymamasını ekonomik bir savaş olarak değerlendiren Irak, Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgal etmiştir. Bu işgali Batılı ülkeler Körfez Krizi olarak nitelendirilmiş ve Irak'a ekonomik ambargo uygulayarak silah sevkiyatını durdurmuştur.²⁸ Ancak yaptırımların yetersiz kalması, Irak'ın, Kuveyt'ten çekilmesi yönündeki BM kararlarına uymamasıyla, ABD'nin başını çektiği ve Avrupa'dan birçok ülkenin de katıldığı koalisyon güçleri, hava ve kara harekatiyle Kuveyt'i işgalden kurtarmıştır.²⁹ Ayrıca Mayıs 1991'de Kürtlerin ve Türkmenlerin yaşadığı, Irak topraklarından geçen 36. paralelin kuzeyinin kontrol altında tutulması ve bu bölgedeki halkların Saddam yönetimine karşı korunması amacıyla ABD, Fransa, Türkiye ve İngiltere'nin hava birliklerinden oluşan Çevik Güç oluşturulmuştur.³⁰ Böylece Kuzey Irak'a ait petrol kaynaklarının kontrolünün ve bölgedeki siyasi egemenliğin giderek Irak merkezi yönetiminin kontrolünün dışına çıktığı, Kuzey Irak'ta yaşayan halkların bağımsızlık taleplerinin baş gösterdiği bir süreç başlamıştır. Çevik Güç'le sınırları belirginleşen ve merkezi yönetimden giderek uzaklaşan Kuzey Irak, 2000'li yıllarda Ortadoğu'da petrol kaynakları üzerindeki mücadelenin yeni alanlarından biri haline gelmiştir.

3. II. Körfez Krizi, Arap Baharı ve Enerji Savaşları

20. yüzyıl boyunca enerji kaynaklarına hakim olmaya yönelik sürdürülen mücadele 21. yüzyılda iki önemli uluslararası gelişme nedeniyle şiddetlenmiş ve enerji savaşları, Ortadoğu'yu daha fazla etkisi altına alarak Doğu Akdeniz'e ve Kuzey Afrika'daki kaynak zengini ülkelere sıçramıştır. ABD'ye yönelik 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül Saldırısı ve 2011'de Kuzey Afrika'da patlak veren Arap Baharı'nın etkileri, Ortadoğu ve Kuzey

²⁷ Daniel Yergin, *Petrol (Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü)* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1999), 884.

²⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 1204.

²⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze*, 470.

³⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 1206.

Afrika'daki birçok ülkeyi istikrarsızlaştırarak iç savaşa sürüklemiştir. Enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesi, Libya ve Suriye'yi etkisi altına alan iç savaşlarda hem Batılı ülkelerin hem de bu ülkeler adına Irak, Libya ve Suriye'de vekalet savaşı yürüten muhalif unsurların motivasyon kaynağı olmaya devam etmiştir.

3.1. 11 Eylül Saldırısının Ardından Irak'ta Yaşanan Enerji Savaşları

11 Eylül 2011'de New York'taki ikiz kulelere ve Washington'daki Savunma Bakanlığı binasına, Afganistan'da faaliyet gösteren El-Kaide bağlantılı teröristler tarafından çok sayıda sivilin yaşamını kaybettiği intihar saldırıları gerçekleştirilmiştir. ABD, bu saldırının ilk şokunu atlattır atlattır, terör örgütlerine karşı kapsamlı bir mücadele başlatmış ve bu mücadelesini Başkan George W. Bush'un adını taşıyan Bush Doktrini'ne dayandırmıştır. "Teröre karşı savaş", Bush Doktrini'nin en dikkat çekici unsurlarından biri olarak öne çıkmış ve bu kapsamda "ön alma stratejisi" ile ABD'nin çıkarlarına henüz bir tehdit oluşmadan dahi, yine doktrinde "haydut devlet" olarak tanımlanan ülkelere karşı kuvvet kullanımı, ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinin bir parçası haline getirilmiştir.³¹ ABD, ilk hedef olarak El-Kaide'nin merkezinin bulunduğu Afganistan'ı seçmiş ve NATO'nun da desteğini alarak terör oluşumlarına ve bunlara destek veren Taliban yönetimine karşı kapsamlı bir savaş başlatmıştır. Kısa süre sonra bu mücadele Orta Asya'dan Ortadoğu'ya kaymış ve Irak, terörle mücadele, ön alma stratejisi bağlamında ABD'nin hedefi haline gelmiştir. ABD, Saddam'ın kimyasal silah geliştirdiği ve bir terör dalgası yaratacağı gibi daha sonra ABD'nin yalanı olduğu ortaya çıkan bir iddiayla, Irak'a müdahalesine zemin hazırlamış ve bölge ülkeleriyle Avrupa ülkelerinin desteğini aramıştır. Bu süreçte, ABD Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Diego Garcia, Cibuti ve Umman'a yani Basra Körfezi'ne ve çevresine askeri yığınağı yaparken, Fransa ve Almanya ABD'nin Irak'a müdahalesine destek vermeyeceklerini açıklamış, Türkiye ise ABD askerlerinin topraklarında bulunmasına ve Türkiye'nin güneydoğu sınırından Irak'a girmesine izin vermemiştir.³² Ancak ABD, Avrupa'da

³¹ Haris Ubeyde Dündar, "Yeni Hegemonya Anlayışı Çerçevesinde Bush Doktrini Üzerine Bir İnceleme," *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 9, no. 2 (2018): 54-55.

³² Uçarol, *Siyasi Tarih*, 2111-2112.

başta İngiltere olmak üzere İtalya, Portekiz, İspanya, Çekya, Polonya, Macaristan ve Danimarka'nın desteğini almayı başarmış ve Mart 2003'de Irak'ı bombalayarak II. Körfez Krizi'ni başlatmıştır. Büyük ölçüde İngiliz askerlerinin de sahadaki desteğiyle kısa sürede Irak'ta hakimiyet sağlayan ABD Saddam rejimini devirmiştir. Yeni dönemde, ABD'nin dizaynıyla Geçici Yönetim Konseyi oluşturularak, Irak'taki tüm halkların yönetime dâhil edilmesini hedefleyen bir anayasanın oluşturulması için çalışma başlatılmıştır.

2004'te geçici anayasa kabul edilmiş ve Irak federal yapıya dönüştürülmüştür. Bu federal yapıya göre Irak başkent, bölgeler ve bir bölgeye dahil olmayan yerel yönetimlerden oluşmuş ve federal/merkezi hükümetin yanı sıra bir de bölgesel yönetim kurulmuştur. Kürtlerin ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı ancak Kürtlerin hakimiyetinde olan Irak'ın kuzeyinde Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY) oluşturulmuştur.³³ Böylece I. Körfez Savaşı sonrası Çevik Güç'le Irak'ın kuzeyinde şekillenmeye başlayan Kürt bölgesi yeni anayasa ile yasal statüye kavuşmuştur. Bu federal yapıya göre ülke iktidarı Kürtler, Sünniler, Şiiiler arasında paylaşılmış ve ilk Cumhurbaşkanı Kürt, Başbakan ise Şii kökenli olarak seçilmiştir. Ancak bu iktidar paylaşımı, yapılan yeni seçimlerle Kürt, Sünni ve Şii gruplar arasında krize dönüşmüş, Irak giderek İran'ın kontrolü altına girmiş ve iktidarı elinde bulunduran Şiiiler, Sünni muhalefeti sindirmeye yönelik bir politika izlemiştir.³⁴

Irak federal yapıya bürünürken ABD ise yeni dönemde Irak'ın petrol düzeninin nasıl kurgulanacağını planlamıştır. Irak petrolünün işletilmesinde büyük ölçüde yabancı şirketlerin tercih edilmesi, petrol sektörünün özelleştirilerek yabancı sermayeye açılması, böylece OPEC'in petrol endüstrisindeki hakimiyetinin zayıflatılması, küresel petrol üretim miktarının ve petrol fiyatlarının belirlenmesinde Suudi Arabistan'ın hakimiyetinin dengelenmesi, Irak merkezi yönetiminin petrol gelirlerine tek başına sahip olarak tekrar ABD karşıtı bir yapıya dönüşmesinin engellenmesi, ABD'nin politikasını şekillendirmiştir.³⁵

Merkezi hükümet ise ABD'nin baskısıyla yeni Irak Anayasası'na dayanarak Saddam'ın daha önce petrol kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesiyle

³³ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, 72.

³⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze*, 483-485.

³⁵ Veysel, *İmparatorluk Yolu*, 409-410.

ilgili Rusya ve Fransa gibi ülkelerle imzaladığı ve bu ülkelere imtiyaz tanıyan anlaşmaları tanımamayı tercih etmiş ve bu kapsamda 2005'den itibaren ülkenin güneyi ve kuzeyindeki birçok petrol sahasının araştırılması, geliştirilmesi ve işletilmesi için ABD, Hollanda, İrlanda, Kanada, İngiltere, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden şirketlerle yeni anlaşmalar yapmıştır. Ayrıca KBY de merkezi hükümetten bağımsız olarak Norveç, Türkiye, Kanada, Birleşik Arap Emirlikleri ve Avustralya'dan şirketlerle Irak'ın kuzey kesimindeki petrol ve doğal gaz sahalarına yönelik arama ve üretim anlaşmaları gerçekleştirmiştir.³⁶

KBY'nin merkezi hükümetin bilgisi ve onayı dışında anlaşmalar yapması iki yönetim arasında krize neden olmuştur. KBY'nin Türk firmalarına verdiği petrol çıkarma lisanslarının ardından 2012'de Exxon Mobil'le de bir anlaşma yapması üzerine, merkezi yönetim yeni anayasaya göre enerji gelirlerinden KBY'ye aktarması gereken %17'lik payı askıya almıştır.³⁷ Merkezi yönetim bununla sınırlı kalmamış, KBY'nin Kuzey Irak'ta üretilen petrolü ve doğal gazı Türkiye üzerinden mevcut ve yeni inşa edilecek boru hatlarıyla dünya piyasalarına ihraç etme planlarına da karşı çıkmıştır.³⁸ Bu dönemde merkezi hükümetin Şii'lerin yönetiminde olması, KBY'nin ekonomik ve siyasi açıdan bağımsızlığa soyunması, iki yönetim arasındaki enerji krizinin en güçlü nedenleri arasında yer almıştır. Dolayısıyla bu kriz, 2003 sonrası Irak'ta Şii, Sünni ve Kürt gruplar arasındaki iktidar mücadelesinin de bir yansıması olmuştur.

Irak'taki politik rekabet ve siyasi istikrarsızlık, 2011'de ABD'nin askerlerini Irak'tan çekmesi ve ülke güvenliğini merkezi yönetime devretmesiyle derinleşmiş ve bölgede, enerji güvenliğini tehlikeye atacak gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Şii ve Sünni gruplar arasındaki gerilim giderek artmış, başkent Bağdat'ı hedef alan şiddet olayları, gösteriler gerçekleştirilmiş ve El-Kaide'yle bağlantılı bir terör örgütü olan Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) gerçekleştirdiği terör eylemleriyle Irak'ı hedef almaya başlamıştır. Kanlı eylemler gerçekleştirerek gücünü arttıran İŞİD'in özellikle 2014'te Irak ordusunu geri püskürterek önemli bir petrol bölgesi olan Musul'u ve Irak Merkez Bankası'nı ele geçirmesi, bölgede

³⁶ A.g.e., 411-415.

³⁷ Tolga Demiryol ve Hasan Deniz Pekşen, "Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-İrak İlişkileri (1190-2018)," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5, no. 2 (2018): 143.

³⁸ A.g.e., 144.

ve dünyada şok etkisi yaratmış ve Irak'taki istikrarsızlığı ve Suriye'deki iç savaşı derinleştiren, bölgesel dengeleri altüst eden bir sürecin de başlangıcı olmuştur. IŞİD, bölgede oluşan otorite ve güvenlik boşluğundan yararlanarak Irak'ın Ninova ve Selahaddin şehirlerindeki birçok petrol sahasını ele geçirmiş ve elde ettiği petrolü kaçak yollarla satmıştır.³⁹ Ayrıca bölgedeki enerji altyapılarına yönelik petrol akışını engelleyecek saldırılar da gerçekleştirmiştir. Özellikle IŞİD'in Musul'dan sonra Kerkük'e yönelmesi, bölgedeki petrol sahalarını ve bu sahalardan elde edilen petrolü Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştıran Türkiye-Irak Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tehdit eder hale gelmiştir. IŞİD'in 2014'te bu boru hattına saldırmasıyla Irak petrolünün dünya piyasalarına erişimi kesintiye uğramış ve bu saldırı petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur.⁴⁰

IŞİD'in küresel enerji piyasalarını tehdit eder hale gelmesiyle ABD devreye girmiştir. ABD'nin askeri desteği, KBY ve merkezi yönetiminin de silahlı mücadelesi sonucu IŞİD'in Kuzey Irak'taki etkinliğini hızla azaltmıştır. Ancak IŞİD tehdidinin zayıflatılması, Irak ve komşu ülkeler açısından bölgesel gerilimi arttıracak yeni gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. IŞİD'le savaşta aktif görev alan KBY, IŞİD'in işgalinden kurtardığı Kerkük ve Ninova gibi petrol kaynakları açısından zengin ve farklı etnik grupların yaşadığı şehirlerin kontrolünü ele geçirerek bu vilayetlerin de dahil olduğu bir bölgede bağımsızlık için bir referandum düzenleme kararı almıştır.⁴¹ KBY'nin bu girişimi, sadece merkezi hükümetin değil aynı zamanda Irak'ın bölünmesine karşı olan komşu ülkelerin de sert tepkisine neden olmuştur. Merkezi hükümetin yanı sıra Türkiye ve İran'ın askeri seçeneğe başvuracağını açıklaması ve Türkiye'nin sınıra askeri güç yığmasına rağmen, KBY ABD'nin de zımnî desteğiyle bağımsızlık referandumunu gerçekleştirmiştir. Ancak referandum sonrası, KBY bağımsızlığını ilan edemediği gibi merkezi hükümet, Irak ordusunun gerçekleştirdiği askeri hareketle KBY'nin kontrolü altındaki petrol sahalarının bulunduğu Kerkük'ü ve tartışmalı bölgelerin birçoğunu geri alarak⁴² KBY'nin petrolden elde ettiği gelirleri büyük ölçüde azaltmıştır. İran, Türkiye

³⁹ Omar Al-Nidawi, "How ISIL Changed The Oil Map of Iraq," *Al Jazeera*, 17 Aralık 2017.

⁴⁰ Süleyman Yaşar, "ISIS Attacks Deal Blow to Turkish Economy," *Al Monitor*, 13 Ocak 2014.

⁴¹ Demiryol ve Pekşen, "Enerji ve Güvenlik," 147.

⁴² Charles Stratford, "Iraqi Army Takes Full Control of Kirkuk From Kurdish Forces," *Al Jazeera*, 16 Ekim 2017.

ve merkezi hükümetin müdahalesi sonucu petrol bölgelerindeki hakimiyetini kaybeden KBY, Kürt halkının protestoları nedeniyle politik bir istikrarsızlığa savrulmuştur. Ayrıca Irak'ta IŞİD'le mücadele eden Şii milis güçleri destekleyen İran'ın da bölgedeki etkinliği giderek artmıştır. İran, merkezi hükümetle daha sıkı ilişkiler kurarak ABD askerlerinin çekilmesiyle Irak'ta oluşan boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

Irak'ta yaşanan diğer bir önemli gelişme ise 2017'den itibaren Rusya'nın Irak'taki güç mücadelesine dahil olmasıdır. Rusya, KBY ve merkezi hükümet arasında bozulan ilişkileri fırsata dönüştürerek, KBY ile Kuzey Irak doğal gazını uluslararası pazara taşıyacak bir doğal gaz boru hattının inşası,⁴³ Kuzey Irak'ta yeni petrol keşiflerinin gerçekleştirilmesi⁴⁴ ve petrol boru hatlarının birlikte işletilmesine⁴⁵ yönelik birçok anlaşma imzalamıştır.

3.2. Arap Baharı'nın Etkisiyle İç Savaşa Sürüklenen Libya'daki Enerji Savaşları

II. Körfez Krizi'nin Irak'ı sürüklediği siyasi istikrarsızlık ve iç savaş ortamı, 2010'da Tunus'ta patlak veren halk ayaklanmalarıyla Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki ülkelere sirayet etmiştir. Aralık 2010'da Tunus'ta bir mühendisin gördüğü kötü muamele, zorlu hayat koşulları ve geçim sıkıntısı nedeniyle intihar etmesi, Tunus'ta despotik yönetime karşı kitlesel bir halk gösterisine dönüşmüş ve tırmanan protestolarla yaklaşık çeyrek asırdır ülkeyi yöneten Zeynel Abidin Bin Ali ülkesini terk etmiştir. Tunus halkının despotik yönetime karşı gösterdiği mücadele, Kuzey Afrika'daki diğer halklara örnek olmuş ve isyanlar domino etkisiyle Yemen, Mısır, Libya, Bahreyn ve Suriye'ye sıçramıştır.

Batılı ülkeler, Tunus'taki ilk ayaklanmaları bir özgürlük arayışı ve Arap halklarının uyanışı olarak nitelendirmiş, ancak isyan dalgasının hızla Mısır ve Libya'yı etkisi altına alması ve bununla bağlantılı olarak küresel enerji piyasalarını olumsuz etkilemesi, bu yaklaşımlarını değiştirmiştir. Libya'nın petrol kaynakları açısından Afrika'daki en zengin ülke olması ve başta

⁴³ "Rosneft ve IKBY, Doğal Gaz Boru Hattı İnşasına İlişkin Anlaşma İmzaladı," *Sputnik*, 25 Mayıs 2018.

⁴⁴ "Rusya'dan IKBY ile Petrol Anlaşması," *Deutsche Welle*, 18 Ekim 2017.

⁴⁵ "Rosneft ve Erbil, IKBY'de Bir Boru Hattını Ortak Çalıştırmak için Proje Başlattı," *Sputnik*, 20 Ekim 2017.

İtalya ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkeleri için önemli miktarda petrol ve doğal gaz arz eden bir tedarikçi ülke olması,⁴⁶ Libya ve Mısır'daki isyan hareketlerini Batılı ülkelerin gündemine oturtmuştur.

Libya'daki isyanların başlamasıyla ülkedeki petrol ve doğal gaz üretimi önemli ölçüde azalırken, buna bağlı olarak küresel petrol fiyatları da hızlı bir artış trendine girmiştir.⁴⁷ 2004'den beri Libya doğal gazını İtalya'ya taşıyan ve İtalya'nın doğal gaz ithalatının yaklaşık %12'sini karşılayan Greenstream Doğal Gaz Boru Hattı, isyanların başlamasından 5 gün sonra kapanmıştır. Libya'dan enerji akışının kesilmesi, enerji piyasalarında isyan hareketlerinin diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki üretici ülkeleri etkisi altına alacağı ve Avrupa'nın en büyük üçüncü doğal gaz tedarikçisi olan Cezayir'den gelen enerji akışının da kesileceği endişesi yaratmıştır.⁴⁸ Ayrıca isyan hareketlerinin Mısır'a sıçraması, Batılı ülkeler açısından Süveyş Kanalı'nın güvenliğini tekrar gündeme getirmiştir. Ortadoğu petrolünün Akdeniz'e dolayısıyla Avrupa'ya geçişini sağlayan kanalın 1956'da yaşandığı gibi kapanma riski ve Libya'nın enerji arzındaki kesintinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diğer üreticilere yayılma tehlikesi, Fransa'nın öncülüğünde Batı ittifakının BM ve NATO kapsamında harekete geçmesini sağlamıştır.

Batılı ülkeler, Tunus ve Mısır'da halk ayaklanmalarıyla gelişen devrim süreçlerine askeri açıdan müdahil olmazken, Libya'da isyan eden grupların petrol kaynakları açısından zengin birçok şehri ele geçirmesiyle Muammer Kaddafi yönetimine karşı Libya halkını desteklemiş ve Libya'ya askeri müdahalede bulunmuştur.⁴⁹ Öncelikle 17 Mart 2011'de Fransa, İngiltere ve Lübnan'ın öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi, 1973 sayılı kararıyla ateşkesi sağlamak ve sivil haklı korumak amacıyla Libya hava sahasını uçuşa yasak bölge ilan etmiş ve Kaddafi yönetimine karşı uluslararası yaptırımları arttırmıştır.⁵⁰ BM Güvenlik Konseyi'nin kararının ardından

⁴⁶ "Libya", *U.S. Energy Information Administration*, 9 Kasım 2015, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/LBY>

⁴⁷ Hakim Darbouche ve Fattouh Bassam, "The Implications of the Arab Uprising for Oil and Gas Markets," *The Oxford Institute for Energy Studies* (2011) 7-10.

⁴⁸ A.g.e., 29-33.

⁴⁹ Selin M. Bölme vd., "Batı ve Kaddafi Makasında Libya," *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Seta Rapor, no. 3 (2011): 28.

⁵⁰ "Libya UN Resolution 1973: Text Analysed," *BBC News*, 11 Mart 2011, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12782972>

Kaddafi rejimine karşı ilk hava harekatı, NATO kapsamında, Fransa'nın öncülüğünde Kanada, ABD, İtalya ve İngiltere'nin oluşturduğu koalisyon tarafından başlatılmış ve bu sürece paralel şekilde rejime karşı isyan eden gruplar silahlandırılmıştır.⁵¹

NATO müdahalesinin ardından Kaddafi rejimi çok kısa sürede yıkılmış ve Libya, kabilelerin, çeşitli siyasi ve ideolojik grupların birbiriyle savaştığı, istikrarsız, askeri gücünü yitirmiş, siyasi açıdan yönetilemez bir ülke haline gelmiştir.⁵² Kaddafi'nin devrildiği 2011 yılından 2020'ye kadar geçen süreçte, iç savaş şiddetlenerek tüm ülkeye yayılmış ve Libya, iki farklı hükümet tarafından yönetilen ve coğrafi olarak üçe bölünen bir ülkeye dönüşmüştür. Ülkenin batısında, Trablus ve Sirte gibi şehirlere hâkim olan, BM tarafından desteklenen ve uluslararası alanda tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti, doğusunda ise kendini Libya Ulusal Ordusu'nun komutanı olarak tanımlayan General Halefi Hafter'e bağlı grupların desteklediği, merkezi Tobruk'da bulunan Temsilciler Meclisi hakimiyet kurmuştur. Büyük bir kısmı çöllerden oluşan güney bölgeler ise yerel aşiretlerin kontrolünde kalmıştır.⁵³ Ancak Libya'daki asıl iktidar mücadelesi, İslamcı grupların desteğini alan Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Liberaller ve Ulusalçılar tarafından desteklenen Temsilciler Meclisi arasında yaşanmaktadır. Başta Türkiye, Katar ve İtalya tarafından desteklenen Ulusal Mutabakat Hükümeti BM tarafından tanınırken, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Suudi Arabistan, Rusya ve Fransa gibi bazı BM üyeleri Hafter'i dolayısıyla Temsilciler Meclisi'ni desteklemektedir.⁵⁴ ABD ise Libya konusunda açıklamalar yapmasına rağmen Suriye ve Irak'taki gibi sahada varlık gösterecek bir adım atmamaktadır.

Libya bu iki güç arasında bölünürken, 2011 yılında isyan hareketlerinin başlamasıyla durma noktasına gelen ulusal petrol üretimi, iç savaş koşullarının gölgesinde dalgalı seyir izlemiştir. Üretim miktarı, 2017 yılından itibaren hızla toparlanmaya başlasa da iç savaş öncesi 2010

⁵¹ Bölme vd., "Batı ve Kaddafi," 24.

⁵² Abdullah Orhan ve Soyalp Tamçelik, "Kuzey Afrika Enerji Güvenliği ve Akdeniz," içinde *Akdeniz Jeopolitiği*, der. Hasret Çomak ve Burak Şakir Şeker (Ankara: Nobel, 2019): 1033.

⁵³ "Libya'daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler ve Kim, Ne İstiyor?," *BBC News*, 2 Ocak 2020.

⁵⁴ Hülya Schenk, "İç Savaşın Enerji Oyununa: Libya'daki Denklem," *Deutsche Welle*, 6 Ocak 2020.

yılındaki üretim seviyesinin yaklaşık %56'sına ulaşabilmiştir.⁵⁵ Bu üretimin gerçekleştirildiği petrol sahalarının hakimiyetine yönelik Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Temsilciler Meclisi arasında sert bir mücadele yaşanmaktadır. Libya Ulusal Ordusu, önce ülkenin doğusunda Bingazi'yi çevreleyen Petrol Hilalini, daha sonra güneybatıda ülkenin en büyük petrol sahalarını bulundurduğu tahmin edilen bölgeleri ele geçirmiştir.⁵⁶

Libya'yı yönetme iddiasındaki iki güç arasındaki enerji kaynaklarına sahip olma mücadelesi Batılı güçler tarafından körüklenmektedir. Özellikle Fransa ve İtalya, Kuzey Afrika'nın en zengin enerji kaynaklarını kontrol edebilmek amacıyla ülkedeki iktidar mücadelesinde taraf olmakta ve sahada savaşan gruplara destek vererek aslında karşılıklı bir vekalet savaşı yürütmektedirler.⁵⁷ İtalya, ulusal petrol şirketi ENI üzerinden Libya'daki enerji ve ekonomi alanındaki çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. İtalya, Ulusal Mutabakat Hükümeti'yle daha yakın ilişkiler geliştirmesine rağmen, Temsilciler Meclisi'yle de diyalogunu sürdürerek Libya'nın belirsiz geleceğine yönelik bir denge siyaseti izlemekte ve Libya'dan İtalya'ya ulaşan enerjinin üretildiği sahaların güvenliğini sağlamak için silahlı örgütlere para yardımıyla bulunmaktadır.⁵⁸ Kaddafi'nin devrilmesine öncülük eden Fransa ise Temsilciler Meclisi'ni aktif bir şekilde desteklemekte ve özellikle Libya Ulusal Ordusu'nun Libya'nın güney bölgelerindeki petrol sahalarını ele geçirmesine yardım etmektedir.⁵⁹ Fransa'nın bu desteği, İtalya'da büyük rahatsızlık yaratmaktadır. Enerji çıkarlarının tehlikeye girmesinin yanı sıra Kaddafi rejiminin devrilmesinin ardından Libya üzerinden yasadışı mülteci akınına da maruz kalan İtalya'daki siyasetçiler, Fransa'yı ulusal petrol şirketi TOTAL'in çıkarlarını gözetebilmek adına Libya'daki istikrarsızlığı kullanmakla suçlamaktadır.⁶⁰

⁵⁵ “BP Statistical Review of World Energy 2019, 68th edition, 2019,” *British Petroleum*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>

⁵⁶ Marianne Arens, “Libya'da Fransa ile İtalya Arasında Vekil Savaşı,” *World Socialist*, 1 Mart 2019.

⁵⁷ Arens, “Libya'da Fransa.”

⁵⁸ Oğuz Güngörmez, “İtalya'nın Libya Politikası,” *SETA Perspektif*, no. 257 (Ankara: SETA, 2020).

⁵⁹ Arens, “Libya'da Fransa.”

⁶⁰ Areeb Ullah, “French-Italian Scramble Over Libya Fuels Hafta's Offensive,” *Middle East Eye*, 9 Nisan 2019.

Libya'daki iktidar mücadelesini, Doğu Akdeniz'deki gelişmelerin seyri de etkilemektedir. İç savaşın başından itibaren 2019'a kadar Libya'daki mücadeleye müdahil olmamaya çalışan Türkiye, Doğu Akdeniz'de Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRY), İsrail ve Mısır arasında kurulan enerji denkleminin dışında kalması nedeniyle politikasını değiştirmiştir. 2010'lu yılların başında Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğal gaz kaynaklarının bu bölgeye sınırı olan ülkelerden hangisinin Münhasır Ekonomik Bölge'sinde (MEB) olduğu ve bu kaynaklardan yararlanma hakkının hangi ülkeye ait olduğu tartışmaları, Türkiye ve bölgedeki diğer ülkeler arasındaki siyasi gerilimi tırmandırmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin dışarıda bırakılarak Mısır, İsrail, Yunanistan, İtalya, Ürdün, Filistin ve GKRY arasında Doğu Akdeniz Doğal Gaz Forumu'nun oluşturulması, GKRY'nin Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Doğu Akdeniz'deki egemenlik haklarını ihlal edecek şekilde Mısır, Lübnan ve İsrail'le MEB anlaşmaları imzalaması, bu ülkelerin söz konusu anlaşmalara dayanarak doğal gaz arama faaliyetlerini sürdürmeleri ve GKRY ve Yunanistan'ın Türkiye ile KKTC'yi enerji kaynaklarından mahrum bırakmak istemesi, Türkiye'nin Libya'da Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni desteklemesine zemin hazırlamıştır.

Türkiye, Doğu Akdeniz'de kurulan ve ulusal çıkarlarını tehlikeye atan enerji oyununu bozacak bir hamle gerçekleştirerek, Kasım 2019'da Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti'yle MEB anlaşması imzalamış⁶¹ ve Libya ile Doğu Akdeniz'deki karşılıklı deniz yetki alanlarının sınırlarını belirlemiştir. Böylece Türkiye, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama faaliyetlerini yasal zemine oturtma fırsatı yakalamış ve Yunanistan ile GKRY'nin Türkiye'yi dar bir deniz koridoruna hapsedme ve bu sayede bölgedeki enerji kaynaklarından istifade edebilmesine engel olma girişimlerinin de önüne geçmiştir. MEB anlaşması karşılığında Ulusal Mutabakat Hükümeti ise Libya Ulusal Ordusu'na karşı sürdürdüğü mücadeleyi desteklemek için Türkiye'den yardım istemiş ve bu kapsamda Türkiye Libya'ya askeri personel ve teçhizat göndermiştir.⁶² Ancak hem MEB anlaşması hem de Türkiye'nin askeri yardımı AB, Yunanistan,

⁶¹ “Libya ile Tarihi Anlaşma İmzalandı! Akdeniz'de Oyun Bozuldu,” *Sabah*, 3 Aralık 2019.

⁶² “TSK Libya'da Göreve Başladı! Hafter'e İlk Darbe Oradan Vurulacak,” *Akşam*, 7 Ocak 2020.

Mısır, Fransa, GKRY ve İtalya tarafından eleştirilmiş ve Ulusal Mutabakat Hükümeti bu ülkelerin hedefi haline gelmiştir. Türkiye'nin askeri yardımı sayesinde Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin güç kazanması nedeniyle Libya Ulusal Ordusu'na bağlı milis güçler, Türkiye'nin desteğini protesto etmek için ülkenin ihracat limanlarının kapatılması çağrısında bulunmuştur. Bu çağrının ardından kısa bir süre sonra Libya'nın ana petrol ihracat limanından enerji akışı milis güçler tarafından durdurulmuştur.⁶³ Libya petrol ihracatının durdurulmasının Almanya öncülüğünde Berlin'de uluslararası toplumun katılacağı ve Libya'nın geleceğinin tartışıldığı toplantıya denk gelmesi, diplomatlar tarafından Hafter'in bu toplantıdaki baskıyı arttırmak için yaptığı hamle olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴

Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne desteği Fransa'yı oldukça rahatsız etmiştir. Fransa AB'nin ve NATO'nun desteğini almaya çalışarak Türkiye'nin hem Libya'daki hem de Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerine engel olmaya ve Türkiye'yi Libya'dan uzaklaştırarak Libya Ulusal Ordusu'nun başarılı olabilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Fransız gemilerinin Türk donanması tarafından Akdeniz'de ağır tacize uğradığı iddiasını NATO'nun gündemine taşıyarak Türkiye'yi saldırganlıkla suçlamak istemiş ancak bu iddiası NATO üyelerinin büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir.⁶⁵

Fransa, İtalya ve Türkiye'nin yanı sıra Libya'da etkili olmaya çalışan diğer aktör ise Rusya'dır. Rusya Libya Ulusal Ordusu'na hem askeri teçhizat hem de Wagner adını taşıyan özel güvenlik şirketi üzerinden paralı asker göndererek destek olmaktadır. Bu paralı askerlerin Rusya'ya ait savaş gemilerini Libya limanlarına güvenli bir şekilde yanaştırabilmek ve Libya'dan Güney Avrupa'ya gerçekleşen enerji akışını kontrol edebilmek için görev yaptığı iddia edilmektedir.⁶⁶ Libya Ulusal Ordusu Komutanı Hafter'in 2015'te yardım karşılığında Rusya'ya yeni enerji anlaşmaları

⁶³ "Pro-Haftar Forces 'Block Oil Exports' from Key Libya Ports," *France 24*, 18 Ocak 2020.

⁶⁴ "Haftar Forces Block Libya Oil Exports, Raising Stakes For Sunday's Berlin Peace Summit," *Middle Easy Eye*, 18 Ocak 2020.

⁶⁵ "Türkiye'yi Şikayet Etmişti, Fransa'dan Destek Çıkmadı," *Hürriyet*, 2 Temmuz 2020.

⁶⁶ "Wagner Grubu: Libya'daki Rus Paralı Askerler Hakkında Neler Biliniyor?," *BBC News*, 7 Ocak 2020.

yapma ve önemli limanlara erişim sağlama teklifinde bulunması⁶⁷ bu iddiaları doğrulamaktadır. Ayrıca Rus enerji şirketlerinin 2011 öncesi Rusya'nın Kaddafi'yle imzaladığı ancak iç savaşla askıya alınan enerji anlaşmalarını tekrar canlandırmak için harekete geçmiş olması,⁶⁸ Rusya'nın Libya iç savaşına müdahalesinin en önemli nedenlerinden birinin enerji olduğunu göstermektedir. Rusya'nın Libya Ulusal Ordusu'nu desteklemesi ise Türkiye'yi rahatsız etmektedir. Öyle ki Suriye'de ABD'ye karşı Türkiye'nin Rusya'yla kurduğu ittifak, Libya'da tersine dönmek üzeredir. Türkiye, ABD'nin Libya'ya daha fazla müdahil olmasını ve Libya'da Rusya'nın karşısına güçlü bir rakip olarak çıkarak denge kurmasını istemektedir.

3.3. Suriye'de Enerji Kaynakları için Sürdürülen Mücadele

Tunus'ta ilk isyan dalgasının başlamasından yaklaşık dört ay sonra, Kuzey Afrika'da başlayan değişim talepleri ve halk ayaklanmaları, Ortadoğu'da Suriye'yi etkisi altına almış ve yıllar boyunca baskı, siyasi krizler, işsizlik ve ağır ekonomik koşullar altında yaşayan Suriye halkı Beşar Esad rejimine karşı ayaklanmıştır. Rejime karşı ilk gösteriler, 17 Mart 2011'de ülkenin güneyinde Dera kentinde başlamıştır. Rejimin geri adım atmayarak gösterileri sert ve kanlı müdahalelerle bastırması, isyan dalgasının Şam, Lazkiye, Halep, Hama, Kamışlı, Banyas ve Humus gibi önemli şehirlere sıçramasına ve Suriye'nin 9 yıldır devam eden bir iç savaşa sürüklenmesine neden olmuştur. İç savaş özellikle ülkedeki farklı etnik kökenden ve dini inanıştan gelen grupların rejime karşı silahlı mücadelesiyle tırmanmış, Suriye kısa sürede başta Avrupa ve Kafkasya olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen militanların savaş alanı haline gelmiştir. Rejime karşı savaşan gruplar arasında muhalefeti oluşturan Özgür Suriye Ordusu⁶⁹ ve İslamcı, Selefî gruplar olan El Nusra Cephesi (Şam Fethi Cephesi), Ceyş-ül İslam ve Ahrar uş-Şam öne çıkmıştır. Ayrıca Kürtlerin oluşturduğu Demokratik Birlik Partisi (PYD) ile bu partinin silahlı kanadı

⁶⁷ Anna Borshechkaya, "Russia's Growing Interests in Libya," *The Washington Institute, Policywatch* 3248, 24 Ocak 2020.

⁶⁸ Aidan Lewis, "Russia's Rosneft, Libya's NOC Sign Oil Offtake Deal," *Reuters*, 21 Şubat 2017.

⁶⁹ İç savaş sırasında Suriye Silahlı Kuvvetleri'nden ayrılan askerler tarafından Esad rejimini devirmek için oluşturulmuştur.

olan Halk Koruma Birlikleri (YPG) de ülkede oluşan otorite boşluğundan faydalanmak istemiş ve çeşitli ittifaklar içerisine girmiştir.

ABD, muhalif grupların rejime karşı örgütlenmesinde ve Suriye'deki iç savaşın tırmanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Suriye'deki gruplara tanksavar, top, havan gibi ağır savunma ve silah sistemleri sağlayarak para yardımıyla bulunmuş, dünyadaki diğer çatışma bölgelerinden rejime karşı savaşacak paralı asker ve militanlar toplayarak bu grupları eğitip donatmıştır.⁷⁰ Ancak zamanla paralı askerlerin ve militanların oluşturduğu radikal İslamcı grupların kontrol dışına çıkmasıyla ABD tüm yardımlarını durdurmuştur. El-Kaide ve uzantısı El-Nusra militanlarının da bu gruplara katılmasıyla ortaya çıkan IŞİD, 2013'den itibaren başta Suriye ve Irak olmak üzere çevre ülkeleri de tehdit eden terör dalgası yaratmıştır.⁷¹ IŞİD'in Suriye'de Amerikalı bir gazeteciye kaçırarak katletmesi, birçok eyleminde ABD'yi hedef olarak seçmesiyle ABD, PYD'yi dolayısıyla ülkedeki Kürtleri en yakın müttefiki olarak seçmiş ve IŞİD'e karşı savaşacak YPG'yi ağır askeri teçhizat ve askeri eğitim yönünden desteklemeye başlamıştır.⁷²

Irak'ın Musul vilayetindeki Merkez Bankası'nı ve petrol sahalarını ele geçirmesinin ardından sağladığı ekonomik güç nedeniyle IŞİD'in yok edilmesi, ABD ve Batılı müttefikleri için Beşar Esad'ın devrilmesinden daha öncelikli bir mesele haline gelmiştir. Bu bakış açısıyla Suriye'deki rejimi tamamıyla ortadan kaldıracak Libya'daki gibi bir NATO müdahalesinin de önüne geçilmiştir. Ancak rejimin muhaliflere karşı kimyasal saldırı gerçekleştirdiği iddiaları sonucu ABD, Fransa ve İngiltere doğrudan rejimin başkenti Şam'ı hedef alan hava saldırıları gerçekleştirmiştir.⁷³ Fakat bu saldırılar rejimin varlığını ortadan kaldıracak boyutta olmamıştır.

Batı ittifakının bu girişimleri Rusya, İran ve Türkiye'yi Suriye iç savaşında daha aktif ve etkin bir politika izlemek zorunda bırakmıştır. Rusya, iç savaşın başından beri arkasında durduğu rejimi aktif olarak sahada desteklemeye

⁷⁰ Ufuk Cerrah, "Tarihsel Süreç İçerisinde ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Suriye'deki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Doğu Akdeniz'in Güvenliğine Etkileri," içinde *Akdeniz Jeopolitiği*, der. Hasret Çomak ve Burak Şakir Şeker (Ankara: Nobel, 2019), 70.

⁷¹ A.g.e., 70.

⁷² Ali Semin, "Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO, IŞİD, PYD, Denklemi," *Bilgesam Analiz* 1234, (2019).

⁷³ "ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'yi Vurdu," *NTV*, 14 Nisan 2018.

başlamıştır.⁷⁴ Bu kapsamda hem hava saldırılarıyla rejim muhaliflerini hedef almaya başlamış hem de rejimi savunmak amacıyla Lazkiye'ye hava savunma sistemleri yerleştirerek yaklaşık 2000 Rus askerini sahaya göndermiştir.⁷⁵ İç savaşın başından beri rejimi destekleyen İran da Suriye'de savaşan Hizbullah militanları üzerinden kendisi gibi Şii olan rejimi desteklemiş ve böylece Suriye'de rejimin yıkılarak yerine Sünni bir devletin kurulmasına engel olmaya çalışmıştır. Türkiye ise ilk gösterilerin başladığı andan itibaren rejimin devrilmesini ve ılımlı muhaliflerin desteklenmesini hedefleyen politikasını sürdürmüş, ancak ABD'nin ve Batılı müttefiklerinin PYD/YPG'yi desteklemeye başlamasıyla iç savaşın başlangıcında yer aldığı Batı ittifakından ayrılmak zorunda kalmıştır. Rejimi desteklemelerine rağmen Rusya ve İran'la yakınlaşan Türkiye hem IŞİD'e hem de 30 yılı aşkın süredir savaştığı PKK'nın uzantısı olarak değerlendirdiği PYD/YPG'ye karşı düzenlediği Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtlarıyla doğrudan Suriye'ye askeri müdahalelerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye, Rusya ve İran, Batılı ülkeleri dışarda bırakarak Suriye'de ateşkesin sağlanması, iç savaşın son bulması ve bir anayasa yapılarak Suriye'nin normale dönmesi için üçlü bir mekanizma oluşturmuş ve bu kapsamda çok sayıda toplantı gerçekleştirmiştir. Bu üçlü mekanizmayla atılan adımlar, rejim ile muhalifler arasındaki çatışmaları bir süre durdurmuş ancak tarafları memnun edecek bir çözüm sağlanmadığı için çatışmalar yeniden başlamıştır.

Libya iç savaşında karşımıza çıktığı gibi, Suriye'deki iç savaşta da hem sahada rejime karşı savaşan tarafların hem de bunlara destek veren Batılı ve komşu ülkelerin mücadelesinin temel motivasyonlarından biri enerjidir. Zira Suriye'nin hem kara hem de deniz alanlarında önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. ABD Enerji Bilgi İdaresi'ne göre Suriye'nin 2,5 milyar varil petrol, 8,5 trilyon kübik feet (yaklaşık 240 milyar metreküp) doğal gaz rezervi ve Doğu Akdeniz'e açılan üç enerji ihracat terminali bulunmaktadır.⁷⁶ Ancak bu rezerv potansiyeline rağmen Suriye'nin enerji üretimi ve enerji sektörü, iç savaşın başlaması, ABD ve AB'nin rejime karşı uyguladığı yaptırımlar nedeniyle büyük bir yara

⁷⁴ "Syria Crisis: Russian Air Strikes Against Assad Enemies," *BBC News*, 30 Eylül 2015.

⁷⁵ Dion Nissenbaum ve Carol E. Lee, "Russia Expands Military Presence in Syria, Statllite Photos Show," *The Wall Street Journal*, 22 Eylül 2015.

⁷⁶ "Syria," *U.S. Energy Information Administration*, 24 Haziran 2015.

almıştır. Suriye’de iç savaş öncesi günlük 383 bin varil petrol, 316 milyon metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirilirken, petrol üretim miktarı özellikle IŞİD’in Suriye iç savaşına dahil olmasıyla günlük 25 bin varile kadar gerileyerek neredeyse durma noktasına gelmiştir.⁷⁷

Rezerv potansiyeli açısından İran ve Irak’a göre oldukça az miktarda petrol ve doğal gaza sahip olsa da Doğu Akdeniz’e açılan uzun bir sahil şeridinin bulunması, Suriye’yi Ortadoğu enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması açısından önemli bir ülke haline getirmektedir. Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji kaynaklarının bir kısmının Suriye’nin deniz yetki alanının içinde bulunması, Doğu Akdeniz’deki enerji mücadelesinde söz sahibi olmak isteyen ülkeler açısından Suriye’yi stratejik kılmaktadır. Suriye, Ortadoğu enerji kaynaklarını dünya enerji piyasalarına ulaştırmayı hedefleyen enerji nakil hatlarının geçiş güzergahında yer alan bir ülkedir. Bu açıdan hem Katar doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya ulaştıracak ABD destekli Katar-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesinin hem de İran ve Irak doğal gazını Doğu Akdeniz üzerinden Avrupa’ya ulaştıracak Rusya destekli İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı projesinin kilit güzergah ülkesi konumundadır.⁷⁸

ABD ve Rusya destekli, birbirine rakip bu iki boru hattı projesi Suriye’de iç savaşın başlamasında etkili olan önemli faktörlerden biridir. İç savaş öncesi Esad’ın Rusya’nın çıkarlarını gözetecek şekilde ABD destekli Katar-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesine karşı çıkması, ABD, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye açısından doğrudan Esad’ın hedef alınmasına ve Batı basınında “Esad Gitmeli” propagandasının başlamasına neden olmuştur.⁷⁹ Esad’ın Rusya destekli İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı projesini tercih etmesi, Avrupa’nın enerji arz güvenliğinin artırılması ve Rusya’nın ekonomik açıdan sınırlandırılması çabalarını boşa çıkarırken, ABD ve Batılı müttefiklerin önemli bir ekonomik kazançtan da mahrum kalmasına neden olmuştur.⁸⁰ 2011 yılında Suriye, İran ve Irak arasında İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı’nın inşası için bir anlaşma imzalanması ise Suudi Arabistan ve Katar’ın rejimi hedef almasına ve Suriye’ye

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ Endre Szenasi, “Syria: Another Dirty Pipeline War, Defence Review,” *The Central Journal of The Hungarian Defence Forces* 145, no. 1 (2017): 193.

⁷⁹ A.g.e., 194.

⁸⁰ A.g.e., 195.

savaşmak üzere gidecek militanlara maddi ve lojistik destek sağlamasına zemin hazırlamıştır.⁸¹ Ayrıca Türkiye'nin rejime karşı sert bir pozisyon belirlemesinde güvenlik kaygılarının, insani hassasiyetlerinin yanı sıra Esad tarafından İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı'nın tercih edilmesi etkili olmuştur. Bu boru hattı bölgesel enerji hareketliliği açısından sadece Türkiye'yi devre dışı bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda 1970'li yıllardan itibaren Irak petrolünü ve 2000'li yıllardan itibaren Hazar doğal gazını dünya enerji piyasalarına ulaştıran Türkiye'nin stratejik konumuna da zarar vermektedir. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan bölgesel enerji merkezi olma yönündeki politikalarını da baltalamaktadır.

Uluslararası ve bölgesel güçlerin boru hatları üzerinden sürdürdüğü rekabet, sahada rejime muhalif grupların Suriye'nin enerji kaynaklarının kontrolünü sağlama mücadelesine dönüşmüştür. Bu unsurlar arasında özellikle Irak ve Suriye'yi içine alacak şekilde bir İslam devleti kurmayı hedefleyen IŞİD'in önce Irak'ın Musul vilayetini ele geçirmesiyle başlayan ve ardından Suriye'ye yayılan ilerleyişi, Suriye iç savaşının derinleşmesine ve rejime karşı sürdürülen savaşın sahada enerji kaynaklarının ele geçirilme mücadelesine dönüşmesine neden olmuştur. IŞİD, 2014'te Deyr Ez-Zor kenti yakınlarındaki Suriye'nin en büyük petrol alanı olan El-Omer sahasının yanı sıra Rakka ve Haseke vilayetlerindeki bazı petrol kuyularını da ele geçirerek kısa sürede Suriye'nin petrol yataklarının yaklaşık %40'ını ve petrol üretiminin %60'ını kontrolü altına almıştır. Böylece hem Irak hem de Suriye'deki petrol sahalarını ele geçiren IŞİD'in günlük petrol üretim miktarı 50-60 bin varile ve bu üretimden elde ettiği gelir ise yıllık 800 milyon dolara ulaşmıştır.⁸²

IŞİD'in Suriye'deki ilerleyişini durdurmak ve ele geçirdiği bölgeleri geri almak için ABD PYD/YPG'yi, Rusya ve İran ise rejimi desteklemeye başlamıştır. Hem ABD destekli YPG'nin hem de rejim güçlerinin sürdürdüğü mücadele sonunda IŞİD'in elindeki petrol sahaları geri alınarak IŞİD Suriye'de dar bir alana hapsedilmiş ve etkisizleştirilmiştir.⁸³

⁸¹ Tuğçe Varol, "Enerji Güvenliği Açısından Suriye, Kuzey Irak ve IŞİD Açmazı," içinde *Enerji Diplomasisi*, der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2015), 502.

⁸² Ece Göksedef ve Melis Kobal "IŞİD Petrol A.Ş.," *Al Jazeera Türk*, 30 Ekim 2014.

⁸³ Mehmet Çağatay Güler ve Can Acun, "Suriye'de Doğal Kaynaklar Savaşı," *SETA Analiz* 293, 11.

Rejimin ve PYD/YPG'nin IŞİD'e karşı savaşmasına rağmen, ABD'nin Rus Wagner şirketinin paralı askerleri ve İranlı milislerce desteklenen rejimi hava saldırılarıyla hedef alması⁸⁴ sonucu, rejim IŞİD'den aldığı bölgeleri PYD/YPG'ye terk etmek zorunda kalmış ve böylece bir dönem IŞİD'in ele geçirdiği enerji kaynakları, üretim ve ihraç potansiyeli PYD/YPG'nin kontrolüne geçmiştir. PYD/YPG, Deyr Ez-Zor'un doğusundaki 10'dan fazla petrol sahasının yanı sıra Rakka ve Haseke'deki petrol yataklarını ele geçirerek Suriye'nin enerji kaynaklarının dörtte üçünü kontrolü altına almıştır.⁸⁵

ABD'nin desteğiyle PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde hem askeri hem de ekonomik anlamda güç kazanması, iç savaşın başında belirli bir süre ortak hareket eden ABD ve Türkiye'yi karşı kaşıya getirmiştir. Türkiye, ABD'nin PYD/YPG'yi en yakın müttefiki olarak belirlemesine, PYD/YPG'yi hem askeri teçhizat hem de askeri eğitim açısından desteklemesine ve PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri'nin doğusu ve batısına hakim olma çabasına şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye tüm bu girişimleri, güney sınırları boyunca Doğu Akdeniz'e kadar uzanacak bir Kürt koridoru oluşturma hedefi olarak değerlendirmiş ve bir beka meselesi haline getirerek⁸⁶ ABD'den uzaklaşıp Rusya ve İran'la yakınlaşmıştır. Buna karşın ABD geri adım atmamış aksine IŞİD'le mücadele ettiği ve enerji kaynaklarının güvenliğini sağladığı gerekçesiyle PYD/YPG'ye yüzlerce tır askeri zırhlı araç, tank ve ağır silah sistemi yardımında bulunmaya devam etmiştir. Uyarıları dikkate alınmayan Türkiye ise PYD/YPG'ye yönelik üç ayrı kara harekatı gerçekleştirmiş ve en son 2019'da icra ettiği Barış Pınarı Harekatı'yla PYD/YPG'nin bazı bölgelerden geri çekilmesi sağlanmıştır. Bu sırada Rusya da Suriye'nin kuzeydoğusundaki petrol rafinerilerinin rejime geri verilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁸⁷ Rusya'nın ve Türkiye'nin girişimleri bununla sınırlı kalmamış her iki ülke, Soçi'de PYD/YPG'nin Suriye'nin kuzey bölgelerinden çekilmesi gerektiği konusunda anlaşmış

⁸⁴ Mahmud Osman, "Uluslararası Güçler Petrol Üzerinden Suriye'de Söz Sahibi Olmanın Peşinde," *Anadolu Ajansı*, 11 Kasım 2019.

⁸⁵ Güler ve Acun, "Suriye'de Doğal," 12.

⁸⁶ Cemal Kakışım, "Türkiye'nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar," *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, no. 3 (2017): 434.

⁸⁷ Beraat Gökkuş, "Rusya: Suriye'nin Kuzey Doğusundaki Petrol Sahaları Suriye'ye Geri Verilmeli," *Euronews*, 23 Ekim 2019.

ve Suriye'nin bazı petrol bölgelerinde ortak devriyeler başlatmıştır.⁸⁸

ABD ise PYD/YPG'yi güçlendirmek, petrol kaynakları ve lojistik yolların güvenliğini sağlamak, İran ve Rusya'nın Suriye'nin enerji kaynaklarına hakim olmasına engel olmak amacıyla Kasım 2019'da Deyr-i Zor ve Haseke'deki petrol ve doğal gaz sahalarının yakınlarındaki ABD üstlerine çok sayıda takviye asker ve zırhlı araç göndermiştir. Ayrıca ABD Başkanı, ABD'nin en büyük petrol şirketi Exxon Mobil'in Suriye'nin petrol gelirlerinin doğru dağıtılması için anlaşma yapmayı planladığını ve artık ABD'nin Suriye'nin enerji kaynaklarından payını alması gerektiğini açıklamıştır.⁸⁹ ABD Başkanı'nın bu açıklaması, ABD'nin Suriye'de iç savaşın başından itibaren rejime karşı sürdürdüğü mücadelenin ve PYD/YPG üzerinden Suriye'deki Kürtlere verdiği muazzam desteğin en önemli sebebinin, I. ve II. Körfez Krizlerinde olduğu gibi Ortadoğu enerji kaynaklarını kontrol altına alma amacı taşıdığını kanıtlamıştır. ABD Başkanı'nın bu açıklamasından kısa bir süre sonra Ağustos 2020'de PYD/YPG ile Delta Crescent Energy isimli ABD enerji şirketi arasında PYD/YPG'nin kontrolü altındaki enerji sahalarının modernizasyonu ve bu sahalardan elde edilecek petrolün işlenerek uluslararası piyasalara satışını ön gören bir anlaşma imzalanmıştır.⁹⁰

Benzer şekilde Rusya ile Esad rejimi arasında yapılan çok sayıda enerji ve askeri anlaşma da Rusya'nın 2015'ten itibaren sahada askeri varlık bulundurarak rejime verdiği aktif desteğin koşulsuz olmadığını, Rusya'nın Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarına ve askeri hedeflerine dayandığını göstermiştir. Rusya, rejime verdiği destek sayesinde Doğu Akdeniz'deki tek üssü olan Tartus deniz üssünün yanı sıra Suriye'nin Lazkiye, Tartus, Kamışlı ve Saarin vilayetlerinde yeni askeri üsler elde etmiştir. Rus enerji şirketleri, Doğu Akdeniz'de Suriye'nin deniz yetki sınırları içerisinde yer alan alanlarda 25 yıl boyunca doğal gaz aramak, Humus'ta petrol çıkarmak ve petrol sahalarını yenilemek için iç savaş yılları

⁸⁸ Ece Göksedef, "Soçi Mutabakatı- Kuzey Suriye'de Ortak Devriye Başlatan Rusya ile Türkiye'nin Hedefi Ne?," *BBC News*, 1 Kasım 2019.

⁸⁹ "Suriye'de Petrol Savaşları: En Büyük Pay Rusya'nın ABD ise Vekilleri Aracılığıyla Petrolü Kontrol Ediyor," *Şarku'l Avsat*, 2019.

⁹⁰ Lara Seligman ve Ben Lefebvre, "Little-Known U.S. Firm Secures Deal for Syrian Oil," *Politico*, 5 Ağustos 2020.

boyunca rejimle çok sayıda anlaşma imzalamıştır.⁹¹ Ayrıca Rusya bölgede Ortadoğu petrolünün akacağı yönü belirlemeye de çaba göstermektedir. Bu kapsamda 1976'dan beri Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ihraç edilen KBY'nin kontrolündeki Kerkük petrolünün yönünü Suriye'ye çevirmeye çalışmaktadır. Rusya, Kerkük petrolünü Suriye'nin Doğu Akdeniz kıyısında yer alan Baniyas vilayetine taşımak için 1952'de inşa edilen ve birçok kez saldırıya uğradığı için kapalı kalan Kerkük-Baniyas Petrol Boru Hattı'nı aktif hale getirmek için girişimlerde bulunmaktadır.⁹² Ayrıca bu girişim, petrol ihracatı açısından Basra Körfezi'ne ve Hürmüz Boğazı'na büyük ölçüde bağımlı olan ve bu bağımlılığını azaltmak isteyen İran tarafından da desteklenmektedir. Bu kapsamda İran, 1000 km'lik bir boru hattı inşa ederek dahil olmayı planladığı Kerkük-Baniyas Petrol Boru Hattı'nın yeniden açılması için yapım ve bakım teklifi sunmuştur.⁹³ Rusya, rejime verdiği destek sayesinde Doğu Akdeniz'deki tek üssü olan Tartus deniz üssünün yanı sıra Suriye'nin Lazkiye, Tartus, Kamışlı ve Saarin vilayetlerinde de yeni askeri üsler elde etmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada ağırlıklı olarak 21. yüzyılda Irak, Suriye ve Libya'da yaşanan enerji savaşları ele alınmıştır. Ayrıca 20. yüzyılda Ortadoğu'daki savaşlara da kısaca değinilmiştir. 20. yüzyılda Ortadoğu enerji kaynaklarına hâkim olma mücadelesi, İngiltere'nin girişimleriyle başlasa da kısa süre sonra ABD ve Rusya'nın dâhil olduğu büyük bir yarışa dönüşmüştür. İngiltere, II. Dünya Savaşı'nın ardından bu mücadeledeki yerini ABD'ye bırakırken, Sovyetler Birliği ABD'nin başını çektiği Batı ittifakıyla rekabet edebilmek için benzer şekilde kaynak zengini ülkelerdeki rejimler üzerinde etki kurmaya çalışmış ve ABD'nin karşısına güçlü bir rakip olarak çıkmıştır. Böylece II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki tedarikçi ülkeler üzerinde etki kurma yarışı, giderek iki karşıt ideolojik bloğun mücadelesinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Enerji alanında tedarikçi ülkelerin izlediği farklı politikalar savaşlara neden olurken ABD'nin öncülük ettiği Batılı

⁹¹ A.g.e.

⁹² "Rusya'nın Kerkük Petrolünü Suriye Üzerinden İhraç Etme Projesi," *Şarkul Avsat*, 2 Eylül 2019.

⁹³ "Iran Seeks to Revive Oil Pipeline Across Iraq to Syria Amid Tensions in Hormuz Strait," *Russia Today*, 26 Ağustos 2019.

müttefiklerin Ortadoğu'ya müdahalelerine gerekçe oluşturmuştur. Bu açıdan Irak'ın İran ve diğer Körfez ülkelerine karşı sürdürdüğü strateji, 21. yüzyılda giderek parçalanmasına yol açacak bir süreci başlatmıştır. 11 Eylül saldırıları ve Arap Baharı'nın Ortadoğu'yu sürüklediği iç savaş ortamı, özellikle Irak, Suriye ve Libya'da enerji kaynakları uğruna günümüzde de devam eden bir mücadeleye dönüşmüştür.

Kaynak zengini ülkelerin genelde otokratik, baskıcı rejimlerle yönetilmesi, farklı etnik ve dini kimliğe sahip toplulukları içermesi, şiddete eğilimli grupları barındırması, 20. yüzyılda olduğu gibi 21. yüzyılda da Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan enerji savaşlarına zemin hazırlayan en önemli gerekçeler arasında yer almıştır. Irak, Suriye ve Libya'nın bu zayıf yönleri, enerji kaynaklarını kontrol etmek isteyen başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından kullanılmıştır. ABD, kaynak zengini ülkelerde yaşayan farklı etnik kökenden ve dini inanıştan gelen halkların ve şiddete eğilimli aşırı grupların, dönemsel sosyal çalkantılardan etkilenerek otokratik ve baskıcı rejimlere karşı ayaklanmalarını desteklemiş ve merkezi otoriteden bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için bu kitlelere her türlü siyasi, ekonomik, askeri desteği sağlamıştır. Kaynak zengini ve güzergah ülkelerdeki siyasi krizlere ve iç savaşlara müdahalede bulunarak Ortadoğu enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamaya çalışmış ve böylece Ortadoğu'dan enerji akışının devamlılığını sağlayarak küresel enerji piyasalarını kontrol etmeye çaba göstermiştir. Bu kapsamda II. Körfez Krizi ile Irak'ta KBY'nin ve Arap Baharı'nın ardından Suriye'de PYD/YPG'nin özerk veya bağımsız bir siyasi yapı haline gelebilmesi ve gelecekte bu oluşumların birleşerek tek bir Kürt devletine dönüşebilmesi için çaba göstermektedir. Irak'ta IŞİD'le savaşta KBY'nin ön plana çıkmasını sağlayarak Irak'ın kuzeyindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu vilayetlerin kontrolünün KBY'ye geçmesini, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını ve böylece bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünü daha kolay sağlamayı hedeflemektedir. Benzer bir stratejiyi Suriye'de de izlemektedir. IŞİD gibi terör örgütleriyle mücadele ettikleri bahanesiyle silahlandırdığı PYD/YPG'nin kontrolündeki Suriye petrol kaynaklarının dünya piyasalarına satışı için kendi şirketlerini kullanmaktadır. Bu girişimiyle, Suriye'nin en büyük petrol sahalarının kontrolünü eline geçiren PYD/YPG'nin elde ettiği petrol gelirleri sayesinde mali durumunu güçlendirmesi ve tıpkı Irak'ın kuzeyinde oluşan KBY gibi Suriye'nin kuzeyinde özerk bir yapıya doğru evrilmesi mümkün hale gelecektir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla belirli bir süre geri çekilmek zorunda kalan Rusya ise toparlanma sürecinin ardından 2000'li yıllarla birlikte, Irak, Suriye ve Libya'daki iç savaşlara müdahil olmuştur. Rusya, otoriter rejimlere verdiği askeri ve siyasi desteği karşılığında koruma sağladığı rejimlerle enerji çıkarlarını gözetecek anlaşmalar gerçekteşirmiştir. II. Dünya Savaşı'nda ve Soğuk Savaş sürecinde uygulamaya çalıştığı ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sekteye uğrayan Ortadoğu'da başat güç olma hedefine, özellikle Suriye'de elde ettiği askeri üsler ve yaptığı anlaşmalarla yeniden yaklaşmıştır. Libya ve Suriye krizlerine müdahil olarak uzun yıllardır gündeminde olan sıcak denizlere inme ve bu bölgelere etki etme hedefine ulaşmış ve aynı zamanda dünyanın önde gelen petrol ve doğal gaz tedarikçilerinden biri olarak Suriye, Libya ve Doğu Akdeniz'de yeniden şekillenecek enerji denklemine etki etme fırsatını yakalamıştır. Rusya'nın Suriye ve Libya'da dahil olduğu ittifak ve izlediği politika çok boyutlu ve değişkendir. Türkiye ile Suriye'deki ittifakını dikkate aldığımızda, bir yanda ABD'nin Suriye'deki etkisini kırmak ve Suriye'nin normale dönmesi için Türkiye ile kader birlikteiliği yaparken, diğer yanda bölgesel enerji hareketliliğinin Türkiye'nin aleyhine bozulması ve Türkiye'nin enerji politikalarının sekteye uğraması için çaba göstermektedir. Libya'da ise Türkiye'nin tamamıyla karşısındadır. Bu da doğal olarak Rusya ve Türkiye'nin ittifakını kırılgan hale getirmektedir.

Türkiye, İran, İtalya ve Fransa gibi ölkeler de yakın coğrafyalarında cereyan eden bu mücadelelerden geride kalmamış, enerji güvenliklerini sağlayabilmek ve bölgesel enerji politikalarını desteklemek adına kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştirler. Türkiye ile İran, Irak ve Suriye'deki iç savaşa, İtalya ile Fransa ise Libya'daki iç savaşa yoğunlaşmıştır. Ayrıca Türkiye Doğu Akdeniz'deki gelişmeler nedeniyle Libya'da da aktif bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Bu ölkeler, kaynak zengini ölkelerdeki iç savaşlara doğrudan müdahalede bulunmanın yanı sıra, asıl mücadelelerini sahada savaşan gruplara destek vererek ortaya koymuştur. Böylece hem enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamaya çalışmış hem de enerji kaynaklarının hakimiyeti konusunda birbirleriyle mücadele etmiştirler. Suriye'ye gerçekteşirdiği kara operasyonlarıyla diğer ölkelere göre bir adım daha önde olan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve Batılı ölkelerle geliştirdiği müttefiklik ilişkisini sorgulamaya başlamış ve özellikle Suriye iç savaşında bu ölkeleri doğrudan karşısına alarak Rusya ve İran ile yakınlaşmıştır. Libya ve Doğu

Akdeniz özelinde ise adeta Fransa ile bir bilek güreşine girişmiştir. Fransa ise Türkiye'nin Libya ve Doğu Akdeniz'deki etkinliğini kırarak hamleler gerçekleştirirken, Libya'nın enerji kaynaklarının kontrolü ve düzensiz göç nedeniyle İtalya ile karşı karşıya gelmektedir. Enerji kaynakları uğruna Irak, Suriye ve Libya'da verilen mücadele, bir dönem müttefik olan ve aynı uluslararası örgütlerin bünyesinde yer alan ülkelerin ayrışarak karşı karşıya gelmesine, ittifaklarını değiştirmesine, kurulan yeni ittifaklarınsa geçici ve kırılgan olmasına neden olmaktadır. Enerji kaynaklarının kontrolünün ülke içerisinde farklı grupların eline geçmesi, bu grupların özerlik ve bağımsızlık taleplerinin gündeme gelmesine, böylece Irak, Suriye ve Libya'nın parçalanmasına zemin hazırlamaktadır.

Kaynakça

- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: Dora, 2014.
- Arı, Tayyar. *Irak, İran, ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.
- Bölme, Selin M. vd. "Batı ve Kaddafi Makasında Libya." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Rapor no: 3, (2011): 1-52.
- Cerrah, Ufuk. "Tarihsel Süreç İçerisinde ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Suriye'deki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Doğu Akdeniz'in Güvenliğine Etkileri," içinde *Akdeniz Jeopolitiği*, Editörler: Hasret Çomak ve Burak Şakir Şeker. Ankara: Nobel, 2019.
- Darbouche, Hakim ve Bassam Fattouh. "The Implications of the Arab Uprising for Oil and Gas Markets." *The Oxford Institute for Energy Studies*, (2011): 1-44.
- Demiryol, Tolga ve Hasan Deniz Pekşen. "Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-İrak İlişkileri (1190-2018)." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5, no. 2 (2018): 127-157.
- Dündar, Haris Ubeyde. "Yeni Hegemonya Anlayışı Çerçevesinde Bush Doktrini Üzerine Bir İnceleme." *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (2018): 52-71.
- Güler, Mehmet Çağatay ve Can Acun. "Suriye'de Doğal Kaynaklar Savaşı." *SETA Analiz* 293, 1-28.

- Güngörmez, Oğuz. “İtalya’nın Libya Politikası.” *SETA Perspektif*, no. 257, Ankara: SETA, 2020.
- Gürel, Şükrü Sina. *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: İmge Kitapevi, 2018.
- Kakışım, Cemal. “Türkiye’nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, no. 3 (2017): 431-450.
- Karadağ, Raif. *Petrol Fırtınası*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1975.
- Kılıçaslan, Emine. “Enerji Savaşları,” içinde *Enerji Diplomasisi*, Editörler: Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. İstanbul: Beta Basım Yayın, 2015.
- Orhan, Abdullah ve Soyalp Tamçelik. “Kuzey Afrika Enerji Güvenliği ve Akdeniz,” içinde *Akdeniz Jeopolitiği*, Editörler: Hasret Çomak ve Burak Şakir Şeker. Ankara: Nobel, 2019.
- Pamir, Necdet. *Enerjinin İktidarı*. İstanbul: Hayy Kitap, 2015.
- Semin, Ali. “Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO, IŞİD, PYD, Denklemi.” *Bilgesam Analiz* 1234, (2019).
- Szenasi, Endre. “Syria: Another Dirty Pipeline War, Defence Review.” *The Central Journal of The Hungarian Defence Forces* 145, no. 1 (2017): 188-204.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Ullah, Areeb. “French-Italian Scramble Over Libya Fuels Haftar’s Offensive.” *Middle East Eye*, 2019.
- Uluslan, Şayan. “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, no. 16 (2008/Bahar-Güz): 237-258.
- Varol, Tuğçe. “Enerji Güvenliği Açısından Suriye, Kuzey Irak ve IŞİD Açmazı,” içinde *Enerji Diplomasisi*, Editörler: Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2015.
- Veysel, Ayhan. *İmparatorluk Yolu: Ortadoğu ve Petrol*. Bursa: Dora Yayıncılık Bursa, 2009.

Yergin, Daniel. *Petrol (Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü)*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1999.

Yıldız, Muhammet. “Ortadoğu’dan Kafkasya’ya Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye.” *Takvim-i Vekayi* 6, no. 2 (2018): 1-24.

İnternet Kaynakları

“TSK Libya’da Göreve Başladı! Hafter’e İlk Darbe Oradan Vurulacak.” *Akşam*. 7 Ocak 2020, <https://www.aksam.com.tr/guncel/tsk-libyada-goreve-basladi-haftere-ilk-darbe-oradan-vurulacak/haber-1035821>.

Al-Nidawi, Omar. “How ISIL Changed The Oil Map of Iraq.” *Al Jazeera*, 17 Aralık 2017. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/isil-changed-oil-map-iraq-171130151714129.html>.

Arens, Marianne. “Libya’da Fransa ile İtalya Arasında Vekil Savaşı.” *World Socialist*. 1 Mart 2019, <https://www.wsws.org/tr/articles/2019/03/01/liby-m01.html>.

“Libya’daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler ve Kim, Ne İstiyor?.” *BBC News*. 2 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>.

“Libya UN Resolution 1973: Text Analysed.” *BBC News*. 11 Mart 2011, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12782972>.

“Syria Crisis: Russian Air Strikes Against Assad Enemies.” *BBC News*. 30 Eylül 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34399164>, 22 Eylül 2017.

“Wagner Grubu: Libya’daki Rus Paralı Askerler Hakkında Neler Biliniyor?.” *BBC News*. 7 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008162>.

Borshchevskaya, Anna. “Russia’s Growing Interests in Libya.” *The Washington Institute*, Policywatch 3248, 24 Ocak 2020. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/russias-growing-interests-in-libya>.

“BP Statistical Review of World Energy 2019, 68th edition.” *British Petroleum*. 2019, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/>

- en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf.
- “Rusya’dan İKBY ile Petrol Anlaşması.” *Deutsche Welle*, 18 Ekim 2017. <https://p.dw.com/p/2m7mB>.
- “Pro-Haftar Forces ‘Block Oil Exports’ from Key Libya Ports,” *France 24*, 18 Ocak 2020. <https://www.france24.com/en/20200118-pro-haftar-forces-block-oil-exports-from-key-libya-ports>.
- Gökkuş, Beraat. “Rusya: Suriye’nin Kuzey Doğusundaki Petrol Sahaları Suriye’ye Geri Verilmeli.” *Euronews*, 23 Ekim 2019. <https://tr.euronews.com/2019/10/23/rusya-suriye-nin-kuzey-dogusundaki-petrol-sahalar-sam-a-geri-verilmeli>.
- Göksedef, Ece ve Melis Kobal. “İŞİD Petrol A.Ş.” *Al Jazeera Turk*, 30 Ekim 2014. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/isid-petrol>.
- Göksedef, Ece. “Soçi Mutabakatı- Kuzey Suriye’de Ortak Devriye Başlatan Rusya ile Türkiye’nin Hedefi Ne?.” *BBC News*, 1 Kasım 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50269247>.
- “Libya.” *U.S. Energy Information Administration*, 9 Kasım 2015. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/LBY>.
- Lewis, Aidan. “Russia’s Rosneft, Libya’s NOC Sign Oil Offtake Deal.” *Reuters*, 21 Şubat 2017. <https://www.reuters.com/article/libya-oil-rosneft-oil/update-1-russias-rosneft-libyas-noc-sign-oil-offtake-deal-idUSL8N1G61XJ>.
- “Haftar Forces Block Libya Oil Exports, Raising Stakes For Sunday’s Berlin Peace Summit.” *Middle East Eye*, 18 Ocak 2020. <https://www.middleeasteye.net/news/haftar-forces-block-libya-oil-exports-raising-stakes-berlin-peace-summit>.
- Naim, Moises. “The Devil’s Excrement.” *Foreign Policy*, 22 Ağustos 2019. <https://foreignpolicy.com/2009/08/22/the-devils-excrement/>.
- Nissenbaum, Dion ve Carol E. Lee. “Russia Expands Military Presence in Syria, Satllite Photos Show.” *The Wall Street Journal*, 22 Eylül 2015. <https://www.wsj.com/articles/russia-expands-military-its-presen-ce-in-syria-satellite-photos-show-1442937150>.

- “Türkiye’yi Şikayet Etmişti, Fransa’dan Destek Çıkmadı.” *Hürriyet*, 2 Temmuz 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyeyi-sikayet-etmisti-fransadan-destek-cikmadi-4155156>.
- “ABD, İngiltere ve Fransa Suriye’yi Vurdu.” *NTV*, 14 Nisan 2018. <https://www.ntv.com.tr/dunya/abd-ingiltere-ve-fransa-suriyeyi-vurdu-saldirida-tomahawk-fuzeleri-kullanildi,SxAZmgyOJUSYjkmGgWnZQ>.
- Osman, Mahmud. “Uluslararası Güçler Petrol Üzerinden Suriye’de Söz Sahibi Olmanın Peşinde.” *Anadolu Ajansı*, 11 Kasım 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uluslararasi-gucler-petrol-uzerinden-suriyede-soz-sahibi-olmanin-pesinde/1641508>.
- “Iran Seeks to Revive Oil Pipeline Across Iraq to Syria Amid Tensions in Hormuz Strait.” *RT-Russia Today*, 26 Ağustos 2019. <https://www.rt.com/business/467297-iran-iraq-oil-pipeline/>
- “Libya ile Tarihi Anlaşma İmzalandı! Akdeniz’de Oyun Bozuldu.” *Sabah*, 3 Aralık 2019. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu>.
- Schenk, Hülya. “İç Savaştan Enerji Oyununa: Libya’daki Denklem.” *Deutsche Welle*, 6 Ocak 2020. <https://p.dw.com/p/3VnTv>.
- Seligman, Lara ve Ben Lefebvre. “Little-Known U.S. Firm Secures Deal for Syrian Oil.” *Politico*, 5 Ağustos 2020. <https://www.politico.com/news/2020/08/03/delta-crescent-energy-syrian-oil-391033>.
- “Rosneft ve IKBY, Doğal Gaz Boru Hattı İnşasına İlişkin Anlaşma İmzaladı.” *Sputnik*, 25 Mayıs 2018. <https://sptnkne.ws/hAXG>.
- “Rosneft ve Erbil, IKBY’de Bir Boru Hattını Ortak Çalıştırmak için Proje Başlattı.” *Sputnik*, 20 Ekim 2017. <https://sptnkne.ws/fJgT>.
- Stratford, Charles. “Iraqi Army Takes Full Control of Kirkuk From Kurdish Forces.” *Al Jazeera*, 16 Ekim 2017. <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/iraqi-army-takes-full-control-kirkuk-fight-kurdish-forces-171016200245652.html>.
- “Rusya’nın Kerkük Petrolünü Suriye Üzerinden İhraç Etme Projesi.” *Şarku’l Avsat*, 2 Eylül 2019. <https://aawsat.com/turkish/home/article/1883706/rusyanin-kerkuk-petrolunu-suriye-uzerinden-ihrac-etme-projesi>.

“Suriye’de Petrol Savaşları: En Büyük Pay Rusya’nın ABD İse Vekilleri Aracılığıyla Petrolü Kontrol Ediyor.” *Şarku’l Avsat*, 2019. https://aawsat.com/turkish/home/article/2028146/suriyede-petrol-savaslari-en-buyuk-pay-rusyanin-abd-ise-vekilleri-araciligiyla?fbclid=1war0scmnwzky7mvbrnky8okckxjeu1g9xhj0ojykmcwo4qcu_m6zfd7uj7qq.

“Syria.” *U.S. Energy Information Administration*, 24 Haziran 2015. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/SYR>.

Yaşar, Süleyman. “ISIS Attacks Deal Blow to Turkish Economy.” *Al Monitor*, 13 Ocak 2014. <https://www.al-monitor.com/pulse/business/2014/06/turkey-iraq-isis-attacks-impact-economy-oil.html>.

Kitap İncelemesi / Book Review

Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi

Janet Abu-Lughod, Çev. Cansel Mavituna, İstanbul: Vakıf Kültür Yayınları, 2020, 615 sayfa

Değerlendiren: Menderes Kurt*

Nasıl bir dünya sistemi içerisinde yaşadığımız hem politik hem de kültürel olarak bizleri etkilemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kısa süren küresel hegemonyasının ardından, uluslararası politikayla ilgilenen birçok akademisyen, tek kutuplu mu, iki kutuplu mu yoksa çok kutuplu bir dünyada mı yaşadığımızın cevabını vermeye çalışmıştır. Ayrıca araştırmacılar, dünya sisteminin bugün hangi durumda olduğu, neye evrileceği, insanın kaderinin nasıl olacağı ve nasıl bir dünyada yaşa(dığımızı)yaçağımıza cevap aramaktadır. Fakat dünya sistemini anlamlandırma çabası büyük oranda 16. yüzyılda ortaya çıkan ve dünyaya yayılan Batı tarihinin içerisinde aranmaktadır. Son zamanlarda ise mevcut dünya sistemini Batı dışı bir dünyada veya tarihte anlamlandırabilir miyiz sorusu etrafında önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda ilklerden biri olan müteveffa Amerikalı tarihçi ve sosyolog Janet Abu-Lughod, mevcut kanıksanmış açıklamalardan farklı bir bakış sunmaktadır.

Ünlü Dünya Sistemleri teorisyeni Imanuel Wallerstein'in etkilerini taşımakla birlikte Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce: 1250-1350 Arasında Dünya Sistemi* isimli eseriyle modern dünya ekonomisinin

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-9513-3417, kurtmndrs@gmail.com

kökenlerinin 16. yüzyıla değil, 13. yüzyıla dayandığını ortaya koyarak önceki kabul gören açıklamaları eleştirmektedir. Eserinde pek çok sorunun cevabını arayan yazar, başta dünya ekonomisinin kökenlerini 13. yüzyılda arayabilir miyiz, bu sistem nasıl kurulmuş ve nasıl çözülmüştür, nasıl bir sistemdi, bu noktada ilk dünya sistemi olarak adlandırabilir miyiz gibi soruları cevaplandırma arayışındadır. Ayrıca modern dünya sistemine Batı'nın neden hakim olduğunun cevabını vermeye çalışmaktadır. Yazarın belirttiği üzere kitabın amacı tarihçilerin, “zaman açısından dikey, mekân açısından yatay ve odak açısından üç boyutlu bir şekilde yapılandırılmış matrisinde binlerce emsalsiz keşif noktasının her birinde yer alan uzun soluklu kazıları” (14) ve bölgesel kalan çalışmaları/kazıları bütünlendirmektir. Böylelikle yazar birbirinden ayrı uzman gruplar tarafından incelenmiş coğrafi oluşumlar arasındaki bağlantılar üzerinden küresel bir anlam yakalama peşindedir. Bunu yapmak için ise kitap 1250-1350 yılları arasında oluşan dünya sistemini tarihsel olarak açıklamakla başlamaktadır.

11. yüzyıla gelindiğinde eski dünyanın birçok bölgesi, hepsinin faydalandığı bir mübadele sistemine dahil olmaya başladı. Bu durum 12. yüzyılda daha da belirginleşti ve zirvesini 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyılın başları arasındaki dönemde yaşadı. Bu dönem Avrupa ve Çin ile arasındaki bölge ile sınırlı kaldığı kesin olmasına rağmen doğrudan bağlantının kurulduğu bir zamana tekabül etmektedir. İki dünya arasındaki bağlantı sonucunda ortaya çıkan servet, her tarafta kültürün olgunlaşmasına yol açmıştır (23). 13. yüzyılın iki özelliği; artan ekonomik bütünleşme ve kültürel gelişim, teknolojik ve toplumsal yeniliklerin üretim fazlası yaratması ve bunlarla yapılan ticaret sonucunda sistem bütününde kalkınmanın hızlanmasıdır. Bu çerçevede çalışma, genel anlamda refah sağlamış olan 13. yüzyıl “dünya ekonomisi”ni masaya yatırmakta ve nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Kitap Wallerstein'in beş yüz yıllık modern dünya sisteminin öncesine bakmayı ve yeni bir dünya kurulurken, eski dünyanın kökenlerine uzanmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede 1250-1350 arasında, kuzeybatı Avrupa'dan Çin'e uzanan uluslararası ticaret ekonomisinin izleri takip edilmektedir. Yazar bu noktada Wallerstein'in ilk modern dünya sisteminin 16. yüzyılda ortaya çıktığı düşüncesini eleştirmekte ve ilk dünya sisteminin 1250-1350 yılları arasında Moğolların yarattığı dünya olduğunu iddia etmektedir (31). Yazara göre 13. yüzyılda ticarete büyük bir artış görülmüş ve bu artış birbirinden izole olan bölgeleri/alt sistemleri birleştirmiştir. Böylelikle ilk dünya sistemi ortaya çıkmıştır.

Kitabın tezi, dünya sisteminin şekillenmesini Batı lehine çeviren faktörlerin içsel tarihi gerekçelere dayanmadığıdır. Aynı şekilde Doğu'daki kültürlerin modern bir dünya sisteminin ataları olmasını engelleyecek herhangi bir içsel tarihi gerekçenin bulunmadığıdır (36). Böylelikle yazar 13. yüzyıl dünya sistemini masaya yatırmanın yanında bu anlatısı ile Avrupa hegemonya tarihinin perdelediği yerleri ve meseleleri aydınlatmaya çalışmaktadır. Karşılaştırmalı bir inceleme sonucunda Asya, Ortadoğu ve Avrupa kapitalizm stilleri arasında muazzam benzerlikleri meydana çıkarmaktadır. Ele alınan Avrupa, Ortadoğu, Hint ve Çin bölgeleri birbirlerinden farklı olmakla birlikte benzerlikleri de çoktur. Bu benzerlikler arasında öncelikle şunlar sayılabilir; kredinin icadı, üç kültürde sabit para birimlerinin ortaya çıkması; Ortadoğu ve Avrupa'da altın para ile Çin'de kağıt para. Madeni ve kağıt paranın sabit değerinde olmasını bankerlerin ve büyük tüccarların ortaya çıkması takip etmiştir. Bunun yanında uzun süre yolculukların tehlikesine karşılık, sermayenin birleştirilmesi ve riskin pay edilmesi mekanizmaları sonucu ortaya çıkan ortaklıklardır. Polo ailesinde olduğu gibi, bu formüle göre malları getiren tüccar ve mallara eşlik edip satım aşamasında dağıtımları kontrol eden ortağa belli pay veriliyor, risk paylaştırılıyordu. Son olarak ise büyük tüccarların iç bölgede de bir şekilde sermayedar görevi görmeleri benzerlik şeklinde değerlendirilebilir.

Kitabın planı ise şehirler üzerinden kurulan bir dünya sisteminin yapısını inceleme üzerine inşa edilmiştir. Şehirler arasındaki bağlantılar zayıf olsa da sistem onları birbirine bağlıyordu. Yazar bu çerçevede kitabın yapısını sistemi oluşturan alt sistemler üzerinden planlamıştır. Kitap, sistemi birbirine bağlı sekiz alt sistem ve Batı Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu şeklinde üç grup altında toplamaktadır. Bunlar: Champaing fuarları, endüstriyel Flanders, ticari Cenova ve Venedik bölgelerinin bulunduğu Avrupa alt sistemi, Orta Doğu merkezi ve Moğol Asya'sı, Bağdat ve Basra Körfezi ile Kahire ve Kızıldeniz boyunca doğu-batı rotaları ve Hindistan, güneydoğu Asya ve Çin dahil olmak üzere Hint Okyanusu ve Doğu Asya alt sistemidir. Yazar, ayrıca büyük talipleri ve talihsizlikleri ile 14. yüzyıl ortası krizi ve kara ölüm salgınını takiben sistemin çökmesini açıklamakla bitirmektedir. Bu noktada kitap üç ana ve on bir alt bölümden müteşekkildir. Birinci ana bölüm sistemin yapısını takip ederek Avrupa alt sistemini açıklamakla başlamaktadır. Avrupa ile başlamasının sebebi ise Avrupa'nın içten gelen bir üstünlüğünün olduğu fikrini çürütme isteğidir. Bunun yanında Ortaçağ'dan itibaren nispeten ilkel bir seviyede seyreden

gelişimini en baştan ortaya koymaktır. İkinci ana bölüm Ortadoğu alt sistemini açıklamaktadır. Batı Avrupa'dan yola çıkan yazar, İstanbul üzerinden Karadeniz rotasını takip eden Kuzey Karayolu, Bağdat üzerinden ilerleyen ve ikiye ayrılan Orta Karayolu, Basra ve Kahire üzerinden ilerleyen Güney Deniz Yolu üzerinden dünya ticaretinin nasıl işlediğini ve hangi yolları takip ettiğini ele almaktadır. Bu bölümde aynı zamanda sistemi oluşturan kılcal damarların yapısı ortaya konulmaktadır. Üçüncü ana bölüm ise Uzak Doğu alt sistemine ayrılmıştır. Hint alt kıtası ve Çin'i kapsayan bu bölüm ile sistemi oluşturan son yapı ortaya konulmakla birlikte sistemin oluşumu tamamlanmış olur. Ama yazar sadece sistemi açıklamak ile sınırlı kalmak istememekte, on birinci bölümde sistemin bütünsel bir yapısını ortaya koyduktan sonra sistemin neden çöktüğünü de açıklamaktadır. Bu noktada sistemin neden çöktüğünü açıklarken, Avrupa alt sisteminin neden bir yüzyıl sonra yükseldiğine de cevap vermektedir.

Kitap, kuzeybatı Avrupa ile Çin arasında uzanan devasa bir alanı içeren, yeni başlayan bir dünya sisteminin yükselişinin izlerini 12. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başlarındaki zirvesine kadar takip etmektedir. Bu yapının Afrika ve Avustralya'yı içermediği için küresel bir sistem olmadığını ama daha önce görülmediği kadar büyük bir sistemi temsil ettiğini belirtir. Yazara göre, bu sistem kendi içerisinde bütünsel olarak gemicilik ve ulaşım teknolojisinde, üretim ve pazarlamanın sosyal örgütlenmesinde ve ortaklıklar, sermaye biriktirme mekanizmaları ve parasallaştırma ve alım satım gibi iş yapmak için kullanılan kurumsal düzenlerde açıkça görülüyordu. Bu nedenle, Avrupa'nın sonradan gelen hegemonyasının basit, determinist bir açıklamayla anlatılamayacağını kabul etmek gerekir. Avrupa toplumunun kendine has teknolojik, psikolojik ya da ekonomik niteliklerine yoğunlaşan açıklamalar yeterli değildir. Çünkü bu açıklamalar önceden var olan sistemdeki bağlamsal değişiklikleri göz ardı eder. 16. yüzyılda Avrupa'daki gelişmeler, örneğin deniz teknolojisi 15. yüzyıl Cheng Ho'nun Çin gemilerinden üstün değildi. Fakat 15. yüzyıla geldiğinde sistem parçalandı. Batı'nın öne geçmesinde psikolojik ya da kurumsal içsel etkilerden ziyade coğrafi, politik ve demografik etkiler daha önemlidir. Cengiz Han ve halefleri tarafından Çin'de Avrupa'ya kadar olan bölgeyi içine alan "Pax-Mongolica"nın sona ermesi ve Moğol hakimiyeti ardından ortaya çıkan Timur'un sebep olduğu tahribat, Doğu-Batı ticari güzergahını kapattı. Bunun yanında 13. yüzyılda yine Moğollar sayesinde ortaya çıkan uzun ve güvenli ticari yolu sayesinde hıyarcıklı

veba salgınının hızlı bir şekilde tüm küreye yayılması da etkili oldu. Veba tarımsal gücün ve kent nüfusunun düşmesine ve sistemin 13. yüzyılın özelliği olan fazlalığı artık üretmemesine neden oldu. Dolayısıyla geçici bile olsa ticaretin, özellikle uzun mesafeli ticaretin toplam hacminde ve değerinde de düşüş yaşandı (511). Doğu düşerken Batı yükseliyordu. Bu noktada Avrupa fetihlerini kolaylaştıran, Doğu'nun düşüşüydü. Avrupalılar çöken bu sistemden yararlandılar. Kuracakları altyapı için eski sistemin mevcut altyapısını kullandılar. Bu şekilde yeniden yapılandırılan sistem ile yükselmesi, önceki dünya sistemi sayesinde kolaylaştı. 13. yüzyıl dünya sisteminin farkı ise bu sistemde hiyerarşinin bulunmamasıdır. Alt sistemlerden müteşekkil sistemin farklılıkları bir arada işliyordu. Fakat sistemin çöküşünün akabinde eski sisteme hakim olan Portekizlileri takiben gelen kuzeybatı Avrupa alt sistemini oluşturan güçler bütün sistem üzerinde tekel oluşturdular. Böylelikle çok kutuplu ve geçirgen bir sistemden, eski sistemin üç ana alt sistemlerinden birini oluşturan Avrupa'nın hakim olduğu hiyerarşik bir sisteme geçiş yapılmıştır (516).

Abu Lughod, kitabın son kısımlarında bugünün dünya sistemi üzerine bazı düşüncelerini paylaşmaktadır. Ona göre bütün dünya sistemleri tarihsel bir okuma ve tecrübeler neticesinde geçici oldukları görülmektedir. Bu nedenle 16. yüzyılda kurulan Avrupa-merkezli modern dünya sisteminin son söz olmadığı, bu sistemin de geçici olduğunu belirtir. Batı'nın hegemonyasını destekleyen eski avantajların, -teknolojik ve askeri güç, kapitalist sistem, kolonyal sonrası ekonomik hakimiyet- kaybedilmesi sonucunda önce Britanya İmparatorluğu şimdi ABD'nin mevcut hakimiyeti sürdürme çabalarının başarısızlığa sürüklendiği, iddia edilmektedir. Bu anlamda yazar "şimdi ganimetleri birkaç güç paylaştığından ve ekonomik sistemler arasında daha büyük bir yakınlaşma olduğundan, hiçbir gücün kendi başına olağanüstü bir avantajı yok" (530) ifadelerine yer vermektedir. Bu noktada mevcut dünya sisteminin, 13. yüzyıl dünya sisteminde görüldüğü gibi birkaç merkezin sağladığı nispi dengeye dönmesi daha muhtemel görünmektedir. Yazarın son sözü ise 13. yüzyıl dünya sistemini inceleyerek mevcut sisteme dair anlayışımız gelişebilir şeklindedir.

13. yüzyıl dünya sistemini açıklama hedefiyle yola çıkan ve okuyucuya farklı bir perspektif kazandıran kitap, içerik, kaynak, saha araştırması ve tarihsel vaka analizleri ile argümanlarını desteklemesi; dil ve anlatımı bakımından yeterlidir. Bununla birlikte mevcut dünya sistemleri çalışmalarını farklı

açıklaması ve eleştirileri ile literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Bu noktada kitabın en büyük eksiği yazarın da belirttiği üzere konuya dair özellikle ekonomik verilerde yaşanan kaynak eksikliğidir. Kuzeybatı Avrupa alt sistemi açıklamasında büyük sorunlar yaşamamasına rağmen Ortadoğu ve Hint alt kıtasına dair açıklamalarında ciddi kaynak eksikliği görülmektedir. Ayrıca kitabın sistemlerin yükselmesine ve özellikle de çökmesine dair açıklamalarında içsel faktörlerin eksikliği hissedilmektedir. Bu noktada 15. yüzyılda Ming hanedanı döneminde Çin'in geri çekilmesi büyük tartışma konusudur. Abu-Lughod ise bunun sebebinin 13. yüzyıl dünya sisteminin çökmesi ve Moğol istilasının sonuçları olabileceğini ifade etmektedir. Yazar, alt sistemlerde yaşanan kültürel ve psikolojik değişimleri hafife almaktadır. Avrupa-merkezli bilgiye karşılık bir iddia ortaya koymaya çalışılırken bazı noktalarda "aşırı yoruma" gidilmiştir. Öte yandan ortaya konulan perspektif ve bakış açısı nedeniyle dünya tarihine özgün bir eser kazandırmıştır.

Kitap İncelemesi / Book Review

İsrail’de Çatışan Kimlikler, Filistinliler ve Yahudiler

Tuğçe Ersoy Ceylan, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 279 sayfa

Değerlendiren: Halit Ahmet Kahraman*

Filistinliler ve Yahudiler arasındaki çatışma Ortadoğu’da yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların birçoğunu etkileyen bir ihtilafıdır. İlk Yahudi yerleşimcilerin Filistinlilerle karşılaşması, Ortadoğu’daki birçok güvenlik sorunuyla bağlantılıdır. Eseri daha önceki araştırmalardan farklı kılan, Filistin-İsrail çatışmasını klasik güvenlik yaklaşımları üzerinden değil toplumsal güvenlik kavramsallaştırması bağlamında disiplinlerarası bir bakış açısıyla incelemesidir. Bu bağlamda kitabın odak noktası; aktör olarak devletlerden ziyade Yahudi ve Filistinli üst kimliğindeki topluluklardır. Eser çatışmaların materyal ve askeri yönlerinin yanı sıra toplum ve insanla bağlantılı olan kimliksel, bilişsel ve duygusal yönlerinin analizlere dahil edilmesini teklif eder. Kitabın ana sorunsalları şunlardır: Filistinli ve Yahudi kimlikleri birbirlerine karşı nasıl bir tehdit algısı oluşturur? Tarihsel süreçte iki kimlik hangi aşamalardan geçerek birbirlerinin toplumsal güvenliğini zarara uğratmıştır? İki grup arasında ortaya çıkan toplumsal güvenlik ikilemi nasıl savaş ve şiddet olarak tezahür eder? Çalışma bu soruları özellikle 1882-1948 yılları arasına odaklanarak cevaplamaya çalışmıştır. Kitap anı, köşe yazıları, gazete haberleri,

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TR, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0002-9225-4125, hakahraman@ticaret.edu.tr

raporlar ve arşiv belgeleri gibi dokümanlara atıfla süreç takibi metoduyla yazılmıştır. Araştırmacı ayrıca yapısal bir değerlendirme yaparak çalışmada bahsedilen toplumlararası güvenlik ikilemini meşrulaştırma, egemenlik ve anlamlandırma kavramlarını kullanarak iki toplumun güvenlik ikilemine sıkışıp kaldığını belirtmektedir (13). Yazar Tuğçe Ersoy Ceylan, İzmir Demokrasi Üniversitesi'nde öğretim üyesidir ve eğitimini ağırlıklı olarak Ortadoğu üzerine yoğunlaşan kurumlardan almıştır. İsrail toplumsal yapısına ait çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazar eserin birinci bölümünde Filistinliler ile Yahudiler arasındaki gerilimi açıklamak için kullandığı teorik arka planı anlatmaktadır. Çalışma, uluslararası ilişkiler ve sosyal psikoloji disiplinlerinin yaklaşımlarını değerlendirerek her iki disiplinin birbiriyle diyaloga girmesini sağlar. Sosyal bilimlerde ağırlığı artan inşacı ve tarihsel sosyoloji yaklaşımlarının argümanlarını kullanmaktadır. Buna göre, genel olarak sosyal bilimlerde, özelde uluslararası ilişkiler disiplininde sistematik ve materyal unsurların yanında değer, norm ve kimliğe dayalı gerçeklikler de vardır. Bu sosyal gerçeklikler birbirleriyle etkileşim halinde aktör ve yapıları şekillendirir. Ayrıca devlete ek olarak birey, topluluk ve toplum da aktör olarak tanınırlar.

Yazar, Kopenhag Ekolü'nün geliştirdiği güvenliğin sektörleşmesine değinir ve toplumsal güvenlik kavramı üzerinde durur. Toplumsal güvenlik, toplumların etnik, dini ve kültürel varlıklarının birlik ve beraberliğinin sürdürülebilirliğine tekabül etmektedir (45). Kopenhag Ekolü toplumsal güvenlik kavramsallaştırmasını yapmasına rağmen gruplar arası çatışmanın nasıl ortaya çıktığını açıklamaz (48). Yazar burada sosyal psikoloji literatüründen yararlanır. Paul Roe, devletlerarası güvenlik ikilemini toplumsal güvenlik ikilemi olarak uyarlamıştır. Yazarın Roe'dan aktardığına göre:

Bir topluluğun kendi toplumsal güvenliğini artırmak (kimliğini güçlendirmek) için yaptığı eylemler diğer bir toplulukta reaksiyona neden olduğunda ve nihayetinde ilk topluluğun toplumsal güvenliği azalmasıyla (kimliğinin zayıflamasıyla) neticelendiğinde toplumsal güvenlik ikileminden bahsetmek mümkün olur (50).

Bu ikilem muğlaklık, belirsizlik, en kötüyü varsayma ve etki tepki süreci adlı aşamalarda gerçekleşir (55). Kitabın yazarı ise bu aşamalara cepheleşme aşamasını eklemiştir. Çünkü gruplar, belirsizlik aşamasından

en kötüyü varsaymaya aşamasına doğrudan geçmezler (57). Cepheleşme bu iki sürecin arasında grupların kimliklerini karşılıklı olarak düşmanlık temelinde şekillendirerek kutuplaştıkları bir aşamadır.

Yazar kitabın ikinci bölümünde yukarda sayılan aşamaları Filistinliler ve Yahudiler arasındaki çatışmaya uygular. İlk olarak muğlaklık aşamasını anlatır. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın çeşitli yerlerinde başlayan Yahudi kıyımları Yahudilerin Filistin'e göçmelerine sebep olmuştur. Birinci Aliya adı verilen bu göçün temel motivasyonu Yahudi düşmanlığının kalıtsal olduğu ve çaresinin ancak Yahudilere ait bir anavatan kurulmasıyla çözümlenebileceğidir (92-94). Birinci Aliya'da gelen Yahudiler, kendilerini öncüler olarak görmektedir ve tam olarak yeni bir devlet kurmak gibi bir niyetleri yoktur. Yahudiler, dini metinlere referansla Filistin topraklarının gerçek sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Filistinliler ise ilk göç hareketine yerel ve merkezi idarecilere dilekçeler yazarak, basım yayın faaliyetleri ve dini otoriteler tarafından toprak satılmaması yönünde fetvalar yayınlamaya çalışarak karşılık verdiler. Bu dönemde karşılıklı şiddet kullanma münferit örneklerdir (95-97).

Yazar ikinci aşama olarak belirsizlikten bahseder. İkinci Aliya ile başlayan ve manda dönemi süresince devam eden büyük göçler iki topluluk arasındaki çekişmeleri artırmıştır. İkinci Aliya Yahudileri, devrimci ve ideolojik fikirlere sahiptir (102). Filistin'de işçi sınıfının Yahudilerin tekeline geçmesini sağlamışlardır. Filistinlileri ekonomik hayatın dışına iten bu durum Yahudiler açısından hem Siyonist ajandanın gerçekleştirilmesi hem de dinsel gereklilikler nedeniyle yapılmıştır (109). Siyonist hareket ilerde İsrail Devleti'nin temel kurumları olacak örgütlenmeleri bu dönemde yapmıştır.

Cepheleşme aşaması: Grupların ilk karşılaşmalarından sonra yaşanan gelişmeler karşılıklı güvenin yitirilmesine sebep olmuştur. Başlangıçta düşmanlık beslemeyen kişiler dahi idealize kimlikler altında toplanmaya başlamıştır. İki topluluk, korku ve endişe ile birbirini düşman olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Britanya manda yönetiminin böl ve yönet politikası ve grup liderlerinin marjinalleştirici söylemleri etkili olmuştur. Yahudilerin Arap algısı, "ikiyüzlü, çabuk tahrik olan, öldüren, hırsız ve çöl yabanisi" şeklinde ifade edilirken, Araplardaki Yahudi algısı ise "bulunduğu ülkeyi zarara uğratan, komünist, devrimci ve Siyonist" olarak ifade edilmektedir (132-134).

En kötü varsayma aşaması ise dönemin gazete haberleri, köşe yazıları ve makalelerinde bulunan sert ve kışkırtıcı yazılarda ortaya çıkmaktadır. Filistinliler Yahudilerin onları topraklarından çıkartacağını ve yok edeceğini, Yahudiler ise diğer Müslüman ülkelerin ortak bir saldırısı ile varlıklarını ortadan kalkacağını varsaydılar. Etki tepki sürecinde iki topluluk bilişsel ve zihinsel anlamda yaşadığı çatışmayı şiddete dönüştürdü. Şiddet başlangıçta nadiren ortaya çıkan bir faktördü. Fakat Yahudi göçünü sınırlayan İngiliz manda rejimine karşı Yahudi yer altı örgütleri terörist faaliyetlerde bulundular. Britanya bu duruma direnç gösteremedi ve İsrail 1948 yılında resmen kurulmuş oldu. Bu durumu protesto eden Araplar ile Yahudiler arasında iç savaş başladı ve 1949 yılına kadar sürdü. Bu dönemde ismi “Plan Dalet” olan stratejiyi hayata geçiren İsrail, ekonomik tahribat ve psikolojik harp taktikleriyle Arapları kaçmaya zorlamıştır (159). Bu sayede Yahudi devletinin kurulacağı topraklar boşaltıldı. Yahudiler için artık Araplar öldürülmesi meşru olan, insanlıktan çıkarılmış varlıklardı (156). İki grup arasındaki güvenlik ikilemi günümüze kadar şiddet içeren pratiklerle etki tepki sürecinde devam etmektedir (250).

Kitabın güçlü yönlerinde ön plana çıkan nokta, literatüre cepheleşme kavramını kazandırmasıdır. Yazar sadece başka bir araştırmacının ürettiği teoriyi test etmemiş kendisi de kavramsal bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca araştırmacı uluslararası ilişkiler ve sosyal psikoloji disiplinlerini birbiriyle ilişkisi içinde konuyu tartışmaktadır. Yazar bu iki disiplini analitik açıdan oldukça iyi bir şekilde diyaloga sokmuş ve iki disiplinin açıklarını kapatmasına yarar sağlamıştır. Yazarın bir avantajı ise çalışması için Hayfa Üniversitesi’nde araştırmalarda bulunmuş olmasıdır. Araştırmacı bu esnada yerel akademisyenlerle çalışma fırsatı bulmuş ayrıca incelediği toplumu ve coğrafyayı yakından gözlemleme şansı yakalamıştır.

Yazar süreç takibi metodunda devlet adamları, fikir insanları, yerel temsilciler ve gazetecilerin ifadelerine yer vermiştir. Ancak kitabın başında toplumsal güvenlik ikilemini yine iki toplumun içinden gelen bilgiler ile açıklayacağı izlenimini vermiştir. Kanımca yazar halktan kişilerin izlenimlerine daha fazla yer verebilirdi. Devlet adamları, diplomat ve gazetecilerin görüşleri önemli olmakla birlikte gruplar arası düşüncelerin nasıl geliştiğini halkın görüşlerine daha fazla dikkate alarak değerlendirmek daha topluma dair olabilirdi. Bu şekilde bir analiz, gruplar arasında marjinalize olmamış fikirlerin yeniden gündeme gelmesine katkı sunabilir.

Buna ek olarak yazar kitabın birçok bölümünde sayısal veriler paylaşmıştır. Fakat bu verileri herhangi bir tablo ya da grafikte göstermemiştir. Örneğin ekonomik dengenin iki grup arasında nasıl değiştiğini bir grafik üzerinden görmek okuyucu için daha açıklayıcı olabilir.

Son olarak bu kitap, Türkiye'deki uluslararası ilişkiler, Ortadoğu çalışmaları ve sosyal psikoloji çalışan akademisyenler için hem teorik hem de pratik anlamda önemli bir eserdir. Kitap Filistinliler ile Yahudiler arasındaki çatışmayı klasik güvenlik yaklaşımlarından farklılaşan toplumlararası güvenlik, ontolojik güvenlik ve kimlik güvenliği kavramsallaştırmaları üzerinden ele alarak Ortadoğu'daki diğer ihtilafların analizinin benzer şekilde yapılabilmesinin önünü açmaktadır. Kitabın dili okunaklı ve akıcıdır. Yazar İngilizce literatürü ve Arapça/İbranice kavramları okuyucunun anlayacağı şekilde aktarmayı başarmıştır. Kitabın temel okuyucu kitlesi uzmanlar ve öğrenciler olsa da ikinci ve üçüncü bölüm genel okuyucu kitlesine de hitap etmektedir.

Kitap İncelemesi / Book Review

Haşhaşiler: Gizli Bir Örgütün Tarihi

Heinz Halm, Çev. Atilla Dirim, İstanbul: Runik Kitap, Haziran 2020, 120 sayfa

Değerlendiren: Kerem Türk*

Haşhaşiler kimdir? Dünyanın şu ana kadar gelmiş geçmiş en iyi suikast örgütü mü, tarihteki ilk terör yapılanması mı, Şii İsmaili mezhebine bağlı bir tarikat veya birbirinden ayrı istihkâm edilmiş kalelerden oluşan bir devlet mi; yoksa haşhaşla uyutulmuş, sahte cennet ve hurilerle kandırılan fedailerin diyarı mı? Haklarında birçok eserler üretilen Haşhaşiler, işledikleri siyasi suikastlarla kötü şöhretlerini Orta Çağ'da duyursa da tarihsel gerçekleri gölgede bırakan efsanelerle zenginleştirilen hikayeleri belgesellerden akademik çalışmalara, romanlardan bilgisayar oyunları ve sinema filmlerine günümüz dünyasına yadsınamaz bir etki bırakmaktadır. Kimi zaman bu etkinin kahramanı haşhaş kullandığı iddia edilen, dönemin elit siyasetçilerine suikastlar düzenleyen ama esasında haklarında bir kaynağın neredeyse olmadığı fedailer; kimi zaman kurulan bu ağın zirve ismi Hasan Sabbah, kimi zaman da Haçlı tarihlerinde “kralların yaşamı ve ölümünü ellerinde tutan Dağın Şeyhi” olarak bilinen liderlerdir. Peki, Haşhaşi adı verilen bu insanlar gerçekte kimlerdi? Şii İslam konusunda otorite, Haşhaşiler ve heteredoks İslam konularında birçok akademik çalışma sahibi Alman Profesör Heinz Halm, bu eseriyle tarihi gerçeklerle efsaneler arasına derin bir çizgi çiziyor. Dokuz bölümden oluşan

* Araştırma Asistanı, TOBB ETÜ, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-8296-9098, kturk@etu.edu.tr

çalışmasında Halm, mevcut İslam ve Avrupa kaynaklarına dayanarak on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Şii inancında yaşanan bölünmeden gizli bir İsmaili örgütünün ortaya çıkışını, Batîni yorumlamalarla Kur'an'ın yazıya dökülmemiş gerçek mesajının bildiklerine inanan örgütün, İran ve Suriye'de kaleleri ele geçirip etrafındaki devlet ve elitlerini nasıl korku ve dehşete düşürdüklerini anlatıyor.

“Öncesi” ve “Başlangıç” başlıklı ilk iki bölümde yazar, Haşhaşi kelimesinin kökenlerine etimolojik bir seyahate çıkıp On İki İmam Şiiliği ile İsmaililer arasındaki teolojik farklılıkları detaylandırmaktadır. İlk kez Şii-İsmaili Fatımilerin kurulması ve Selçuklularla münasebetlerini inceleyen yazar, Hasan Sabbah'ın İsmaili öğretisini benimsemesi, iki yüzyıldan uzun süre Haşhaşilerin merkezi olacak Alamut Kalesinin ele geçirilmesi, Vezir Nizamülmülk suikastı, İsmaililer içinde yaşanan bölünmeyle Sabbah'ın takip ettiği Nizarilerin doğuşu, Alamut'un ele geçirilen suikast listesi ve gizli *da'i* ağının nasıl işlediğini bu bölümde detaylandırmaktadır. Halm, bu bölümde İsmaililiğin sekizinci ve dokuzuncu yüzyılın başlarında nasıl ortaya çıktığının bir muamma olduğunu vurgulayarak bu mezhep için kullanılan “*Yedici Şiiler*” ifadesinin tamamen yanlış olduğunu belirtmektedir (13). Zira imam silsilesi İsmaililerde diğer Şiilerde olduğu gibi Peygamberin damadı Hz. Ali ile değil, onun oğlu Hz. Hasan ile başlamaktadır. Yazar, imamlar listesinde, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in altıncı, ilk Fatımi halifesi Mehdi'nin on birinci, bugünkü Ağa Han'ın ise kırk dokuzuncu imam olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar bu bilgiyle aynı zamanda İsmaililerin diğer Şiilerden farklılaşan bir yönüne daha dikkatleri çekmektedir. Şii inancında yaygın görüş imam silsilesinin son imamla gaybete karıştığı yönündeyken İsmaililer için imamlık kırk dokuzuncu kuşakla devam etmektedir.

Yazarın bu bölümde altını çizdiği bir diğer bilgi, Haşhaşilerin faaliyetlerine ve fikir babası Hasan Sabbah'ın hayat hikayesine dair önemli bir belgenin günümüze ulaşmış olmasıdır. Alamut Kalesi, 1256 yılında Moğollar tarafından fethedildiğinde, Hülagü Han ile birlikte bulunan tarihçi Cuveynî'nin Alamut kütüphanesinde bulup kısmen alıntılar yaparak kendi tarih kitabına aktardığı bu eser *Sergüzeşt-i Seyyidina* başlığıyla günümüze ulaşmaktadır. Yazar, Haşhaşilerin bağlı olduğu Bâtînilerden, yani İsmaililerden uzun uzun söz eden bir diğer eserin ise örgütün ilk kurbanı olan Vezir Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde yer aldığını

detaylandırmaktadır. Halm ayrıca, vezir ile başlayan suikastların Sabbah döneminde elli kişiye ulaştığını Alamut kütüphanesinde ele geçirilen bir suikast listesiyle öğrenildiğine dikkat çekmektedir (15-29).

“Suriye’deki Bâtınîler” ve “Hasan Sabbah’ın Halefleri” başlıklı devam eden iki bölümde Halm, ilk haçlı seferleri, İsmaililerin gizli öğretisi Batınîliğin Halep’te yayılması, Fatımi başkenti Kahire’de yapılan darbe ile veliaht Nizar’ın engellenmesi ve sonrasında İsmaililer içerisindeki bölünmeler, Sabbah’ın ölümüyle haleflerin iktidara gelişi ve Haşhaşilerin Suriye’deki kaleleri ele geçirerek genişlemesini incelemektedir. Bu bölümlerde yazar üç konuya dikkatleri çekmektedir: Bunlardan ilki, Haşhaşilerin varlıklarına ya da hedeflerine engel gördüğü Suriyeli emirlere suikast düzenlemeleri ve ilk defa haçlılar ile karşılaşmalarıdır. İkincisi, Alamut Batınîlerinin 1095 yılında, Kahire’de yaşanan siyasi oyunlar sonucu, öldürülen Nizar’ı imam olarak kabul edip Fatımi Halifesi Âmir’in imamlığının meşruiyetinin sorgulamasıdır. Bu sorgulama Alamut’un Fatımilerden kopmasını beraberinde getirirken Fatımi elitlerini de hedefe dönüştürmekteydi. Üçüncüsü ise Sabbah sonrası İranlı Bozorg Ümid’in ve onun soyundan gelenlerin kalenin yeni efendileri olmaları ve Selçuklulara düzenlenen birçok suikasttan sonra Sultan Sancar ve Alamut arasında inşa edilmeye çalışılan karşılıklı barış ve dostluk girişimleridir.

Halm, “Son Dönemin Başlangıcı” ile “Dağın Şeyhi” başlıklı beşinci ve altıncı bölümlerde ise ilk defa kendisini gaybetteki imamın temsilcisi olarak ilan eden Alamut efendisi II. Hasan’ın İslam şeriatını kaldırması, kıyametin geldiğini ilan etmesi ve sonrasındaki gelişmeleri detaylandırmaktadır. Yazar, ardından ilk defa Haçlı komutanlarına düzenlenen suikastlar, “kralların yaşam ve ölümlerini elinde tutan” Dağın Şeyhi efsanesinin Haçlılar arasında yayılması, Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler arasında yapılan anlaşmaları ele almaktadır. Yazar, II. Hasan’ın şeriatı ve İslami hükümeti kaldırdığını ilan etmesinin Suriye’deki Haşhaşi kalelerinde coşkuyla karşılandığını vurgularken, Haçlıların dağlarda yaşayan gizemli düşmanları için ifade ettiği “Assassin (Haşhaşiler)” kelimesinin farklı dil ve kültürdeki etimolojik kökenlerini incelemektedir. Halm, bu bölümde Haşhaşilerin esas düşmanlarının aslında Sünni ve Fatımi-İsmaili Müslümanlar değil ilk kez Hristiyan soylular ve Haçlı komutanlarına da suikastlar düzenlendiğine dikkat çekmektedir.

“Haşhaşiler ve Kayzer II. Frederich ile Kral Aziz Louis’nin Haçlı Seferleri” başlıklı yedinci bölümde Halm, şövalye tarikatlarının ağır baskısı altında Suriye’deki Haşhaşi kalelerinin, haçlılara nasıl vergi vermeye başladıklarını ve Selahaddin’le yapılan barış anlaşmasından sonra, Müslüman ileri gelenlerine düzenlenen suikastların nasıl sona erdiğini aktarmaktadır. Yazar, anlaşma sonrası, Haşhaşilerin Eyyubi hanedanının sadık hizmetkârları görünümüne girdiğinden ve haçlı saldırılarına karşı Eyyubilerin Haşhaşileri koruduğundan bahsetmektedir (77-82). Halm bu bölümde ayrıca Eyyubiler’in Memlükler tarafından yıkılması, Alamut’un Moğollar tarafından ele geçirilmesi (1256) ve sonrasında Suriye Haşhaşilerinin sonunu irdelemektedir.

“Alamut’un Son İmamları” ve “Sonrası” başlıklı son iki bölümde yazar, Alamut lideri III. Hasan’ın sünnete ve şeriata döndüğünü ilan etmesi, ünlü Orta Çağ bilim insanlarından Nasirüddin Tusi’nin Alamut’taki varlığı, kalenin Moğollara teslim edilmesi, İsmaililerin Tayyibiler ve Nizariler bölünmesi ve Haşhaşilere dair üretilen efsanelere açıklık getirmektedir. Bu bölümde yazar Alamut kütüphanesinin ilk defa Moğollar tarafından değil, Sünniliğe geçtiğini ilan eden Alamut lideri III. Hasan tarafından büyük bir kısmının yakıldığını belirtir. III. Hasan, kendisinin mezhep değişikliğine inanmayan Kazvin’in ileri gelenlerini Hasan Sabbah ve haleflerinin kütüphanesine davet eder ve burada küfür içerikli bütün metinleri misafirlerin gözü önünde ateşe verir (88). Bu bölümde dikkati çeken bir diğer konu ise Moğolların Alamut’ta kütüphane ve arşivin yanı sıra usturlaplar, halkalı küreler ve üç boyutlu gök kubbe modelleri gibi bir dizi astronomik alet de bulmasıdır. Yazar bu durumu dönemin en önemli İranlı matematikçi, astronom ve filozofu Nasirüddin Muhammed Tusi’nin kalede geçirdiği birkaç yılla açıklamaktadır (96). Yazar ayrıca Selahaddin Eyyubi’nin İsmaili Fatimi devletini yıkmasıyla İsmaililerin, Tayyibiler ve Nizariler olarak iki ana dal ve birçok gruba bölünerek günümüze kadar inançlarını devam ettirdiklerini ele alırken Haşhaşilerle özdeşleştirilen ancak tamamen efsane olan argümanlara dikkat çekmektedir.

Haşhaşiler’e dair literatür günümüzde pek çok çalışma ve eserleri ihata etse de örgüt hala tarihteki gizemli konumu korumaktadır. Ancak bu gizem perdesi altında bazı alanlar tamamen karanlıkta kalsa da elde edilen birincil kaynaklar, dönemin vakanüvisleri ve haçlı belgeleriyle yapılan karşılaştırmalar gizli örgütün birçok yönüne de ışık tutmaktadır.

Halm'ın bu eseri de ilgili kaynakları karşılaştırmalı olarak ele alması, konuya dair efsanelerden ziyade belgelere dayanan bir tarih okuması gerçekleştirilmesiyle literatürdeki birçok çalışmadan ayrılmaktadır. Bu bağlamda eser, bugün bile tartışmaların odağında olan gizemli örgütün nasıl ortaya çıktığını ve İslam dünyasında ne gibi çalkantılara yol açtığını anlamak isteyen okuyucular için keyifli bir okuma sunmaktadır.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **10000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500**, vaka analizleri ise **3000-5000** kelime olmalıdır. Makalelerde en fazla **200** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve her iki dilde makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Microsoft Word** dosyası formatında, **Times New Roman** yazı karakterinde, **12** punto boyutunda ve **tek satır** aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar ise aynı yazı karakterinde, **10** punto boyutunda ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, "**Kaynakça**" başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde "**Bibliography**" kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanıldığından, makalelerinizde kullandığımız; atıfların yazımı, atıf tekrarlarında uygulanacak yöntem ve kaynakça yazımında aşağıdaki şablon esas alınmalıdır.

Chicago Atıf ve Kaynakça Yazım Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015, 12.

Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *A Curious Mind...*, 37.

Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

(Not: Kitap ismi her üç durumda italik yazılacak; dipnotta yayın yeri, yayınevi ve yayın yılı parantez içinde olacak diğerlerinde parantez kullanılmayacak, sayfa numarası dipnot ve dipnot tekrarında yazılacak ama kaynakçada yazılmayacak)

Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .

Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, çev. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184

Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Çev. Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.

Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.

Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

- Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.
- Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.
- Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. Ve Peter White. Vol. 2 of University of Chicago, Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orjinal baskı içinde Evelyn S. Shuckburgh, çev., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

- Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx– xxi.
- Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.
- Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, Mary Wollstonecraft Shelley, xi– xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

- Dipnot: Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.
- Dipnot Tekrarı: Melville, *Moby-Dick*, 722–23.
- Kaynakça: Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvurulmuş kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin, yayının (dergi) adı italik yazılacak)

Dipnot: Susan Satterfield, “Livy and the Pax Deum,” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, “Livy,” 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. “Livy and the Pax Deum.” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures.” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., “Predicting Responses,” 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures,” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve benzeri mecmualardaki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, “The Prophet of Dystopia,” *New Yorker*, 17 Nisan 2017, 43.

Dipnot Tekrarı: Mead, “Dystopia,” 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. “The Prophet of Dystopia.” *New Yorker*, 17 Nisan 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera” *New York Times*, 8 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

- Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”
- Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, 8 Mart 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

- Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 Kasım 2016.
- Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”
- Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, 7 Kasım 2016

4. TEZLER

- Dipnot:** Cynthia Lillian Rutz, “*King Lear and Its Folktale Analogues*” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2013), 99–100.
- Dipnot Tekrarı: Rutz, “*King Lear*,” 158
- Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear and Its Folktale Analogues*.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2013.

5. MÜLAKATLAR

- Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.
- Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.
- Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot: Rachel Adelman, “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009).

Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Kaynakça: Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool In the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Son erişim: 17 Nisan 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”

Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Son erişim: 17 Nisan 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, 17 Nisan 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, 17 Nisan 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) **(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)**

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

- The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish or English.
- Articles submitted to the journal of Turkish Journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.
- Articles should be between 6,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 750-1500 words. Case analyses should be between 3000-5000 words including footnotes.
- Articles should include Turkish and English max. 200 words abstract and maximum 5 keywords in both languages.
- All quotation are preferred as "Chicago Style" in our journal.
- Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Turkish Journal of Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

- Papers should be written in a considerable level of academic Turkish or English.
- Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.
- References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the *Chicago Manual of Style*. Please see the style for examples.
- The section titles and subtitles in the manuscripts should be numbered. (i.e. 1. Introduction, 2. Title xxx, 2.1. Subtitle xxx, etc.)

- If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.
- The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Submission:

Manuscripts must be submitted via: <http://dergipark.gov.tr/journal/868/submission/start>

Note: If you encounter any problems with writing citation or bibliography, the data on the web page of The Chicago Manuel of Style,” <http://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html>